

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10/20 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

UNIVERSITY OF KASHMIR
LIBRARY

Acc. No.

Call No.

Date _____

[illegible]

DATE LABEL

جمله حقوق محفوظ

أَذْكُرُ وَأَمُوتُ تَاكُمُ بِالْخَيْرِ

دفتر ثانی

آثار الکرام

موسوم به

سرو آزاد

مُصَنَّفُهُ

حَسَّانُ الْهِنْدِ مَوْلَانَا مِيرْ عَلَامُ عَلِيَّ آزادِ بِلگرامی الْمُنْتَوِي ش ۱۲۰۰

که در ۱۱۶۶ هزار و یکصد و شصت و شش هجری تصنیف شد

و محتوی است بر احوال شعراء متاخرین که بعد از هزار هجری تا زمانه تصنیف کتاب معبود بود

و منقسم است بر دو فصل

فصل اول در ذکر یک صد و چهل و سه (۱۴۳) شعراء فارسی

فصل دوم در ذکر هشت (۸) شعراء هندی

بسی تصحیح و تبحر عتبد الله خاں و به اہتمام مولوی عبد الحق صاحب

در مطبع دُخانی رفاه عام لاہور دار السلطنت پنجاب مطبوع شد

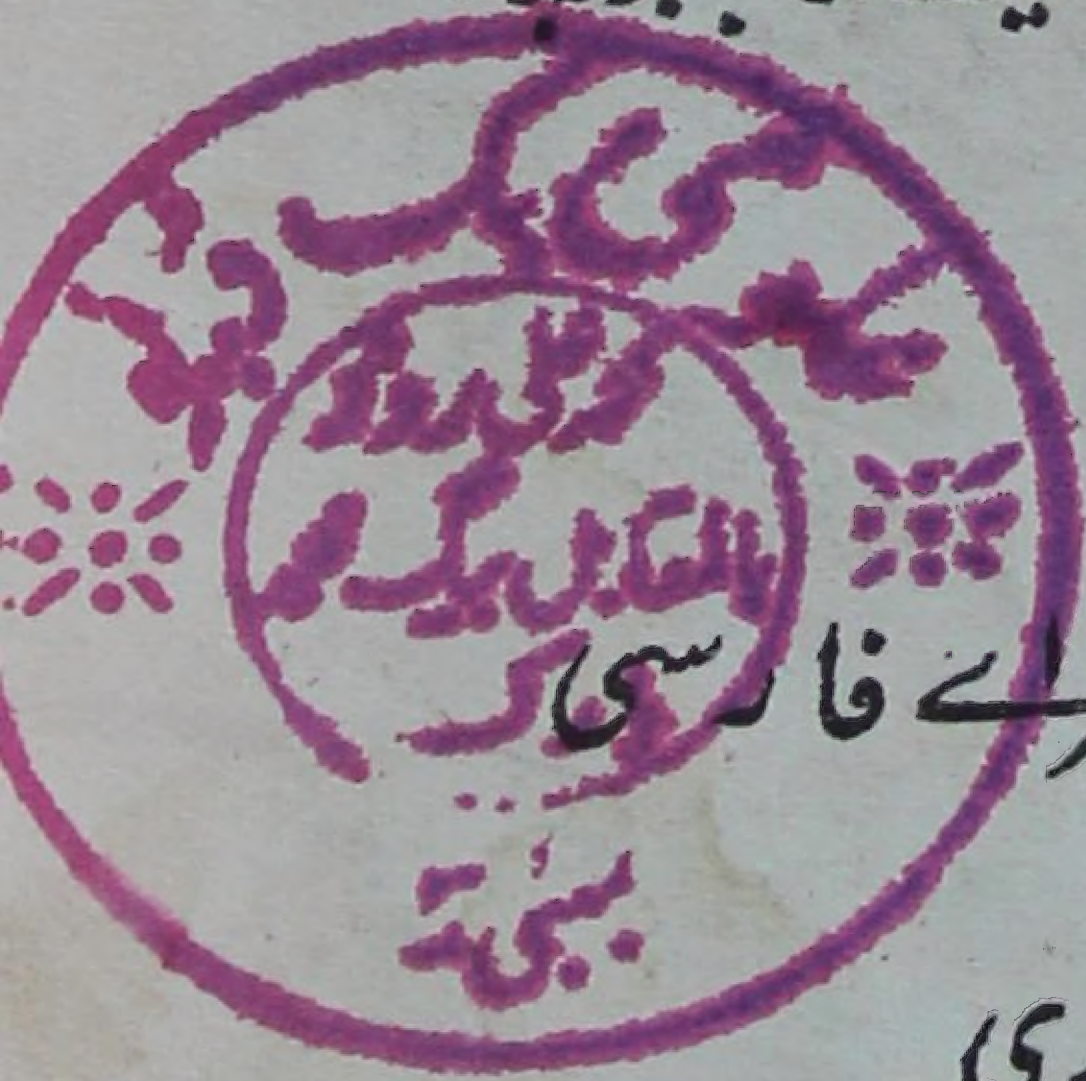
و از طرف مصحح از کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن شائع گردید

۱۳۱۹ء

(۲۱۰۰) جلد

طبع اول

251

مولوی چراغ علی صاحب مرحوم المناط بہ نواب اعظم یار جنگ بہادر کی

لا جواب کتاب

”کریکل اکسپوزیشن آف دی پاپیولر جہاد“ کے اردو ترجمہ

تحقیق الجہاد

مترجمہ مولانا غلام الحسن صاحب پانی پتی مترجم ”فلسفہ تعلیم“ ہربرٹ اسپنسر

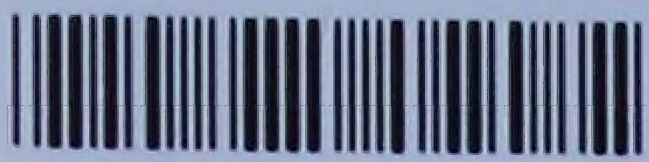
حکیم شمس الدین قادری - ایم - آر - اے - ایس - ایف - آر - ایچ - ایس - عالم آنا قدیمہ کا

سراویو

عیسائی مصنفین اسلام پر ہمیشہ سے یہ اعتراض کرتے چلے آئے ہیں کہ ”مذہب اسلام دنیا میں بزور شمشیر پھیلا یا گیا ہے“۔ اسلامی تاریخ میں جو واقعات غزوات - سراویا - اور بعوث کے نام سے مشہور ہیں ان کو یہ لوگ کچھ ایسی رنگ آمیزی و ملمع سازی سے بیان کرتے ہیں جس کی بنا پر یہ مشہور ہو گیا ہے کہ بانی اسلام ان کے اتباع نے ”ایک ہاتھ میں تلوار اور دوسرے میں قرآن لیکر مذہب اسلام کی اشاعت کی“۔ مسئلہ جہاد کے ساتھ غلامی - تسری وغیرہ پر بھی عیسائی دنیا کی طرف سے اعتراضات ہوا کرتے ہیں جن کی تردید ہمیشہ مسلمانوں کی طرف سے ہوتی رہی ہے۔ ہندوستان کی مسلم مشترکہ زبان اردو میں بھی اس موضوع پر متعدد اصحاب تصنیف و تالیف کر چکے ہیں مثلاً مولوی رحمت اللہ مرحوم - مولوی ال حسن مرحوم مولوی عنایت مراد مرحوم ہندوستان میں مشہور مناظر گزرے ہیں۔ فخر قوم سید سید احمد خاں مرحوم نے بھی عیسائیوں کے اعتراضات کے نہایت عالمانہ اور محققانہ جوابات دئے ہیں۔ اعظم یار جنگ مولوی چراغ علی صاحب مرحوم نے بھی مذہب اسلام کی حمایت میں ہمیشہ بے مثل کتب و رسائل تالیف کئے ہیں۔ ان مصنفین کی کتابیں بجا سے خود نہایت عمدہ اور بہت قدر کے قابل ہیں مگر ”ہر گئے رازنگ بوک“ دیگر است ”مولوی چراغ علی صاحب مرحوم کی تحریر میں ایک تو یہ خصوصیت ہے کہ طرز ادا نہایت سادہ اور طریقہ استدلال نہایت مستحکم ہوتا ہے۔ دوسرے ان سے پہلے بن ظاہر کسی مصنف نے مسئلہ جہاد پر کوئی مستقل کتاب نہیں لکھی سر سید مرحوم کی تفسیر القرآن جلد چہارم میں اگرچہ غزوات کا ذکر بہت کچھ ہے مگر محض وہ نوٹ ہیں جو تفسیر کی جلدوں میں محسوب اور شامل ہیں۔ ۱۸۸۵ء مولوی چراغ علی صاحب نے خاص اسی موضوع پر مندرجہ عنوان مستقل کتاب تصنیف کی۔ اس کے تین حصے ہیں۔

ALLAMA IQBAL LIBRARY

57325

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرمایہ حمد نیاز مبدی کے کہ ارواح معانی را باقوالب الفاظ آمیخت و سبب معلقہ
 بفلک را از در قدرت آویخت و جواہر صلوات نثار امی کہ نقش کلام معجز بر صفحہ
 روزگار نشانند و محضر دعوائے زبان آوران را بہ مہر سکوت رسانند و اولاد والاثراد
 مبادی فن ولایت و اصحاب عالیجناب کہ مطالع دیوان ہدایت اند۔
 اما بعد عرض می دارد پاشکستہ زاویہ گمنامی فقیر غلام علی متخلص بہ آزاد
 حسینی واسطی بلگرامی کہ این دلدادہ زلف سخن و مخلص معنی طرازان نو و کهن پیش
 زمین بخیر مت موزونان سلف و خلف پرداختہ و تذکرۃ الشعرائے مسمی بہ ید بیضا
 محرر ساختہ اما آن نسخہ نقش الگارہ و تصویر تنگاہ رہ بود لہذا بعد فراہم رسیدن بخی
 از مواد رنگ اصلاح رتختہ شد و نقش ثانی بہ از اول برانگختہ و چون سخن رسا
 تر از تشہ شراب و سرایع تر از پر تو آفتاب است ہر دو ید بیضا دستگاہ شہرت
 ہم رساند و جا بجایہر تو رواج افشانند۔

اکنون نظر دقیقہ نسخہ ثانی را ہم نمے تواند پسندید و در میزان اعتبار نمی
 تواند سنجید۔ طبع نیزنگ درین شیوہ معذور است و شیشہ بوقلمون و زتلون مجبور کہ
 عند انکہ ملکات می افزاید۔ ساختہ و پرداختہ پیشین تقویم پارین بہ نظر می آید و ہرگا
 احکام عالم الغیب و الشہادۃ بہ اقتضاء مصلحتہ رنگ می گرداند و خزان نسخہ ہم

می رساند که ما نسخ من آیه او ننسها نأت بخیر منها آو مثلها احکام ساکنان
 حقیض امکان و فرو رفتگان اسفل السافلین نقصان به طریق اولی قابل تبدیل
 و نیازمند تعدیل تواند شد هر چند نسخ اول ثمره حکمت است و نسخ ثانی نتیجه غفلت
 الحق تا که مصنف نشئه زندگی در سر و لباس عنصری در بردارد کتاب به انجام
 نمی تواند رسید و طره گفتگو سر از درازی نمی تواند پیچید که بعد از نظر ثانی و ثالث
 هلم خبر انقصا نها گل می کند و خارها در خاطر می شکنند بے روزی که مصنف تمام
 شود تصنیف نیز رنگ مصنف گیرد و از لب بستنی کار سالها صورت پذیرد.

آورده اند که رکن قلم و سخنرانی عماد کاتب اصفهانی و قته علم مناقشه افراخت
 اعتراض بر کلام استاد البلاء قاضی عبد الرحیم نسائی متوجه ساخت قاضی جواب
 درستی تحریر نمود و باده صافی بر مجلسیان عالم انصاف پیمود ملخص جوابش این که
 "قَدْ وَقَعَ لِي شَيْءٌ وَمَا أَذْهَبَ أَوْ قَعَّ لَكَ أَمْرٌ لَا وَهُوَ أَنَّ الْإِنْسَانَ لَا يَكْتُبُ
 كِتَابًا فِي يَوْمِهِ إِلَّا يَقُولُ فِي غَدٍ لَوْ غَيَّرَ هَذَا الْكَانَ أَحْسَنَ وَلَوْ تَرِكَ ذَلِكَ
 لَكَانَ أَوْلَى وَهَذِهِ عِبْرَةٌ عَظِيمَةٌ وَحُجَّةٌ مُسْتَقِيمَةٌ عَلَى اسْتِيلَاءِ صِفَةِ النُّقْصَانِ
 عَلَى طَبِيعَةِ الْإِنْسَانِ"

و من بهیچران پیش از تالیف کتاب نظر بر عواقب امور داشته ام و در عنوان
 نسخه ثانی به خامه اعتذار این عبارت نگاشته :-

"و با آنکه سامان اصلاح چنانچه باید و شاید هنوز بحصول نه پیوسته و صورت این مدعا"

"خاطر خواه نقش نه بسته اما باعث سرعت خامه خوشترام در طی این مقام آنست که"

"حیات فانی گرهی است بر باد چشم بقا از دستوان داشت و پیکر جسمانی حبابی است"

"بر آب - کار این دم بنفس دیگر نباید گزاشت"

”بیت پر تو عمر چراغی است که در بزم وجود
 نسیم مژده بر همزدنی خاموش است“

الحاصل بعد تالیف پدید میآید بخاطر رسید و سرپیچ حب الوطن دامن دل کشید
 که کتابی در ذکر صاحب کمالان بلگرام صانته الله عن طوایف الایام به تحریر
 درآید. و آثار یک و در نقاب خفا متواری است جلوه ظهور نماید. نخبته به تحقیق و
 تنقیح مطالب پرداختم. و طائوسان معانی را بگلزار ام عبارت بند ساختم کتابی
 در پنج فصل صورت بست. و شاهدی که گرد خیال می گشت برگر سی شست نخست
 قرعه وحدت انداختم. و فصول خمس را در مجلد واحد جمع ساختم. و گروهی که بخلعت
 جامعیت آراسته اند. و بجوای هر حیثیات پیراسته مثل عرفان طرازی و نکته پردازی.
 هم فصل فقر را سرمایه طراوت بخشیدند. و هم فصل شعرا را سامان نصارت. اما در
 موضع اول دائرة استیعاب بر سطح ورق کشیدم و در موضع ثانی رشته حواله در انگشت
 قلم پیچیدم.

شخصی خواست که نقل فصول شعرا بردارد. و فصلین فقر و فضلا را واگذارد.
 درین صورت حال ارباب حواله معلق می ماند و کلام شاعر بے ترجمه خاطر مورخان
 را به تسلی نمی رساند لهذا کتاب را بدو دفتر تقسیم کردم. و تفصیلیان دفتر اول را دین
 دفتر نیز بر سبیل اجمال و استقلال به تحریر در آوردم.
 نام دفتر اول مآثر الکرام تاریخ بلگرام است مشتمل بر دو فصل فقر
 و فضلا نور الله مضاجعهم

و نام این دفتر سرو آزاد است نیز محتوی بر دو فصل فصل اول در ذکر
 صاحب طبعان فارسی آید هم الله بروج القدس فصل ثانی در ذکر قافیه سجان
 هندی جزاهم الله بجائزۃ الخیر
 و برائے شعراء عربی انموده بجهت علیحدہ بزبان عربی طرح انداختم و فصحاء تازی

را با شعراء فارسی مزج نساختم - که فارسی دانان بسیط مطالعه اشعار عربی را وادی
گزارند - و کاتبان عجم زبان عرب را به تحریفات از صورت نوعی بر می آرند -
و به تقریب مردم بلغرام جمعی دیگر را درین محفل خوانده ام و قوافل سخن را
از کجای تا کجای رسانده - مؤلف

این تازه سواد سرمه دیدار است سرمایه بینش اُولی البصائر است
هر چند تکلفی ندارد اما چون نقش فرنگ ساده و پرکار است
اکنون تاریخ ترتیب کتاب ثبت می نمایم - و نظر را به نهال سیرابی نصارت
می افزایم

خوشا مشاطه کلک هنرمند به رخسار ورق مالیده غازه
شنو از قمریان غیب تاریخ نشانند آزاد سر و سبزه تازه
امید از حکماء این فن و حرکت شناسان نبض سخن آنکه اگر خدمت نیازمند پسند
افتد - نوشداروی دعا محنت نمایند - و اگر سقمی ملاحظه شود - به معجون لطف
معالجه فرمایند - اِنَّ اَجْرِي اِلَّا عَلَى رَيْبِ الْعَالَمِينَ وَ هُوَ نِعَمَ الْمَوْلَى وَ نِعَمَ الْمُعِينِ
فصل اول در ذکر صاحب طبعان فارسی آید هُمْ اللهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ -
نخستین خامه زمزمه سنج شرافت کلام موزون و اصالت این دُر مکنون بیان
می سازد و سامعه سخن پرستان را باین حرف دلنشین می نوازد -

ارباب سیر اتفاق دارند که در محفل اقدس رسالت پناهی و رساننده نفائس
وحی الہی عَلَیْهِ اَفْضَلُ الصَّلَوَاتِ وَ اَمْلُ التَّحِيَّاتِ نسیم سخن موزون می وزید
و غنچه لعل مبارک با تبسم آشنای گردید و هرگاه خاطر ملکوت ناظر از استماع سخن
می کشود مخاطب را به خواندن شعر و بیگزیم اشاره می فرمود -
و موزونان پائے تخت رسالت را به هجو مشرکان مامور می ساخت و طائفه

معنی طرازان را به انعام صلوات و اقسام عنایات می نواخت خطاب اَهْجُوا
 الْكُفَّاءَ فَإِنَّهَا أَشَدُّ عَلَيْهِمْ مِنْ شَرِّ شَيْءٍ النَّبْلِ وَنَصَبُ مَنْبَرٍ بِرَأْسِ حَسَنِ
 بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَدَعَا اللَّهُمَّ أَيَّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَحَدِيثُ هِجَا
 حَسَنِ فَشَقِي وَاسْتَشْفِي وَعَطَايَ شِيرِينَ نام جاریه به حسان رَضِيَ اللَّهُ
 عَنْهُ در وجه صلوات و انعام بر دو مبارک به کعب بن زهیر در جائزه قصیده
 بَانتُ سَعَادُ مشهور است و در کتب معتبره مسطور -

و در تفسیر قرطبی آورده قال کعب (بْنُ مَالِكٍ) -
 جَاءَ السَّخِينَةُ كَيْ تَغَالِبَ رَبَّهَا وَلِيَغْلِبَنَّ مُغَالِبُ الْغَلَّابِ
 حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود "لَقَدْ مَدَحَكَ اللَّهُ يَا كَعْبُ فِي قَوْلِكَ هَذَا
 و در روایت آمده که حضرت فرمود إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَنْسَ ذَلِكَ لَكَ يَعْنِي بِدَرَسَتِي
 الله تعالی فراموش نکند این شعرے که تراست -

حواشی

مراد از سَخِينَةُ بخائے مجسمه بر وزن سفینه قریش اند و در اصل سَخِينَةُ طعام است
 که از آرد و روغن ترتیب دهند - قریش این طعام را اکثر استعمال می کردند و مردم
 دیگر ازین وجه قریش را طعن می زدند تا بحدی که نام ایشان سَخِينَةُ افتاد و لیغلبین
 صیغه مجهول است و مغالب صیغه اسم فاعل و غلاب صیغه مبالغه یعنی آمزده
 قریش تا غالب شوند بر وردگار خود را و هر آینه مغلوب می شود و غلبه جوینده بر
 کسی که سخت غالب است یعنی حق سبحانه و تعالی -

شیخ جلال الدین سیوطی در خصائص کبری روایت می کند کہ
 نابغه جعدی شعرے در حضور پرنور حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم خواندہ
 فرمود اَجَدْتُ لَا يُفَضِّضُ اللّٰهُ فَالْكَ یعنی شعر جید گفتی نشکند خدا اے تعالیٰ
 دنداں ترا۔

عمر نابغه یکصد و چند سال شد دنداں نے نہ ریختے۔ و در روایت ہر گاہ
 دنداں نے می افتاد بجائے آں دیگر می روئید۔

و بیہقی در دلائل بابے مستقل عقد کردہ و گفتہ بَابُ اخْتِيارِهِ صَلَّی
 اللّٰهُ عَلَیْہِ وَسَلَّم الشَّعْرَ و حدیثے طویل آوردہ از جابر رضی اللہ عنہ
 حاصل مضمون حدیث آنکہ مردے نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گفت
 یا رسول اللہ پدر من می خواہد کہ مال بگیرد حضرت فرمود پدر خود را پیش من بیار۔
 چون پدر او آمد۔ حضرت فرمود پسر تو می گوید کہ تو مال او را می گیری۔ عرض کرد
 کہ پسر یا رسول اللہ او را کہ مصرف مال او نیست مگر عمارت و قرابات او۔ آیا
 صرف نکنم آن را بر نفس خود و عیال خود۔ پس نازل شد جبریل علیہ السلام و
 گفت یا رسول اللہ این شیخ در نفس خود شعرے گفتہ است کہ تا گوش او نرسید
 یعنی ہنوز از زبان بر نیامدہ۔ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پرسید آیا گفتی در نفس
 خود شعرے۔ شیخ گفت لَا یَزَالُ یَزِيدُ نَا اللّٰهُ تَعَالٰی بِكَ بِصِيرَةٍ وَ یَقْدِنَا
 یعنی ہمیشہ افزون کند ما را اللہ تعالیٰ بتو بصیرت و یقین را۔ و ہفت عدد

۱۔ دلائل النبوة جلد ۲ صفحہ ۱۶۴ و خصائص کبری جلد ۲ صفحہ ۱۶۶ ہر دو مطبوعہ حیدرآباد دکن۔
 ۲۔ در نسخہ دلائل بیہقی مطبوعہ دائرۃ المعارف حیدرآباد دکن تفحص نمودہ شد۔ اما این باب
 حدیث مذکور بنظر نیامدہ۔ آری این روایت مع ہفت عدد ابیات در کتاب سیرۃ محمدیہ مؤلفہ
 مولوی کرامت علی دہلوی مرحوم مطبوعہ ممبئی صفحہ ۴۲۰ منقول است و صرف ابیات در شرح حماسہ
 تبریزی صفحہ ۴۵۴ مطبوعہ یورپ بمقام بن ۱۸۲۸ عہم موجود است۔

ابیاتے کہ گفتہ بود بعرض رسانید اولش این است
 غَدَّ وَتَاكَ مَوْلُودًا وَعَلَّتْكَ يَافِعًا تَعَلُّ بِمَا أَجْنَى عَلَيْكَ وَتَنْهَلُ
 جابر رضی اللہ عنہ گوید فیکل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم اخذ
 تَلْبِيبَ ابْنِهِ وَقَالَ لَهُ اذْهَبْ فَأَنْتَ وَمَا لَكَ لَا يَبِيكَ يَعْنِي كَرِيتَ حضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم از استماع ابیات پس گرفت گریبان پسر را و فرمود برو تو
 و مال تو پدر تراست

مسئله تصرف پدر در مال پسر بقدر ضرورت بہمیں حدیث ثابت شدہ
 و در حدیث شریف آمدہ ذکرِ عِنْدَ رَسُولِ اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 الشَّعْرُ فَقَالَ هُوَ كَلَامٌ فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيحُهُ قَبِيحٌ (مشکوٰۃ صفحہ ۳۰۴)
 و ابن سیرین گفت ہَلِ الشَّعْرُ إِلَّا كَلَامٌ لَا يُخَالِفُ سَائِرَ الْكَلَامِ
 إِلَّا فِي الْقَوَافِي فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيحُهُ قَبِيحٌ

مقصد آنکہ شعر فی نفسہ مذموم نیست بلکہ حسن و قبح راجع می شود بہ دل و
 دین امر خود نظم و نثر مساوی است و معنی قبح آنست کہ مخالف شرع باشد
 مثل ہجو و شتم مسلمانے یا کذبے کہ موجب اضرار باشد نہ کذبے کہ محض برای تحسین
 کلام آرند چہ قصیدہ بابت سعادت فراوان اغراقات دارد و متضمن تغزل با
 سعاد و تشبہ رضاب بہ شراب است

تَجَلَّوْا عَوَارِضَ ذِي ظُلْمٍ إِذَا ابْتَسَمْتَ كَأَنَّهُ مِنْهَلٌ بِالرَّاحِ مَعْلُولٌ
 حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این ہمہ را شنید و انکارے نفرمود
 و ازین زیادہ تر آنکہ و اصف حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث کانت

تَشْبِيهٌ جَيِّدٌ دُمِّيَّةٌ بِرَایِ تَصْوِیرِ مَدْعَا گِرْدَنِ مَبَارَکِ رَا بِه گِرْدَنِ تَمَثُّالِ عِلَاجِ
تَشْبِیہ داده و آن را مضایقه ندانستہ -

وَقَالَ وَصِيدَانِي كَمَا أَكَا بَرِ عَلَمَانِدْ كَقْتَهْ اَنْدْ كَهْ كَذِبْ شَعْرُ كَذِبِ نِيَسْتِ زِيرَا كَهْ
تصدد کاذب تحقیق قول خود است یعنی کذب را صدق و اُمی نماید و تصدد شاعر
محض تحسین کلام است

از اینجا ثابت شد کہ تخیلات موزونان برای تمزین اشعار و تحلیہ بنات
افکار جائز باشد وَ لِلّٰهِ دَرُّ الْقَائِلِ ۛ

مَحْتَبَاتُ سَعَادُ ذُنُوبٍ كَعَبٍ وَأَعْلَى كَعْبَةٍ فِي كُلِّ نَادٍ

و حضرت صلی اللہ علیہ وسلم گاہی مثل می زد بمصراعی و می فرمود راست
ترین کلمہ کہ شاعر گفت کلمہ لبید است ۛ اَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَّا خَلَا اللّٰهَ بَاطِلٌ و
احیاناً مثل می فرمود باین مصراع ۛ وَيَا قَتِيكَ يَا لَاحِبَارٍ مَنْ لَمْ تَزُودِ

و ہر جا در کلام الہی و حدیث رسالت پناہی ذم شعرو شعرا واقع شدہ باتفاق
ائمہ دین دربارہٗ اثر خایان مشرکین است -

اما نفی تعلیم شعرا از حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرمیہ مَا عَلَّمَنَا الشَّعْرَ وَمَا
يَنْبَغِي لَهُ اِنْ بَرَأْنِي اَنْتَ كَا كَرِ هُتْ صلی اللہ علیہ وسلم فکر شعر شعرا خود می ساخت
پست فطرتان گمان می بروند کہ لکلم مبارک بہ آیات بنیات از جہت سلیقہ زبانی
است نہ سفارت ربانی

و این نکته ولیی است واضح بر براءتِ این صناعت

معتمد احیاناً از ان مرتبہ جامع صلی اللہ علیہ وسلم کلام موزون سر بر می

زود - از انجمله است ۛ

أَنَا النَّبِيُّ لَا لَذِبٌ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَلِّبِ

وگفته اصلاح شعر می فرمود - سید محمد برزنجی مدنی رحمه الله تعالی و بعض

رسائل خود آورده که کعب بن زهیر در بیت

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ مَهْلِكٌ مِّنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْكُولٌ

سُيُوفِ الْهِنْدِ گفته بود - حضرت صلی الله علیه وسلم سُيُوفِ اللَّهِ ساخت -

راقم الحروف گوید ظاهراً سبب اصلاح حضرت صلی الله علیه وسلم آنست که لفظ زائد در کلام واقع نشود چه هند تیغ را گویند که مصنوع از آهن هند باشد قال الجوهری

الْمَهْنَدُ السَّيْفُ الْمَطْبُوعُ مِنْ حَدِيدِ الْهِنْدِ

شبه در مدینه منوره علی منور هـ الصلوة والتحية گفته در فضیلت کلام

موزون بر ضمیر این فقیر وارد گردیده و آن اینست که بخاری روایت می کند ان

مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ - برضاً حکمت پنا مان و طبائع دقت دستگایان هویدا است که

بعضی از شعر یعنی شعر که شرعاً محمود باشد مندرج در مفهوم حکمت است زیرا که مفهوم

شعر اخص من وجه از مفهوم حکمت است و مقصود ازین کلام بیان فضیلت شعر است

پس منرا و آنست که مخبر عنه واقع شود و مقدم در ذکر باشد و حق عبارت این که گفته

شود بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ اما حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود انَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ

تقدم لفظی را بر اصل خود گذاشت برای اتمام شان شعر و افاده حصر و اسلوب معنوی

را قلب کرد و حکمت را مخبر عنه ساخت بجهت مبالغه در مدح شعر یعنی ماهیت حکمت

بعضی از شعر است و لازم آمد که جمیع افراد حکمت بعضی از شعر باشد و مندرج در آن

که اندراج ماهیت مستلزم اندراج جمیع افراد است و خبر حضرت صلی الله علیه وسلم

از افاده حضرت بقدم خبر و ایراد کلام با سلوب تاکید چه قدر بر مراتب مبالغه افزود و

و مدارج تفصیل شعر را تا کجا طے فرمود پس معنی کلام شریف چنین شد که هر آینه حکمت نیست مگر بعضی از شعر لطف کلام صاحب جوامع الکلم را صلّی اللہ علیہ وسلم باید دریا که مبالغه به شعر مناسبت داشت - این مناسبت شعرے را در کلامے که برائے مدارج شعر آورده رعایت نمود و دستاویزے برائے جواز مبالغه و قتیکه مصلحتے شرعی مقتضی باشد افاده فرمود صلی اللہ علیہ وسلم -

وطیبی شارح مشکوٰۃ در بیان قول حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا مے گوید که من تبیضنیہ است و مراد تشبیه بیان به سحر است و حق کلام این که گفته شود ان بعض البیان کالسحر حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلب کرد و خبر را بترا ساخت و اصل را فرع و فرع را اصل گردانید بجهت مبالغه -

و ابن ماجه روایت می کند الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَيْثُمَا وَجَدَهَا فَهُوَ احَقُّ بِهَا يَعْنِي كَلِمَةً حَكِيمَةً كَمُشْدَةِ مُؤْمِنٍ اسْتَهْرَجَا كَهَ يَأْبَدُ اَنْ رَاسٍ او سزاوارتر است به اخذ آن - و قید هر جا باید برای آنست که مے باید نظر این کس به مقول باشد نه به قائل چنانچه گفته اند اَنْظُرْ اِلَى مَا قَالَا وَلَا تَنْظُرْ اِلَى مَنْ قَالَا و در کفایة الحاجه شرح سنن ابن ماجه گوید بعبارت عربی حاصلش اینکه کلمه

حکمت ضالّه مومن است یعنی مطلوب است او را در کمال مطلوبیت پس لا اقل بحال مومن اینست که بجوید کلمه حکمت را چنانکه می جوید کسے گم شدّه خود را - این کلام بطریق ارشاد و تعلیم واقع شده نه بطریق اخبار چه بسا مومن که اصلاً طلب ندارند یا بطریق اخبار واقع شده بکل مومن بر فرد کامل انتهی و کلمه حکمت شامل باشد نشود

نظم را بجهت عموم لفظ - مؤید ثانی است اِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ - طرفه اینکه اطلاق کلمه بر قصیده هم آمده - و در زمان قدیم شعر عرب همین قصیده بود - قَالَ الْجَوْهَرِيُّ الْكَلِمَةُ الْقَصِيدَةُ بِطَوِيلِهَا -

اکنون باید دانست که در حدیث **إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً** اگر قطع نظر از مبالغه کنند و اصل معنی اخذ نمایند یعنی **بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ** حاصل شود بانضمام او با حدیث ثانی شکل اول باین طریق **بَعْضُ الشَّعْرِ كَلِمَةٌ حِكْمَةٌ وَ الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ** ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَبَعْضُ الشَّعْرِ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ - لفظ کلمه در صغری زیاده کرده شده زیرا که شعر حکمت قوی است و حجت قاطع است در اثبات نتیجه آنچه مسلم است می کند که **گفت شریذ صحابی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** روایت شد **رَسُولُ اللَّهِ رَافِعٌ** می کند که **رَفَعَهُ** فرمود آیا هست با تو از شعر امیه بن الصلت چیز - گفتیم علیه و سلم روزی فرمود آیا هست پس خواندم بیت را که خوش آمد حضرت رافعی علیه و سلم هست - فرمود بسیار - پس خواندم بیت کن تا آنکه من خواندم صد بیت و فرمود زیارت کن تا آنکه من خواندم صد بیت

و ازین حدیث مستفاد شد استجاب طلب شعر محمود که نتیجه شکل اول است و استجاب طلب زیادت و استجاب انشاء شعر - و استجاب طلب از هر جا که باشد چه اُمیه بن الصلت کافر بود - و حضرت صلی الله علیه و سلم فرمود اَمِنْ لِسَانُهُ وَكَفَرَ قَلْبُهُ در کتب سیر آمده که شعراء مدحت طراز حضرت صلی الله علیه و سلم صد و شصت و نه از رجال و دو از ده از نسا بودند و باستثناء کریمه إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سر امتیاز با سمان می سودند - و همچنین بسیارے از کبراء امت و فصحاء ملت کنوز سر بسته عرش را بمفاتح زبانها گشوده اند و نفائس معانی را با سلوب شعرا دانموده رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى -

و اول کسیکه جواهر سخن را در رشته نظم کشید و این تحفه موزون را از خزانه غیب
به قلم و شهود رسانید آدم علیه السلام است چون قابیل و ابیل را شربت شهادت

پشانید - مرثیه فرزند شهید در سلک نظم کشید از انست

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمَنْ عَلَيْهَا وَوَجْهُ الْأَرْضِ مُغْبَرٌ قَبِيحٌ

تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعِيمٍ وَلَوْنٍ وَقُلُّ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الْمَلِيحِ

فَوَا أَسْفَى عَلَى هَابِيلَ ابْنِي قَتِيلًا قَدْ تَضَمَّنَهُ الضَّرِيحُ

ابن اثیر و جم غفیر این ابیات را بآدم اسناد کرده اند و جمیع دیگر انکار نموده اند که انبیا علیهم الصلوٰۃ والسلام از گفتن شعر معصوم اند -

و در تفسیر معالم التنزیل از ابن عباس روایت کرده که آدم علیه السلام

این مرثیه را با سلوب نثر ادا نمود و بفرزندان وصیت فرمود که همیشه متواتر شوند و برین مصیبت عظمی رقت نمایند - چون به یعرب بن قحطان رسید - از زبان سمرقانی بلسان عربی ترجمه کرد و موزون گردانید -

امیر خسرو علیه الرحمہ فرماید

ما همه در اصل شاعر زاده ایم دل باین محنت نه از خود داده ایم

و مرزا صائب گوید

آنکه اول شعر گفت آدم صفی الله بود طبع موزون حجت فرزند ی آدم بود

اکثر متورخین آورده اند که اول کسیکه شعر فارسی گفت بهرام گور است روزی

بشکار رفته بود - شیرے را صید کرد و از غایت بشاشت این مصراع بر زبانش گشت

سے منم آن پیل دمان و منم آن شیریلے

و لارام چنگی که محبوبه او بود و هر سخن که از بهرام سر بر می زد مناسب آن

جواب بهم می رسانید - در مقابل گفت س نام بهرام ترا و پدرت بوجبلے

لے تفسیر المائدہ - ۵ آیت ۳۴ صفحه ۲۸۰ جلد ۱ مطبوعه بمبئی و معجم فی معاییر اشعار عجم صفحه ۱۶۸ مطبوعه بیروت -

لے تذکرہ دولت شاه سمرقندی صفحه ۲۹ مطبوعه یورپ و معجم فی معاییر اشعار عجم صفحه ۱۶۹ -

و بعضے نوشتہ اند کہ در عہد عضد الدولہ دہلی درکتا بہ قہر شیرین کہ تا آن
وقت سلامت بود۔ این بیت بزبان قدیم نوشتہ یافتند۔

ہزیر اگیہان انوشہ بزی جہان رانگیہان و نوشہ بزی
ہزیر بضم ہا و کسر زای فارسی بمعنی خوب و نیکو و صاحب فرہنگ سروری
بفتح ہا گفتہ بروزن صغیر نوشتہ۔ و ازینجا بوضوح می رسد کہ وجود شعر فارسی پیش از زمان
اسلام ہم بود۔

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند کہ اول کسیکہ بعد از بہرام گورد عہد
اسلام شعر فارسی گفت عباس مروزی است۔ چون مامون خلیفہ بمرو رفت قصیدہ
در مدح او پرداخت و صلہ جزیل یافت۔ مطلعش اینست۔

اے رسانیدہ بدولت فرق خود تا فرقین گسترانیدہ بجود و فضل در عالم بدین
ابتداء خلافت مامون نہ ثلث و تسعین و مائتہ (۱۹۳) بودہ است۔

و بعضے قلمی نمودہ اند کہ یعقوب بن لیث صفار کہ در احدی و خمین و
مائین (۲۵۱) استیلا یافتہ پسر او روز عید با اطفال جوزمی باخت ہفت جوز بہ گو
اقتادویکے بیرون ماند۔ پسر نو مید شد۔ اتفاقاً جوز غلطیدہ بہ گو رسید از غایت سرور
بزر زبان پسر گزشت۔ غلطان غلطان ہی رو و تالب گویے۔

این کلام ہذا قی یعقوب خوش آمد و با فضلا در میان آورد۔ بعد از خوش
مصرعے از بحر ہزج یافتند و مصرعے و بیتے دیگر ضم ساختہ دو بیتی نام کردند و رفتہ
رفتہ رباعی نام شد اما در شعراء عرب تا حال دو بیتی نام دارد۔

و برنخے آورده اند کہ ابتداء شعر فارسی در اسلام ابو حفص سغدی گفت و

اور حدود سنہ ثلث مائتہ (۳۰۰) بودہ و شعر کے کہ با او نسبت دہندہ اینست
 آہو کے کو ہے در دشت چگونہ دودا یار ندارد بے یار چگونہ رودا
 بالجملہ تا حد و ثلث مائتہ (۳۰۰) ہجری شریفہ قلیل اندک اندک شعر گفتہ بودند اما
 کسے بہ تدوین نپرداختہ تا در عہد سلاطین سامانیہ استاد رود کی ظہور کرد و دیوان شعر
 ترتیب داد و بمرو و ہور پایہ سخن رسید بجائے کہ رسید

راسم اوراق درین صحیفہ جمعہ از قافیہ سنجان متاخرین را کہ ابتداء ظہور یا انتہاء
 وجود ایشان بعد از ہزار (۱۰۰۰) ہجری است بر صدر بیان مے نشانند و بعد از ان
 موزونان بلگرام را رونق این انجمن می گردانند تا عرصہ سخن را دستگاہے بہم رسد
 و نظر تماشا ئیان را جولانگاہے پدید آید۔ و دیوان ہر صاحب سخن کہ بدست اقتاد و
 بتقریب انتخاب آن استفادہ دست بہم داد و اشعار می رود و جزو قول و رباعی قسم
 دیگر کمتر ثبت مے شود۔

اکنون بہ تحریر تراجم روشن طبعان می پردازم۔ و چراغانے ترتیب دادہ چشم یار
 را گرم تماشای سازم۔

(۱) سجابی۔ مولانا سجابی استرآبادی

سحاب گوہر پاش اسرار است۔ و آفتاب سرگرم افاضہ انوار در ارشاد حقائق
 و معارف بے نظیر افتادہ۔ و ارواح معانی را در چار عنصر رباعی بروجہ احسن جلوہ دہا
 مدت سی سال بجا روبر کشی آستان نجف اشرف سعادت جاودانی اندوخت و در ان
 فرصت قدم از روضہ علیہ بیرون نگذاشت۔ و از حطام دنیا بہ حصیرے و ابریقے
 قناعت کرد و وہم در ان بقعہ مبارک در حدود سنہ عشر و الف (۱۰۱۰) فنا مے صورت
 با فنا مے معنوی ہم آغوش ساخت۔

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند که وقتی بکنار آب رسید - خواست
که بگذرد - پایش فرو رفت - با خود گفت این معنی از تعلق است و مرا به هیچ چیز
جز دیوان شعر خود تعلق نیست دیوان را در آب انداخت و چون پیک صبا بر
روے دریا خرامان بگذشت -

هفتاد هزار رباعی گفته بود از آن جمله قریب بیست هزار که در سفائن مردم مرقوم
بود باقی ماند - وَ مِنْ أَلْفَاسِهِ النَّفِيسَةِ هـ

با ذات بهر صفت گرایند خوش است نغمه بهر آهنگ سرانید خوش است

از بهر خدا بهیچ عمل ضائع نیست در خلد زهر در که در آیند خوش است

عالم چه کنی و عالم آرائی را هم از نگشته یار اسیرائی را

در خانه اگر هزار صورت باشد در مان نکنند در دهنائی را

بر خود درید ح و دم نخی باید زد بیرون از حد قدم نخی باید زد

عالم همه آئینه حسن ازلی است می باید دید دم نخی باید زد

آنانکه باصل کار نیکو بینند کار این سو برای آن سو بینند

ز آنگونه که روی جامه را خیاطان این رود و زند و حسن آن رو بینند

(۲) فیضی و فیاضی شیخ ابوالفیض اکبر آبادی

طوطی هند سخن گستری است - و ملک الشعراء درگاه اکبری - در طبقه سلاطین

تیموریه هند اول کسیکه بخطاب ملک الشعرائی تحصیل مباحثات نمود - غرض الی مشهوری

است که از پیشگاه اکبر بادشاه باین خطاب نامور گردید - و بعد رمیدن او از صحرا

فنا بر غرض از بقا شیخ فیضی باین لقب بلند آوازه گشت و در عهد جهانگیر بادشاه

طالب آملی و در زمان صاحبقران شاه جهان آقا الله برهانه ابو طالب

کلیم همدانی باین خطاب سکه تلافی خرد و آفاق زدند -

و بر منتجان اخبار موزونان روزگار هویدا است که از شعراء ولایت ایران
و توران کسانی که بمذاحی سلاطین و امراء هند پرداخته و قسم اند قسم اول
جمعے که از اوطان خود بگلگشت هند شتافته اند - صحبت ممدوحان دریافته مثل حکیم
روحانی سمرقندی صاحب تاج صبح صادق گوید که سلطان شمس الدین
ایلمتش والی دہلی در سنہ ثلث و عشرين و ستائے (۷۲۳) قصد رنقنجهور کرد
و گرفت پس بمند و رفت و استیلا یافت - حکیم روحانی سمرقندی در آن
آوان از بخارا بخدمت او پیوست و قصیده بعرض رسانید و صلہ جزیل یافت
مطلعش این است -

خبر به اہل سما برد جبرئیل امین ز فتحنامہ سلطانِ عصر شمس الدین

و مثل بدر چاچی کہ در پایان عمر بہند خرامید و مشمول فراوان عنایت و رعایت
سلطان محمد تغلق شاہ گردید و بہ نحر زمان مخاطب گشت - دیوانش بین الجمهور مشہور
است - طور خاصہ دارد و تشبیه کنایت اکثر بکاری برد و مثل شیخ آذری اسفہانی
کہ بعد تحصیل زیارت حریم مکریم شرفما اللہ تعالی بسیر ہند شتافت و با سلطان محمد
نبیرہ رايات اعلیٰ خضر خاں فرمانروای دہلی برخورد و از انجا رو بدکن آورد
سلطان احمد شاہ بہمنی با عز و اکرام پیش آمد - اتفاقاً سلطان دران ایام
شہر سپدر بنیاد می کرد و دارالامارہ در کمال شکوہ طرح انداخت شعراء پاسے تخت
کتابہ عمارت بنظم آوردند - شیخ آذری ہم چند بیت موزون ساخت - از انجملہ
است این دو بیت -

حبذا قصر مشید کہ ز فرط عظمت آسمان پایہ از سدہ این درگاہ است

آسمان هم نتوان گفت که ترکِ ادب است قصر سلطان جهان احمد بهمن شاه است
 سلطان در وجه صله و وارده هزار بسته قماش عنایت نمود شیخ گفت لا تحمل عطایاکم
 الا مطایاکم - سلطان بیست هزار تنکه دیگر وجه کرایه راه رعایت فرمود شیخ با احوال
 و اقبال بخراسان عطف عنان نمود و مثل شهید می قمی که بعد فوت سلطان
 یعقوب بدیار هند هجرت برگزید و در دکن و گجرات زندگانی بسر برد - صاحب تاریخ
 فرشته گوید که چون اسماعیل عادل شاه در سنه ست و ثلثین و تسعمائة (۹۳۶) قلعه
 بیدر مفتوح ساخت و خزائن را بکلید سخاوت بر روی خلایق باز کرد - مولانا
 شهید می قمی که از کمال شهرت از تعریف مستغنی است در آن مدت از خطه گجرات
 آمده بود - و بواسطه سمت شاعری کمال تقرب نزد سلطان پیدا کرد - سلطان حکم
 فرمود که بخرانه رفته آن قدر زر احمر که حملش مقدور باشد بردارد - چون مولانا
 از ریج سفر فی الجمله ضعف و ناتوانی داشت بعرض رسانید که روزی که از گجرات
 متوجه این درگاه می شدم دو چندان این قوت داشتم چه باشد که بعد از چند روز
 که آن توانائی عود نماید برین خدمت روح پرور سرافراز شوم - سلطان سخن پرور
 نکته گزار لب به تبسم شیرین کرده گفت نشنیده ام که آفتناست در تاخیر و طالب رازیان
 دارد - باید که دو دفعه بخرانه رفته آنچه از دست بر آید تقصیر نکنی - و وقت فرصت
 غنیمت شماری - چون این حکم عین مدعا می مولانا بود شگفته و خندان از مجلس
 برخاسته دو کثرت بخرانه شتافت و همیانها می بیست و پنج هزارهون طلا بیرون
 آورد - چون خازن این خبر بسمع بادشاه رسانید - فرمود مولانا راست می گفت
 که من قوت ندارم - و نزاکت این کلام برابر باب ادراک واضح و روشن است

له تاریخ فرشته جلد اول صفحه ۶۲۷ مطبوعه ممبئی و تذکره دولت شاه صفحه ۲۰۰ مطبوعه یورپ -

له تاریخ فرشته جلد دوم صفحه ۲۳ مطبوعه ممبئی -

کہ ہم جانب خوش طبعی منظور است و ہم جانب ہمت - قسم ثانی - جمعے کہ قدم سعی باین
 دیار نفرسودہ اند - و غائبانہ تحفہ گرا نمایہ مدح ارسال نمودہ - مثل خواجہ حافظ شیرازی
 قدس سرہ کہ بدرگاہ سلطان غیاث الدین والی بنگالہ غزلے فرستاد - این دو بیت ازان
 است -

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قند پارسی کہ بہ بنگالہ مے رود
 حافظ ز شوق مجلس سلطان غیاث دین غافل مشو کہ کار تو از نالہ مے رود
 و مثل عارف جامی قدس سرہ کہ اورا با ملک التجار خواجہ محمود گاو ان امیر الامراء
 سلطان محمد شاہ بہمنی والی و کن ارتباط خاص بود و ارمان مدائح ارسال
 می فرمود - از انجملہ قصیدہ الیت کہ یک ہمیش این است -
 ہم جہان را خواجہ و ہم فقر را دیباچہ است سر الفقر است لیکن تحت استار الغنا
 و در خاتمہ غزلے می فرماید -

جامی اشعار دلاویز تو حبشی است لطیف بودش از حسن ادالطف معانی تارش
 ہمرہ قافلہ ہند روان کن کہ رسد شرف ہر قبول از ملک التجارش
 اما در عہد اکبر بادشاہ عدد ہر دو قسم بحکمت کثرت رسید - و بازار ہر دو گروہ ہنر
 گرم گردید - طائفہ اولی عیان اند - و مستغنی از اطالت بیان - و طائفہ ثانی را شیخ
 ابوالفضل در آئین اکبری بیان می کند و می گوید :-

» و آنانکہ سعادت بار نیافتند و از دور دستہا گیتی خداوند را ثنا گزارند بس انبوہ چوں تقاسم
 » گونا بادی - ضمیری سپاہانی - وحشی یافتی - محتشم کاشی - ملک قمی - ظہوری ترشیری
 » رشکی ہمدانی - وائی دشت بیاضی - نیکی - نظیری - صبری اردستانی - نگاری
 » در اسفرائینی - میر حضور می قمی - قاضی نور می سپاہانی - صافی بکینی - طوفی تبریزی -

و از جمله ثانی شیخ علی نقی کمره قصیده سی و پنج بیت در ستایش شیخ فیضی

پرواخته و از صفایان بهند روان ساخته از ان است ۵

مرا افکند بر نظم امورم پر تو فیضی ابوالفیض آن گزین اکبر و شیخ کبیر من
ظہیر قدوہ پیشینیان حتی ظہیر الدین امیر زبدۂ اہل زمان حتی امیر من
اگر مستم مجیر اندر سخن او هست خافانی و گر من مستحیرم آستان او مجیر من
کیم با او رسد و شاعری دعوا بجوشی کہ در این خانقاہ ہم من مرید او پیر من
زمین ہند با قرب درش نعم النعیم دل ہواے خلد و راز حضرتش لبس المصیر من
و شیخ فیضی را وقت سفارت برہان شاہ والی احمد نگر با ملا ملک قمی
و ملا ظہوری ترشیزی ملاقات واقع شد و صحبت کبری اقتاد۔ بعد معاودت از

جانبین ابواب محبت نامہا مفتوح بود

ملا ظہوری نثر لطیفہ در مدح شیخ فیضی بقلم آورده۔ حکیم عین الملک
شیرازی مکتوبات شیخ جمع نموده و در خاتمہ مکتوبات۔ نثر مذکور مندرج ساخته۔

مرزا اصائب علیہ الرحمہ اور انجوبی یاد می کند و می فرماید ۵

این آن غزل کہ فیضی شیرین کلام گفت در دیدہ ام خلیدہ و در دل نشسته
احوال شیخ فیضی تفصیلاً در فصل ثانی از دفتر اول پیرایہ بیان پوشیدہ اینجا آنچہ
مناسب منصب شاعری است سمت گذارش می یابد۔

نامش ابوالفیض است۔ سالہا فیضی تخلص کرد۔ آخر فیاضی قرار داد و اشعار

باین معنی می نماید ۵

زین پیش کہ سگہ ام سخن بود فیضی رقم نگین من بود

اکنون کہ شدم بہ عشق مرتاض فیاضیم از محیط فیاض

پادشاہ اورا بنظم خمسہ مامور ساخت۔ در مدت پنج ماہ کتاب نلدن چہار ہزار

دولیت بیت مقابل لیلی مجنون موزون ساخت و با اشرفیہا از نظر پادشاہ
گزرانید۔ درجہ استحسان یافت۔ حکم شد کہ نسخہ دیگر نوشتہ مصوّر سازند۔ و نقیب خان
در حضور می خواندہ باشد۔ از ان کتاب است ے

بانگ قلم درین شب تار بس معنی خفتہ کرد بیدار
و در برابر مخزن اسرار مرکز ادوار نقش بست و آن سواد را بعد وفات
او شیخ ابوالفضل بہ بیاض رسانید

و در پہلوی شیرین خسرو۔ سیلیمان بلقیس و در ازاء سکندر نامہ۔
اکبر نامہ و در تقابل ہفت پیکر ہفت کشور آغاز کرد اما با تمام نرسانید
از مقطعات اوست ے

منم فیضی کہ در میدان معنی چو من چابک سوارے تیز تگ نیست
بجلد شعر من از پوست تا مغز بجایے مردم ناپاک رگ نیست
بدان می ماند این پاکیزہ گفتار کہ در دیوان حافظ نام سگ نیست
شیخ محمّد کیے الہ آبادی در کتاب اعلام الانام گوید۔ صاحب قطعہ را
این بیت بنظر نرسیدہ ے

شنیدہ ام کہ سگان راقلاہ می بندی چرا بگردن حافظ نے نہی رسنے
راقم الحروف گوید در بعضے نسخ دیوان خواجہ حافظ بجائے لفظ حافظ لفظ عاشق
واقع شدہ و مقطع چنین است ے

مزاج دہر تہ شد درین بلا حافظ کجاست فکر حکیمے و راے برہمنے
از حسن اتفاقات اینکہ چیزے کہ شیخ فیضی مے خواست در دیوان فقیر آزاد
موجود است و ازین لفظ مبرا است۔

دیوان شیخ فیضی بنظر درآمد متضمن اصناف شعر است۔ بیتے چند از غزلیات

او فر گرفته شده

مماند گریه شب وصل بقراران را	سهیل طلعت آن ماه برد باران را
خبر برید شب عید پیر مصطبه را	که راست می کنم امشب رسی شب را
اگر سر نه کشتم سوی بیخودی چه کنم	مرا ز همدی خود ملال می گیرد
شدیم خاک ولیکن ز بوی تربت ما	توان شناخت کزین خاک مرد می خیزد
مژگان پوش چون قدم از دیده میکنی	مردان ره برهنه نهادند پائے را
آنچه به فیضی نظر دوست کرد	مشکل اگر دشمن جانی کند

رباعی

بر ما چه زیان اگر صف اعدا زد	مشته خاشاک لطمه بر دریا زد
ماتنخ برهنه ایم در دست قضا	شد کشته کس که خویش را برما زد

(۳) انیسی شاملو یو لقلی بیگ

نکته سنج یگانه است و انیس معانی بیگانه - از ابرار دیار به شیر مهند خرامید
و مدت ها در ظل عاطفت خانخانان آرمید - وفاتش در برهان پور در سه شنبه
عشر و الف (۱۰۱۳) واقع شد -

انیسی نظم قصه محمود و ایاز شروع کرده بود - با دم اللذات قطع سخن کرد و آن
نقش صورت اتمام نپذیرفت - از آنست در وصف چشمه

بحدی سرد کز بیم فسردن	نیار و عکس درو غوطه خوردن
بریم مانع تو به نفس بخانه خویش	چنانکه مرغ بر دخت با شیان خویش
یادگار از مادرین عالم عم بسیار ماند	رفت اگر آتش نشان دود بر دیوار ماند
خبر گل مرسا نید به مرغان نفس	کس چرا مرده نوروز برندان آرد

قاصد الداعی نامہ تواند نہ حرف شوق حیف از زبان کہ بال بکو تر نمی شود

(۴) نوعی ملا نوعی بخوشانی

نوع کلامش جنس عالی است۔ و شئی اقلش بقیمت لالی۔ مرزا اصائب گل
دعای برتریت او می افشانند و می فرماید

این جواب مصرع نوعی کہ خاکش سبز باد سایہ ابر بہاری کشت را سیراب کرد

ابتداء حال از متوسلان شہزادہ و انیال ابن اکبر بادشاہ بود چون او
شتکار شد دامن دولت خانخانان گرفت و قصائد و ساقی نامہ در مدح او پخت
و بکرات و مرآت جو ائزگر انمند اند وخت۔ یک دفعہ دہ ہزار روپیہ نقد و خلعت
فاخرہ و زنجیر فیل و اسب عراقی صدہ شعر گرفت۔ ملا رسمی درین باب گوید

ز نعمت توبہ نوعی رسید آن مایہ کہ یافت میر معزی ز دولت سنجر

ز گلبن املش صد چمن گل اُمید شگفت تا کہ بمدح تو شد زبان آور

در عہد اکبر بادشاہ نوجوان ہندوئی شب طوی خود را اکبر آباد از بازار
مستقف میگذاشت قضا را سقف فرود آمد۔ نوجوان بر خاک ہلاک افتاد۔ عروس نامہ
کہ در نہایت رعنائی و کمال خوش سیمائی بود بآئین خود قصد سوختن کرد۔ اکبر بادشاہ
در حضور خود طلبیدہ ہر چند منع نمود۔ و امیدوار فراوان ناز و نعمت ساخت۔ زن
بیائمدی ہمت از جان رفت و پروانہ وار خود را بر آتش زد۔ ازینجا است کہ شعراء
زبان ہند در اشعار خود عشق از جانب زن بیان می کنند کہ زن ہند و ہمین یک
شوہر می کند۔ و اورا سرمایہ زندگی می شمارد و بعد مژدن شوہر خود را با مردہ شوہر
می سوزد۔ امیر خسرو علیہ الرحمہ می گوید

خسروا در عشق بازی کم زہند و زن مباحش کز برای مردہ سوزد زنندہ جانے خویش را

و از غرائب اتفاقات آنکه در قرآن مجید قصه عشق زن بر مرد واقع شده یعنی قصه
یوسف علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام -

ملا نوحی حسب الامر شاهزاده دانیال در واقع مذکور شوی سوز و گداز
بنظم آورد - از انست -

جمال ناز را پیرایه نو کرد عبارت را تبسم پیش رو کرد

و از ساقی نامه اوست -

بده ساقی آن ارغوانی نبید که روز خرابان بی پایان رسید
بگردان زره عمر برگشته را چو شاه نجف روز شب گشته را
وفات نوحی در برهان پور سنه تسعة عشر و الف (۱۰۱۹) اتفاق افتاد -
دیوانش بمطالع در آمد و این ابیات حاصل شد -

ز ا پیش که صبح از شب امید بر آید	بکشاده من شیشه که خورشید بر آید
دست فرسود تمنا دل شیرانی نیست	این گل طور بود لاله صحرائی نیست
باد می خواهم به سیر ماهتابم کار نیست	هیچ ماه چاره چون ساغر شراب نیست
شراب مطرب و دلدار در مقابل بود	سیان دیده و دیدار شرم فاصل بود
ما به سواد علم معاش زمانه ایم	مفلس شریک مایه این کارخانه ایم
ما عاشق و جز خانه خرابی فن مان نیست	خشم است بخود هر که بجان دشمن مان نیست
یکروز صبا بوی گلے برد به یعقوب	بگریست که این نکبت پیراهن مان نیست
نسیم مصزجاروب گل دماغم رفت	اگر عیال نکم بوی یار می آید
سبوی باده سلامت که زینت دوست است	سرے که مایه درد است گو بدوش مبار
توروی آئینه و ماقفای آینه ایم	چنانکه از تو بد از مانکو نمی آید
چو جام باده مسخر شود بدعوت صبح	چه لازم است که تسخیر آفتاب کند

ہر ذرہ ز اجزای جہاں تابع رنگے است در بادہ گرت خصم نمک ریخت شکر گیر

(۵) نظیری - مولانا نظیری نیشاپوری

سخن سر سبزش نظیر فیروزہ نیشاپور است از انش نظیری خوانند - و دیوان
رنگینش رشک نگار خانہ فقہور است از انش بے نظیر دانند -

مرزا صائب گوید ے

صائب چہ خیال است شود ہجو نظیری عرفی بہ نظیری نرسانید سخن را
وظاہر است کہ ترجیح دادن مرزا نظیری را بر عرفی و بر خود مطلق نخواہد
بود کہ عرفی در قصائد چرب است و مرزا در غزل خودی فرماید ے

بلبل خوشنوا ے نیشاپور نخل از طبع بے نظیر من است

مولانا نظیری فیروزہ دار از نیشاپور برآمدہ در ہندوستان بہ من جوہر شناسی
خانخانان نامے بر آورد و قصائد عزادری در محبت خانخانان بر صفحہ روزگار ثبت
نمود - و صلوات گرا نمایہ اند وخت - بعد چند ے بدالت خضر توفیق احرام حرمین
محرّمین بر لبست و بعد از این سعادت کبری رخت عود بہ ہندوستان کشید -
و در گجرات - احمد آباد و رنگ توطن ریخت -

وقتہ جہانگیر پادشاہ گنابہ عمارتے امر فرمود - مولانا غولے گفتہ بعرض رسانید کہ
مطلعش این است ے

این خاک درت صندل سرگشتہ سار
بادامرہ جاروب رہت تاجوران را

پادشاہ در جائزہ قریب سہ ہزار بیگہ زمین انعام فرمود -

شیخ محمد مندومی متخلص بغوثی در کتاب گلزار ابرار ے گوید :-

”مولانا نظیری نیشاپوری حاجی الحرمین درویش طبیعت صوفی سیرت - مہذب الاخلاق بود

«در آخر روزگار زندگانی عنان نظم تراشی بصوب طرز گفتار صوفیان وحدت گزین منقطع
 «ساخته تخت سواد عبارت عربی از مصاحبت نگارنده گلزار ابرار روشن ساخت سپس
 «دوازده سال که تتمه عمر او بود در احمد آباد اقامت گزیده علوم دینی تحصیل کرد و تصحیح تفسیر
 «حدیث از خدمت مولانا حسین جوهری داره نمود و در هزار و بیست و سه (۱۰۲۳) بعالم
 «قدس خرامید است»

قرش در تاج پوره احمد آباد واقع شده و بر قرش گنبدی تعمیر کرده اند این چند
 بیت از دیوانش انتخاب افتاده

جز نامم نقش مکن لوح جبین را	تا چپ کنی راست خواندنگین را
بے عشق عقل را هنرے در داغ نیست	بد سوز آن فتیله که از شعله داغ نیست
شرم می آید ز قاصد طفل محبوب را	بر سر راهش بنید ازید مکتوب مرا
مبین بعیب و قبولم که در پناه توام	اگر بد و جهانم که نیک خواه توام
و گر خدا بردای دل سر کجاداری	که یکدور در شد آتش زیر پاداری
جرم من است پیش تو گر قدر من کم است	خود کرده ام پسند خریدار خویش را
می گیرم و از گریه چو طفلم خبرے نیست	در دل هو سه هست ندانم که کدام است
به مهربانی او اعتماد نتوان کرد	که تازه عاشقم و خاطرش بمن صاف است
این رسمهای تازه ز حرمان عهد است	غنقا بروزگار کسے نامه بر نشد
توان ز نامه من یافت اشتیاق مرا	عیار شوق باندازه سخن باشد
به بیع عشوه برم جان که مست ناز مرا	اها نت است که خود بر سر متاع آید
دولتی بود که مردم بهنگام وداع	آن قدر زنده نماندیم که محل برود
یک توجه از تو در کار است و صد عالم مراد	غم ندارم گرا جابت با دعا دشمن شود
تو کار خود به غمزه معشوق و اگر از	بی طاقتی مکن که نکویان نکو کنند

مسافران چمن نارسیده در کوچ اند شگوفه می رود و شاخ بار می آرد
 مکر در خدمتت عمرت می بندم چه شد قدم برهن می شدم گر این قدر ز نار می بستم
 بوی یار من ازین حسست وفای آید گلم از دست بگیرد که از کار شدم
 نازم باین شرف که غلام محبتم لاف نسب ز نسبت آدم نمی زخم

(۶) سبخر میر سبخر خلف میر حبیب در معنائی کاشی

سبخرش هموار است و گهرش آبدار - دیوانش بنظر امعان در آمد غزل و قصیده و
 شنوی یک رتبه دارد -

در سلک ملازمان اکبر یا د شاه انتظام داشت و قصائد فراوان در شناطرازی
 بادشاه و شاهزاده ها و امراء اکبری بنظم آورده و بامیرزاجانی والی تنه نیز مربوط بود و
 زبان بهداحی میرزاجانی و میرزاغازی و تار می کشود -

در اواخر عهد اکبری جانب بیجا پور حرکت کرد - و در ظل عنایت ابراهیم عادل شاه
 قرار گرفت - عادل شاه در ملازمت نخستین خلعت ملبوس خاص و انگشت زمره پیش بها
 عطا فرمود - و شکسته حالی او را بمومیائی لطف و احسان مداد نمود -

میر در اشعار خود شکایت بسیار از دست روزگار دارد - و در زمره ممدوحان
 خود از ابراهیم عادل شاه اظهار رضای کند و در مدح او می گوید -

دو شاه شاعر پرور بلند نام شدند نخست والی غزنین دوم خدیو دکن
 رسد بعهد تو شاعر به پای ملک ز به نوازش شاه وز به ظهور سخن

اشاره بملک قتی و ملا ظهوری ترشیزی هر دو شاعر مشهور پای تخت ابراهیمی
 در ایام اقامت بیجا پور فرمان طلب شاه عباس ماضی با خلعت فاخره بنام
 او صدور یافت اما پیش از وصول فرمان - منشور اجل نامزد گردید و این صورت

در سده احدى و عشرين و الف (۱۰۲۱) روداد - مصرع "افکند بادشاه سخن چتر سنجی"
تاریخ است - مؤرخ دو عدد زائر را به حسن تعمیه افکند -

۱۰۲۳
۱۰۲۱

این چند بیت از غزلیات سنجر به انتخاب در آمده

شهر حسن است بر جانب بازار مرا تو نخواهی دگرے هست خریدار مرا

نه تاب دیدن و نه طاقتِ شکیبایی است تو چون نقاب کشتی رحم بر تماشائی است

محققان که ز دریای علم در جوش اند چو کوه تا کنی شان سوال خاموش اند

آتش خرمین منی شبنم کشت دیگران دوزخ من چرا شدی ای تو بهشت دیگران

ای بخت صبح عشرت تا که بخواب بینی بر دار سبز بالین تا آفتاب بینی

را به نبرد گوش به راز نهان ما در قفل دل شکست کلید زبان ما

ناخوانده گرچه آمده ام زودی روم طبع ترا زیاده مکر نمی کنم

الماس بدل پاشتم و منت گشتم از خود من لذت این خم بسوزن نه پسندم

اگر از دامن محل کشیدم دست بیتابی به پای ناله افتادم به گرد ساربان گشتم

ما عجز شمیم حریفان ز بون طلب ای خون ما به گردن طبع غیور ما

ای غم بجز پیش ازین جائے تو نیست درم یا بگذر ازین سرایا بنما قبالة را

امشبای همسایه و همان من از خود ترا گر کسی احوال من پرسد بگوید خانه نیست

هر آمده تماشای تو با تیغ و ترنج گو بیا گر هوس دست بریدن دارد

مرا که سینه زمین نمک فروشان است داغ سوزی مرهم به داغ من غلط است

نیست او را سیر آزادی این مرغ اسیر ورنه صد مرتبه گرد اند بگرد سر خویش

این زمان بے نسبت سنجر و گرنه پیش ازین دست من در زلف او گستاخ تر از شانه بود

(۷) زمانه - ملازمانی میزدی

علت این تخلص آنست که مذہب تناسخ داشت - و خود را شیخ نظامی گنجوی پنداشت
و این خام خیال را در عالم قال می آرد - که

در گنج فرو شدم پی دید از یزد بر آمدم چو خورشید
هر کس که چو مهر بر سر آید هر چند فرو رود بر آید

و آو دیوان لسان الغیب را غزل بغزل جواب گفت - و دم بهم صغیری بلبل
شیراز زد و دیوان خود را نزد شاه عباس ماضی برد و عرض کرد که دیوان خواجہ راجہ
گفته ام - شاه فرمود خدا را چه جواب خواهی گفت - کلیات اوده هزار بیت است مؤلف
صبح صادق سال وفات او در سنہ احدی و عشرين و الف (۱۰۲۱) نوشته و
ناظم تبریزی در تذکرہ خود گوید "وفات او در سنہ ہزار و ہفده (۱۰۱۷) واقع شد"
عنیہ تا ملش باین رنگ می شکفد

حکایت از قہ آن یار دلنواز کنید باین فسانہ مگر سر مادر از کنید
ہلاک شیشہ در خون نشسته خوشیم کہ آخرین نفسش عذر خواہی سنگ است
زبان حال خموشان کسے نمی داند و گر نہ سوسن آزاد در فسانہ تست

(۸) شانی - شانی نکلو

در سخنوری شانی بلند دارو - و مکانے ارجمند - مولانا فصیحی ہروی در مح او
قطعہ طویل الذیلے می پردازد - و در عنوان آن می طراز دے

صبا بکوی دل آشفگان عشق گز زمین بوس اگر آسمان دید دستور
بگویم دمک دیدہ ہست شانی کہ امی ضمیر تو چون چشم عقل سایہ نور

تو آن مسیح مقالی که ملک معنی راست بیاض جبهه ملک تو صبحگاه نشور
 و او از شنا طرازان پایه سریر شاه عباس ماضی است - و بنظر التفات شاه
 اختصاص داشت - و در صله این بیت
 اگر دشمن کشد ساغر و گر دوست بطاق ابروی مستانه اوست
 شاه او را بزرگشید و مبلغ هم سنگ عنایت کرد -
 شانی در او آخر زندگانی در شهد مقدس گوشه انزو ابرگزید - و از سرکار
 شاهی بوظیفه بیست تومان موظف گردید - فوتش در سنه ثلث و عشرين و الف
 (۱۰۲۳) واقع شد "پادشاه سخن" تاریخ است -

چراغ فکرش چنین پر تومی دهد
 چه خوش است باد و زلفت سر شکوه باز کردن
 لذت آزار گر این است پیکان ترا گله های روز بهجران بشب دراز کردن
 هر قاصد آه که بسوی تو فرستم هیچ اجر نیست در محشر شهیدان ترا
 چون منع گرفتار به امید ربائی همچون نفس باز پسین باز نیامد
 نیست ممکن که گزیم ز غزالان خیال هر چند که پرواز کنم در قفس انقتم
 ورنه مجنون تو تنها ترازین می بایست

(۹) شکیبی - محمد رضا بن خواجه عبد الله صفا هانی

از نثر ادخواجه عبد الله امامی است که عارف جامی در نفحات الانس به تحریر
 احوالش پرداخته - و او فرزند خواجه امین الدین حسن باشد که حضرت لسان الغیب را
 یادی کند و می فرماید

برندی شهره شد حافظ پیران چندین رع لیکن چه نعم دارم که در عالم امین الدین حسن دارم
 شکیبی در سنه اربع و شتین و تسعمائة (۹۶۲) متولد شد برخه علوم در شیراز و لخته

در صفایان تحصیل کرد. و به اراده سیر میهند و کشتی نشسته خود را به ساحل بندر چپول کشید.
 و از آنجا به قصد ادراک خانخانان که در آن ایام در گجرات بود. عازم گجرات شد اتفاقاً
 خانخانان در آن فرصت به آگره رفته بود. شکیبی از گجرات به آگره شتافت. و خانخانان
 را دریافت. و با او سیر شدند و وکن کرد. و در سنه ست و الف (۱۰۰۶) از خانخانان
 جدائی ورزید. و در سرونج از توابع مالوا رسیده بیماری صعب کشید. و نذر کرد اگر شفا
 حاصل شود خود را بزیارت حرمین شریفین رساند. از برکات این نیت شفا دست بهم
 داد. و در سنه اثنا عشر و الف (۱۰۱۲) کمر ایفاء نذر محکم بست. و این سعادت عظمی را
 حاصل نمود. و بعد از سال از راه بندر سورت برگشت. و در پریان پور با خانخانان
 برخورد و در سنه ثمانیه عشر و الف (۱۰۱۸) التماس گوشه نشینی کرد خانخانان برای او
 سیور خال و صدارت و هلی از درگاه جهانگیری برگرفت. و باین تقریب در دار الخلافه
 و هلی بدل جمعی فروکش کرد. تا آنکه در سنه ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) محل سفر بعالم دیگر ^{است}
 شاعر خوش طبیعت صاف فکر است. ساقی نامه برای خانخانان در سلک نظم کشید
 و بصله ده هزار روپیه جیب و دامن آرزو پیر کرد. ازان است ۵

بیاساقی آن آب حیوان بده زیر چشمه خان خانان بده

سکندر طلب کرد لیکن نیافت که در هند بود او بظلمت شتافت

ای خدا جنس مرا از غیب بازار بده می فروشم دل بیدار بخرید ای بده

شکسته دل نشویم ارترا سر جنگ است که آگینه ماهم طبیعت سنگ است

تو غنچه سحر و من چراغ صبحدم تو خنده بر لب من جان در آستین دارم

پروانه نیک رفت که در پیش شمع سوخت آگ نشد که سوختن غائبانه چیست

رباعی

نزدیست جهان که بردنش با ختن است نژادی او شش دو کم ساختن است

دنیا بمثال کعبتین نزد است برداشتش برای انداختن است

(۱۰) رضی - آقا رضی اصفهانی

استاد فن و نقاد سخن بود - سیر هندیستان کرد و برگشت و در سنه اربع و عشرين
والف (۱۰۲۴) جاده فنا پیود "آه از رضی" تاریخ است -

نقش سخن باین آئین می بندد

نه هر که چهره برافروخت از غم آزاد است که سرخ روی گل از طپانچه باد است
در فراق تو چنان است تن بجانم که چو فانوس به تحریک نفس می گردد
نخواهم زیست چند اینکه باز آرد پیاشرا وصیت نامه بر بال مرغ نامه بر بستم

(۱۱) ملک - ملا ملک قمی

مشهور سخن سرایان است - و معروف نکته پیرایان - مرزا صائب سخن اورا مکرر

تضمین می کند و در مقطع می گوید

این جواب آن غزل صائب که می گوید ملک چشم بنیش باز کن تا هر چه خواهی بنگری
و صغری بشق شاعری افتاد - و از قلم به کاشان آمد و ایام در اینجا انجمن
سخن گرم داشت - آخر متوجه قزوین شد - و قریب چهار سال در مصاحبت موزون
و مستعدان آن مقام گزرانید -

و در رمضان سنه سبع و ثمانین و تسعمائة (۹۸۷) از قزوین برآمده سرے
بدریار و کن کشید - و از مرتضی نظام شاه دیوانه والی احمد نگر و بعد از بزرگ
شاه اکرام و انعام فراوان یافت -

و در بیجا پور دامن دولت ابراهیم عادل شاه والی آنجا گرفته - از

مقربان بساط عزت گشت۔ وثمر ہا از نہال برومند دولتش برچید۔ و چون جوہر
قابلیت ملاحظہوری مشاہدہ کرد فریفتہ گردید۔ و دختر خود را در حبالہ نکاح او درآورد۔
صاحب تاریخ عالم آرای عباسی گوید:-

”مولانا ملک قمی باتفاق مولانا ظہوری تشریفی کتاب نورس را کہ نہ ہزار بیت است“

”رہنام عادل شاہ تمام کردہ نہ ہزار ہون بالمناصفہ صلہ یافتند“

شیخ فیضی وقتے کہ از درگاہ اکبری بہ سفارت برہان شاہ والی احمد نگر ماہ
شد۔ در عرضہ خود از احمد نگر بہ اکبر پادشاہ می نویسد کہ:-

”در احمد نگر دو شاعر خاکی نہاد۔ صافی مشرب اند۔ و در شعر رتبہ عالی دارند کیے ملا“

”ملک قمی کہ بکس کمتر اختلاط می کند۔ و ہمیشہ مژدہ ترے دارد۔ دیگر ملاحظہوری کہ بغایت“

دورنگین کلام است۔ و در مکارم اخلاق تمام۔ عزیمت آستان بوس دارد“

ناظم تبریزی گوید:-

”در سنہ ہزار و بست و چہار ملا ملک فوت شد و ملاحظہوری یک سال بعد از او“

و ابوطالب کلیم گوید:-

ملک آن پادشاہ ملک معنی کہ نامش سکہ نقسہ سخن بود

چنان آفاق گیر از ملک معنی کہ حد ملکش از قم تا دکن بود

سوی گلزار جنت رفت آخر کہ دلگیر از ہوائے این چین بود

بجستم سال تاریخش ز ایام بگفتا۔ او سر اہل سخن بود

اما این تاریخ از روایت ناظم تبریزی یک عدد زیادہ دارد۔

پیش ازین کلیات ضخیمے از ملا ملک دیدہ بودم۔ در وقت تحریر دیوان غزل

۱۵ اس عرضی کہ مولانا محمد حسین آزاد مرحوم نے در بار اکبری میں صفحہ ۳۹ سے لغایت ۱۴۸ نقل کیا ہے
دیکھو در بار اکبری مطبوعہ لاہور رفاہ عام سٹیم پریس ۱۸۹۸ء

مختصرے از و بنظر در آمد - خوش لفظ است - اما معانی تازه کم دارد - و تشبیه که رکن
 رکن فصاحت است در کلام او بسیار کم واقع شده - و اشعار چیده او ازین قبیل
 است که به تحریر می آید -

دلم ز داغ غمت صد هزار جاریش است	کسی که دوست بود با تو دشمن خویش است
ازین مرغ که بیداد کار محبوب است	اگر وفانه نماید ستیزه هم خوب است
اگر چه مجلس مستان تھی ز غوغا نیست	ولیک صحبت نشان خالی از تماشا نیست
مده رخصت که ریزد خون مردم چشم فتانت	که ترسم در صف محشر رسد دست بدامانت
اگر بامدعی عهد وفا بستی نمی رنجم	که می دانم ندارد اعتباری عهد و پیمان
بروز حشر شهیدان چون بھا طلبند	تشمی کن و خاموش کن زبان همه
با احتیاط می عافیت به ساغر ریز	که سنگ تفرقه خصم پیاله داران است
پیام هست عهدان داشت سقمی	که قاصد دست بنرض خبر داشت
صلح کردیم من و غیر دین بود صلاح	زانکه جنگ من و او باعث رسوائی تست
مرغ شب کور که در سایه پروانه گذاخت	بہتر آنست که تقلید سمندر نکند
صد ستم دیدی ملک یکبار بر سر کن شکوہ	نیستی شرمندہ لطف زبانت لالچلیست

رباعی

عاشق بهوس گیر و کای می داشت	جادو جرم چون تو لگای می داشت
ای کاش ملک بوالهوسی می آخت	تا در نظر تو اعتباری می داشت

(۱۲) ظہوری - ملا ظہوری نریشیری

ظہور دولت سخن در عهد او بمعارج علیا رسیدہ و نہال کلام موزون ازین
 تربیت او سر بہ طارم انحراف کشیدہ -

مرزا صائب اور ابا ادب یاد می کند و می گوید
 صائب نداشتیم سرو برگ این غزل این فیض از کلام ظهوری به ما رسید
 ظهوری درین زمین دو غزل دارد - بیت از ان فقیر را خوش آمد
 با خنجر کشیده تغافل رسانده بود خود را به پیش من که نگاه از قفا رسید
 ساقی نامه ظهوری عجب صفائی و نمکینی دارد - و به نازک ادای بهاد دل از
 دست می برد - کتابه این میخانه بنام برهان شاه والی احمد نگر است -
 نشر ملا هم طرز خاص دارد - اما غزلش باین رتبه نیست - بعد از تحصیل حیثیات
 محل سیاحت برست - و به سیر عراق و فارس پرداخته عازم گلگشت و کن گشت و
 از خوان احسان ابراهیم عادل شاه فراوان نعمت اندوخت - و کام و زبان را بهما
 او شیرین ساخت -

ملا ملک قمی اورا بزور کمالات محلی دیده طرح اُلفت ریخت - و صبیحه خود را در عقد
 از دواج مولانا کشید -

و این هر دو سخن آفرین دماغ اتحاد نوعی رسانیدند که تالیفها بمشارکت فکر به تحریر
 آوردند - چنانچه ملا ظهوری در دیباچه "خوان خلیل" می طرازد که "ظهوری
 قبل ازین در پیرایش "گلزار ابراهیم" و اکنون در گستردن "خوان خلیل" سیم
 عدیل ملک الکلام است -

وفات ملا ظهوری در دکن سنه خمس و عشرين و الف (۱۰۲۵) واقع شد -
 نسی سال پیش ازین کلیات سیرضیحه از و بنظر رسید - و درین وقت دیوان غزل
 بدست آمد و بیت چند انتخاب افتاده

شب از مرگان تر رفتم غبار آشنانش را پیشمانم که کار یادم پاسبانش را

له مراد از کتابه در اینجا ویڈیو کیشن است -

تغافل پیشه صید افکن این سرزمین باشد	که دائم به تقرب زگا ہے در کین باشد
نیفتادم چنان کز کوشش افلاک برخیزم	مگر گرد تو گرد و گرد من کز خاک برخیزم
ہچنان طفل مزاجیم اگر پیر شدیم	کو چہ گردی است بجا گرچہ زمینگیر شدیم
ازین چہ باک کہ رسم وفا نمی دانی	بلاست اینکہ طریق جفا نمی دانی
مدار خویش منہ جملہ برسنے دادم	گذشت کار ز طفلی چہ را نمی دانی
سعادت است بہ عشق تو ہر نفس مردن	وکیل خضر منم عمر جاودان نذر است
تصرف عجبے کرد در مزاجش نعیر	عجیب نیست کہ غیرت مزاج گوشہ است
نیاز مود کہ زور غرور تا چند است	اگر حرف ضرور است عجز ما اینجا است
کہ دید است این چنین صیاد قدر آن مروا	کہ زخم فرہ از پنجر لاعر بر نگر و اند
خضم گو صبر مرا عجز تصور میکن	نیستم مرد عداوت محبت سوگند
بجلدی چون لگا ہے نیز بینان قاصد خواہم	نشستن بر سر راہ صبا از من نمی آید
بہ نکمین گاہ عرض حال کوہ آہنی بودم	چہ دانستم حیا در عیشہ سیما کم اندازد
خمشوی نفعها دار و سخن پرداز می داند	نخستین اینکہ ساکت ہیچکہ ملزم نمی گردد
اگر چہ یاد مرا رخصت نشستن نیست	ہمین بس است کہ بر خاطرش گذردا د
ز حد برد است چشم اشکبارم قرعہ غلطانی	نمی دادم شکیم از سفر کے باز می آید
سعی فرماے کہ سیاب شوی از تف شوق	کہ اگر کشتہ شوی قدر تو افزون گردد
بر دباران کوہ را از گاہ کمتر نمی نهند	تا تو آنان اند لیکن در سخن برداشتن
ذوقی است پادشا ہے اقلیم دوستی	خواہم کہ یک دور تو باشی بجای من
تبیخ تو نمی داشت اگر آب مروت	خون چو منے را کہ رساندے بہ بہا
فلک گویا تلاش منصب مشاطگی دارد	و گر نہ چسبیت از خورشید و مہ آئینہ گردانی

کدام جوہر تو از لطف و نشین نرسیت چه احتیاج که تشویش انتخاب کشی
 شیخ فیضی در عریضہ خود از احمد نگر بہ اکبر بادشاہ برمی نگارد کہ :-
 "مولانا ظہوری نقل کرد کہ روزی در باغ یکے از شرفاء مکہ معظمہ مجھے بود۔ اقسام
 "مردم بر کنار حوض نشسته صحبتے مے داشتند۔ بہ تقریبے یکے از اہالی ماوراءالنہر گفت"
 "کہ فردا چہار یار ہر چہار گوشہ حوض کوثر نشستہ آب بموستان خواہند داد۔ محمود صباغ"
 "نیشاپوری برخاستہ گفت۔ نامعقول مگوئید حوض کوثر مدور است و ساقیش علی مرتضیٰ"
 "و گر بخت"

راقم الحروف گوید چون تقریب حوض کوثر در میان آمد۔ رشعہ فائدہ از سحاب قلم
 می تراود کہ حوض کوثر مربع است۔ شیخ جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ تعالیٰ در کتاب
 "البدور السافرة" می آرد اَخْرَجَ أَحْمَدُ وَالْبَزْأَرُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا عَلَى الْحَوْضِ أَنْظَرُ مَنْ يَرُدُّ
 عَلَيَّ وَالْحَوْضُ مَسِيرَةُ شَهْرٍ وَنَرَوَايَا عَلَى السَّوِيَّةِ يَعْنِي عَرْضُهُ مِثْلُ طُولِهِ

(۱۳) زکی ہمدانی

زکی الخلق ذکی الطبع بود۔ و گوئے غزل گوئی از اقراں می ربود۔ قوت مدرکہ
 بلند داشت۔ و با ملا شکوہی در خدمت میرزا ابراہیم ہمدانی درس می خواند۔
 میرزا طاہر نصیر آبادی انتقال او در سنہ ثلثین و الف (۱۰۳۰) نوشتہ و
 ناظم تبریزی گوید "وفات او در سنہ ہزار و بیست و پنج (۱۰۲۵) واقع شد۔
 و او ساز سخن باین قانون می نواز دے

شمکشان محبت دم از فغان بستند گره ز جہہ کشادند و بر زبان بستند

ترا به نکست پیرا چنے مضایقه نیست و لے بہ طالع ماراہ کاروان بستند
گردل از عرض تمنا برادے نرسید این قدر شد کہ ترا بر سر ناز آوردم

(۱۴) فرقی - ابوتراب جوشقانی

جوشقانی المولد - کاشانی المنشأ - از قافیه سخنان عتبہ شاہ عباس ماضی بود -
و گوی سخن از ہمدستانان می ربود -

واو قطعہ بنظم آوردہ پیش صادقی بیگ نقاش بہ اصفہان فرستاد -
والتماس تخلص کرد - صادقی بیگ قطعہ در جواب نوشت - و چہار تخلص تجویز نمود -
از انہا فرقی پسندش افتاد - از ان چہار تخلص یکے کلیم بود - گفتند چہرا کلیم تخلص نمی
کنی - گفت نخواہم کہ ظرفا کلیم جوشقانی خوانند

ارتحال او در سنہ ست و عشرين و الف (۱۰۲۶) اتفاق افتاد نہال کلکش این
نوع ثمری افشانده

بجنون ترا عار ز عریانی تن نیست پروانہ پر سوختہ محتاج کفن نیست
چہ شد اگر مژہ بر ہم نمی توانم زد کہ لب بلب نرسید است ہیچ دریارا
خون تراوش می کند از چاکہای سیدم طفل اشکم باز گم کرد است راہ خانہ
چو جادوئے کہ از بہر فسون لبہا بجنباند بہ افسونم زندہ چہشت بہم ہر لحظہ مژگانہ

(۱۵) فغفور - محمد حسین

از سادات لایسجان - و در فن طبابت و شعر و خوشنویسی ممتاز زمان بود - در
ایران رسمی تخلص می کرد - و بعد وصول بہند فغفور تخلص برگزید - بے شاہ
مصوران کشور فصاحت است - و خسرو نقش طراز ان قلم و کتابت -

دراواخر ایام زندگانی ملازم شهنشاده پرویز بن همانگیر بادشاه شد و اشعار
خود را بحدیث او موشح ساخت.

و در بلده اله آباد سده شان و عشرين و الف (۱۰۲۸) چینی حیاتش بر
سنگ فنا افتاد.

دیوانش قریب چهار هزار بیت نوشته اند. نقاش فکرش باین حسن تصاویر
می کشده

فلک امشب بکام زنده در دآشام می گرد	عس گو خواب راحت کن که امشب جام می گرد
در عشق چو سبایه تسبیح شماران	صد عقیقه به پیش آمد و از راه نگشتم
سیر شوریده بسامان توان باز آورد	این نه دشتار پریشانست که از سر بندید
این قوم خود نما که نه بیند عیب خویش	آئینه کاش در گرد تو تیا کنند
می رسد نازت از آن چشم که چون غنچه گل	سیر مرگان تو از طرف کله می گزرد
ملاحظت تو گواه است و شور خجسته من	که بے نمک نسرشتند خاک آدم را

(۱۶) نظام میر نظام دست علی شیرازی

نسق ملک سخن طرازی است. و نظام قلم و نکته پردازي. در عمر شای سا لگی دنیای
منج روزه را وداع کرد. و این ساخه در سده تسع و عشرين و الف (۱۰۲۹) واقع
شد. خوابگاهش حافظیه شیراز.

سحاب کلکش باین آبداری گوهر می افشاند

دل مرا عشق گرداند بگرد چشم پر کارش	چو آن مرغی که گرداند کس بر گردیمارش
ز دنیا بیکسر منع نباشد اهل دنیا را	که دلگیری نباشد و نفس مرغان دیارا
گر فلک من هم آغوشش نماید و در نیست	باغبان بر چوب بندد گلبن نوخیز را

چشم چون بر عشوه کرد اول بسو خوش دید
 باده خود خورد ساقی ساغر لبریز را
 دل که افسرده شد از سینه بدر باید کرد
 مرده هر چند عزیز است نگه نتوان داشت
 من آن مرغم که باشد آشیانم سایه برگ
 تواند جنبش باغی مرا بے خانمان کردن

(۱۷) مرشد - ملا مرشد میر دجودی

مرشد سالکان جاده سخن است - و صاحب تلقین مرتاضان این والافن
 از وطن خود رها گراے هند شد - چون بقندهار رسید - جاذبه التفات میرزا
 غازی وقاری عقاب پائے او گردید و در آن عتبه کرسی نشین عزت گشت - و
 مرشد خان خطاب یافت - بعد فوت میرزا غازی خود را به هند کشید -
 پوشیده نماند که وارد شدن مرشد از ولایت خود بقندهار و رحل اقامت افگندن
 در سایه عاطفت میرزا غازی هفده سال پیش ازین هنگامی که تحریر پد بیضا در میان
 بود - در تذکره مشاهد اُفتاد - تعیین تذکره از خزانه حافظ برآمد -

و میر تقی او صدی صفایانی صاحب تذکره عرفات گوید - ملخص کلامش اینگونه

”مرشد وقتیکه از میر دجود به صفایان آمد بنده بخدمت ایشان مکرر رسیدم - از اینجا

”بشیراز رفته - مدتی سیر کرد - چون بملاک سنده اُفتاد - صحبت او با میرزا غازی برآمد

”و ترقیات نمود - و مرشد خان خطاب یافت - و چون میرزا غازی جرعه شهاوت چشید -

”اراده درگاه جهانگیر بادشاه نمود - در اثنای تحریر این مقالات به آگره آمد - چند روز او

”در یافتیم - پس در اجمیر رفته به اردو و جهانگیری و اصل شد و بملازمت سلطانی مشرف

”گردید و الحال با مهابت خان می باشد

و همچنین میر تقی در ترجمه طالب آملی که با او هم ملاقاتها دارد می نویسد که :-

”وقتیکه از ایران عزم هند کرد در سنده بخدمت میرزا غازی قیام نمود

برخال و خط شناسان چهره تایخ هویدا است که میرزا اجانی والی تنته پدر
 میرزاغازی در سنه احدى و الف (۱۰۰۱) ناصیه بخت بملازمت اکبر پادشاه
 برافروخت. و میرزاغازی در تنته ماند. اکبر پادشاه تنته را به میرزا اجانی
 ارزانی داشت. و نیابت به میرزاغازی عنایت شد و چون میرزا اجانی در
 برهان پور در سنه ثمان و الف (۱۰۰۸) جان بجهان آفرین سپرد. پادشاه
 میرزاغازی را مشمول عواطف داشته ولایت سنده را با او باز گذاشت. و
 در سنه احدى عشر و الف (۱۰۱۱) سعید خان چغتایانتر ازاع سنده مامور شد میرزا
 غازی حلقه انقیاد در گوش کشید. و تا بھکر رسم باستقبال بجا آورده سعید خان را
 دریافت. و بهمراهی او خود را بدرگاه اکبری رسانید. همت خسروانی بر حمت
 بحالی ملک سنده رنگ رفته او را بحالت اصلی آورد. و در عهد جهانگیری صوبه
 ملتان در اقطاع او اضافه شد. آخر بصوبه داری قندهار سرمایہ افتخار
 اندوخت. و همنجا در عمر بیست و پنج سالگی سنه احدى و عشرين و الف (۱۰۲۱)
 پیمانه حیات او بسریز گردید.

میرزاغازی بعد از آنکه از سنده بهمنده خرامید. باز به سنده نرفت.
 پس ملاقات مرشد و طالب بامیرزاغازی در سنده بقول میر تقی در عهد
 اکبری بوده باشد. واللہ اعلم

مخفی نماند که تذکره میر تقی صفایانی بعد تبیض این جریده بنظر رسید
 اسامی شعراء ترتیب حروف تہجی می کرد. عجب صلائے عامی در داده. و به آن
 موزونے کہ پے برده چه قدیم چه جدید در مہمان خانہ خود تکلیف نموده و بہ از
 تذکره میر تقی کاشی است. تذکره صفایانی نسخہ ناقص از حرف الصاد تا

حرف البیاء بدست آمد و چند جا ضرورتاً بعضی مطالب الحاق نموده شد۔
 مرشد در سده ثلثین و الف (۱۰۳۰) از لباس عنصری بر آمد منتخبی از دیوان
 او محتوی بر اقسام شعر بنظر در آمد۔ زبان خوبے دارد و سخن بقدرت می گوید۔ قصاید
 و مثنویات او به از غزل است و ساقی نامہ مختصرے نشہ آور از مینجانہ فکرتش تراویدہ
 مطلعش این است ۔

بہار است و دل مست و من در خار	خوشا جامے خاصہ از دست یار
گیرم کہ روزِ حشر سر از خاک بر کنم	آن دیدہ کو کہ جانبِ قاتل نظر کنم
من آن مزعم کہ گریاری نماید تخت سازم	بود تا گوشہ بامِ قفسِ معراج پر وازم
طرہ و لبر نیم تا کہ پریشان ز یستن	چشم عاشق نیستم تا چند حیران ز یستن
کاش اجزای وجودم بگسلد از یکدگر	تا دور روزے جمع گردم زین پریشان ز یستن
بسیار ز حد می گزر دگر می مجلس	و سوختہ در پس دیوار نباشد
بے سبب مرشد ز طور من شکایت میکند	اینقدر آخر نمی داند کہ من دیوانہ ام
جوان ز بسکہ شد از فیض ابر عالم پیر	شکوفہ ریزد از شاخ بر سر نخپیر
ہمان بزرگ گل افتد بخاک سایہ گل	ز بسکہ لطف ہوا کرد در زمین تاثیر
ہوا چنان بر طوبت کہ از زبان تا گوش	ہزار جابز ندریشہ نالہ شبگیر
چنان ز لطف ہوا گشت طمع آتش تیز	کہ شعلہ چون می گلزنگ بگذرد ز حریر

رباعی

راہے پیشیم بسے نشیب است و فراز	کز انجا مشخ خبر ندارد آغاز
چون نالہ عاشقان پست و بلند	چون وعدہ وصل گلرخان دور و دراز

(۱۸) ز لالی خوانساری

در اختراع تازگی عبارات و تازگی اشارات بے نظیر افتادہ و بایجاد سبعہ

سیارہ سپر بلند خیالی را رونقے دیگر داده۔

عمدہ شنویات او "محمود واپاز" است کہ مصنف اکثر اوقات خود را صرف این کتاب ساختہ۔ سال آغازش کہ احدی و الف (۱۰۰۱) باشد این بیت تصریح مینماید
در استفتاح این منشورنامی بجز تاریخ نظمش از نظامی

و تاریخ اختتامش کہ سنہ اربع و عشرین و الف (۱۰۲۲) باشد این مصرع افادہ میکند
الہی عاقبت محمود باشد

اما ترتیب نادادہ ورق حیات گرداند شیخ عبدالحسین داماد شیخ علی نقی کمر
در ہندوستان نسخ متعددہ فراہم آوردہ بہ تقدیم و تاخیر و طرح ابیات فی الجملہ
ربط داد۔ و ملا طغرائی مشہدی دیباچہ نثر بہ تحریر آورد۔

وفوت زلالی در سنہ احدی و ثلاثین و الف (۱۰۳۱) واقع شد مصرع
از جہاں رفت زلالی بجنان "تاریخ یافتہ اند۔

از محمود واپاز است ہ

مئے کز وے خرد بے برگ گردد غم از یک جرعہ شادی مرگ گردد
جنون یک قطرہ از لائے خم او سر بہوشی و پائے خم او

(۱۹) نقی۔ شیخ علی نقی

از شعراء معمورہ کمرہ و مروج نقود سرہ است۔ در آغاز سن وقوف بجد تمام
بکسب علوم پرداخت۔ و در معقولات و منقولات از اکفاء و اقران مستثنی برآمد
و اکثر ناوک فکر بصید معانی می انداخت۔ و وحشیان خیال را در دام عبارت
بند می ساخت۔ دیوانش مشتمل بر قصائد و غزلیات و دیگر جنس شعر بنظر در آمد قصائد

غرا دارد. و بیشتر شناخته حاتم بیگ اعتماد الدوله است. و در صله قصیده دالیه
 که در مدح اعتماد الدوله گفته مبلغ خطیر سالیانه مقرر گردید. و بعد فوت شیخ هم چند
 سال آن وجه به متعلقان شیخ می رسید. مطلع قصیده مذکور این است
 اهل صورت که جمیعت صوری شایند فارغ از تفرقه معنوی اصدادند
 رحلت شیخ در سنه احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) اتفاق افتاد. این چند بیت
 از دیوانش فرا گرفته شده

چندان دلم پریشان چشم تو شاد نیست	دانم که بر تو وضع مست اعتماد نیست
کشد چو سوچمن بے قدرت ملال مرا	گزد چو مار سیه سایه نهال مرا
کم گن شراب لطف که پر شد ایام ما	روغن چنان مریز که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم نفی راز انتظار	این بود پنبه که نهادی بداع ما
بهنگام و دوش می کنم نو عهد ویرین را	چو پیامی که وقت مرگ ایمان تازه میسازد
عاشقان نامی بجز و ناتوانی داشتند	کو کهن آخر نبرد و این قوم را بدنام کرد
نفی در گریه آورد اضطراب عشق جانان را	که زور آتش سوزنده آلب چوب تر گیرد
من گشته آن چشم که در عین تکبر	باهو من در صد و ناز در آید
رفتی و خموشم که در آغاز مصیبت	ماتم زده بکچند بشیون نبرد راه
نقد دل و زدی و آنگاه بتقریب جیا	سر به پیش افگنی و چشم ببالا نکنی
نیست در عشق دل شاد شنیدی که چه پید	پادشاهی ز غلامی پدری از پسری
وای بر جان خلایق اگر آرند بخشه	عوض روز قیامت شب تنهائی را

(۲۰) طالب آملی

برادر خاله زاده حکیم رکناکاشی بود. جو یای معانی بلند است و خواص لالی و پسند

میرزا صائب گوید

بطر تازہ قسم یاد می کنم صائب کہ جائے طالب آمل و راضی پیداست

در ریحان شباب از ولایت خود برآمده به نر هتکده ہند خرامید چون میرزا
غازی و قاری از پیشگاه جہانگیر پادشاہ بصوبہ داری قندھار مامور گردید
و نقد کمیاب قدر دانی اہل کمال را رواج داد۔ طالب خود را باستان میرزا
غازی کشید۔ و بہ انتفات فراوان اختصاص یافت طالب قصیدہ طولانی در مدح
میرزا غازی می طرز د۔ و در ان قصیدہ رفتن خود از ہند پیش میرزا مفصل بیان
می نماید۔ از اینجا است این بیت

عنایات شوق تو شد ورنہ کے دل زدے فال رجعت ز ہند و شام

و بعد رحلت میرزا غازی کرت ثانی بہ گلگشت ہند شتافت و ایامے با عبد اللہ
خان بہادر فیروز جنگ ناظم گجرات بسر برد۔ آخر با عتصام ذیل جہانگیری قوی پایہ
شد و در سنہ ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) ب خطاب ملک الشعرائی بلند نامی اندو
و در ہمین سال ابو طالب کلیم بہدانی از ہند وستان بعراق عجم معاودت نمود۔
طالب آملی در مدح جہانگیر بادشاہ و اعتماد الدولہ وزیر و نور جہان
قصائد غرا دارد۔

وستی النساء خانم ہمیشہ طالباست۔ ستی النساء خانم در عہد صاحبقران
ثانی شاہ جہان مدار المہام محل پادشاہی بود۔ و شوہرش نصیر ابرا در حکیم رکن
کاشی در ہند وستان رخت ہستی بر بست۔ چون فرزندے نہ داشت ستی النساء
خانم دو دختر کہ از طالبانندہ بود بہ فرزند می برگرفت۔ کلاں را بہ عقل از دواج عال
خان و خور و را بجاء نکاح حکیم ضیاء الدین مخاطب بہ رحمت خاں کہ سپر
حکیم قطبا برادر دیگر حکیم رکناست در آورد۔

ستی النساء خاتم درزی الحجه سنة و خمسين و الف (۱۰۵۶) بساط زندگانی
در نور دید-

طالبها در اوائل مهر دار اعتماد الدوله بود آخر مستعفی شد و قطعه اعتذاری
بنظم آورده - از انست

دو صنف اند اهل طبیعت که هرگز
یکه را فرومایگی کرد شاعر
من آن شاعرم شکر الله که دارم
که گره هر یاقوت یکدانه گردد
به گلزار معنی هزار فصیح
چو مهر تو دارم چه حاجت بهرم
طالبها در مدح قلیج خان ناظم لاهور قصیده هشتاد و چهار بیت در یک
شب فکر دو بآن می ناز و می گوید

منم که نیست چو من شاعر ز اهل سخن
گواه این دو سه معنی همین قصیده بس است
اما میرزا صاحب اشپ فکر از طالبها نیز تر تر اند - و هنگام درود برهان پور
قصیده شصت و یک بیت در یک چاشت در مدح ظفر خان بنظم آورد و در آنجا
مے فرماید

هزار حیف که عرفی و نوعی و سخر
که قوت سخن و لطف طبع مے دیدند
نمید جمع بدار العیار برهان پور
نمی شدند بطبع بلند خود مغرور
ز اهل نظم که گفت است در سنین و شهر
همین قصیده که یک چاشت روی داد

اگرچه طالبها را بیست و سه بیت افزون است - اما افزونی ابیات طالبها با وسعت

وقت کم است - و کمی ابیات مرزا با تنگی فرصت افزون - و این معنی از تقسیم ابیات
بر ساعات واضح می شود -

آدم برین که نسبت بجناب مرزا اصائب بے ادبی نمی توان کرد - اما این
همه تفاخر از طالب آملی نامنظور است - چه شوکت قصیده قریب صد بیت در
مدح میرزا سعدالدین در عرض چهار ساعت بخومی انشا نمود - و مطلقاً لب
بانهار کمال نکشود - مطلع قصیده این است -

بسکه جوشد شعله حل کرد از میناء من شیشه را فواره آتش کن صہبائے من
و در آخر قصیده می گوید -

شب که گردیدیم ہم آغوش پر یزاد خیال چار ساعت در گذار شام دیو آسای من
این همه اطفال معنی را که افکار من اند زاد ملک مریم آسای میحازای من
طالباد عین جوانی از زیبا خلعت زندگانی برآمد و این واقعه در سنست و
ثلثین و الف (۱۰۳۶) پیش از فوت جهانگیر پادشاه بیک سال روداد -

دیوان قصائد و غزلیات و رباعیات طالباد در وقت تخریر - بدست آمد فرصت وفا
نکرد که بانتخاب پرداخته شود - کل چند از گلستانش حواله دست قلم می شود -

گر من بجائے جوهر آئینه بودم بے رونما ترا بنوکے می نمودم

من کیم کز شرم قتل من سر اندازد پیش همیکل خونم گرانی می کند برگردنش

بے نیازانه زار باب کرم مے گزرم چون سیچشم که بر سر مره فروشان گزرد

ملا میست کن و فارغ شواز ملامت خلق که نخل موم ز آسیب تیشه آزاد است

دشنام خلق را ندیم جز دعا جواب ابرم که تلخ گیرم و شیرین عوض دهم

سبک چین که بگلگون می سوار شدم امید هست که رنگ پرید را گیرم

خانه بشرع خراب است که ارباب صلاح در عاز تنگ می گنبد دستار خود اند

مژہ در جہان نے بینم دہر گوئی دہان بیمار است

(۲۱) شفقانی اصفہانی

اسمش شرف الدین حسین است۔ پدرش حکیم ملا طیبہ حاذق بود۔
مشار الیہ مراحل کسب علوم بسرعت نور دید۔ وحکمت نظری را بیشتر ورزید۔ ومدتے
مشق طبابت کرد۔ قرا بادین او مشہور است۔ و عمر با در نسخہ نویسی شعرا فتاد و بمعاجین
افکار و ماغمار اتقویت بخشید۔ مرزا صائب فرمایدے

در اصفہان کہ بدر سخن رسد صائب کنون کہ نبض شناس سخن شفقانی نیست
حکیم نزد شاہ عباس ماضی با فرونی قرب و منزلت امتیاز داشت تا بحدے
کہ روزے در عرض راہ شاہ را بر خورد۔ شاہ خواست کہ از اسب فرود آید حکیم مانع
آمد اما مرا ہمہ پیادہ شدند تا حکیم گذشت۔

ہجو بر مزاجش غالب آمد۔ میر باقر داماد میگفت "شاعری فضیلت شفقانی
را پوشید۔ و ہجا شعرا و را پنهان ساخت" لیکن در پایان عمر ازین امر نا ملائم توبہ
موفق گردید۔

فوتش در رمضان سنہ سبع و ثلاثین و الف (۱۰۳۷) اتفاق افتاد۔
زادہ طبعش دیوان جد و ہزل و چند شہوی است مثل "دیدہ بیدار" و
"نمکدان حقیقت" و "مہر و محبت" این ابیات از دیوانش ماخوذ شدے

درد دل در آفرج گلہای داغ کن	از خانہ چون ملول شوی سیر باغ کن
خویش را بر قلب غم آخر دل بتیاب	این کتان پارہ کوس خصمی مہتاب
حاکمے نو کو کہ بر در گاہ اودادی کنیم	مشت خوئے بر جبین الیم و قریادے کنیم
از زبان خنجر کین پریش دلہا مکن	عالمے را طعمہ شمشیر استغنا مکن

اے درآغوشِ ملکِ دودہ بدخوئی مکن شکرستان زیرِ باری ترش روی مکن
 بخود غم تو نگویم کہ بیم رسوائی است نہان کنم ز خیالت کہ یار ہر جانی است
 یہ انتقام ابدِ آشتی میسر نیست ز بسکہ خوئے تو بر یک گناہ مے پیچ
 نو بہائے کہ دلی نشکند از پہلوی او جائے آنست کہ پہلوی خزان بنشیند
 دامن دیدہ نگہدار کہ در مذہب ما دل چو شد کشتہ دیت از مژہ تر گیرند
 یک لحظہ نپرداخت مرا و اور محشر این شکوہ جانسوز بحشرِ دگر افتاد
 خدا عشق مرا از ننگ رسوائی نگہدارد کہ بدبیتیابی پیرامن این راز می گردد
 گرفتہ جان بہائے وصال نمی شود از قاصد تو ذوق خبر می توان گرفت
 آن دل کہ نامزد بوقائے تو کردہ ام کارے مکن کہ عہدہ جوئے دگر شود
 تپِ غم دیدارِ دلسوزی شکر زبان دارد مہبسم را مکن شیرین کہ می ترسم بجانِ فتم
 ز ہر بیدارم بہ نرم امتحان کم کم مرید ہر چہ داری بر سرم ہم ریز تا یکجا کشم
 پے شکستنِ پیمان ہین بس است تلانی کہ بہر تازگی عہد داد دست بدستم
 مراقبت بہ پیمان دیدنی کردی خورسندم کہ بوی غبتی می آید از از ان بہا کردن

(۲۲) قاسم - قاسم خان جوینی

قاسم مائدہ فصاحت است۔ و ناظمِ جواہر بلاغت۔ منیجہ بیگم خواہر اعیانی
 نور جہان بیگم در جبالہ عقد قاسم خان بود۔ وہ علاقہ سلفیت جہانگیر بادشاہ
 بہ پایہ امارت و رتبہ مصاحبت سربراہِ فراخت۔ وہ قاسم خان منیجہ مشہور گردید
 در اواخر عہد جہانگیری حکومت صوبہ اکبر آباد و حراست قلعہ آن مصرعے
 پرداخت و در آغاز دولت شاہ جہانی بہ منصب پنخزاری پنج ہزار سوار و ایالت

صوبہ بنگالہ ایشیا ز یافت -

و در سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) بعد فتح ہو گلی بندر کہ از بنا و عمدہ
بنگالہ است - بقا صدہ سہ روز باجل طبعی در گزشت - امیرے خیر مستجمع کرائم اخلاق
بود و نماز تہجد تقید داشت - و ہر سال دو لک روپیہ بہ مستحقان می رسانید -

رایت سخن بایں شکوہ می افرازد

نمونہ جرس بیدلم صدانہ کنم ز بس شکستہ و لم لب بچندہ وانکنم
راہ از ہجوم گریہ بر آواز بستہ ایم خوں خوردہ ایم طالب غماز بستہ ایم

(۲۳۳) شوقی - میر محمد حسین

از سادات سادہ است - و طراح سخن با حلاوہ - میرزا صاحب کلام او را
تضمین میکنند و می گوید

جواب آن غزل است اینکہ میر شوقی گفت چو شیراز و طرف می کشند زنجیرم
از ولایت خود بکشور ہند آمد و بشمول عواطف اعتماد الدولہ طهرانی جہانگیری
گردید - بعد چند سہ سہ جہانگیر پادشاہ لازم گرفت - و بہ تقصیرے مور و عتاب شدہ
در حبس افتاد - و بتوجہ قاسم خاں جوینی از قید رہائی یافت - و مدتے با او بسر برد -
آخر بولایت ایران معاودت نمود و ہمانجا در گذشت -

طلای سخن بایں چاشنی از معدن بیرون می آرد

در عشق ہر کجا کہ بلندی است پست است فیروزہ حبابی گردون بدست است
نتوان عہدہ با چشم تو کردن آری بتواضع گزرا نند ز خود مستان را

(۲۳۴) فتحی اردستانی

فاتح ابواب خیال بندی است - و حرف شناس قفل ابجد مشکل پسندی - مرزا

صائب سخن اورا تضمین می کند و می فرماید
 این جواب آن غزل ثنا که فتحی گفته است از فراموشان مباد آن کس که مار ایا و کرد
 فی الجمله تحصیل کرده بود - و در کمال ملایمت و نهایت پاکیزگی زندگی زنده گانی میکرد - وفات
 او در سنه خمس و اربعین و الف (۱۰۴۵) واقع شد
 گوهر سخن چنین در سبک نظم می کشد
 هزار نکته بمن گفت چشم غمازش چو سر مه خورده که بیرون نیاید آوازش
 بدیده اشک شود در بنمون دل مارا ستاره شمع بود در هر وان دریا را

فصیحی (۲۵)

از اعیان ساوات هرات - و آئینه نقش پذیر حسن صفات بود -
 خواننده افسون فصاحت - نوازنده قانون بلاغت - میرزا جلال اسیر گوید
 آنانکه مست فیض بهار اند چون اسیر نه جریه ز جام فصیحی کشیده اند
 ابتداء حال در خدمت حسن خان بن حسین خان حاکم هرات عظیم تقرب
 اشد - و تخم مدحت پدر و پسر فراوان در سر زمین سخن کاشت در آن ایام و در حکیم
 شفائی به هرات اتفاق افتاد - و در مجلس حسن خان با میرزا فصیحی ملاقات دست
 داد - و مشاعره ایشان بمناسبت انجامید - خان طرف فصیحی گرفت - شفائی از هرات
 برآمده فصیحی را به چو کرد - فصیحی در دیوان بلند و صلی را کار فرمود - و اصلاً ملتفت
 جواب نشد به چو فصیحی در دیوان شفائی بنظر درآمد دل نخواست که زبان قلم بکلمات رکیک آشن شود
 میر تقی وحیدی صفایانی گوید: - چند نوبت عزم مهند کرد مانع او شدند چون ماهیچه
 لوائی شاه عباس ماضی در سنه احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) سزا و اخراج از هرات
 گردید میرزا فصیحی باریاب ملازمت گشت - و صحبت او دلنشین شاه افتاد - و عنایات

فراوان مخصوص گردانید۔ و ہمراہ خود بحراق عجم و ما زند راں برد۔ از فروغ تربیت
گوہر اور اجلائے بخشید۔

دیوان فصیحی بنظر در آمد خوش محاورہ است۔ اما مضمون تازہ بندرت دارد۔
این چند بیت از واقعات یافتہ

ز بون در و پریشان زلف یار شدم	نہ صید دوست کہ صید دل فگار شدم
رمز نیست خیال دوست کہ چون نخت سزید	آپ سید از چشمہ خورشید بر آمد
تو تماشا کن آئند کہ حیران نشوی	زلف بر خویش میفشال کہ پریشان نشوی
بے گزنازی بار تبسم بر تنے تابد	بخون غلطم کہ امروزش بدشنام آشنا کردم
رتبہ حسن بلند است چه حاجت بتقاب	بہر منع نگہی گز مژہ کوتاہ تر است
ہزار بار قسم خورہ ام کہ نام ترا	بلب نیاورم اما قسم بنام تو بود
خویش را بر نوک مژگان بستم کیشان زویم	آن قدر زخمی کہ دل میخواست و پیکان نبود
ما زہر قاتلیم فصیحی نہ شدہ باب	مرد طپانچہ خوردن بال بگس نسیم
خایہ ترم کہ تازہ ز باغم بریدہ اند	محروم بو ستانم و مردود آتشم
نوبہار البشیم گل عیشم مفرب	کہ من این نالہ زار دل خرم دارم
مختصر ستی کہ مارا بود صرف جام شد	گر خداروزی کند دست و گریہ بر زخم
خاک آن کوی فصیحی ز جبین رنج مکن	از مہ و مہر بیا موز جبین سائی را

(۲۶) شاپور طهرانی

پدرش خواجہ علی برادر حقیقی میرزا محمد شریف ہجری پدر اعتماد الدولہ جہانگیری
است۔ شاپور فریبی ہم تخلص میکرد۔ قصائد و فریب دارد و غزلہاے دیوان زیب
مرزا صاحب کلام اور اتضہین می کند و می فرماید

صائب این تازه غزل آن غزل شاپور است که گریان می رود آنکس که توکل دارد

کلیات شاپور بنظر و آمد قصیده نسبت دیگر اقسام شعر خوشتر می گوید و داورقت و نزاکت می دهد
چون قاعده اغلب این جریده ذکر ابیات غزل است - چند بیت از غزلیات او جدا نموده شده

به شوخی تو سوارے بصدر زین نشست تو تا سوار شدی قند بر زمین نشست

گرچه در حاشیه بزم تو داخل باشم رو خراشیده تر از صفه باطل باشم

نگل حیدم ازین بستان نام یا سمن بروم دلم پرورد از غوغای مرغان چین بروم

در ره یارے کز و ممنون یاری نیستم گرچه خود را کشته ام بے شرمساری نیستم

بجای سیریتار دل ریش ندارم تاملت نگردم خیر از خویش ندارم

نازک دلم چو کاسه چینی خدائے را انگشت بریم نرنی کز فغان پیراست

قدیر من پست از بلند یما استغنائی است ورنه دیوار من از دیوار کس کوتاه نیست

ماؤ لنگاه دور که رندان پاکباز بر سر نمنه زند گلے را که بو کنند

سینه بر خنجر اوزن که شهادت اینجا ناقص است ارمه دگشته به قاتل نرسد

چو ابرم از پی رفع کدورت گریه می آید اگر بر خاطر باد صبا بینم غبار خود

میرود رقص کنان بروم تیغ شاپور دانش را بگذارید که کارے دارد

گو - میا بهر تلانی بسر کشته خویش به که این صلح بر بنجیدن پای نکشد

هر تیر که چون نیشکر از دست تو خوردم تا آهین پیکان همگی جزو بدن شد

یا هیچ جرعه نیست در عالم ز غمازی تیر عشق معذور است گر منصور را بردار کرد

عیب با پیش خود نباشم عیب جوی کس نیم در و مندم در شکست در و مندان نیستم

نغم البدل و عده صد سال وصال است آن بوسه که نقد از لب پیغام گرفتم

کف غبارم و عریانی ست کسوت من نیم عبیر که خود را به پیرهن مالم

روشن نشد ز آتش ما چشم خاشاک همچو چراغ گور بویانه سوختیم

فرصت عرض تمنا که در ایام وصل
یار مستغنی و من مستغرق نظاره ام
زین سر که فروشان نتوان باوه خریدن
صفرای می از باوه خونا ب شکستیم
ورق هستیم از هم بدر آیند که من
دیدم ام آنقدر اصلاح که باطل شده ام

د ۱۲۷) اسیر میرزا جلال بن میرزا مومن شهرستانی

شاعر ادبند است و موجد اندازهای دلپسند - ابوطالب کلیم گوید -
میرزای ماجلال الدین بس است
از سخن سجان طلب گار سخن
راستی طبعش است او من است
کج نم بر فرق دستار سخن
و میرزا صاحب سخن او را مکرر تضمین میکنند و در مقطعه میگویند -
خوشا کسی که چو صاحبان سخنان
تتبع سخن میرزا جلال کند
اسیر اگر چه تلمیذ فصیحی هروی است اما با میرزا صاحب اعتقاد تمام دارد - و مکرر
نغمه ستایش می سنجد - و جای می گوید -
با وجود آنکه استاد فصیحی بوده است
مصرع صاحب تواند یک کتاب من شود
میرزا از اجله ساوالت شهرستان صفایان است و بمصاهره شاه عباس
ممتاز زمان پیوسته سرگرم صحبت ارباب کمال بود - و بعلو همت و سموفطرت انصاف
داشت - اما با گردش جام و شرب مدام آنقدر خورگوشد - که در عین جوانی بر بستر ناتوانی
افتاد - و در سن تسع و اربعین و الف د ۱۰۴۹ غبار هستی بباد فنا داد -
دیوانش سیر نموده شد - غث و سمین دارد - و مضامین تازه کم واقع شده ایس
چند رثیه از خمستانش می چکد -

گرچه آن قیمت ندارد و دل پامالت شود
صرف آتش بازی طفلان همسالت شود
رخصت کشتنم بده نرگس کم نگاه را
یا مکن آشنای دل گرمی گاه گاه را

بامید کسی نگذاشت بیدارش دل مارا خدا جبرے دهد در کشتن ماقاتل مارا
 بلب مردم ز شادی شکر این سودا نمی گنج که در دام تغافل غیر صید مانمی گنج
 پس از عمرے بسویم گرنگا ہے کرد جاوارو شهید زخم شیر تغافل اجر بادارو
 خط یار گرچه سرزد نگه شکرش هست چه غم خار دارومی ناز در سرش هست
 بکدام جان بیازد بکدام سر به بخشد چه کند کسی به بیکدل که هزار دلش هست
 جولان دل شکارش از کار برده است مستانه می رود جاوے میتوان گرفت
 غیرت روانداشت که تنها گزارش عمر عزیز در قدم نامه برگزشت
 نه خوب دام و نه زشت اینقدر دام که هر چه هست بغیر از من انتخاب من است
 گرچه استغناست ناحق کشتگان را خون بها چشم خوبان را نگاه هذر خواهی لازم است
 در پریشان که غیاس بود فیض رسا سایه بید خوش آینه شالے دارد
 صبح خندان می شود بر رو تیغ آفتاب کالے باید که از تقصیر جاہل بگذرد
 بدوستی که چو در کوی او غبار شوم نسیم را خبر از برگزشت من مکنید
 بگذارید که بگذارم و آہے بکشم عمر با سوخته ام تا نفسے یافته ام
 گفتم نہ ہی دل نشنیدی سخنم را از آئینہ دیدی چه قدر ناز کشیدی
 دستے کہ برنگیر و از پافتاؤ را چو آستین خالی است بیکارتا بگردن

رباعی

آگاہی چلیست سیر دنیا کردن در ملک وجود سودا کردن
 چون ہر سفر کن کہ بود کار ز نان از سرمے سایہ دیدہ بینا کردن

(۲۸) ادائی - میر محمد مومن نیرودی

کلامش ادایائے خوب دارد - و اندازہائے مرغوب - در دیار خود متهم بالحاد گروید -

و مجال اقامت ندیده رخت پوشت آباد مهر کشید و در سنه ثلثین و الف (۱۰۳۰)
 وار و و کن شد و دوران الکه مراحل زندگانی بی پایان رسانید -

سیارات ابیاتش از افق بیان طلوع می کند

بے روی تو روزیکه بهم برچمن افتد دیوار به از سایه که بر روی من افتد
 یک دل آزاد درین دامه فانی نیست یوسف نیست درین مصر که زندانی نیست
 چاشنی گیر زهر کاسه این خوان گشتم خوش نمک تر ز سر انگشت پشیمانی نیست
 رباعی

این عمر باد نو بهاران ماند این عیش بسیل کو بهاران ماند
 ز نهار چنان بزی که بعد از مردن انگشت گزیدنی بیاران ماند

(۲۹) سعید انقشبند نرودی

نقشبند کارگاه خوش تلاشی است - و صورت آفرین هیولاے خوش قماش میباز
 صائب اورا بزبان ادب یاد می کند و می گوید
 این خوش غزل ز فیض سعید انقشبند صائب ز بحر دل تامل رسیده است
 سعید اور صفایان اقامت داشت و نرودا کا بروقت معزز و محترم می زیست
 نقش خیال در پند عبارت چنین می باشد
 کس نیست که غارم ز دل ریش براره این خار مگر آتش از خویش برارد

(۳۰) نظیر مشهوری

نظیر عند لیب بهارا است - و عدیل طوطی شیرین گفتار - در سنه ثلثین و الف
 (۱۰۳۰) احرام بیت الله نیست و بعد از ادراک این سعادت متوجه مهر گشت - و

در اثناء راه شد اند بسیار کشید و کشتی او شکست - بعد محنت تمام به شهر بیجا پور رسید -
و در سلک مقربان عادل شاه انحراف یافت -

اول نظیری تخلص می کرد - با استدعای نظیر نیشاپوری نظیر قرار داد - گویند
نظیری عوض حرف یاده هزار روپیه به نظیر تسلیم کرد - و این سوال و جواب ظاهر غائبان
شده باشد - زیرا که نظیر بعد فوت نظیری به هند وستان رسید و الله اعلم
نظیر آهوان معانی را باین قسم شکار می کند

نگذاشت ز سامان تنم ضعف جدائی چند آنکه نگاه شوم و از مژه خیزم
در سلسله بال فشانان هوائی خم ناشده از نام من بال پر نیست

(۳۱) نادم لاهیجانی

سر خروئی معرکه شعر است - اما از شکست نفس نادم تخلص می گیرند - و صد آرای
مجلس فصحا است - لیکن از فروتنی در صف آخر می نشینند - لکن طلق اللسان بود -
و قصب السبق از ائمه ان مضار زبان آوری می ربود - از دیار خود بمالک و کن
افتاد - و بامولانا نظیری نیشاپوری صحبت معتقدانه داشت - بعد چند بصبوب
بنگاله خرامید - و از انجا به عظیم آباد پند حرکت کرد - آخر به اصفهان معاودت
نمود و بهما نجام حله آخرت پیمود -

به بجان کلامش در سر زمین و رقی سبزی شود

در کعبه اگر دل بسوخته یا رها شد احرام کم از بستن ز نثار نباشد
هرگز این طفل مزاجی نرود از یادم گر بتابوت روم شوخی گهواره کنم
باعث جاذبه گل دیده بیدار من است ببلبلان شور بر آید که خوابم نبرد
هنوزش رنگ طفلی هست گل چیدن نمیداند بدامن آشیان بلبل از گلزار می آید

(۳۲) سروری کا بلی

عالم بیگ نام دارد۔ نکات رنگینش گلدستہ سروری است۔ و خیالات ^{لش}نشینش
سرایہ حضوری۔ در اوردوی جهانگیری بسرے برد۔ و در زمره خوش خیالان ^{می}ست

نہال فکرش باین رعنائی می بالده

لطف و دشنام تو تسکین ^بل بهوش ^{ست} آتش از آب چه گرم و چه خنک ^{موس}ست

در رقص دست و پا نزدن اختراع ^{ست} چون نبض زیر پوست تنبیدن ^{ست} سماع ^{ست}

چو گان صفت بطلب خود پشت پا زدیم پیوند ما بطلب انقطاع ^{ست} ماست

عذر دست ^{نتی} است خلق کریم میوه بید سایه بید ^{ست} است

(۳۳) مطیع تبریزی

طوطی بے بدل و مطیع استاد ازل است۔ میرزا صائب مصراع اور ^{تضمین}
می کند و می فرماید

جواب آن غزل است اینکہ گفتہ است مطیع کلید کعبہ و بتخانہ در بغل دارم

مطیع تجارت پیشہ بود۔ از دیار خود بسیر مہند خرامید۔ روزگارے ^{مہن}داشت

طرہ اشعارش پیرایہ عارض ورق می شود

آہے کہ مرا از دل پر درد بر آید چون شاہ سواری ^{ست} کہ از گرد بر آید

چو وسعت عدم در خیال می آید ز تنگنائے وجودم ملال می آید

(۳۴) اوجی نطنزی

فکر بلندش طرفہ اوجے دارد۔ و شعر آبدارش عجب موجے۔ میرزا صائب سخن

اور آتھین می کند و می فرماید

این جواب مصرع اوجی که وقتی گفته است
 و اوجی نسبت بمیز را می گوید
 صائب نمود جوهر شعر مرا به من
 اوجی با حسن خان شاملو حاکم ہرات بسرے برد۔ و در مدح او فراوان
 قصائد پرداخت۔

دیوان او بمطالعہ درآمد و این چند بیت بالتقاط رسید

کرم گلے است کہ در باغ خود نمائی نیست	کریم ساخته بودن کم از گردائی نیست
گر شاگد شیب و گر صبح شباب است	پوشیدن چشم از دو جہان یکمژہ خواب است
ساغر بغیر داد نہ رشکم خراب ساخت	آتش بدیگرے زد و مار اکباب خست
نگہ گرم عنانم صف دیدار کجاست	بوسہ بے ادبم کنج لب یار کجاست
رطل گران بقیمت جان می توان خرید	این است گوہرے کہ گران میتوان خرید
درین زمانہ پسر با پدر نئے سازد	درین حدیث گواہم شراب انگوری است
بہر یک لب خندہ نتوان منت شادی کشید	منصب گل گردہ ہند غنچہ تصویر باش
ما حریف این قدر بار تعلق نیستیم	می بزور این رنگ بر چہرہ ما بستہ است
خاطر جمعی ندارم از تو آخر دیدہ ام	ہمچو دستار پریشانم ز سروا کردہ
کے بارائش ویرانہ ماے آید	آنکہ در آئینہ یک جلوہ بصدنا کند
من گرفتہ خویش را بے غم تسلی ساختم	خاطر غم را باین معنی تسلی چون کنم
با آن کہ قتل ما بتخل حوالہ کرد	چندان امان نداد کہ خاکے بسر کنم
صفاے روی عرقناک یار را نازم	کہ صلح داد ہم آفتاب و شب ہم را
از بادہ نئے توان بریدن	زین آب گذرنے توان کرد

اوجی این قطره خونی که اجل خواهد تخت
صرف آنست که در گردن دشمن باشد

(۳۵) مشرقی میرزا ملک مشہدی

در نظم و نثر منشأ بدائع آثار است و مشرقی فراوان انوار چندے در خراسان
یا حسن خان شاملو گزرا نید۔ آخر با صفہاں شتافت۔ و در سلک منشیان
شاہ عباس ماضی انتظام یافت۔ خان مذکور در مفارقت او غزلے گفتہ۔ از آن
است ۵

ما مشرقی از کنار من رفت از مشرقم آفتاب رفتہ
دیوان مشرقی بملاحظہ درآمد۔ قصائد غرا در مدح شاہ صفی بنظم آوردہ۔ و
منطعات ہجو بسیار گفتہ۔ محرر اوراق التزام کردہ کہ زبان خامہ را از ہجویات و
ہرلیات شعر انگاہ دارد۔
مشرقی مضامین خوب در قصائد تلاش کردہ۔ این چند بیت از غزلیات او
برچیدہ شد ۵

نمی گویم کہ آتش رنگت گل بو بگرداند	الہی آن گل آتش طبیعت خو بگرداند
دوستان بوی می از خرقہ ماے آید	نکبت یوسف ازین کہنہ قبا می آید
ہمچو خورشید قدم بر سر دنیا دارم	عالے در تہ یک آبلہ پا دارم
پر تو شمع رخ افتاد در کاشانہ ام	سوش یا قوت شد خاکستر پروانہ ام
دل را بشمیم گل داغی نرساندیم	پروانہ خود را بچراغی نرساندیم
چو عندلیب دارم باہ و نالہ گزشت	چو گل تمام بہارم بیک پیالہ گزشت
باغبان چون غنچہ نرگس مراد خواہد	تا بحسرت در کد امین بزم چشمے و اکنم
ز کعبہ ہم و رشک آیدم بخون نابے	کہ از زیارت دلہاے خستہ مے آید

کار دوباره عیش بتاراج دادن است می راز خنم بجام کن و در سبوح من
 مطلب اضطراب بمقصد رسیدن است از شیشه تابلیب نرسد می رسیده نیست
 نه در بهار نشاط نه در خزان الی فلک مرا بچه امید در قفس دارد
 نه زخم خار کشیدم نه بوی گل دیدم ز عنده لب شنیدم که نو بهاری هست
 آب حیات تیغت جان داد مشرقی را هرگز کسی ندارد جان داد فی چنین یاد

(۳۶) منیر الوبرکات لاهوری بن ملا عبد المجید ملتان

صاحب طبع منیر و نظم و نشر دلیپذیر است - در منشآت خود گوید "من بے خانمان
 که در قلم و سخن وطن گزیده ام صد هزار بیت بلند بنیاد نهاده ام" منشورات او و شعر
 که بر قصائد عرفی شیرازی نوشته متداول است - مولد و منشأ منیر دارالسلطنت
 لاهور است

در عهد شاهجهانی اول بامیرزا صفی مخاطب به سیف خان ناظم الہ آباد
 بسری برد این سیف خان داماد میرزا ابوالحسن مخاطب به آصف خان
 بن میرزا انعیات بیگ اعتماد الدولہ طهرانی جهانگیری است - بعد از آن
 منیر با اعتقاد خان حاکم جوپور پسر خرد اعتماد الدولہ مذکور مربوط گشت - و از
 خوان احسان اوزلہ برداشت -

و هفتم رجب سنہ اربع و خمسين و الف (۱۰۵۲) در مستقر الخلافہ اکبر آباد خت
 حیات بر بست - نعش او را بلاهور نقل کرده زیر خاک سپردند -

طبع منیر سواد سخن را چنین روشن می کند

قدم برون نهند ماه من ز منزل خویش بود چو صورت آئینه زیب محفل خویش
 سی قدان که گرفتار جلوہ خویش اند چو نخل شمع دو اندر ریشہ در گل خویش

(۳۷) قدسی - حاجی محمد جان مشهدی

جان سخن پروری است و روح معنی گستری - سعادت زیارت حرمین
 شریفین اندوخت - و بگلگشت هند خرامش نمود - و در شهر ربیع الآخر سنه ششین
 و اربعین و الف (۱۰۴۲) بتقبیل عتبه صاحبقران ثانی منتی برب گذاشت روز اول
 قصیده بعرض رسانید که مطلعش این است -
 ای قلم برخود ببال از شادی بکشازبان و شنائے قبله دین ثانی صاحبقران
 بعنایت خلعت و انعام دو هزار روپیه کامیاب گشت - و در ذیل شناطرازان انحراف
 یافت - و بیومیه پیش قدرے موظف گردید - و بارها بخواهنز کام دل اندوخت
 شیخ عبدالحمید صاحب شاهجهان نامه در وقائع جشن نوروز سال هزار
 و چهل و پنج هجری می نگارده که :-

“روز پنجشنبه دوازدهم شوال سریر آرای آسمان چهارم پر تواعتدال بر ساحت حمل
 انداخت و افسرده طبعان نباتات را با بهتر از در آورد - شاه نزد هم ماه مذکور -
 “حاجی محمد جان قدسی در جلدوی قصیده که بهرح پادشاهی محلی ساخته بود بر زبر
 “کشیده مبلغ وزن را که پنج هزار و پانصد روپیه شد با و مرحمت گردید و در او واسطه شهر
 “ربیع الاول سنه تسع و اربعین و الف (۱۰۴۹) بعنوان صله شعر صدر عنایت
 “شد - و در جشن شفا یافتن جهان آرا بیگم بنت صاحبقران ثانی از آسیب آتش
 “در او ائل شوال سنه اربع و خمسين و الف بعنایت خلعت و دو هزار روپیه تمتع
 “برگرفت -

شیر خاں در مرآة الخیال می نویسد که :-

“حاجی محمد جان قصیده رنگین در مدح صاحبقران ثانی گفته بعرض رسانید پادشاه

”اقسام جواهر قیمتی طلبیده فرمود تا هفت بار دلائلش ازان پر کردند انتہی“

امام مؤلفین شاہجہان نامہا مثل ملا عبد الحمید لاہوری و ملا علاء الملک
تونی و صاحب عمل صالح کہ ہر کدام حالات پادشاہی مستوفی می نگار و صلہ پُر کردن
دیان قدسی بجواہر بہ زبان قلم نیاوردہ اند۔

قدسی پادشاہ نامہ صاحبقرانی تنظیم آورده چون نام عبد اللہ خان فیروز جنگ
و روزن پادشاہ نامہ نمی گنجید۔ باین حسن بیان ادا کردہ

نہنگے کہ از غایت احتشام نگنجد بجز از بزرگیش نام
بخاطر ناقص می گزرد کہ برای نگنجیدن نام دو تعلیل آورد۔ از غایت احتشام
و از بزرگی۔ احد ہما زائد است۔ اصلاح برین وجہ می تواند شدہ
نہنگے است از غایت احتشام نگنجد بجز از بزرگیش نام
و طورے بتکلف معنی می تواند شد کہ ضمیر شین را راجع بنام سازند یعنی نہنگے
کہ از غایت احتشام او نام بمرتبہ بزرگ شدہ است کہ در بحر نمی گنجد۔ و اصلاحی کہ
کرده شد معنی را صاف ادامی کند۔

شہسوی و قصیدہ قدسی خوب است لیکن غرضش چندان رتبہ ندارد۔ انتقال او
در سنہ ست و خمسين و الف (۱۰۵۶) اتفاق افتاد کلیم در مرثیہ او ترکیب بندے

گفتہ و تاریخ چنین یافتہ مصرع دور از ان بلبل قدسی چہنم زندان شد
شیخ عبد الحمید می گوید کہ ”قدسی بعارضہ اسہال در دار السلطنت لاہور
درگزشت“ و غنی کشمیری در قطعہ تاریخ وفات کلیم گوید کہ

عمر یاد او زیر زمین خاک بر سر کرد قدسی و سلیم
عاقبت از اشتیاق یکدگر گشتہ اند این ہر سہ در یکجا مقیم

ظاہر منطوق عبارت ہمین است کہ ہر سہ در یکجا مدفون اند و این وقتے تواند شد کہ جسد قدسی را بہ کشمیر نقل کردہ باشند۔

و میر طاہر نصیر آبادی می نویسد کہ "استخوان اورا بمشہد مقدس ^{نہیں} نہیند"

دیوان قدسی بنظر تصفح در آمد و این چند بیت اختیار افتاد	زود بہ کردم من بے صبر دایغ خویش را	اول شب می کشد مفلس چراغ خویش را
در جلوه گری مثل تو کس یاد ندارد	نادر بود آن پیشہ کہ استادند ارد	
در مجلسی کہ یاران شرب مدام کرد	نوبت بما چو آمد آتش بجام کردند	
اینجا غم محبت۔ آنجا جزای عصیان	آسایش دو گیتی بر ما حرام کردند	
در چنین فصلی کہ بلبیل مست گلشن پر گل است	گر ہمہ پیما نہ عمر است خالی خوشت نیست	
ہر چہ باز لب تومی ماند دل از من ببرد	روز عمر در تمنای شب یلدا گزشت	
غم هجوم آورد من در فکر بے سامانیم	میزبان خجلت کشد ہر چند ہمان آشنا	
عیش این باغ باندا زہ یک تنگدل است	کاش گل غنچہ شود تاول مابکشاید	
گردست شام ہجران گیرد گلوئی شب را	مشکل کہ تا قیامت از صبح دم براید	
عشق چون قسمت ار باب معیشت میکرد	لالہ دانغی زمین برود کہ ز انعم دارد	
تاب ہجران شرابم نیست تا وقت صبح	پیشتر از صبح می خندد گل پیما نہ ام	
نگذاشت بخواب عدم شیون بلبیل	گل ریختہ بودند مگر بر سر خاکم	

(۳۸) سلیم میرزا محمد قلی طرشتی

از طبقہ اتراک و نکتہ سنجان بلند ادراک است۔ صاحب طبع سلیم وزہن تقیم۔
در سلاست عبارات ممتاز و در نزاکت خیالات بے انبار۔ ابتداء حال با میرزا
عبداللہ وزیر لاہیجان بصری برد۔ و بزمید مصاحبت امتیاز داشت۔ در آن

ایام شوی رنگینه و تعریف لاهیجان انشا کرد -

آخر الامر در عهد شاه بهمانی سرے بہند کشید و شوی مسطور را تغیر داده بنام کشمیر ساخت - ازان است در صعوبت راه کشمیر

چنان معلوم می گردد کہ این راه رہ موران بود بر خرمن ماه

ز بس رہود در سنگین خراہد زپایش رشته پنداری برآمد

همانا کافر است این کوه خونخوار کہ دارد بر کمر زمین راه زُنَّار

مغلطان سنگ از دتای توانی کہ باشد بد بلائے آسمانی

بسامان رفتن این راه زشت است مجر و شو کہ این راه بہشت است

بعد ورود ہندوستان ندیم میر عبد السلام مشہدی شد و در مدح او

قصائد بلند پرداخت - میر عبد السلام از عمدہ امرا شاہ بہمانی است در عهد شاہ ہزاہی

ہمنصب شایستہ و خطاب اختصاص خان اختصاص داشت و بعد سریر آرای

سلطنت اول بخشی دوم شد - پس ازان ناظم گجرات و عقب آن ناظم ہنگالہ -

سپس ب خطاب اسلام خان و والایہ وزارت مباہی گشت و چون نوبت وزارت

بہ سعد اللہ خان رسید پادشاہ اسلام خان را با یالت ممالک دکن سرفراز فرمود

و ہم در زمان حکومت دکن سنہ سبع و خمسين و الف (۱۰۵۷) جہان فانی را وداع

نمود - مقبرہ او در سوادا و رنگ آباد معروف است عمارتے و نشین دارد -

محمد قلی سلیم در رکاب اسلام خان بسرے بر و - و در سالے کہ اسلام خان

فوت کرد یعنی سنہ سبع و خمسين و الف (۱۰۵۷) او ہم در کشمیر رخت سفر ازین عالم بر

بست - و در دامن کوہے کہ مشہور بہ تخت سلیمان است مشرف بہ تالاب ڈل خلو

نشین خاک گردید -

این چند بیت از دیوان سلیم برابر باب ذوق سلیم عرض می شود

مگذار دستم که گل باغ وفا یم	بر دست تو شایسته تر از رنگ حنائیم
تا چند دیر و کعبه مخوان این فسانه را	همچون کمان حلقه یکے کن دو خانه را
بدست آئینه از عکس رخش گلدهسته را ماند	ز شانه زلف او مهندوی ترکش بسته را ماند
ای تازه روز زخم خدنگ تو داغ ما	از روغن کمان تو روشن چراغ ما
و نفس رفت چو قمری چمن از یاد مرا	بهر از سرو بود سایه صیاد مرا
مدعی گز نکند بحث سخن دلگیر است	در جدل گوش و زبانش سپرو شمشیر است
تا سحر امشب شراب ناب می باید گرفت	خونبهای شمع از مہتاب می باید گرفت
نار سائی به هنر و همه جا همراه است	جامه سرو زموزونی او کوتاه است
جدل از خصم نهر باشد و از من عیب است	چون رگ لعل ز دانا رگ گردن عیب است
همانصیب تو از من چنانکه خواهی نیست	که استخوان مرا مغز همچو ماهی نیست
امشب که ز نیمه بسوی بزم تو راه است	چون شمع سراپای تنم وقف نگاه است
صید مار از خدنگش در دل جان آتش است	ناوک او را مگر چون شمع بیکان آتش است
ساقی گلغام سخن باغ را میخانه ساخت	از طرب چون صبح صوفی بجه را پیما نه ساخت
واقف کس ز شیوه آن کجکلاه نیست	چون صورت فرنگ لکا هوش نگاه نیست
نیم ببل که فصل گل بگلشن آشیان گیرم	دیم صد گل که چون شمع یک برگ خزان گیرم
چو ببل باعث شورید گفتاری نمی دادم	چو گل تقریب این آشفته دشتاری نمی دادم
با وجود صد هنر لاف ز شعر و لکش است	خامه در دست هنر و تیر روی ترکش است
روزی کس را خورد کس دیگر زان چوب است	آب تواند فرو بردن که رزق آتش است
بهر کدام نمک لطف می کنی خوب است	که داغهای دلم راز هم جدائی نیست
راحت مردان هم از پیر خجسته مردانگی است	بشیرا در وقت خفتن دست و بازو و تنگ است
ذوق از دیدن معشوق بدگیری نیست	نخچه در چاک نفس طفل دیر زندان است

نگرد گریه مستانه ام کم	که این باران شب سینه گرفت است
نتوان نمود نقش ترا آبخنانکه هست	آئینه پیش روی تو چون صبح کاذب است
خند بر سر و مکن این همه در محفل خویش	جامه کونته اش اولی است که خدمتگار است
سیلم از مریه نو حال آسمان پیدا است	نشان مرکب طفلان رکاب کوتاه است
چون ندر روی کاشیان تبدیل سازد میشود	قالب بخون تری لیلی چو در محفل نشست
به بزم بادیه مریه صحیفه نغمه لعل	سفینه بطلب تا توان در آب نشست
همان بخانه دیر چو ماند عمر نیز نیست	کوتاهی زمانه ز عمر دراز ماست
گر سر بود کجکله و بر زده دامان	منعش نتوان کرد از بینها که جوان است
هیچ کس حال سر مار نمی داند که چیست	عالمی را چشم همچون صبح بر دستار است
شاهان چرا سیلم بر ورشک می برند	ملک سخن چو پیش ز یک گوشواره نیست
دل درون سینه ام می قصه از حرف و طعن	هیچ سازه ماهیان را چون صد آفت نیست
شیخ او پیش از اجل می سازد دم از غم خلاص	راه پل و راست می باید مرا بر آب زد
از بار مصلحت نیست آهنگ شکوه کردن	چون دف بکلفه مادیوار گوش دارد
در مقام عشق دل را از تعلق پاک کن	بماند آئینه را نتوان بدست شاه داد
سیلم گفت که دارم بطره است سخنی	بخند و گفت که هندو زبان چه می داند
یوسف من چشم طفلان نیست تنها بر ریت	شوق مکتوب تو پیران را کبوتر باز کرد
هیچ کس پرورده خود را نمی خواهد زبون	آب آتش را خصومت بر سر خاشاک شد
اعتباری دولت جیشید را پیدا نشد	تا که تا از دو دمان خود باد و ختر نداد
نسبتی در عاشقی مارا به مرغ بعمل است	تا ز ماصیاد سرنگرفت مارا سر نداد
نیست در ایران زمین سامان تحصیل کمال	تا نیا بر سوی هندستان حنا رنگین نشد
با خبر باش از زبان خود که انایان راز	از خموشی حلقه در گوش سخن چین کرده اند

جهان سفلہ اگر داد جرعه آبے همان نفس چو آن را بروی من آورد

از عذرت نیست سرگز و لگیر و عده او کامل همیشه خواهد همراه لنگ باشد

شانه می آید بکار زلف از آشفتنگی آشنایان را در ایام پریشانی پیرس

چو تند باد حوادث مشو غبار انگیز پناه مردم بے دست پا چو مژگان باش

بسکه دارم فوق حبتن از فضاے روزگار در میان خانه همچون تیر میدان می کشم

سفر اول شوق است بگویت مارا صید باز و توان کرد که نو پر و ازیم

حیف باشد که ز بے مهری او شکوه کنیم ماکه معشوق پران همچو کبوتر بازیم

چنان قناعت فقر است سازگار مرا که چون حباب شوم فریب از هوا خورن

عهد کردم که گرا این بار بکوی تو رسم سرمه دیده کنم سایه دیوار ترا

مخفی نماند که در تنج فقیر اول کسیکه تضمین چسبان و مقطع غزل طرح انداخت سلیم

است - می گوید -

تسليم امشب بیا و تربت حافظ قبح نوشت اَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي اِدْرُكَا سَاقَا وَنَاوَلْهَا

و می گوید -

گفت حافظ وید چون کلک بیا نم را سلیم بلبلے برگ گلے خوش رنگ در منتقار داشت

زبان زد و خلق است که او معانی بیگانه را با خود آشنای ساخت - چنانچه ملام

و ارسته گوید -

و خطی که نکردی بکلام الله است بیتے کہ نہروہ تو بیت الله است

طرفه اینکه سلیم از دست دیگران می نالد و می گوید -

دیوان خود بدست حریفان مده سلیم غافل مشو که غارت باغ تو می کنند

و نیز می گوید -

دیوان کیست از سخنانم تھی سلیم تنہا نہ ہر من این ستم از دست و اسباب

نام میرزا صائب را تصریح کرده اما بالغ نظران می دانند که میرزا صائب
خیلی صاحب قدرت سیر بضاعت است - حاشا که با خدو جر پروازد - و متاع بیگانه را
دستمایه خود سازد - مضامینی که از سلیم و صائب همسایه یکدیگر واقع شده و بنظر تتبع
این نارسا رسیده در اینجا ثبت می نماید - و چون تاریخ وفات سلیم مقدم است اول شعر
سلیم مذکور می شود -

سلیم ۱ مشاطه را جمال تو دیوانه می کند کائینه را خیال پریشان می کند
صائب ۲ دل را نگاه گرم تو دیوانه می کند آئینه را رخ تو پریشان می کند
معنی کشمیری نیز این مضمون را می بندد که ۳

هر کس که دید روی تو دیوانه می شود آئینه از رخ تو پریشان می شود
سلیم ۴ چشم تو ام زهوش تهیدست می کند یک سرمه دان شراب مرا مست می کند
صائب ۵ از چشم نیم مست تو بایکجهان شراب ماصح کرده ایم بیک سرمه دان شراب
سلیم ۶ صدا چگونه بر آید که این سیه چشمان بسنگ سرمه شکستند شیشه ما را
صائب ۷ مانند ناله دل درد پیشه ما را بسنگ سرمه شکستند شیشه ما را
ملاطاهر معنی نیز این مضمون بسته است ۸

ز بیم آنکه مبادا صدا بلند شود ز سنگ سرمه شکستیم آبگینه خویش
سلیم ۹ ز آشفتگی طره مقصود خبر داد هر فال که از شانه شمشاد گرفتیم
صائب ۱۰ خواهد فتاد من زلفش بدست من این فال را از شانه شمشاد دیدیم
سلیم ۱۱ زینت ارباب معنی جوهر ذاتی بس است لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
صائب ۱۲ شمع بر خاک شهیدان گر نباشد گو مباحش لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
سلیم ۱۳ اگر چشم حقیقت نظر کنی دانی که طوقی فاخه برپای سرو خلخال است
صائب ۱۴ حسن بالادست را آرایش چون عشق نیست طوقی قمری سرور بهتر ز خلخال زراست

سَلیم سے سلیم ہند جگر خوار خورد خون مرا چه روز بود کہ را ہم باین خراب قتا و
صائب از ہند جگر خوار برون می آیم دشتگیر من اگر شاہ نجف خواہد شد

اما ملا نوعی جو شانی پیش از ہر دومی گوید ہے

گداخت ہند جگر خوارم امی اجل پسند کہ استخوان ہماٹی غذای زاغ شود

و ملا مشرقی نیز ہند را باین صفت یاد می کند و می گوید ہے

دلہ در آرزو ہے ہند خون شد کہ خون باداد دل ہند جگر خوار

مقتضای حسن ظن آنکہ اشتراک مضامین را حمل بر توار د کنند و تا کہ محل حسنی داشته

باشد چرا در پی محل دیگر روند۔

علامہ تفتازالی در مطول نقل می کند۔ بلخص کلامش اینکہ :-

”حکم سرقہ وقتے کردہ میشود کہ اخذ ثانی از اول یقینی باشد والا احکام سرقہ مترتب نمی توان“

”شد و از قبیل توار د خواہد بود۔ و در صورتے کہ اخذ ثانی از اول معلوم نباشد باید“

”گفت کہ فلان شاعر چنین گفتہ است و دیگرے سبقت برودہ چنین یافتہ۔ و باین حسن“

”تعبیر معتمد داند فضیلت صدق را۔ و محفوظ دارد خود را از دعوی علم غیب و نسبت“

”نقص بغیر انتہی“

و اگر کسے بنظر تفتیش ملاحظہ کند کم شاعرے را از توار د مضامین خالی یا بد چہ

احاطہ جمیع معلومات خاصہ حضرت علم الہی است تعالی شانہ۔ خامہ معنی نگار تیرے

بتاریکی می افکند چہ داند کہ صید و ارستہ است یا بال و پر بستہ ابو طالب کلیم خوب

گفتہ و گوہر انصاف سفتہ ہے

منم کلیم بطورِ بلندی ہمت کہ استفادہ معنی جز از خدا نکنم

بخوان فیض الہی چو دسترس دارم نظر بکاسہ در یوزہ گدا نکنم

د لے علاج توار د نمی تو انهم کرد
 مگر زبان سخن گفتن آشنانه کنم
 فقیر جزوے از اشعار توار و فراهم آورده - چند بیت از توار دات سخن سنجان
 متاخرین بسبیل استنشاء عرض می شود
 امیر خسرو بستم دل اسیران بکجا گریزد از تو
 بخواهی دو چشمت چشم بلا نشسته
 بنائی قضا که بر لب او خطا عنبرین دارد
 صفا امید جان شیرین داشتم از لعل سیرایش
 میسر خمر دم واپسین زینجا بهمین ترانه تن زد
 نقی چه غم از فریب دشمن که محبت زینجا
 سلیم شوق روش هم کس بغریبی دارد
 کلیم چند در خانه اش آتش فتدا ز پر تو تو
 نسیم چون کشم بار گران غم دوری که ضعف
 کلیم ز ناتوانی خود اینقدر خبر دارم
 اسیر نیست جوهر به تیغ یار اسیر
 میرصدی نیست جوهر که بشمشیر تو تصویر شد است
 ملا غریبی قضا جدا ز تو خنم چراغی زیزد
 اسیر یار هرگز بر نمی آید
 سلیم مگر از صبح محشر روزن من روشنی یابد
 واعظ چون دوا بروی سیتا که بهم پیوست است
 حزنی مرا بر سادہ لوحیما حزنی خنده می آید
 فطرت مرا بر سادہ لوحیما فطرت خنده می آید
 بخواهی دو چشمت چشم بلا نشسته
 چون قبله کرد لیلی همه جا بجا نشسته
 برای کشتن من ز هر در رنگین دارد
 ندانستم که از خط زهر در زیر رنگین دارد
 که به جذبه محبت پسر از پدر گریه فتم
 بکشاکش نهانی پسر از پدر بر آرد
 سبب این است جلای وطن آئینه را
 زین ستم آینه در فکر جلای وطن است
 نگه خود نتوانم ز رخت بردارم
 که از رخت نتوانم که دیده بردارم
 بهر قلم نوشتند دارد
 رقم قتل جہانے است که تحریر شد است
 مگر دست قضا این قدر نمی آید
 از قضا این قدر نمی آید
 که شہماے سیاهم ابرو پیوسته را ماند
 بے تو شہماے درازم همه بر هم بست است
 که دار دو چشم لطف از دلیر نامهربان من
 که عاشق گشته و چشم وفا از یار هم دارد

سیمه آنکه پیای برد از مالبوی او دل است
 فطرت می توان از دل تمیزین یافت احوال
 صائب به سر چشمه حیات لب میچکان دوست
 فطرت به عیش ابد بکام دل دردمند است
 صائب به صحبت ناجنس آتش را بفریاد آورد
 علی به آب چون در روغن افتد ناله خیزد از چرخ
 مشرقی به برگ خنایم و بامید رنگ و بو
 خالص به مارا خبر ز شادی و غم نیست چون
 و اعظم مدعا از دل برون کن تا بر آید مدعا
 وحید به دورنگن نام را که نام ننگدن
 ناظم معراج به چنان بگذشت زین سقف شفا
 وحید به ز چشمه سو به بالا سفر کرد
 فیاض به بیابان بسکه شرم رخت گل آب شود
 وحید به بگشای که رخ دوست به نقاشی د
 دانش به لب تشنه تیغیم بگو قاتل مارا
 قاسم دیوانه به دم آبه ز تیغ مستمندم
 صائب به همیشه صاحب طحال ملغمین باشد
 بیدل به دستگاهت هر قدر پیش آکلفت بیشتر
 وحید به بال مرا شکستگی پر بسته است
 بیدل به مالا فی همت از مدو عجز می ز نیم
 حاکم از به عدم آئینه - عالم عکس انسان

نامه به طاقتان بر بال مرغ بسمل است
 نامه به طاقتان بر بال مرغ بسمل است
 عمر دوباره سایه سرو روان دوست
 عمر دوباره سایه سرو بلند تست
 آب چون در روغن افتد میکند شیون چراغ
 صحبت ناجنس را باشد شتر آزار را
 در دست دیگر است خزان و بهار ما
 در دست دیگر است بهار و خزان ما
 شد نگین بانام تا افکند از خود نام را
 صاحب نام و نشان نمود نگین را
 که سیلاب نکه از عینک صاف
 چو نور دیده از عینک گزر کرد
 غلاف غنچه گل شیشه گلاب شود
 ز شرم غنچه گل شیشه گلاب شود
 کو آب که شیرینی جان زد دل مارا
 دلم می سوزد از شیرینی جان
 که چین بقدر بلندی در آستین باشد
 در خور طول است چینهایی که در آستین
 پرواز ما چو رنگ ببال شکسته است
 پرواز ما چو رنگ ببال شکسته است
 چو چشم عکس درو به شخص پنهان

جہاں انسان شد و انسان جہاں نے ازین پاکیزہ تر نبود بیانی
 انسان ہستی شخص عدم چو آئینہ بہ پیش عالم بمثال عکس بے خویش و بخویش
 انسان بمثل چو چشم عکس است درو آن شخص عیان نمود پاک از کم و بیش
 این مضمون توضیحی میخواید لهذا بشرح رباعی پرداختہ می آید۔

شرح

ہستی را کہ در اصطلاح صوفیہ صافیہ عبارت از حقیقت حق است تعالی شانہ
 تشبیہ می دہد بشخصی کہ خود را در آئینہ مشاہدہ می کند۔ جہت جامع آنکہ ہر دو محتوی بر لو
 از کثرت اند۔ کثرت در ذات رائی باعتبار اعضاء و در ذات حق عز شانہ بحسب شینونات
 ذاتیہ چنانچہ می فرماید کُنْتُ کُنْزًا خَفِيًّا۔ و ہر دو خواہان ظہور اند آن تناسب اعضا
 می بیند و این کمال اسمائی وصفاتی جلوہ می دہد چنانچہ می فرماید فَأَحْبَبْتُ أَنْ
 أُعْرَفَ۔

و عدم را کہ در اصطلاح این طائفہ علیہ عبارت از علم حق است جل برانہ تشبیہ
 می دہد بہ آئینہ۔ بعلاقہ آنکہ ہر دو منشاء انکشاف اند۔
 و عالم را بعکس آن شخص۔ وجہ تشبیہ آنکہ حقائق عالم کہ نزد صوفیہ صور علمیہ است
 در مرتبہ علم تجلی می گرد و چنانچہ عکوس در مرآت منطبع مے شود و برابر باب سیش ہویدا
 کہ چنانچہ در آئینہ عکس جمیع اعضا می افتد عکس چشم نیز می افتد۔ و در عکس چشم عکس آن
 شخص بتمامہ نمودار می گردد۔ پس حقیقت انسان را کہ از جملہ حقائق عالم مخصوص بجامعت
 و مظهریت اتم است تشبیہ می دہد بعکس چشم کہ آن ہم ممتاز است از عکوس سائر اعضا کہ
 آئینہ داری آن شخص می کند و او را با و بازی نماید بخلاف عکوس دیگر و ہذا معنی
 کَلَامِ الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ قُدَّسَ سِرُّهُ وَكَانَ أَدْمُ هِيَ الْمِرَاةُ الْمَحْلُوتَةُ۔

واشتراک اسم مشبه و مشبه به یعنی انسان و انسان العین لطفه خاص دارد و تخلص
 شاعر که انسان است این لطف را دو بالا کرد -
 پس معنی رباعی چنین باشد که هستی یعنی ذات حق که جامع جمیع شیونات است
 در مرتبه علم که بمنزله آئینه است جلوه نمود و عالم بمثال عکس و ظلال آن شخص متمثل شد -
 و معنی بے خویش و بخویش آنست که عالم را مانند عکس دو جهت پیدا شد - آئین رو
 که موجود علیحدہ می نماید و بوصف غیریت بنظری آید بے خویش است یعنی هیچ زیراکه
 آن شخص در حقیقت خود بر خود مشهود می گردد و عکس را جز در و هم غلط نماید و خود
 نیست - و آئین رو که عکس در حقیقت خود اوست که بر خود متجلی است بخویش یعنی
 موجود فی حد ذاته -

اما حقیقت انسان از جمله حقائق عالم مانند چشم عکس است یعنی عکس چشم که ذات
 حق در و جلوه فرمود با جمیع مراتب که در عالم متجلی است -
 و معنی پاک از کم و بیش آنست که ظهور حق تعالی در حقیقت انسان و ظهور او
 در تمام عالم با هم متضاد و متناقض نیست مگر بحسب اجمال در انسان تفصیل در عالم -
 چنانچه صورت آن شخص در آئینه و در چشم عکس تفاوتی ندارد الا به اعتبار کبر و مرآت و
 صغر و چشم عکس - و نظر بهمین انسان را عالم صغیر می نامند و عالم را انسان کبیر -
 این معنی بر طبق اصطلاح مشهور است و اگر بر مکتشف حضرت مجدد قدس سره
 حمل کنند نیز می توانند شد -

نزد مجدد قدس سره حقائق عالم اعدام است و صفات عالم اعدام صفات الهیه
 بشرط آنکه وجود حق جل شانہ و وجودات صفات در اعدام متجلی شوند بحیثیت که اعدام
 بمنزله مواد باشند - و وجودات بلکه عکس آنها بمثابہ صور - و هر یک حقیقت ازین ماده
 و صورت ترکیب یافته و الله اعلم -

درین مقام دو کلمه ترجمه صاحب رباعی بقلم می آید نام انسان شیخ غلام مصطفی است
و اصلش از کنبو و مولد و منشأ او مراد آباد از توابع شاهجهان آباد - انسان کامل
بود و در احاطه علوم عقلی و نقلی ممتاز اماثل تحصیل معقولات بیشتر از ملا قطب الدین
شهید سہالوی نمود و نبدے در خدمت شیخ غلام نقشبند لکهنوی تلمذ کرد و سلسلہ
سند حدیث بہ شیخ عبدالحق دہلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ رسانید - و رسم ارادت در طریقہ
قادریہ بجناب شیخ جان محمد شاہجهان آبادی بجا آورد -

شیخ جان محمد از کلماء عصر بود و در عزالت و استقامت یگانہ وقت می زیست -
شاه کلیم اللہ چشتی دہلوی می فرمود کسیکہ دریافت صحبت اسلاف تمنا داشته باشد -
صحبت شیخ جان محمد دریابد -

شیخ غلام مصطفی در فنون دیگر سوای علوم درسی نیز دستگاہ عالی داشت مثل
طب و نجوم و خوشنویسی و فنون حرب و علم شانہ بینی و علوم ہندی بختیہ کہ
اکثر بر اہمہ حل غوامض از خدمت شیخ می کردند و شعر ہندی نیز خوب می گفت - صنادید
شعراء ہندی در حضور او سرفرو می آوردند - و اصلاح کبت و دوحہ می گرفتند -

کتاب جمیع فنون در لوح سیمہ محفوظ بود - و کراسی از کتب در ملک نہ داشت - و
استعارہ ہم نمی کرد - وقت درس سوائی حل کتاب آن قدر فوائد ووائد بقدر حوصلہ جمع
ذکر می کرد کہ ہر گاہ این کس رجوع بخواشی می نمود فوائد مسموعہ را از فوائد مکتوبہ زیادہ
می یافت و ہر کس از ارباب فنون بخدمت شیخ می رسید بہر فن کہ مناسب آن کس می
دید صحبت می داشت -

اکثر عمر بعنوان نوکر پیشگی گزرا نید - در عہد عالمگیر پادشاہ بہ علاقہ منصب داری
از ہند بدیار وکن خراسید - و مدتی درین دیار بسر برد آخر با ترک نوکر پیشگی کردہ
در بلدہ ایچیور پایتخت اقامت افشرد -

می فرمود در ایام طالب علمی با جوانی تعلق خاطر پیدا شد. جوان در قصبه از
 قصبات سکونت داشت. خود را بمسکن محبوب کشیدم و دست از تحصیل باز کشیدم قضا
 را جوان فوت شد و من سر صبح را دادم و قتی مولانا قطب الدین را گزرے بران
 قصبه افتاد و از مردم استفسار حال بنده نمود. صورت واقع بعرض رسانیدند. فرمود
 کسی برود و او را بیار و مردم گفتند او با بادی زنهاری نمی آید. حضرت ملا قلم گرفته بر شقه
 نوشت اَطْرَقَ كَمَا اَطْرَقَ كَمَا اِنَّ النَّعَامَةَ فِي الْقُرْآنِ

این کلام افسون عرب است که بآن جانور وحشی را صید کنند. استعمال این کلام
 درین مقام نظر بحال شیخ و حضرت ملا که استاد بود بسیار بموقع واقع شد.

بجز دیدن شقه لائمًا و طاعة بخیریت ملا شتافتیم و سعادت ملازمت دریافتم
 شیخ پیش از انتقال بسه سال لباس را تغییر داد و لبس قمیص اختیار کرد. شب اول
 در خواب دید که گوینده می گوید رَجُلٌ خَيْرٌ لِّعَمَلٍ خَيْرًا

انتقال او در سنه ثلثین و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۲) واقع شد. دفن المکیپور
 اکنون گلگون قلم بر جاده مدعای اصلی می خرامد.

گرفتیم که شاعر جمیع دواوین زبان را احاطه کرد و دواوین زبان دیگر را چه علاج می
 تواند کرد. و جامع الی غیر مختلفه بودن خود بسیار ناوار است مثلاً علامه حلبی متخلص
 بفارغ گوید

جرم از طرف غیر و ملامت همه بر من گوئی سر انگشت ملامت زدگارم

این مضمون بعینه در شعر ابن شرف قیروانی واقع شده که می گوید

غَيْرِي جَنِي وَاَنَا الْمُعَاكِبُ فَيْكُمُ فَكَأَنِّي سَبَابَةُ الْمُتَنَدِّمِ

ابن شرف این شعر خود را بر ابن شریقی خواند و پرسید که مثل این مضمون شنیده.

گفت بے شنیده ام و بیت نابغه و بیانی بر خواند

فَكَفَّتَنِي ذَنْبُ امْرِئٍ وَتَرَكَتَهُ كَذِي الْحُرِّ يَكْوَى غَيْرُهُ وَهُوَ رَاقِعٌ

عمر بضم عین مملو مرضی است که در شتر میشود و شتر صبح را داغ کند تا سرایت نکند.

ابن رشیق بجا خواندن شعر با این شرف گفت که تو این مضمون را از اینجا گرفته و

فاسد ساخته زیرا که معاقب غیر جانی باید. در بیت تو هر دو یکے است و در بیت نابغه

جداست.

راقم الحروف گوید در شعر این شرف تقابل عضو با عضو است نه شخص با شخص

مثلاً زبان ناگفتنی گفت و این کس انگشت گزید پس می بایست که زبان را تعذیب

می کرد. و همچنین چشم نادیدنی دید یا گوش ناشنیدنی شنید. و شاعر را این اعتبارات

کفایه می کند و ملا محمد سعید اشرف مازندرانی گوید

نگاه گوشه چشمی سوی مای توان کردن نماز وقت بیماری بایامی توان کردن

و برهان الدین قیراطی در همزیه خود گوید

كَمْ سَلَامٍ بِالطَّرَفِ مِنْهَا عَلَيْنَا كَصَلَاةِ الْعَلِيلِ بِأَلَا يُمْسَاءُ

و شوکت بخاری گوید

تا کیم مژگان چشم داغ باشد تیر او دیده زخم مرا ابرو بود شمشیر او

و ابن نباته مصری گوید

خَلَقْنَا بِأَطْرَافِ الْقَنَافِ ظُهُورَهُمْ عِيُونُ الْهَادِقِ السُّيُوفِ حَوَاجِبُ

طرفه آنکه شاعر پیش از ابن نباته این مضمون را یافته. چنانچه علامه

تفتازانی در خاتمه فن ثالث از مطول بیان کرده.

وسید حسین خالص گوید

خون ز دم تیغ تو امی شوخ چکید است آن خال که بر گوشه ابرو تو پیداست

و مؤلف کتاب پیش از اطلاع این بیت گفته ۷

لَيْسَتْ مِنَ الْمَسْكِ خِيْلَانٌ يُوجِبَتْهُ دَمَّ تَقَاطُرٍ مِنْ صَمَصَا مِ لِحْظَتِهِ
و علماء گفته اند که اگر ثانی از اول در بلاغت افزون باشد محمود است و اگر دون
باشد مذموم - و اگر مساوی باشد فضیلت اول راست و ثانی بعید از ذم است -
بشرطیکه آثار سرقه هویدا نباشد -

عارف جامی قدس سره در بهارستان تحت ترجمه سلمان ساوجی میفرماید که -

و کے در سلاست عبارات و وقت اشارات بے نظیر افتاده - در جواب استادان
قصائد دارد - بعضی از اصل خوبتر و بعضی فروتر و بعضی برابر - وی را معانی خاصه
بسیار است و اکثری از معانی استادان به تخصیص کمال اسمعیل در اشعار خود آورد
چون ثانی در صورت خوبتر و اسلوب مرغوب تر واقع شده محل طعن نیست ۷
معنی نیک بود شاید پاکیزه بدن که بهر چند در و جامه دگرگون پوشند
کسوت عار بود باز پسین خلعت او گرنه در خویش از پیشتر افزون پوشند
هنر است این که کن خرقه پشمن ز برش بدر آرد و در واطلس و اکسون پوشند
و مضمون این قطعه را محرکلمات در بیت آورده و بر منطق قطعه شاید گزرا نیده -
بیت این است ۷

شاید معنی که باشد جامه لفظش کهن نکته دانی گریز ترازه پوشاند خوش است

(۳۹) کلیم ابوطالب

همدانی المولد کاشانی الموطن - عارج طور معانی است و مقتبس نور سخندان -
بفیض سخنش بدیضا است و خامه شکرش همدست عصا - در جمیع اسالیب نظم
قدرت عالی دارد و همه جاداد سخنوری می دهد و لهذا جمیع او را خلاق المعانی ثانی گفته اند

دوبار بسیر مهند شتافت کرت اولی در عهد جهانگیری رسید و با شاه نواز خان بن
 میرزا ارستم صفوی صحبت کوک گردید۔ بعد چندی (اورا) یا دوطن دامنگیر شد و در
 سنه ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) بعراق عجم صرف عنان نمود و "توفیق رفیق طالب"
 تاریخ مراجعت خود یافت لیکن بیش از دو سال در آبخانه استاد۔ و کرت ثانی شب بیز عزم
 جانب مهند جلورین ساخت و با میر حمله شهرستانی متخلص بروح الامین مصاحب و مربوط
 گشت و تمتع برداشت۔ و در مدح او و شاه نواز خان قصائد غرا پرداخت آخر دست
 بدامن دولت صاحبقران ثانی شاه جهان اَنَا سَاءَ اللَّهُ بِرُحَانِهِ زِدْ دُورِ شَنَا كَسْتَرَانِ قَوْمُ
 سریر خلافت رتبه سر حلقی بهم رساند۔ و بخطاب ملک الشعرائی بلند آوازه گشت۔ و سالها
 در رکاب والا مشمول عواطف بود۔

صاحبقران وقتی که از سفر اول کشمیر لوای معاودت برافراخت و چتر سلطنت در
 قرب مستقر الخلافه اکبر آباد سایه وصول انداخت ساعت در آمدن شهر و جلوس بر تخت
 مرصع که حسب الامر بصر فیک کرور روپیه زینت ترتیب یافت۔ و در عرض هفت سال
 صورت اتمام پذیرفت۔ و شعراء پای تخت اشعار آبدار در تعریف این سریر بے نظیر پرداخته
 اند۔ و مورخان روزگار بر خن ازان اشعار در تاریخ نامها ایراد ساخته۔ باختیار انجم
 شناسان روز جمعه سوم شوال سنه اربع و اربعین و الف (۱۰۲۲) مقرر شد۔ و تارسیان
 ساعت در نزویکی شهر توقف نمود۔ و غره شوال این سال نیز اعظم و روز هتکده حمل خرامید
 و معانقه عید و نوروز نشه سرور جهانیان را دو بالا ساخت۔ پادشاه بتاریخ مقرر داخل
 شهر شد۔ و بر تخت مرصع جلوس نمود۔ و تان روز جشن عالی انعقاد یافت۔

ابو طالب کلیم در تهنیت اربع و توصیف تخت مرصع قصیده نظم کرد و به پای سریر
 اعلیٰ معروض داشت مطلعش این است
 نخست مقدم نوروز غره شوال
 نشانده اند چه گلهای عیش بر سر سال

قصیده درجه قبول یافت - و کلیم بمیزان عنایت خسروی سجیده شد - مبلغ پنج هزار و پانصد روپیه هم سنگ برآمد - و بان زبده نموزونان انعام شد -

و در جشن نوروز سال دیگر یعنی خمس و اربعین و الف (۱۰۴۵) حاجی محمد جان قدسی در مقابلہ قصیده برز سجیده شد - و همین قدر مبلغ هموزن برآمد چنانچه در ترجمه او گزارش یافت -

و در سنه ست و اربعین و الف (۱۰۴۶) باقیانامینی قصیده تهنیت نوروز بعرض صاحبقران رسانید و بزرگشیده شد - و مبلغ پنج هزار روپیه مساوی وزن حاصل کرد -

و بوضوح پیوست که قدسی و کلیم بیایه سریرشاهی چنانچه در میزان اکرام هم سنگ بودند در میزان انعام هم رتبه مساوات داشتند - و چنانچه این هر دو از باقیانامی در موزون معنوی راجح اند در موزون صوری نیز رجحان داشتند - و در جشن وزن شمس سنه ثمان و اربعین و الف (۱۰۴۸) در دار السلطنت

لاهور کلیم را هزار روپیه بصیغه جائزه شعر عنایت شد

کلیم در آخر ایام حیات خود نظم فتوحات صاحبقران تقریب ساخته رخصت کشمیر حاصل کرد - و در آن خطه بهشت آئین رنگ اقامت ریخت و بتقریر سالیانه از سرکار پادشاهی آسوده حال می گزرانید -

چون الوئی صاحبقران در سنه خمس و خمسين و الف (۱۰۵۵) بصوب کشمیر ارتفاع یافت - و غره زیج الاول این سال ظل و رود بر خطه کشمیر انداخت -

ابوطالب کلیم قصیده در تهنیت مقدم بسمع پادشاه رسانید و بمرحمت خلعت و دولیست اشرفی طلایه احریره مند گردید -

و همچنین روزی که موکب سلطانی موافق چهارم شعبان همین سال از

گلگشت کشمیر عطف عنان نمود کلیم را در صله قصیده دولیت مهرانعام شد -
 فوت کلیم پانزدهم ذی الحجه سنه احدى و ستین و الف (۱۰۶۱) وقوع یافت
 و در نزدیکی قبر محمد قلی سلیم مدفون گردیده

گفت تاسیخ وفات او معنی
 طور معنی بود روشن از کلیم

۱۰۶۱ هـ

این چند بیت از دیوان کلیم نقل می شود

دل دامن مجاورت چشم تر گرفت	با طفل اشک صحبت دیوانه در گرفت
زان چشم ندیدم که گاه به بمن افتد	بیمار عجب نیست اگر کم سخن افتد
نه رحم کرد که خون دل خراب نخورد	غور او ز سفال شکسته آب نخورد
که تمنای تو از خاطر ناشاد رود	داغ عشق تو گلے نیست که بر باد رود
داغ بر فلک و دل بر پائے بتان	زمن چه می طلبی - دل کجا - داغ کجا
گر نفس تنگ است از بیرحمی صیاد نیست	صید از ذوق گرفتاری بخود بالیده است
دیدۀ امید را کردی سفید از انتظار	دوستداران را بنود این چشم از دلداریت
هر آنچه رفت ز دستم برون زد دل هم رفت	میان دست و دلم چون صد جدائی نیست
از جهان بے بهره را بنود تمنای عمر خضر	روز کوتاه از برای روزه داران بهتر است
تو پادشاه حسنی - مشمار بوسه بر ما	زیرا که عیب شاهان دانستن حساب است
هر که خود بین و خود آرا - ز بهر محروم است	همچو طاؤس که پر زینت و کم پرواز است
سر بر تن صدف نبود زانکه روزگار	یکجا هیچ کس سرو سامان نمی دهد
کباب حسن تو ام قدر حظ نگو دامنم	ز سایه ذوق نگر و آنکه آفتاب نخورد
اغنیای بهره ز اندوخته خود ببرند	که همین تشنه لبی قسمت دریا باشد
مژه را داد ز کف چشم تو در آخر حسن	تُرک مفلس چو شود تیغ بی بازار برود
دوستان نازک مزاج و مایه نازک داغ	چون کسی اوقات صرف پاس خاطر نکند

بتان ز صحبت ہم می کنند کسب غرور ترا بآینه هم آشنا نمی خواهم
 دشنام و بوسه هر چه عوض می دهی بده حاشا که با تو بر سر دل گفتگو کنم
 چون رشته گلدسته بگرد همه خوبان گردیدم و یک یار وفادار ندیدم
 آخر لبان فاخته ام شد گلو کبود منت ز خلق بسکه بگردن گرفته ام
 از ادای خایج هر کس خجالت می کشم با کمال بے دماغی من وکیل عالمم
 تنهال هر کش و گل بے وفا و لاله دورو درین چمن بچہ امید آشیان بندم
 مکشای زبان به ز خودی را چو بهی بی ز نهار که شمع شب مهتاب نباشی

(۲۰) معصوم - میر معصوم

پسر میر حیدر معنائی کاشی و برادر میر سنجراست - صاحب ذہن ثاقب - و
 ہم طرح ابو طالب کلیم و میرزا اصائب بود -

میرزا اصائب غزل می فرماید و یکرنگی هر سه معنی طراز با هم بیان می نماید
 خوش آن گروه که مست بیان یکدگرند ز جوش فکری ارغوان یکدگرند
 نمی زنند بسنگ شکست گوهر هم پی رواج متاع دکان یکدگرند
 زنند بر سر هم گل ز مصرع رنگین ز فکر تازه گل بوستان یکدگرند
 سخن تراش چو کردند تیغ الماس اند ز ندو طبع بکندی فسان یکدگرند
 بغیر صائب و معصوم نکته سخج و کلیم دیگر که ز اہل سخن مہربان یکدگرند

میر معصوم مدتی با حسن خان حاکم ہرات بسر برد و در عہد شاہجہانی
 قصد ہند کرد و در نواحی ہنگالہ افتاد - اعظم خان ناظم ہنگالہ میرزا با عزازہ و
 احترام پیش آمد - و لوازم قدر شناسی بتقدیم رساند - اعظم خان جد ارادت خان
 واضح است - احوال او مجلاً در ترجمہ واضح سمت و ضوح می پذیرد -

میر معصوم مدتی رفاقت اعظم خان برگزید - و از موافقت احسان او کامیاب گردید -
سکه سخن باین خوش عیاری رواج می دهد -

مراکشایش خاطر از گلستان است کلید قفل و لم بره بیابان است
ای که همراه موافق ز جهان می طلبی آن قدر باش که عتقا ز سفر باز آید
خراب همت خویشم که صبح چون گردون گر آفتاب بدستم فتاد شام نماند
نام قاصد چون برآمد قالب من شد تنی مرغ روح من جواب نامه دلدار بود
بعد تحریر و آزاد معلوم شد که میر معصوم در سنه اثنتین و خمسین و الف (۱۰۵۲)
در هند وفات یافت - و قطعه تالیف خویش در دیوان میرزا محمد علی ماهر بنظر در آمد - ماده
تالیف این است مصرع معصوم نزد حیدر و سحر قدم نهاد -

(۴۱) شیدا

مؤلف و منشأ او فتهپور از توابع اکبر آباد است - صاحب ذهن رسا و فکر آسمان پیا
بود و شعر را بسعت تمام میگفت - و چشمزدن جواب فرادان می سفت طبعش در مسلک
سخن طرازی اگر چه راست می رفت اما از جاده حسن خلق انحراف داشت -
قصیده اعتراضاتی که در مقابله قصیده حاجی محمد جان قدسی بنظم آورده شست
تمام دارد - و طالبائے آملی و میرالهی و دیگر مردم را بهجو کرد - چون شیوه بهجا
شعار خود ساخته بود - خود نیز هدف ناوک حرفیان می شد - مناظره شیخ فیروز با شیدا
مشهور است -

صاحب تاریخ صاوق روایت می کند "عدد اشعارش بصد هزار رسید"
در اوائل حال چندی رفیق خانخانان بود و ایام ملتزم آستانه شهریار
بن جهانگیر پادشاه - بعد از آن در سلک ملازمان صاحبقران ثانی شاه جهان -

اَنَا سَرَّ اللّٰهُ بَرَّهَا فَذَهْ مَنْحَر طَشْد - و در زمره احدیان سرکار و الادا داخل گردید - و چون مطلع او که

چیت دانی بادۀ گلگون مصفا جوهرے حُسن را پروردگارے عشق را پیغمبرے
 بسمع پادشاه رسید و غضب آمد بجهت آنکه اُم الخبائث را در لباسے که نباید
 وصف کرد - و حکم صادر شد که از ممالک محروسه اخراج نمایند - شید اقطعه غدیری
 اذلا نمود - و قول عارف جامی قدس سره است شهاد آورد که

از صراحی دوبار قلقل می پیش جامی به از چهار قل است

پادشاه از سر عتاب در گزشت
 الحق در عهد اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه و بنیاد اسلام راه یافت
 صاحبقران ثانی از سر نو مؤسس قوانین شریعت شد و سلطان اورنگ زیب
 عالمگیر مسم - و این هر دو پادشاه غفران پناه حق عظیمی بر اسلامیان همد
 ثابت کرده اند -

شید آخر حال در خط کشمیر گوشه گیر شد و بمو ا جے از سرکار صاحبقرانی
 موظف گشت -

از منظومات اوست مثنوی مسمی به دولت بیدار و برابر بخرن اسرار
 مطلعش این است

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ	آمده سر حشیم فیض عیم
درین چین گل و لاله شبنم اندود است	که خندۀ گل این باغ گریه آلود است
بیگل کے توان اندیشہ دنیا و دین کردن	که نتوان هر دو دست خویش در یک آستین کردن
گفتن دعا بلف تو تحصیل حال است	با خضر کس نگفت که عمرت دراز باد
فسونگردان آن خاکے که از وی بوی مار آید	شناسم بوی زلفت را اگر در مشک تربیچی

ہوایت دیر سے گنج کہ درزیر دم تیغست
چو شمع از جیب ہر دم سردیگر برون آرد
شہید حسرت آغوشت ای نازک بدن گشتم
بجائے موے سردر ماتم بند قبا بکشا

(۲۲) ادہم میرزا ابراہیم بن میر رضی

از اجلہ سادات اربیمان من توابع ہمدان است پدرش میر رضی نیز صاحب
سخن بود۔ دیوان مختصرے از و بنظر در آمد۔ طور قدر ما دارد۔ ساقی نامہ او شیرین افتا
از ان است۔

دماغم ز مے خانہ بوئے شنید
حذر کن کہ دیوانہ ہوئے شنید
بگیرید زنجیرم اے دوستان
کہ سلیم کند یاد ہندوستان
دور از ان در اشک بیتا بم بزرگان آشناست
دست با سر بر سر بنو۔ پایدار مان آشناست
ادہم بیانیے خوش دارد و زبانے دلکش
میرزا صاحب سخن اور تفسیر میں می کند و
می گوید۔

ابن جواب آن غزل تھا کہ ادہم گفته است
گرفتیش دامن نگیرم خون من خود مرده بہ
ادہم از جانب مادر صفوی نثر اداست۔ در رباعی شہاب قصہ گلگشت ہندوستان
کرد۔ و در عمدہ شاہجہانی درین دیار رسیدہ۔ بذریعہ حکیم داؤد مخاطب بقرب خان
کہ از امراء عمدہ شاہجہانی بود باریاب محفل خلافت گردید۔ و نوٹینان عظام نظر بہ نجابت
خاندان طرف مراعات او نگاہ می داشتند۔ لیکن از بسکہ برندی و بیباکی مجبول بود۔
و سووائے نیز در سر داشت۔ و علانیہ مرتکب مناہی می شد۔ و با اعیان شوخیہا می
کرد۔ از مرتبہ افتاد۔ و چون بالقرب خان ہم بے ادائیہا از حد گزرانید۔ خان مذکور
اورا بکس فرستاد۔ تا در سنہ ستین و الف (۱۰۶۰) در دار الخلافہ شاہجہان آباد
زندانی ہستی را پدر و نمود۔

بهار سخنش چنین جوش می زند
رسائی بین که چون بر خیزد از جا قدر عنایش
فتد گیسوئی او چون سایه شمشاد بر پایش

(۲۳) الهی - میر الهی

از سادات اسد آباد من توابع همدان است - کلامش لطافت و غلو - بته
دارد - و مذاقها را لذت خاص می بخشد -

در صفایان بسیار بوده - و با حکیم شفقائی و آقا رضی صحبت داشته -
آخر به نزهتکده همدان شتافت و در سلک ملازمان شاهجهانی انتظام یافت - بسیار
خوش خلق و درویش مزاج بود - و نزد اکابر معزز و محترم می زیست -

فوتش در سنه اربع و ستین و الف (۱۰۶۲) واقع شد یعنی کشمیری این مصرع
تاریخ یافت - مصرع برد الهی ز جهان گوی سخن

سیف کلکش جوهر باین خوبی عرض می کند

زمانه بسکه مرا خاکسار مردم کرد ز آب دیده من می توان نیم کرد

رباعی

از دوریت ای تازه گل باغ مراد چون نعنجه چیده خنده ام رفته زیاد

گریان چو پیاله پریم در کف مست نالان چو سبوی خالیم در رو باد

(۲۴) یحیی - میر یحیی کاشی

شاعر است احیاء معانی کارش - و جان در کالبد سخن دمیدن شعارش از
ولایت خود در عصر صاحبقران ثانی شاهجهان رگراے همدان شد و در ذیل ثنا
طرازان شاهیه منسلک گردید -

ملا عبدالحکیم مؤلف شاهجهان نامه گوید :-

”غزوة ذی القعدة سنة تسع وخمسين و الف (۱۰۵۹) میریحی شاعر را صد مہر انعام شد انتہی“

و چون قلعة ارک دار الخلافہ شاہجہان آباد با سائر عمارات بصرف مبلغ شصت لک روپیہ در سنہ ثمان و خمسين و الف (۱۰۵۸) انجام گرفت۔ و صاحبقران وقت داخل شدن درین عمارات جشن عالی ترتیب داد۔ میریحی تاریخ بر آورد کہ رع

شد شاہجہان آباد از شاہجہان آباد

دران جشن تاریخ از نظر شاہی گزشت و ہزار روپیہ صلہ مرحمت شد

انتقال او در شاہجہان آباد یازدہم محرم سنہ اربع و شتین و الف (۱۰۶۴) اتفاق افتاد۔

نخل سخن باین نازکی می بندد

بہ بوریانہ نمی پاک از فقیران است

ز روی آدمیت بندہ من ناصح نمی داند

مہ ز دست گریبان گوشہ گیری را

ہر چہ یاکم تانیف شام نمی گیرم قرار

نرمی بسیار خواهد باد در شتان ساختن

بمچون غلاف گرد و موافق یکے شوند

حیاتم نس بود چندان کہ یکشب با گلے بشم

ہران نے کار و در ناخن دل کرد و بواخر

نیم از ناوک صیاد آگہ۔ اینقدر دامنم

دولب و ناخن مرد است تا بہم برسند

گرہ ز خاطر خود وانی توان کردن

(۴۵) دانش میررضی بن میرابو تراب رضوی مشهدی

شاعر عالی جناب است و معنی تازه یاب - زلال فکرش و رکال صفا و شیرینی و نهال بیانش در نهایت نازکی و دلنشینی -

در عهد شاه جهان پادشاه باوالد خود عازم هند گردید و در اشتیاق

هند گفت -

راه دور هند پایست وطن دارد مرا چون حنا شب در میان فتن هندستان خوش

بعد وصول هندوستان باریاب محفل شاه جهان گشت - و در شعبان سنه خمس و

ستین و الف (۱۰۴۵) قصیده در مدح پادشاه بعرض رسانید - و دو هزار روپیه

صله عنایت شد - بیت از ان قصیده این است -

بخوان بلند که تفسیر آیه کرم است خطی که از کف دست مبارکش پیدا

و چندے خود را در ملازمان شاهزاده واراشکوه در آورد و به الطاف

خاص فوازش یافت - شاهزاده را این بیت او که -

تاک را سر سبز کن ای ابر نیسان در بهار قطره تاملی میتواند شد چسرا گوهر شود

بسیار خوش آمد و یک روپیه بهای شعر مرحمت نمود -

و ایامی در بنگاله با شاهزاده محمد شجاع بن شاه جهان نیز بسر برد -

از انجا رخت سفر به حیدر آباد کن کشید - و نزد عبداللہ قطب شاه والی آنجا

اعتبار تمام بهم رسانید -

میرابو تراب و والد میررضی هم طبع نظم داشت و فطرت تخلص می کرد - و

در حیدر آباد سنه ستین و الف (۱۰۴۰) بر بستر تراب خوابید - قبر او در دائره

میر محمد مومن استرآبادی دیده شد. بر لوح مزار او کنده اند که این رباعی را دم آخر
بنظم آورد. رباعی

فطرت بتوروز گار نیرنگی کرد نخواست بهر خارج آهنگی کرد
آن سینه که عالمی درومی گنجید اکنون ز ترود نفس تنگی کرد
و رباعی دیگر از میر رضی که در فراق والد خود گفته هم بر لوح مزار میر ابوتراب
تحت رباعی مذکور نقش است رباعی

دانش مکن اعتماد بر عمر دراز کاید بزمان کم بس عمر دراز
گیرم که چو عیسی بفلک بر شده آید بچه کار بے پدر عمر دراز
آخر الامر سلطان عبداللہ قطب شاہ - میر رضی را نائب الزیارة خود
مقرر نموده در سنہ اثین و سبعین و الف (۱۰۷۲) رخصت مشہد مقدس ساخت
که در روضہ رضویہ از جانب سلطان مراسم زیارت بتقدیم رساند و در اثناء این
خدمت دوازده تومان تبریزی سالیانہ از سرکار سلطان باومی رسید. نقل فرمان تقریر
سالیانہ و منشآت حاجی عبدالعلی طالقانی که منشی سلطان عبداللہ
بود. بنظر رسید.

انتقال میر رضی در سنہ ست و سبعین و الف (۱۰۷۶) واقع شد. منتخب

دیوانش بملاحظہ در آمد و این اشعار منتخب گردید.

نمک شناس اسیران گراز نفس رستند بہ نخل خانہ صیاد آشیان بستند
روی ماہ نو بروی بادہ گلگون بہ بین آب عمر از ابنوش و حسن روز افزون بہ بین

لے ہمیں رباعی بادی فی غیر در مآثر الامر جلد دوم صفحہ ۵۸۸ مطبوعہ کلکتہ در ترجمہ علامہ فیضی مذکور است و
وفات او در سنہ یک ہزار و چہار اتفاق افتادہ میر ابوتراب در سنہ یک ہزار و شصت رودادہ پس از
پایہ فہمید کہ حقیقت حال این رباعی چیست۔

در بزم کرم سیر که جائے و گرم نیست از حلقہ برون چون قدح می سفرم نیست
 بتار ساز درین بزم نسبتے داریم خوش اند اہل نشاط از ضعیف نالیہا
 پر خذر از آفت ہم صحبت دیرینہ باش کاش الخ اول نبودے شیشہ با سنگ آشتا
 صفحہ وشت بامداد رفیقان طلی کن چون قلم بے دوسہ یارے سفر نتوان رفت
 کشادہ روئی خوبان در آخر حسن است درین چمن ہمہ جاموسم خزان باز است
 متاب رخ نفسے تابجائے خود باشیم چو عکس آئینہ مازندہ از نگاہ تو ایم
 شب عید آدمی بنیم قدح و دست نگینش شبستانِ حنا مشب چراغ روشنے دارد

(۱۷۶) مسیح حکیم رکناکاشی

مسیح و مسیحی و مسیحی تخلص می کند۔ شاعری ست عیسیٰ نفس۔ در تشخیص مزاج
 معنی زود رس خادم طبیعت سخن بدوح آفرین قوالب کہن۔
 میرا صائب نام اورا بتعظیم میگيرد و می گوید۔
 این آن غزل حضرت رکناست کہ فرمود پائے ملخے پیش سلیمان چہ نماید
 در فن طبابت نیز ید طولی داشت۔ و آثار تخلص خود بظہوری رسانید۔
 سالہا از مصاحبان خاص شاہ عباس ماضی بود۔ شاہ مکر منزل اورا بہر تو
 قدم برافروخت۔ آخر مزاج شاہی منحرف شد۔ حکیم کم التفاتی شاہ مشاہدہ کردہ
 از ولایت برآمد و درین باب گوید۔

گرفتار یک صبحدم بامن گران باشد سرش شام بیرون می روم چون آفتاب از کشورش
 و خود را بدارالامن ہند کشید۔ و در آستانہ اکبر با پادشاہ با سودگی می گزرانید۔
 و در عہد جہانگیری نیز قرین کامرانی و بار یاب محفل سلطانی بود تا آنکہ بتقریب جانب

اله آباد رفت - و چندے دوران مصر رحل اقامت افکند -

آخر بار سفر بصوب حیدرآباد دکن بر لبست - میر محمد مومن استرآبادی وکیل السلطنت
محمد قلی قطب شاہ بدیدن حکیم شریف آورد حکیم برسم تواضع شیشہ گلاب را غلط کرده
شیشہ شراب بر میر افشاند - میر آزرده گشت و حکیم غرق عرق انفعال شده راه بیجا پور
گرفت - و در آنجا نیز زمانه موافقت نکرد - ناگزیر بہ اردوی جہانگیری معاودت نمود -
و با مہابت خان ملازم گشت -

چون صاحبقران ثانی شاہ جہان براوزنگ فرمانروائی برآمد حکیم قطعہ تاریخی
املا کرده بعرض رسانید و بانعام دوازدہ ہزار روپیہ کامیاب گردید از ان قطعہ است

پادشاہ زمانہ شاہ جہان خرم و شاد و کامران باشد

بہر سال جلوس او گفتم در جہان بادشاہ جہان باشد

و در سنہ احدی و اربعین و الف (۱۰۴۱) بنا بر کبر سن التماس رخصت مشہد

مقدس نمود - وقت رخصت بعنایت خلعت و پنج ہزار روپیہ کام دل اندوخت و در
رفتن توفیق زیارت حرین شریفین یافت و بایران دیار برگشت - آوجی نطنزی
گوید

میان ہمنفسان خواستم میجا را ہزار شکر کہ دیدم حکیم رکنا را

سفینہ سخن از ورطہ بر کنار آمد گزر بساحل ایران فتاد دیار را

کہن شراب جوان نشہ طبیعت او نوید عمر طبعی دہد احب را

ز مے مباد تھی دست ساقی کہ رساں بیای بوس صراحی پیالہ مارا

بعد ادراک زیارت روضہ رضویہ بجا ذبہ حب الوطن متوجہ کاشان گردید -

و ایامے توقف کردہ بہ ارادہ در گاہ شاہ صفی رو بصفا لان آورد و از شاہ چند

التفات نیافتہ بہ شیراز آمد - پس از چندے باز رخت سفر بہ کاشان کشید -

میزرا اینائی قزوینی مؤلف شاہجہان نامہ می طراز دکہ :-

” حکیم رکناب عراق مراجعت نموده بدعائے دولت ابد پیوند مشغول گشت - و چون در “

” سلک مدحت سرایان این وودمان علیہ انتظام داشت - و دارد - در اکثر سنوات “

” اور از روی مرحمت بہ انعامے یاد و شادی فرمایند -

وفاتش در سنست و ستین و الف (۱۰۶۶) واقع شد این مصرع تاریخ یافته اند

رفت بسوی فلک باز ^{۴۴} _{۱۰۶۶} سچ دُوم

کلیاتش قریب بصد ہزار بیت است - معجون سخن چنین مرتب می سازد

اگر خواہی کہ سنجی زور فقر و سلطنت باہم

سبزہ پامال است در زیر درخت میوہ دار

در بحر بکد و روز صبورم کہ از فراق

چون شاخ نو بریدہ ندارم خبر ہنوز

رباعی

ہرگز نشدم بسوزنی بار کسے

وین دیدہ ندوخت چشم بر تار کسے

صد شکر کہ در جہان بستم ہرگز

تحت الحنکی بقصد دستار کسے

(۴۷) حاذق حکیم حاذق بن حکیم ہمام گیلانی

واقف فن است و نبض شناس سخن - میزرا اصائب تبصیر مصرع اوے

پرواز دومی فرماید

جواب آن غزل حاذق است این صبا

بہار دیدم و گل دیدم و خزان دیدم

مولد حاذق فتحپور سیکری است و در غزل نگیری بمنصبے شایستہ سرفرازی داشت

و چون حکیم ہمام باتفاق میسر سید صدر جہان پہانوی در زبان اکبری

بسفارت عبداللہ خان والی توران نامزد شدہ بود۔ صاحبقران ثانی شاہجہان در سال اول جلوس خود حکیم حاذق را بہمان اعتبار نزد امام قلی خان والی توران رخصت فرمود۔ حکیم حاذق بعد ادای سفارت مراجعت نمود و از درگاہ خلافت بمنصب سہ ہزاری و خدمت عرض مکرر بمعرض امتیاز درآمد۔

و پایان عمر در مستقر الخلافہ اکبر آباد گوشہ انزو گرفت و بسالیانہ پانزدہ ہزار روپیہ از سرکار پادشاہی مؤظف گردید۔ و تا سنہ اربع و خمسین و الف (۱۰۵۴) ^{لیانہ} شاہ او باضافہای متعدد پچہل ہزار رسید۔

حکیم در شوال سنہ سبع و ستین و الف (۱۰۶۷) در اکبر آباد شربت فنا پیشید۔
ادہم خامہ را باین روش جولان می دہد۔

زگروش فلک اسرار مہر و مہ شد فاش
ما قدر جوانی چہ شناسیم کز اول
بقول من نرسید است فعل من ہرگز
در پنج محلہ احوال سید صدر جہان کہ در ترجمہ حاذق ضمناً مذکور شد بزبان خامہ
تقریب جو حوالہ می شود

مولد و منشأ سید بہانی است بکسر بائے فارسی و یائے تختانی در آخر قصبہ البیت از توابع لکنؤ۔ سید فاضل جید بود۔ و طبعی ظریف و نکتہ سیخ داشت۔
ابتداء حال بواسطت شیخ عبدالبنی صدر بلامت اکبر بادشاہ رسید و منصب اقتناء ممالک محروسہ بروقرار گرفت۔

در سنہ اربع و تسعین و تسعماتہ (۹۹۴) پادشاہ اورا باتفاق حکیم ہمام نزد عبداللہ خان والی توران بایچی گری فرستاد بعد تقدیم سفارت معاودت نموده

در خط کابل پادشاه را دریافت -

و پس از چند بطنای منصب صدارت کل بر صدر عزت نشست و رفته رفته بیایه

امارت و منصب دویزاری متصاعد گشت

جهانگیر پادشاه در ایام شاهزادگی چهل حدیث در خدمت سید خوانده شاهزاده

اورا بسیار دوست می داشت - روزی سید از قرضداری خود شکایت کرد - شاهزاده با

سید وعده فرمود که اگر نوبت سلطنت بمن می رسد - قرض شما را ادا می کنم - یا هر منصبی

که خواهید میبایست - بعد جلوس سید را مختار کرد - او منصب چهار هزارری در خواست پادشاه

بمنصب مذکور نوازش فرمود - و صدارت را نیز بحال داشت - و قنوج را در اقطاع

او تنخواه کرد -

سید محسن الزمان نافع الخلق بود - در صدارت عهد جهانگیری چندان مردم عاش

بمستحقان مقرر نمود که میرزا جعفر آصف خان بغرض پادشاه رسانید که آنچه عرش

آشیانی اکبر پادشاه در عرض پنجاه سال بخشید - سید در عرض پنج سال بمردم حواله کرد -

صد و بیست (۱۲۰) سال عمر داشت - اصلاً در عقل و حواس او فتور ^{فنی} راه نیا

انتقال او در سنه سبع و عشرين و الف (۱۰۲۶) واقع شد مشهور است که هرگاه

سید بسفارت توران رفت پادشاه و امراء آنجا سید را در فنون بسیار امتحان

کردند مثل خوشنویسی و تیر اندازی و شطرنج و غیره سید در هر باب کامل عیار برآمد

و مردم آن دیار را در حیرت انداخت

اما ملا قاطعی رساله در باب ایچی گری حکیم همام و سید صدر جهان ترتیب

داده در آن رساله جمیع هنر ها نسبت به حکیم همام نوشته الا علم مجلس که آن را نسبت

بسیار نقل کرده - و سید بر علماء آنجا غالب آمده -

(۲۸) فرج - ملا فرج الله شوستری

تازه دماغ نشئه زودرسی - و انجمن افروز سخن عربی و فارسی است - سید علی مصطفی
 مکی در سلافة العصر که تذکرة الشعراء عرب جمع کرده احوال ملا را بطریق می نویسد
 و میرزا صائب مکر را در مقاطع یاد می کند - از انجمله است
 همین ز خاک فرج کامران نشد صاب که فیض هم بظهوری ازین جناب رسید
 از وطن مالوف بسیر ممالک دکن خرامید - و در خدمت سلطان عبداللہ قطب شاہ
 والی حیدر آباد منزلت و ثروت تمام بهم رسانید
 پیری زادان سخن را چنین تسخیری کند

مغان که دانه انگور آب می سازند ستاره می شکنند آفتاب می سازند
 در هوا باده گل رنگ بیتا بیم ما سالها شد کنز هوا داران این آیم ما
 از ره بیا رنگ هرزه در ایان نمی روم که می دهد فریب صدائے جرس مرا
 گریز پر سپهریم عجب نیست که دریا در زیر حجاب است آفرزون تر ز حباب است
 همیشه می خورم از خود شکست پنداری که نیمه ز دلم شیشه نیمه سنگ است
 و از اشعار عربی اوست

لَا غُرُوبَ إِنَّ لَمْ تَفْصَحِ إِلَّا يَامُ بِي الدَّهْرُ ابْنُ عَطَا وَإِنِّي السَّرَّاءُ
 وَبِذَا جَرَى طَبْعُ الزَّمَانِ وَاهِلِهِ دَفْنُ الْكَلَامِ وَاهِلُهُ أَحْيَاءُ

اشاره است به واصل ابن عطا معتزلی که الشغ بود یعنی حرف راء را نطق نمی
 توانست کرد - و نوعی سخن ادامی نمود که حرف راء در کلام ادنی آمد و عیب لشغه بر سامعین
 منکشف نمی شد تا بحدی که ضرب المثل شد - و شعراء در اشعار خود استعمال کردند

ابو محمد خازن گوید در مدح صاحب ابن عباد وزیر
نَعَمْ تَجَنَّبَ لَا يَوْمَ الْعَطَاءِ كَمَا تَجَنَّبَ ابْنُ عَطَاءٍ لُثْغَةَ السَّاءِ

و دیگرے گوید
وَجَعَلْتَ وَصَلِيَّ الرَّاءِ لَمْ تَنْطِقْ بِهِ وَقَطَعْتَنِي حَتَّى كَانَتْكَ وَاصِلُ

(۴۹) احسن - ظفر خان

میرزا احسن اللہ نام احسن تخلص بن خواجہ ابوالحسن تربتی - خواجہ
در عہد اکبر بادشاہ وارد ہند شد و بوزارت شاہزادہ وانیال و دیوانی دکن
اختصاص یافت۔ چون جہانگیر بادشاہ سرپرآرا شد خواجہ را از دکن طلبیدہ اول
بخدمت مینر خشگیری نواخت و آخر بتفویض وزارت اعلیٰ و منصب پنج ہزاری ممتاز ساخت
و در سنہ ثلث و ثلثین و الف (۱۰۳۳) حکومت دارالملک کابل ضمیمہ وزارت مقرر
گشت و ظفر خان از جانب پدر بہ حکومت کابل مامور گردید۔

و چون نوبت دارائی ہندوستان بہ صاحبقران ثانی شاہ جہان رسید خواجہ
را بمنصب شش ہزاری شش ہزار سوار سرفراز فرمود۔
و در سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) صوبہ کشمیر مرحمت شد۔ و نظر براق
ستالی و دولت خواہی خواجہ را از رکاب جدا ننمودہ ظفر خان را بہ نیابت پدر بخصت
کشمیر فرمود۔

و چون خواجہ نوزدہم رمضان سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) در سن ہفتا
سالگی و ولایت حیات سپرد۔ صوبہ کشمیر اصالتہ بہ ظفر خان تفویض یافت و منصب سہ
ہزاری و علم و تقارہ مرحمت گردید۔

ظفر خان مدتی بہ حکومت کشمیر پرداخت۔ و ملک تبت را مفتوح ساخت۔ و
پایان عمر در دار السلطنت لاہور فروکش کرد و در سنہ ثلث و سبعین و الف (۱۰۷۳)
محل بہ صحراے فنا کشید

ظفر خان صاحب جوہر و جوہر شناس بود۔ و سرے بصحبت و تربیت ارباب
کمال داشت۔ افتخارش ہمین بس کہ مثل میرزا اصائب مودح آستان اوست۔
ظفر خان چند جادو مقام غزل میرزا را یاد می کند از انجمله است ہ
طرز یاران پیش احسن بعد ازین مقبول نیست تازہ گوئیہای او از فیض طبع صائب است
ہشت عدد قصیدہ میرزا در محظوظ خان بنظر در آمد۔ میرزا تعریف سخندانان او
بسیار می کند و پاس نمکخوارگی بجای آورد۔

دیوان مختصرے از ظفر خان مطالعہ افتاد۔ از انجاست ہ
ولم بلوی تو امیدوار می آید نگاہ دار کہ روزے بکار می آید
در گوشہ میخانہ ہمین گفت و شنید است یاران برسانید و ما شے شب عید است
در بتان ہند چون او دلبر خود کام نیست رام رام گر چہ می گوید و لیکن رام نیست
شادم بدل شکستگی خود کہ پیش من قدیر دل شکستہ چو زلف شکستہ است
گوشہ چشمی اگر ساقی بمادارد بجاست عمر با در گوشہ میخانہ خدمت کردہ ام

(۵۰) آشنا۔ عنایت خان

میرزا محمد طاہر نام آشنا تخلص بن ظفر خان مذکور۔ در عہد شاہ جہانی
منصب ہزار و پانصدی داشت۔ و احوال سنی سالہ شاہ جہان را ملخص بقید
قلم آورد۔

بعد جلوس خلد مکان در کشمیر زاویه عزت گزید و در سینه احدی دشمنانین و الف
(۱۰۸۱) رخت به نهانخانه عدم کشید

دیوانش مشتمل بر قصائد و غزلیات و مثنویات و دیگر قسم شعر بنظر در آمد - مثنویهای قصیر
متعدد دارد و از انجمله است ساقی نامه - این بیت از ان است -

حکیمانه ساقی به مجلس نشست چرا نبض مینا نگیرد به دست

این چند بیت از غزلیات او فرا گرفته شده -

افت میان دو سنگرمی شود دندان مار قبضه خنجر نمی شود

بسکه در راه فنا با خاک یکسان شدتم میتوان همچون غبار افشانند از پیراهنم

از حوادث گوهر مردانگی کمتر نشد تیغ اگر در آب آتش رفت بے جوهر نشد

هر دم نوید لطف و گرمی دهد مرا دل بے بر دزدست و جگر می دهد مرا

گر بپوشم چنانکه کشد آسمان بجااست موشد سفید و تیرگی دل همان بجااست

کشتی بدست آور وقت کشتی مهتاب است مدعای میخواران سیر عالم آب است

کدام چیز عزیزان زیگد بگر گیرند بغیر این که ز احوال هم خبر گیرند

بیاد روی تو شبها کنم نظاره ماه ز بسفید بود از برائے روز سیاه

خلق خوش است مرا به ثنا خوانی آورد گل عندلیب را بسخنرانی آورد

دولت بوقت تیرگی بخت نکبت است چاروب وقت شام پریشانی آورد

تیره طبعان بسینه صاف بدانند ذوق آئینه نیست بد رُو را

ما بزدان نعمت خوابشستن کرده ایم گاه گاه ناله بر خیزد از زنجیر ما

لقمه چرب خوشامد نکند رام مرا دل من از سگ کوی تو وفادار تر است

مرد اتن آسانی باعث فنا گردد زود بگسلد از هم رشته که بتیاب است

از بسکه دست من ز تعلق بریده است رنگ گرفته را به چنابازی دهد

سامان دل نه قطع تعلق شود زیاد	گل بیشتر و بد چو گنی شاخ را قلم
عقل ناچار کشد ز حمت آلایش نفس	دایه پر میر کند طفل چو بیمار شود
طرز آئینه خویش نه کرد دلم	عیب پوشی به از مندر پوشی است
ز دور ساختن ابرام سفله گردد بیش	که ز دورستن موازی تراش بود
هر کجا بود مرانشه صفت با خود داشت	هر گزم می نتوانست که بخود سازد
تا درون پر بود از تفرقه دل وانشود	چون پر آشوب بود شهر و کان نکشایند
چشم بسان آئینه در عیب خلق نیست	پیوسته همچو عکس خودم در کین خویش
نیست نازک طینتان با طاقیت سیما ی خوش	دید نرگس ندارد تاب سیما ی چراغ
چند چون رشته تسبیح شوی سرگردان	نتوان کرد سر رشته ز تقدیر برون

(۵۱) صائب میرزا محمد علی تبریزی اصفهانی

امام غزل طرازان و علامه سخن پردازان است - از ان صبحی که آفتاب سخن در عالم
شهر و پر تو افشانده - معنی آفرینی باین اقتدار سپرد و ابرهم نرسانده - چنانچه خود گوے
دعوی در میدان می اندازد و می طراز دے

نصد هزار سخنور که در جهان آید یکے چو صائب شوریده حال بر خیزد
حامل لواکے فصاحت - منشأ اعلاء کلمه بلاغت - نور بخابت از ناصیه کلامش پیدا و لمعه
شرافت از سیما ئے بیانش هویدا - فوج فوج مضامین برجسته منقاد جنابش خیل خیل
معانی بیگانه بنده حاضر جوابش - ذوق سلیم در حدیقه اشعارش بنو بر کردن مسرور ذهن
صیح در خزینة افکارش بدولت نازده اند و ختن مغرور - فکر نیرنگش موجد عبارات رنگین
جعل بسیطش مخترع تراکیب دلنشین - زلال تقریرش در کمال روانی - لالی تعبیرش در نهان
غلطانی پائے وقت خیال با درج کمال رسانیده - معنی اصلا اثر تکلف گرد کلامش نگرید -

و این کیفیت در کلام فصحاء دیگر کمتر توان یافت -
 قصیده و مثنوی هم دارد اما مشاطه فکرش به تریپن عروس غزل بیشتر پرداخته - و
 این غزل رعنا را بطرز تازه و انداز خاص جلوه افروز ساخته - چنانچه خود می فرماید
 غزل گوئی به صناعتش از نکته پردازان رباعی گرامسلم شد ز موزونان سحابی را
 و نیز می فرماید

غزل نبود باین رتبه هیچگاه صائب نوا عیش عشق در ایام من کمال گرفت
 و از جمله شرافت اوصاف میرزا است که با وصف این جلالت شان از شعراء
 معاصرین و متقدمین هرگز در اشعار خود یاد کرده بخوبی یاد کرده و تیغ زبان را بازخم هیچکس
 آشنای ساخته و خود می فرماید

به مور وقت سخن دست طرح ده صائب گرت هو است سلیمان این جهان با شنی
 پدرش از کدخدایان معتبر تبارزه عباس آباد اصفهان است میرزا در
 دار السلطنت اصفهان نشو و نما یافت - و به کثر فرصت در شش جهت عالم کوس
 سخندانان زد - و در عین شباب آخر عهد جهانگیری متوجه هندوستان گردید - چون وارد
 دارالملک کابل گشت - ظفر خان که به نیابت پدر خود خواجه ابوالحسن تربتی ناظم
 کابل بود میرزا را به کمند حسن خلق صید کرد - و لوازم قدر شناسی نوعی که باید به تقدیم
 رسانید - چنانچه شمه ازین ابیات میرزا مستفاد می شود

کلاه گوشه بخورشید و ماه می شکم	باین غرور که مدحت گر ظفر خانم
زنو بهار سخایش چو قطره ریز شوم	قسم خورد بر کلک ابر نیسانم
بلند بخت نهالا بهار تربیت	که از نسیم هوا داریت گلستانم
حقوق تربیت را که در ترقی باد	زبان کجاست که در حضرت فرو خوانم

توپای تحت سخن را بدست من دادی تو تاج مدح نهادی بفرق دیوانم
 ز روی کرم تو جوشید خون معنی من کشید جذب تو این لعل از رگ کانم
 تو جان زد و خل بجا مصرع مراد ادی تو در فصاحتی دادی خطاب سبحانم
 ز دقت تو معنی شدم چنان باریک که میتوان بدل مور کرد پنهانم
 چو زلف سنبل ابیات من پریشان بود نداشت طره شیرازه روے دیوانم
 تو غنچه ساختی او راق باد برده من و گرنه خار نمن ماند از گلستانم
 تو مشت مشت گهر چون صد من دادی چو گل تو زر بسپر ریختی بدامانم
 چون حکومت کابل در او ائیل جلوس صاحبقران ثانی شاه جهان به لشکر خان
 تفویض یافت - و ظفر خان به ادراک عتبه خلافت شتافت میرزا انیز به رفاقت
 ظفر خان به سیر همد خرامید

چون رایات صاحبقران در سنه تسع و ثلثین و الف (۱۰۳۹) جانب دکن
 باهتزاز درآمد - میرزا با ظفر خان در رکاب موکب سلطانی سرے بدیار دکن کشید
 از آنجا که شهر سرهان پور گرد بسیار دارد میرزا در حق این شهرے فرمایده
 تو تیا سازد غبار اگره و لاهور را چشم من تا خاکمال گرد برهان پور خورد
 و چون سپر لشکر محمد عارف از مشاهیر اولیادین شهر آسوده اند توجیه گردان
 خاطر فقیر چنین برخاست

فتاد بسکه گزر لشکر محمد را غبار خیز بود کو چهای برهان پور
 و در ایام اقامت برهان پور پدر میرزا خود را از ابران به دیار هندوستان
 رسانید تا او را بوطن مالوف برده - چون خبر قدم پدر بمیرزا رسید - قصیده در مدح
 خواجه ابوالحسن انشا کرد و رخصت وطن التماس نمود و در آنجای گوید
 شش سال پیش رفت که از اصفهان بهند افتاده است تو سن عزم مرا گزار

هفتاد ساله والد پیراست بنده را
 آورده است جذبۀ گستاخ شوق من
 زان پیشتر کنز اگره بمعموره دکن
 این راه دور را ز سر شوق طے کند
 دارم امید خصلتی از آستان تو
 مقصود چون ز آمدنش بردن من است
 با جبهه کشاده تراز آفتاب صبح
 کنز تربیت بود بمنش حق بشمار
 از اصفهان به اگره و لاهور اشکبار
 آید عنان گسسته تراز سبل بقرار
 با قامت خمیده و با پیکر نزار
 ای آستان کعبه امید روزگار
 لب را بحرف رخصت من کن گهر نثار
 دست دعا بید رقه راه من برار

اتفاقاً موکب صاحبقران عنقریب در سنه احدی و اربعین و الف (۱۰۴۱) از
 دکن به اکبر آباد عطف عنان نمود. هزدهم محرم سنه اثنین و اربعین و الف
 (۱۰۴۲) ظفر خان را حکومت کشمیر به نیابت خواجه ابوالحسن مفوض گردید.
 میرزا محل سفر با ظفر خان بر بست و پس از گلگشت کشمیر جنت نظیر عازم ایران
 دیار گشت و تا آخر ایام حیات نزد سلاطین صفویه مکرم و مجل زیست. و در مدائح
 ایشان قصائد غرا پرداخت.

وفاتش در سنه ثمانین و الف (۱۰۸۰) اتفاق افتاد و در اصفهان مدفون
 گردید و غزل میرزا که مطلعش این است ه
 در هیچ پرده نیست نباشد نوای تو عالم پُر است از تو و خالیست جائے تو
 بر طبق وصیت بر سنگ مزار او که یک قطعه سنگ مرمر است کنده شد
 را قم الحروف گوید ه

عندلیب نغمه پرداز فصاحت صابا
 خامه آزاد انشا کرد سال رحلتش
 رفت ازین عالم بسوی روضه دار السلام
 بلبل گلزار جنت صائب عالی کلام
 دیوان میرزا قریب هشتاد هزار بیت بخط ولایت بنظر رسیده و میرزا سی و سه

غزل متفرق بخط خاص بر حواشی آن نسخه قلمی فرموده اشعارش عالمگیر است و مستغنی
از تحریر - چند بیت بنا بر التزام پیرایه این مقام می شود سه

زبان لاف رسوای کند ناقص کمالان را	که رو بر خاک مالد پرفشانی بسته بالان را
نه از روی بصیرت سایه بال هما افتد	سیمه است دولت تا کجا خیزد کجا افتد
از تماشائی پریشان جهان دلگیر باش	واله یک نقش چون آئینه تصویر باش
بسیج همدردی نمی یابم سزای خویشتن	می نهم چون بید مجنون سر بیای خویشتن
زنگین تر از خناست بهار و خزان ما	بر دست خویش بوسه زند باغبان ما
جلوه برق است در میخانه هشیاری مرا	از پی تغییر بالین است بیداری مرا
می خورد باد بگيران مستانه بر ما بگذرد	در فرنگ این ظلم و این بیداد حاشا بگذرد
ای که فکر چاره بیماری دل می کنی	نسبت خود را بچشم یار باطل می کنی
عشق سازد زهوس پاک دل آدم را	دزد چون شحمه شود امن کند عالم را
سخت می خواهم که در آغوش تنگ آرم ترا	هر قدر افشرد دل را بیفشارم ترا
از جوانی داغها در سینه ما مانده است	نقش پای چند زین طاؤس بر جا مانده است
ز پیری حرص دنیا نفس طامع را دو بالاشد	گدا را کاسه در یوزه از کوزهی مثنی شد
پای از گلیم خویش نباید دراز کرد	تیغ ستم به بین چه بزلف ایاز کرد
که حال دردمندان پیش چشم یار می گوید	که حرف مرگ بر بالین این بیمار می گوید
اهل کمال را لب اظهار خاموشی است	رمنت پذیر ماه تمام از هلال نیست
ای خوبی امید باین دستگاه حسن	این یک دو بوسه گز نه شماری چه می شود
رمزی ست ز پاس ادب عشق که مرغان	شب نوبت پرواز به پروانه گزارند
نقش پای زنگان هموار سازد راه را	مرگ را دایره عزیزان بر من آسان کرده است
مکن اعانت ظالم ز ساد و لوجیها	که تیغ سنگ فسان را سیاه می سازد

در طلب ما بے زبانان اُمت پر دانه ایم
 سوختن از عرض مطلب نزد ما آسان تر است
 عقل کامل می شود از گرم و سرد روزگار
 آب و آتش می کند صاحب برش شمشیر را
 ز صدق و کذب سخن سنج را گزیری نیست
 چو صبح تیغ جهانگیر ما دو دم دارد
 با خبر باش که دل از خم زلفت نبرد
 در گوش تو پیتی است که در عالم نیست
 مصرع رنگین مطلع می رساند خویش را
 هر که کسب آدمیت کرد آدم می شود
 ما حجاب آلودگان را جرأت پرواز نیست
 گر دگر گردیدن ما گرد دل گردیدن است
 صفای سینه مراد در حرم کند قندیل
 چه شد بدون ز فرنگ آمد است شیشه ما
 نیرنگ چرخ چرخ گل رعنا درین چمن
 خون دل از پیاله زرمی دهد مرا
 صائب ز ملائک مطلب رتبه انسان
 آئینه بے پشت چه دیدار نماید

(۵۲) غنی - ملا محمد طاهر اشعوی کشمیری

اشعوی قبیلہ ایست از قبائل معتبر کشمیر - از بدو شعور در حلقہ درس ملا محسن قانی
 کشمیری تلمذ نمود - چون طبع بلند داشت در کمتر روزگار حیثیت شایسته بهم رسانید - آخر
 بغوا صی بحر سخن افتاد و جواهرے که بنقد جان توان خرید بیرون آورد - میرزا صائب
 کلام اورا تضمین می کند و می فرماید -
 این جواب آن غزل صائب که می گوید غنی یاد ایامی که دیگ شوق ما سر پوش داشت
 غنی بغناء طبعی مجبول بود و با وصف بے دستگاہی بحضور خاطر لب می برد - از اینجا
 که غنی تخلص میکند

مدّة العمر در شهر خود گزرانید - و در سنه تسع و سبعین و الف (۱۰۷۹) دامن
 از عالم سفلی بر چید

دیوانش سائر و دائر است - چند بیت بنا بر ضابطه ثبت افتاده

عاشقان را جنبشِ مژگانِ چشمِ یار کشت
 عالمی را اضطرابِ نبضِ این بیمار کشت
 تو نگرانه ز بید لب بخوابش آشنا کردن
 چون نبود دست خالی بد نما باشد دعا کردن
 سیلی نخوری تا ز کفِ اهلِ زمانه
 چون مهره شطرنج مرو خانه بخانه
 تا توانی عاشقِ معشوقِ هر جائی مشو
 می کند خورشیدِ سرگردان گل خورشید را
 سایه گر سایه کوه است سبک می باشد
 یا تو نزدیکم و لے دورم ز فیضِ عام تو
 از گذشته شدن چهره عاشق نشود زرد
 و در دم صبحِ غنی پیر فلک می گوید
 نیست چون مهره نردم هوسِ قصر بلند
 خاطر او از غبارِ لشکرِ خط جمع نیست
 رفتیم سوی یار و ندیدیم روی یار
 گرتیغ بر سرم رود از جانم روم
 غنی چو سایه مرغ پریده در ره شوق
 چشمم کرم مدار ز شالان که جز نمند
 از نزاکت او قند مضمون من
 چراغ مجلسم نبود مرا تابِ جدل با کس
 ز مضمون بردن یاران نمی باشد غمی مارا
 سعی بهر راحت همسایه ها کردن خوش است
 بشنود گوش از برای خواب چشم افسانه را
 راقم الحروف را هم مضمون مناسبت مضمون غنی بهم رسیده که
 محنت همسایه ها بر خود گرفتن خوش نماست
 از برای چشم بینی زیر بار عینک است
 مخفی نماند که چنانچه گوش از استماع افسانه افاده خواب چشم می کند خط خود هم

که سمیع قول مرغوب باشد مستوفی می گیرد - بخلاف بینی که عینک را حسنه نشد برمی دارد - و
برای نفع همسایه دیده و دانسته خود را در شکنجه می کشد -

(۵۳) ناظم هروی

عمده ناظمان جواهر معانی - وزبده گهر نبدان عرائس سخنرانی است در خدمت
عباس قلی خان ولد حسن خان شاملو اعتبار عظیم داشت و بهمت بقبض رسانی
مردم می گماشت

برهان استعدادش مثنوی "یوسف زلیخا" است که یوسف سخن را از چاه وزندان
و اربابند و بمصر بلند پایگی برده بر تخت نشاند اتمام این کتاب در سنه اثنین و سبعین
والف (۱۰۷۲) شده است سنبل شعرش کا کلمی افشاند

خواه پنجم که رخش بد عمل نه بد پی کنم	تسبیح مازیان و گلگون مے کنم
ز سیر باغ وزندان بر نیاید کام سودایم	نه شاخ سنبل بر سر نه زنجیری است در پایم
کنی تا چند خواب ای مست غفلت ناله سر کن	سر منیای دل بکشاد ماغ دیده تر کن
پیاله می ازین شیوه آبرو دارد	بدستگیری افتادگان ز پا منشین
قطره آبی کف خونی شد و بر خاک رخت	آدم خاکی چه طرف از عالم ایجا دلبست
بیقراری عضو عضوم را بکام دل رساند	زخم تیغت بر تنم چون ماه نو سیاره شد
بسکه از بے اعتباریهای خود شرمند ام	آپچنان سوی تومی آیم که گویا مے روم

(۵۴) واعظ میرزا محمد رفیع قزوینی

نواده ملا فتح الله واعظ قزوینی است - پایۀ تعریفش از ان رفیع تر که بسلم قلم

له این مثنوی از بسکه نادان الوجود است و در کتب خانه آصفیه حیدر آباد کن موجود -

توان رسید۔ و شرف تو صیفش ازان بلند تر که ببال اوراق توان پرید۔ لالی منظوماتش
در کمال خوش جلالتی۔ و جواهر منشوراتش در نهایت بیش بهائی۔

حجت کمالش کتاب ابواب الجنان است که قماش سخن را در نهایت نازکی
یافته۔ و باتفاق جمهور کتابے باین خوش بیانی در باب مواعظ ترتیب نیافته۔ اما عمرش
باتمام این کتاب و فائز کرد۔ فرزندش میرزا محمد شفیع که تلمیذ والد خود است مجلد ثانی
به انجام رسانید۔ این مجلد در بیان فضائل اعمال است لیکن به آن رنگینی و خوش
انشائی نیست

مطالعہ دیوان و اعظ طبع را در اهتراز آورد۔ این چند غزالی از ختن او و نحرش
مے آید۔

از زبان کلک نقاشان شنیدم بارها	بے زبان نرم کے صورت پذیرد کارها
این قدر طول امل رہمید ہی در دل چرا	مصحف خود را باین خط می کنی باطل چرا
آزاد بهمراهی کس بند نگرود	خاصیت سرو است که پیوند نگرود
بریدن از جهان سرمایہ از زندگی باشد	که افزون قیمت شمشیر از بُرندگی باشد
حرفی اگر بجا شق بے تاب مے زند	شمرش طپانچہ بر گل سیراب مے زند
سر برون آورد عکس از روزن آئینه گفت	فیض صحبت می تواند سنگ را آدم کند
نیک خواهان در جهان مکره طبع مردم اند	جز ترش روئی نہ بیند مشربت از بیمارها
روزگار آخر شکر را شمش مے کند	شیشہ می سازد مکافات شکستن سنگ را
اگر خورشید خسار تو در پیش نظر باشد	چو ماه نوز پیری می روم سوی جوانیها
دست برداشتن وقت دُعا ایمان نیست	که شفاعتگر ما پیش خدا دست تھی است
ز ابنامی جنس خود بخدر باش زانکہ آب	با آن سرشت پاک بائینہ دشمن است
فروتنی بخدا زود تر کند نزدیک	که زود قطع شود راه چون سرازیر است

فیض پروانگی محفل مایه چون نکند	که چرخ غش ز صفائی قدم یاران است
غم گوارا تر بود آزادگان را از سرور	آب تلخی بید را باشد به از آب نبات
سخنوری نتوان بے سخن شنو کردن	سخن بگوش بود بیش از زبان محتاج
شود از عزل - طبع ظالم معزول ظالم تر	کمان رازه گرفتن بیشتر پر زوری سازد
آزاد نیستند بدولت رسیدگان	گردید پائے بند نگیں تا سوار شد
گر تپی دستی نه و اعظم مایه دیوانگی است	چسیت باعث کز درختان بید مجنون میشود
گشت داغم و نشین تر در هواے نو بهار	زانکه بهتر مهر گردد صفحہ چون نمے شود
باشد از بے خانمانان برگ عیش افینا	زندگانی شهر از پهلوی صحراے کند
یا دیگر از بید مجنون شیوہ افتادگی	گر گزارند آره بر فرق تو سر بالا مکن
ظالم چو افتد از کار استاد ظالمان است	سر حلقه کمانهاست چون شد کباده
صد حیف که مایه جهان دیده نبودیم	روزی که رسیدیم به ایام جوانی
ظاهر آرائی نباشد شیوہ روشن دلان	میرد آتش از برای جامه خاکستری
نیست جز خجلت از احباب تپی دستان را	بید را جز عرق بید نباشد نثرے

(۵۵) رفیع میرزا حسن

شاعر رفیع المقدار و منشی کامل عیار بود - اصلش از قزوین است - تنها با قامت مشہد مقدس سعادت حاصل کرد و لهذا به مشہدی شهرت گرفت

بعد از آن که منازل علوم رسمی طی کرد و دستمایه فنون بهم رساند - نزد نذر محمد خان والی بلخ رفت - و بمنصب انشا امتیاز یافت -

آخر عازم هند شد و چهار دهم رجب سنہ اربع و خمسين و الف (۱۰۵۴) بآستان بوس صاحبقران ثانی شاه جهان دولت تازه اندوخت و در ملازمت او بخلعت

و انعام سه هزار روپيه کامياب گشت - و در سلک بندگان درگاه در آمد - و در جشن
وزن شمسي بسيت و چهارم ربيع الاول سنه ست و ستين و الف (۱۰۶۶) مثنوي
تهنيت جشن بعرض رسانيد - و مبلغ هزار روپيه بر سبيل جائزه مرحمت شد -
و در عهد عالمگيري بخدمت ديواني و بيوتاتي کشمير مامور گرديد - انجام کار
بعد از کبر سن از نوکري استعفا نمود و از سر کار پادشاهي وظيفه تقرر يافت - و در
دار الخلافه شاهجهان آباد وظيفه حياتش منقطع گرديد -

عندليب قلم زمزمه او مي سرايد

آنها که خواب راحت بر خود حرام کردند	چون شمع کار خود را يك شب تمام کردند
سهل باشد لذت خاري که در پيراهن است	و انغم از ماهی که او را خارا جزو تن است
دل منه بر الفت دشمن که تا گرم است	گر چي جوشد باتش ليک او دشمن است
خارا آتش توان زد تا نگيرد و دامن	من نه با نم علاج خار و امنگير چيست
نيم سبل شده مرغی بکف آرم که مرا	در خور حالت خود نامه بر در کار است
بدام زلف تو عالم تمام در بند است	کسي که باز بود دیده تماشائي است
قفای آينه را به ز روی آينه دان	که رو برو نشود با کسي که خود بين است

(۵۶) ناصح ميرزا عرب تبريزي

نکته طراز ممتاز است و مصداق ترانه عندليب شیراز که مصرع
"هر آنچه ناصح مشفق بگويدت بنديد"

يعني کلام او شنيدني است - و جرعه جام او چشيدني -

ميرزا اصحاب مکر شعر او را تضييع مي کند و در چي مي فرمايد

اين جواب آن غزل صفا که ناصح گفته است
تالپ ساغر بخون من گواهي مي دهد

فی الجملہ تحصیل کردہ در عیاس آبا و متوطن بود۔ و بشیوہ تجارت اشتغال داشت۔
 اشعار بسیار از ناصح بنظر رسیده۔ سواد کلامش سرمه در چشم ورق می کشد
 به سرمه رام نگردید چشم جادویش که از دو میل سیاهی رمید آهوش
 در زندگی برگ کشید است کار ما خواب گران ماشده سنگ مزار ما
 در حقیقت دل بیرحم ندارد و مغزے پستہ را که نباشد لب خندان لوتچ است
 رباعی

نادان غلطش ز مستی رای خود است بے قدریش از پستی کالای خود است
 بر مرکب چوبین چو شود طفل سوار خوش راهی و بد را ہمیش از پای خود است

(۵۷) سالک محمد ابراہیم قزوینی

سالک مسالک خوش بیانی۔ و مخترع عجائب و غرائب معانی است مدتی در
 صفایان اقامت داشت۔ و با صاحب کمالان آنجا سرگرم صحبت بود۔
 آخر عازم ہندوستان گردید و بواسطہ ربط قدسی و کلیم سرمایہ جمعیت
 اندوخت و بوطن مانوس مراجعت کرد۔ خویشان او آنچه داشت ہمہ را وا کشیدند۔
 ناگزیر کرت ثانی خود را بہ ہندوستان رسانید۔ و مدتی اقامت گزید۔ و باز
 بجاذبہ وطن بہ قزوین برگشت۔ و ہما بخادر گزشت۔

عنبر کلامش چنین بومی دہدے

مہر و کین شوخی چشمان ترا آئین است این دو بلاد مکی تلخ و گر شیرین است
 چہ ذوق چاشنی درد عافیت جو را کہ شیر ہم شکر آب است طفل بد خورا
 عرق سعی محال است بجائے نرسد ابر را آبلہ دست گہر می گروہ
 زہمت بہ پیشدستی قاتل ندادہ ایم گلگون دواندہ بروم شمشیر خون ما

استخوان من و مجنون بہ تفاوت بردار
اے ہما چاشنی درد فراموش کن
بے برگی من فسر انجام ندارد
چون شمع تمام است بیک ترک کلام

(۵۸) سالک یزدی

رہ نور و قلم و خوش مقالی است و تیز رو جادہ باریک خیالی۔
آغاز حال در شیراز بود۔ شانہ رنگ می کرد۔ آخر بکسوت درویشان برآمد
سرے بہ صفایان کشید۔ و چندے رحل افگند۔
از انجا بولایت و کن افتاد و در خدمت قطب شاہ والی حیدر آباد می گزشت
چون طائفہ مغلیہ را از انجا بر آوردند بدار الخلافہ شاہ جہان آباد آمد۔ ملا
شفیعائی یزدی سپاس ہموطنی رعایت بسیار نمود۔ و در سنہ ست و ستین و
الف (۱۰۶۶) بہ ملازمت صاحبقران ثانی شاہ جہان رسانید۔ و در ملک مدحت
گزاران منتظم ساخت۔

ملا شفیعائی یزدی مخاطب بہ وانشمند خان در عہد شاہ جہانی منصب
سہ ہزاری فائز بود۔ و در زمان عالمگیری بمنصب پنج ہزاری و والامرتبہ میر
بخشیگیری متصاعد گشت و در سنہ احدی و ثمانین و الف (۱۰۸۱) در گزشت۔
سہیل طبعش عقیق سخن را چنین رنگ می دہد۔

در ہواے عشق پروردم دل دیوانہ را
چون سپند از بہر آتش سبز کردم دانہ را
آشنائی کہ نہ چون گردید بے لذت بود
کوزہ نو یکدور روزے سرد سازد آب را
نواہی نالہ نے می رسد بغارت ہوش
تو برق تازی این نے سوار را دریا
در خور خرچ بود دخل ز دیوان قضا
نرو و تا نفسے کے نفسے می آید

زبان هرزه در ايان توان نبرمیست که پنبه سرعه خاموشی جرس باشد

(۵۹) صیدی-میر صیدی طهرانی

صید بند و حشیان خیال است و دام نه فراوان غزال - فرع شجره سیات
است و صاحب انواع حیثیت -

از صفا بان به هند خرامید و پنجم ربیع الاول سنه خمس و شتین و الف (۱۰۶۵)
به ملازمت صاحبقران ثانی شاه جهان مباہی گشت و قصیده که بمدح شاهی پرداخته
بود بعرض رسانید - هزار و پیه صده قصیده مرحمت شد مطلعش این است -
ز سبزه جهان خدارا سپهر عدل و کرم بزیر سایه قدر تو نیل عظم
سر خوش گوید - روزی جهان آرا بیگم بنت شاه جهان بسیر باغ
صاحب آبادی رفت - میر صیدی از بام سر راه بیابانک بلند مطلع خود بر خوانده
برقع برخ افکنده بردن از باغش تا نکست گل بخت آید به دماغش
بیگم شنیده سرور گردید - و پنجاه و پیه صده عنایت فرمود -

دیوان صیدی بمطالعہ درآمد - قصاید در مدح صاحبقران شاه جهان
دار و دشوی در تعریف کشمیر موزون ساخته در صعوبت راه کشمیر گوید -
ز بیم جان در و صد جا زیاده شود از یاد بوی گل پیاده
توان بهمت مردان دو صد سپاه شکست بزور خود نتوان گوشه کلاه شکست
در عشق هر که هست مهیا جنگ ماست بر روی ما کسیکه نه استاد رنگ ماست
ما که باشیم که در نبرم تو داخل باشیم دولت ماست که حسرت کش محفل باشیم
هر که خواهد نظر بد به جمال تو کند آن قدر غم نیابد که خیال تو کند

تنهانگشته بے توز با نم بکام بند	چون رنگ گل شد است شمرایم بجام بند
مارا به برگ سبز کجا یاد می کند	آن گل که منع بوی خود از باد می کند
صیاد ما بنای ستم تازه کرده است	مرغی که پر شکسته شد آزاد می کند
غم ز بے مری اوست که بچند نهال	سایه محبت خویش پریشان دارد
کتراز برگی نباید بود در تسخیر دل	می کند از خود نهالی را که پیوندش کند
میان آشتی و جنگ هم مقام خوش است	تغافل نگه آمیز صد ادا دارد
خود را بچشم آینه دیدی و سوختیم	با آنکه اضطراب مرا غدر خواهد شد
صورت دیوار هم در عالم خود زنده است	هر کس را جامه هستی برنگی داده اند
مرد بے برگ و نوار اسبک از جائے مگیر	کوزه بیدسته چوبینی بدو دستش بردار
چون غنچه که بگلشن شگفته باشد فرد	ز گلر خان بتو دارد نظر بهار امروز
نقص عشق است که از خار بنال بلبل	نسبت هر چه به گلزار رسد گل باشد
چشمهت هنوز از صف مرثگان به قتل عام	سان در زمین آینه بیند سپاه را
هر چه می گویم از ان نام تو مطلب باشد	که مرا تندی خوئی تو معافی کرد

(۶۰) ماهر میرزا محمد علی اکبر آبادی

شاعر لیست ممتاز در نظم و نثر سحر طراز - نقد عمر تا دم آخر در خریداری متاع
گرا نمای سخن صرف کرد - و با کلیم و قدسی و صاحب طبعا نغز که بعد ازین دکان
تازه گوئی چیده اند صحبت داشت -

بدایت حال ملازم شاهزاده دارا شکوه بود و مرید خان خطاب داشت
و چندے در رفاقت و انشمنه خان شفیعا شاه جهانی بسر برد -
آخر کار همه را دست زده بر پوست تخت درویشی نشست - و قلم و قناعت و

آزادی تسخیر نمود-

سرخوش در تذکره خود گوید که :-

«روزے فقیر گفتم - نواب دانشمند خان میر بخشی و همت خان تن بخشی هر دو بر حال شما

«مهربان اند چرا منصب شایسته نمی گیرید - خنده کرد و گفت به ترک دنیا مشهور شده ام - و دم

«از فقری می زنم - اگر الحال باز رغبت بدینا نمایم بآن زن هندوی ماند که باشوهر مرده برآ

«سوختن رفته باشد - آتش سوزان دیده خواهد که بگریزد - کناسان بچوبها سرش را شکسته

«بسوزانند - فقر با استقلال داشت و تازنده بود به جمعیت و فراغت بود -

راقم الحروف آزاد گوید که فقیر را با نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید

خلف الصدق نواب آصف جاه طاب ثراه ربط عجبی اتفاق افتاده بود و انقضا

که بالا تر از ان متصور نباشد دست بهم داد - چون نواب نظام الدوله بعد رحلت

پدر بر سرند ایالت و کن نشست بعض یاران دلالت کردند که حالا هر رتبه که خواهید

میراست اختیار باید کرد و وقت را غنیمت باید شمرد گفتم آزاد شده ام - بنده مخلوق

نمی توانم شد - دنیا بنهر طالوت می ماند غرض از ان حلال است زیاده حرام و

این شعر فرو خوانده شده

درین دیار که شاه بی بهر گدا بخشند غنیمت است که ما را همین بماند بخشند

وفات ما هر در سنه تسع و ثمانین و الف (۱۰۸۹) واقع شد صاحب دیوان ضحیم و

مثنوی های متعدد است - و مثنوی مختصر در مدح جهان آرا بیگم دختر صاحبقران

ثانی شاه جهان گفته بتوسط عنایت خان آشنا تخلص نزد بیگم فرستاد است

بذات اوصاف کردگار است که خود پنهان و فیض آشکار است

بیگم را خوش آمد - و پانصد روپیه صلّه فرستاد -

له نتائج الافکار صفحه ۳۹۲ مطبوعه مدراس ۱۸۷۳ء - ۶

امادر کلیات نعمت خان عالی شنوی شانزده بیت در تاریخ عمارت زین الشهابی
 دختر خلد مکان بنظر رسیده- در آن شنوی بیت مذکور هم هست- توارد افتاده باشد-
 ماهر در شنوی گوید در نعمت سرور کائنات صلی الله علیه وسلم-

گرچه آورد پیش ازین عیسیٰ مرده را دوباره در دنیا
 از ره معجز آن جهان کرم عیسیٰ آرد دوباره در عالم
 چشم چگونه دیدن رویت هوس کند نظاره بر چراغ تو کار نفس کند
 حاسد اهل سخن داغ ز حسن سخن است انتقام پدر از خصم پسری گیرد

(۶۱) فیاض - ملا عبد الرزاق

لابهی الاصل قلمی الوطن - مصنف کتاب "گوهر مراد" تلمذ بخد مت حکیم صدر
 شیرازی نموده و در عقلیات و نقلیات دستگاه عالی بهم رسانده و جلواندیشیه را
 بسمت سخن طرازی نیز عطف می ساخت -

دیوانش محتوی برقصائد و مقطعات و غزلیات و ساقی نامه و دیگر نوع شعر بنظر
 رسید - قصائد طولانی فراوان در مدح ائمه اهل بیت رضوان الله علیهم و استاد خود
 حکیم صدرای شیرازی - و استاذ الاستاذ میر باقر داماد استرآبادی - و در
 مدح شاه صفی صفوی و امراء عصر دارد و در حق هند گوید -

حبذا هند کعبه حاجات خاصه یاران عافیت جو را

هر که شد مستطیع فضل و هنر رفتن هند واجب است او را

سوی زلفش می کشد آشفته سامانی مرا می کند تکلیف هندستان پریشانی مرا

کراد مانع که از کوی یار برخیزد نشسته ایم که از ماغباء برخیزد

اثر ندیده دل از حرف مهربانی تو چو شمع تابگی این گرمی زبانی تو

ز شیرین بود خسرو خوشدل فرما دزان خوشتر
 که داد و لبر ان خوش باشد و بیداد زان خوشتر
 سنگ بالین کن و آنکه مزه خواب به بین
 تا بدانی که چه دزدیر سر مردان است
 نهر ارج کج کند ار باغبان باین نرسد
 که وقف مشهد ببلبل کند گلستان را
 قسمت مازین چین بارے تعلق بود و بس
 سرور انازم که آزاد آمد و آزاد رفت
 دریاب این اشاره که شاہان نامجو
 نام بلند خود به نگینی سپرده اند
 هر کس که زخم کاری مارا نظر آره کرد
 تا حشر دست و بازوی او را دعا کند
 بیک زخم دگر جان مراد را اضطراب آنگند
 نمی دایم چه سان معذور دارم قاتل خود را

(۴۲) تجلی ملا علی رضا اردکانی

از که اخذ از ادگان اردکان من اعمال فارس است - بعد از ان که قدم
 در مرحله سنی شعور گذاشت به اراده تحصیل علم به اصفهان رفت - و نزد آقا
 حسین خوانساری که از مشاهیر بخاری است تلمذ نمود و تحصیل را بپایه تکمیل رسانید -
 آنگاه عازم کشور هند گردید - علی مردان خان ولد کنج علی خاں که در
 سال یازدهم جلوس شاه جهانی از قندهار بهند آمد و بمنصب هفت هزار ری و خطاب
 امیرالامرائی سرایه مباحات اندوخت - مقدم او را گرامی داشت و تعلیم فرزند خود
 ابراهیم خان مقرر نمود - و رعایت فراوان بعمل آورد - و همچنین سائر امراء ایران
 با او مهربانی و گرمجوشی بتقدیم می رسانیدند -

بعد چندی هوای وطن اصلی در حرکت آمد - و ازین دیار به صفایان معاد
 نمود - شاه عباس ثانی مشمول رافت ساخت - و در شهر سده اثنین و سبعین
 و الف (۱۰۷۲) قریه از مضافات اردکان در سیورغال او عنایت فرمود -
 و در سده ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) شاه سلیمان صفوی او را به درگاه

طلب کرد. و بحضور مجلس خود اختصاص بخشید. از آن وقت در صفایان مقیم بود. و بر
جاده ذکر علم و تالیف فنون مستقیم. تا آنکه بمنزل خاموشان شتافت.

شاعر خوش خیال معنی یاب و بطالع شهرت کامیاب است. دیوان غزل و قطعه
دارد. و شنوی معراج الخیال او مشهور است منتخب دیوانش بنظر در آمد و این
چند بیت به تحریر رسیده

خیالش چون شود خمیازه خرای برود و دوشم	لبالب می شود چون لاله از مهتاب غوشم
در ره محل نشینان وفا واپس میباش	تا توانی بوی گل گردید خار و خس میباش
خواهم چو بهل با تو می همسر می کنم	دست بران میان زده قالب تهی کنم
بیا که بنویسم چشم نظاره زندانی است	نگه بیدیه چون تار در سلیمانی است
هر چه آید در نظر آئینه دار ناز اوست	کفو ایمان چون دو چشم از یک در گردش است
نفس بدر اگر رسد فیض نصیب دیگر است	آنچه باز نبوری ماند همین نیش است و بس

(۴۳) اشرف ملا محمد سعید

پسر ملا محمد صالح مازندرانی است و صبیحه زاده ملا محمد تقی مجلسی فضل
صاحب جودت بود. و شاعر و الا قدرت. طبع چالاکش معانی تازه بهم می رساند. و
عجائب گلهادر حبیب و دامن سامعه می افشانند.

در آغاز جلوس خلد مکان به هند رسید. و به ملازمت سلطانی استسعاد
یافت. و به تعلیم زیب النساء بیگم دختر پادشاه مقرر گردید. مدتی باین عنوان
بسربرد. و آخر حب الوطن مستولی گشت. و قصیده در مدح زیب النساء بیگم مشتمل بر
درخواست رخصت بنظم آورد. در انجامی گوید

یکبار از وطن نتوان برگرفت دل در غمتم اگر چه فزون است اعتبار

پیش تو قرب و بعد تفاوت نمی کند گو خدمت حضور نباشد مرا شعار
نسبت چو باطنی است چه دلی چه اصفهان دل پیش تست تن چه به کابل چه قندهار

و در سنه ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) به اصفهان معاودت نمود - و

کرت دیگر فائده روزگار ز مام اورا جانب هندی کشید و در عظیم آباد پتنه با شہزاد
عظیم الشان بن شاہ عالم بن خلد مکان کہ در آخر عہد جد خود بنظم آن
صوبہ می پرداخت - بسری بُرد - شہزادہ خلی طرف مراعات او نگاہ می داشت -
و بنا بر کبر سن و در مجلس خود حکم شستن کرده بود -

ملا در پایان عمر ارادہ بیت اللہ کرد و خواست کہ از راہ بنگالہ در جہاز نشستہ
عازم مقصود شود - اما در شہر مونگیر از نواج پتنہ سزاوول اجل در رسید - و اورا
بعالم دیگر رسانید - قبر ملا در آنجا مشہور است -

اولاد او در بنگالہ می باشند - میرزا محمد علی و انا تخلص سپر ملا محمد سعید مرد
فاضل و شاعر بود - و در مرشد آباد فوت کرد - چند ورق اشعار بخط خودش بنظر
در آمد - از آنجا فرا گرفته شد -

تاسینہ مانیت رسانا و ک نازت کوتہ نظری حیف ز مژگان درازت
دل ز من رم کرده در ابرو جانان ماندہ آست یاد من کے می کند در طاق نسیان ماندہ آست
زان دل از کشمکش ہند پریشان ماندہ آست کہ ز ہر رو پیہ وہ ماشہ با خواہا باند است
ہمت چو بدر شود با ولم چه خواہد کرد ہلال یک شبہ ابروت کتاخم سوخت
دیوان ملا محمد سعید اشرف بطلالعہ در آمد - انواع شعر قصیدہ و غزل و شنوی
و قطعہ و غیرہ دارد - و ہمہ جا حرف بقدرت می زند

وقتے زیب النساء بیگم پرستارے را برائے ملا فرستاد کہ در خدمت خود
نگاہ دارد - ملا نامخطوط شد و قطعہ طویلی در مذمت پرستار نظم کردہ بہ زیب بیگم

ارسال داشت - اولش این است -

قدر دانشورشنا سنا نور چشم علما ای که هرگز قدرت هم چشمیت حور انداشت
درین قطعه آیه کریمه قَابِ قَوْسَیْنِ اَوْ اَذْنِیْ رَاجَاۗتِیْۤ اُورده که نمی توان بر
زبان قلم گزrand - خداوند و جزای این بی ادبی بچه عقوبت گرفتار خواهد گشت - اینجا
ست که حق تعالی می فرماید الشُّعْرَاءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ اَلَمْ تَرَ اَلَهُمْ فِی
کُلِّ وَادٍ یَّهْمُونَ -

این چند بیت از غزلیات او ایراد می شود -

اشک که راز عشق بگوید نشان دنی است	طفله که خوش محاوره افتد نماندنی است
سبحه گردانی به هنگام پریشانی کند	عامل از بیماری دولا بگردانی کند
از غم افلاس او قائم به بیهوشی گزشت	چون چراغ مقلسان عمرم بخاموشی گزشت
در ایران نیست جز مهند آرزو بے روزگاران را	تمام روز باشد حسرت شب روزه داران را
حیات از صحبت افسردگان نابود می گردد	که چون فصل زمستان شد نفسداد و می گردد
هر خود را از تو ای بے مهر که خواهم برید	تا جوانی عاشقم چون پیر گردیدی مرید
بدنیا چون در آید آدمی بد بخت می گردد	هوا چون در میان مشک آید بخت می گردد
بشان پلّه میزان نگر که از تمکین	بلند ساخته پا در برابر خود را
کنی اگر ره باریک آدمیت سر	منه ز کف چو رسن باز لنگر خود را
ساقیا ساغر بگردش آر تمکین و اگذار	کشتی دریا کشان را لنگر در کار نیست
گر نگین نیست نگین دان طلار عشق است	حسن لیموی آن آبله رو هم بد نیست
گشت مستغنی ز وصل اشرف بیا و عارضش	همچون آن حاقط که مصحف را تمام از بر تو
کا بهلان را جز لکد کوپ حوادث چاره نیست	می کند مالیدگی حسنه اعضا را علاج
غافلان را چرخ دنیا نیست زینت در لباس	جامه تصویر از روغن مصفا تر شود

در جوانی روش حالت پیری دارم چون گل زرد بهارم بخندان می ماند
 بهچو درویشی که شیرینی بر منعم برد عاشقان پیش تو اول جان سپاری میکنند
 جاہلان اہل جہان را تیر روی ترکش آند فرد چون گردید باطل جلد دفتر می شود
 رفتہ رفتہ آبرو را بر طرف سازد غضب آب را چند آنکہ جوشانند کمتر می شود
 جمال نازنین نو خطم ماند مرقع را کہ خطش در کمال خوبی و تصویر ہم دارد
 نقرہ چون انگشتی گردید می پی بلبل می شود در وقت پیری حرص دنیا بیشتر
 مرد را خلق نکو کم ز نجابت نبود موم خوشبو چو شود هست چو عنبر ممتاز
 کار خود کن راست چون فوارہ بجای داد غیر خود نہال خویش خود آب روان خویش باش
 طفل صاحب حسن را در خانہ بودن بہتر است اشک نگینم نمایان گر نباشد گو مباش
 چو برگ لالہ نشینند گر دہم عشاق بخصہ کردن داغ تو در میانہ خویش
 چو نور چشم ضعیف از نظارہ عینک شود ز ساغر می خاطر پریشان جمع
 در دسر بیمار را بسیار دادن خوب نیست از لگاہ ناتوان او بچشمک ساختم
 بهچو چشمی در دنیا کے کز فروغ آید بہم کلبہ ام تاریک گردد از چراغ دیگران
 کام شیرین نکم از قی ز نور عمل سر بزرگی نتوان گرد ز شان دگرے
 بوقت عرض مطلب قفل خاموشی بلب دارم چو آن شخصے کہ در خمیازہ گیرد بردمان دستے

(۶۴) راقم - میرزا سعد الدین محمد مشہدی

راقم نقوش غریبہ و ناظم جواہر عجیبہ است - میرزا اصائب سخن اورا تفسیم

می کند و می گوید

این جواب آن غزل صفا کہ راقم گفتہ است تیغ دائم آب در جو دارد و خون می خورد
 پدرش خواجہ غیاثا بہ ہندوستان تجارت می کرد - و میرزا سعد الدین

در خدمت اسلام خان مشہدی شاہ جہانی معزز و محترم بسری بُرد۔
آخر بدار السلطنت صفایان عود کرد۔ اول وزیر ہرات شد۔ بعد از ان وزیر
مجموع ممالک خراسان۔

شوکت بخاری مادیح اوست و مدتی با او بسر بُرد

دیوان را قلم پیش ازین بنظر رسیده بود۔ در وقت تخریر بدست نیامد۔ عرائس
افکارش بر منصف ورق جلوه می نمایند

همیشه بست و کشاد من از ہنر باشد کلید و قفل صدف ہر دو از گہر باشد
گرہ ز ناخن تدبیر کی کشادہ شود کہ از کلید غلط بستگی زیادہ شود
بس بود در سفر کعبہ مقصد مارا توشہ رہ قدمی چند کہ برداشتہ ایم

(۶۵) شوکت بخاری (محمد اسحق)

معنی یاب دقت آفرین۔ و گلدستہ بند خیالات رنگین است۔ از عنفوان شعور
زلف سخن را شانہ کشید۔ و چہرہ عرائس معانی را غارہ تازہ مالید۔

در اصل صراف پسرے است از بخارا۔ ہما بخانشو و نمایافت۔ و بنقادی نظر
خداداد طلای جید در بازار نکتہ سخن را بچ ساخت

وقتے اوزبکے اورا رنجانیہ۔ دکان را بر ہم زدہ ترک وطن گفت و رخت ہجر
بہ مشہد مقدس کشید و ناصیہ سعادت باستان سائی روضہ رضویہ منور ساخت
و صحبت او با میرزا سعد الدین وزیر ممالک خراسان برآمد و سالہا با او بسر
بُرد۔ و قصائد غرا در مدح او پرداخت۔ در یکے از قصائد می گوید

شارہ فلک اقتدار سعد الدین کہ سعد اکبر ازو کرد استغاثہ نور

بیاض شعر و سواد خط ترا نازم که به زشام ہرات است و صبح نیشاپور
 روزے مرزا سعد الدین کسی را در طلب شوکت فرستاد۔ شوکت در آن وقت
 بید مانع بود۔ جواب داد۔ میرزا آزرده شد۔ و با حضا رکفت یاران بہ بینید۔ من با
 شوکتا چہ بد کردم۔ این حرف بہ شوکت رسید۔ متاثر شد و این بیت فرو خواند
 منت اکسیر مارا زندہ زیر خاک کرد از طلا گشتن پشیمانم مارا مس کنی
 ہمان ساعت ہمہ را پشت پا زد و نہ درویشی در بر کرد۔ و سرے ب صوب
 اصفہان کشید و بقیہ عمر در دارالامان انزو و البسرا آورد۔

چاشنی درد و مذاق شکستگی بمرتبہ اتم داشت۔ میر عبدالباقی صفا ہانی نقل
 کرد کہ من در اصفہان بودم کہ شوکت بخاری تشریف باصفہان آورد۔ اکثر خدمت
 اومی رسیدم۔ گاہے اتفاق ملاقات نیفتاد کہ اورا بے گریہ دیدہ باشم۔ و اعزہ کہ با
 او مدتہایا رہودند می گفتند کہ تا اورا دیدہ ایم چنین دیدہ ایم۔
 شوکت اکثر مضامین ادعائی می بندد۔ و معانی وقوعی کم دارد چنانکہ بر ناقرا
 عیار سخن مبرہن است۔

گلگشت دیوانش اتفاق افتاد و این چند بیت در سلاک تحریر در آمدہ	
در از بیکانگی شوخی بروی آشنا بندد	کہ از وحشت بشام دیدہ آہو حنا بندد
در شام عم خویش مرا صبح اُمید است	گر نقش نگین تیرہ بود نام سفید است
از برای سرخ روی سعی بیش از پیش کن	چون گل رعنا خزان را زیر دست خویش کن
نفس از بدن رہے سوی آن آستانہ یافت	بو کرد خاک را سگت را ہے بخانہ یافت
خون من صدمبار می ریزی می بندی حنا	نیست دلگیری دے از کشتن و بستن ترا
نہا شد آسمان را آفتہ از لامکان سیران	خطر از رنگ می بیرون زد نہا نیست مینار

لے دیوان شوکت بخاری قلمی نایاب در کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن موجود است۔

یکمشت استخوان شدم از بس گرفته است	چون کعبتین داغ کوازشش جهت مرا
دقت آن شد که سبک و حیم از دست برد	چون حنای سرنخن شده ام پای بر کاف
دید و دادید بود مایه سرگردانی	گردش عید مرا سنگ فلاخن کرد است
ما تم و شور جهان دست بهم داده اند	خنده یمنائے مے گریه مستانه است
هیچ مرگ نبود سخت تر از خود بینی	پیش صاحب نظران آینه خشت لی است
می توان دادن ازان کنج دهن کام مرا	آرزویم گرچه بسیار است از کم بیش نیست
غیبت است جوانی که موسفید شدن	بقدر فرصت یک شیر گرم کردن نیست
عشق معشوق چو شد حسن کند تسخیرش	شیشه سرو پری ز ادر قمری دارد
هستی جاوید باشد ما تم خود داشتن	خضر پیراهن برگ خویش آبی می کند
خود آرا شوخ زاهد مشربی افکنده از پایم	که دستش سج از تخم گل رنگ حنا دارد
بود کوچک دله سرمایه عزت بزرگان را	اگر دریا کند گردآوری خود را اگر باشد
قیمت گوهرم افزون زنگ می گردد	گردش چشم خریدار کند غلطانم
سخن را قطع کن تا قطع راه دل توانی کرد	که من از قرص مهر خامشی زاد سفر دارم
طمع در مذہب آزاد مردان کفری باشد	چرا گیرم ز ناصح پند آخر همتی دارم
بمردن هم نیفتد از بلندی رتبه نامم	برنگ مرده فیروزه تابوت از نیلین دارم

رباعی

در دهر کسی که ارجمندی دارد	عیشش مکن ارچه خود پسندی دارد
از بس گروی فتاده ایجاد زمین	هر کس بمقام خود بلندی دارد

(۶۶) قاسم - قاسم دیوانه مشهدی

در عنفوان سن تمیز به اصفهان رفت و تحصیل علم اشتغال و زریه و وزیر

شباب رو به هندوستان آورد - و مدتی درین دیار بسر برد و در دار الخلافت
شاه جهان آباد رخت بوادى خاموشان کشید

دیوانش بملاحظه درآمد - و این چند بیت پیرایه تحریر پوشیده

می طپد دل در برم از شوخی سیاره چشم و انغم می پردمی آید آتش پاره

لب خموش و شکوه در دل چاره ماکردنی است ماند در منزل کلید و قفل در و اکردنی است

می شود هر چند نیکو یار بدخومی شود ناز چون بر خویش باله چین ابروی شود

رقعی از خط مشکین تو تحریر نشد دو جهان ز یروز بر شد ز یروز بر نشد

خامه بوقلمون در کف اندیشه گذاخت رنگ آخر شد و نیرنگ تو تصویر نشد

قاتل دو کار در حق ماکرد روز قتل دستم گرفت و خون مرا پایمال کرد

رسد لاف تجرد قاصد صحرا نور و سدا که مانند نگاه از خانه خود فرد بر خیزد

چون نسخه دقیق به نزدیک کم خرد از دیدن تو آینه را خواب می برد

فسرده دل همه شب داغهای من شمرد چو مفلسی که زدیگران حساب کند

باین طراوت اگر بگذری بکوچه نقاش برای ماهی تصویر فکر دام نماند

کار مرزگان تو از گوشه ابرو آید بر کمان تو چرا منت ترکش باشد

بے مشقت نبود قطع تعلق قاسم رشته هر چند ضعیف است گسستن دارد

اگر از حق پرستانی متاب از خلق روی دل که شکل آدمی بت را خدای آدمی سازد

بسکه بے روی تو دشوار نظر باز کنم مژه موئے ست که از داغ جدای گزود

طفل بے پروا آمیزش نمی داند که چیست می کند کم خانه آئینه تمثالش هنوز

خدا داند که سر از دیده یا از دل برون آرد ز مرزگان شوخ ترخاری که من در پیک خود دام

درین چمن ثمر نخلها پیوند م فتاده است به شاخ دیگر رسیدن من

باش هموار که آسیب درشتی نه کشی صافی آینه بیکار کند سوهان را

مُتَبَّعِ حَرْفِ سَخْنُورِ زِ سَخْنِ سِجِّ پِیْرَسِ خُبْرِ از قِیَمَتِ گوهرِ نُبُودِ دریا را
 رازِ دِلِ نِتوانِ بَزورِ از مَرْدِ بِنِیادِ اکْشِیدِ آبِ کِی بَیرونِ تَرِ او دِازِ فِشَارِ اَئِمِنِه را

(۴۷) طغرای ملا طغرای مشہدی

طغرای منشور استعداد است و فروغ پیشانی قابلیت خداداد - طرح نشر
 بطور نو انداخته و لالی عبارات را بجای تازه نظر فریب جو ہریان ساخته
 از ولایت خود بسواد اعظم ہند خرامید - و یکچند در ظل عنایت شاہنرادہ
 مراد بخش بن شاہ جہان پادشاہ ہمداد دل کامیاب گردید -

و در رکاب شاہنرادہ بسیر ممالک و کن پرداخت - آخر در کشمیر جنت نظیر گوشہ
 انزو گرفت و ہما بجا بمقر اصلی شتافت - و در نزدیک قبر ابوطالب کلیم مدفون گردید
 طغرای کلامش بہ این خوش نقشے صورت می بندد -

دلاچو شمعِ رگِ گردنے ملائم کن	ز بہر دادنِ سرِ پائے خویش قائم کن
کج نیابد کامِ دل بے اتفاقِ راستان	تا بقریانت شود بانیرے سازد کمان
کلاہ فقر ز ترکِ گل و گیاه مکن	بغیر ترکِ ہوا صرف این کلاہ مکن
اگر چہ آئینہ سہر تا قدم شوی ہمہ چشم	بسوی دوست نگر - سوی خود نگاہ مکن
گدای عشق گرت جان نشین خویش کند	نشستہ باش و تواضع بہ پادشاہ مکن
عروسان را بسوی جملہ نتوان برو بے ساز	بہ آوازِ دف و نئے دختر ز را ہمینا کن
باید چو برق خندہ زنان از جہان گزشت	نتوان چو ابر بر سر دنیا گریستن
موی سیہ کا فتد ز سر ہر گز نمی گرد و سفید	از عیشِ غربت کی کند بیری تصرف در جوان
سایہ می افتاد از طغرا در ایامِ شباب	پیر چون شد می خورد از سایہ طغرا برین
مینا بیامی ساغر چون سر نہد بہ سجده	چیزے دگر نخواہد غیر از دعائے یاران

در سه فصل عمر باید منجیب غم کشید تا توانی همچو گل یک فصل خندان بستن
 شاید به بیند آنچه بها کرد آسمان از دود آه سرمه بچشم ستاره کن

(۶۸) مخلص (میرزا محمد کاشانی)

از عالی تلاشان خطه کاشان است - قیاس بحش منج مضامین تازه و کلام
 ملحش مفید حلاوت بے اندازه -

دیوان غزلش بنظر رسیده - سیر تمامش از تنگی فرصت اتفاق نیفتاد چند بیت
 عجایب الوقت فرا گرفته شده

کرد و بیجا دلم از طره جانانه جدا	دست مشاطه الهی شود از شان جدا
نظر بنامه این خاکسار نیست ترا	دماغ خواندن خط غبار نیست ترا
چه لازم در مقام بحث با دشمن میان بستن	نمی باشد سلاحی بهتر از تیغ زبان بستن
چگونه خواجہ با سم سخا علم گردد	که چون سوال کنی حاتم اصم گردد
ما چون قلم سخن بر زبان دیگر کنیم	چون کار ما بحرف رسد گریه سر کنیم
این خوارے که بر سر کوی تومی کشیم	هرگز نشد که نقل بجای دیگر کنیم
قدرت بیجا نشد مشهور در عالم به رعنائی	تخلص بیشتر شهرت کند از نام موزون
ز عصیان لب گزیدن در جوانیها نمک دار	ازین نعمت چه لذت می بری چون رخت دندانها
چون گرفتاری بیت شاعر در عطا مستی مکن	تا کسی مضطر نباشد که فروشد خانه را
بدست غیر وادی ساعد چون نقره خامت	بقربان سرت گرم مکن این خام و سیتها
هست تا محشر بی پای بیگناهی یک قدم	امن بودن می کند نزد یک راه دور را
حدیث هر آینه بدستور است در قانون عقل	چوب از مضراب می باید خبر طنبور را
نمود نام نگوی تو عالمی تسخیر	اگر چه غیر نگین نیست یک سوار ترا

می شود و در زلفش چو شد نقش تمام هر قدر کار تو صورت نپذیرد خوب است
 بیگانه داری گزری از سواد چشم ای نور دیده حب وطن در دل تو نیست
 حالت با دانه تسبیح در ذکرش یکی است هر که نامش بر زبان آرد برد از جا مرا

(۴۹) موسوی - موسوی خان میرزا معزالدین محمد

از اجله سادات قم - و چراغ دودمان امام هفتم است - و صبی زاده میر
 محمد زمان مشهدی که سرآمد علمای مشهد مقدس بود
 موسوی خان از عنفوان شعور و امن سعی اکتساب علوم برزده - و اوایل
 کتب در وطن خود تحصیل کرد - و در ریچان شباب با پدر خود میرزا فتح ابرهم
 زده - بدار السلطنت صفایان شتافت و ده سال در حلقه درس آقا حسین
 خوانساری تلمذ نمود - و جاده عقلیات و نقلیات نور دیده خود را با تفسی حد
 کمال رسانید -

و در سنه اثنتین و ثمانین و الف (۱۰۸۲) تشریف به هندوستان آورد
 و غلدر مکان بواسطه جوهر ذاتی و نسبتی مورد الطاف ساخت - و بتزویج صبی
 شاه نواز خان صفوی و سلف ساختن با خود فرق عزتش برافراخت -
 اول بدیوانی صوبه عظیم آباد - پتنه مامور گردید - اما صحبتش با بزرگ
 امیر خان ناظم پتنه پسر امیرالامرا شایسته خان برنیامد - چه بزرگ
 امیر خان از جلالت خاندان خود دماغ بر فلک داشت - و میر از رشته
 سلفیت پادشاه و علاوه فضل و کمال سر به تبعیت ناظم فرو دخی آورد - آخر
 ناچاتی صحبت ایشان سمع پادشاه رسید - میر حضور طلب شد -

و در سده تسع و تسعين و الف (۱۰۹۹) بخطاب موسی خان دیوان تن
سرافرازی یافت - و بعد یک سال بدیوانی مجموع ممالک و کن کامیابی اندوخت
سال تولد میر سید حسین و الف (۱۰۵۰) است و سال انتقال که در تولا
و کن اتفاق افتاد - سده احدی و مائة و الف (۱۱۰۱)
اول قطرت تخلص می کرد - آخر موسوی قرار داد - و خطاب خانی
همبرین تخلص گرفت -

دیوانش متداول است - این چند رشتہ از ان سحاب می چکد
جز یاد تو فکر دل نا شاد ندارد این شیشه می غیر پری زاد ندارد
نباشد آشنائی در جهان غیر از می نابم اگر در خانه خود نیستم در عالم آیم
نو توبه ای کم کند شراب بے بجام کن ساقی عیار ناقص مارا تمام کن
بدل افکند آتش باز زلف عنبرین مو چراغی نذر این تیجانه آورد است هندی
چه خوش باشد که یکشایم بر دیش چشم گریانی کشم در رشتہ نظاره مروارید غلطانی
نظر بر گریه مستانه ام گردوش می کردی شراب جلوہ در ساغر آغوش می کردی
تیره روزم پستی اقبال معارض من است چون نگین روی زمین سرکوب دیوان من است
شراب با گل مہتاب نشہ پیش دهد لبش ز خندہ وندان نما ربود مرا
با هیچ مسلمان نظر رحم ندارد شمشیر نگاه تو مگر کار فرنگ است
اینکه از بے سخنی گشت مرا چیزی نیست زنده ام گرد بیک حرف قیامت این است
و رقتل ما نکرد کی انتظار تو کوتاهی می که بود ز عمر دراز بود
نمی باشد نگین قیمتی را نقش در طالع ہنر ہر کس کہ دارد در جهان گنہام میگرد
ندارد با بزرگان چہ گشتن صرفہ فطرت کہ گسار از جواب هیچ کس ملزم نمی گردد
مژدہ زخم نوی گریہ شہیدان ندہند بچہ امید سمر از خواب عدم بردارند

در آن صحرای بودم آگه از ذوق گرفتاری
غزالان را سراغ خانه صبیاد می دادم
همّت ما صفحہ تقویم را یکسر نوشت
گر سیه روزیم وقت عالمی از ما خوش است
در فکر آن دهنم و در یاد آن کمر
چون من بروزگار و گر هیچکار نیست

(۷۰) راسخ - میر محمد زمان سهرندی

سهرند شهرست مشهور در وسط راه و هلی و لاهور - نام قدیمش سهرند
است چون سلاطین غزنویه از غزنوی تا سهرند متصرف بودند - سهرمند زبان زد
خلاق شد و چون صاحبقران ثانی شاه جهان کابل را تا قریب غزنوی
در تصرف داشت - حکم شد که سهرمند را بنام قدیم که سهرند است - می نوشته
باشند -

راسخ سید و الانشا بود و راسخ القدم جاوّه استعداد - معانی تازه
می یابد و خوبان خیال را در لباس رنگین جلوه می دهد -
از عمده ملازمان و صاحبان شاهزاده محمد اعظم بن خلدیرکان بود و
بمنصب مفتضری سمرقرازی داشت -

و فاش در سهرند سنه سبع و مائه و الف (۱۱۰۷) واقع شد "راسخ برد"
تاریخ است - ۱۱۰۷ هـ

طوطی ناطقه آهنگ کلاش سر می کند

گر نبودی تاج بسم الله بای بو تراب
کجکلاهیها نگریدی بر سر ام الکتاب
یاد از شام غم بزم خموشان کردیم
مشتی از سر مره گرفتیم و پریشان کردیم
جامه صبر بالائے جنون تنگ آمد
آنجی از دست برآمد به گریبان کردیم

له یک شوی راسخ سهرندی به حیدر آباد دکن در مطبع اختر دکن بقالب طبع درآمده است -

(۱) علی (شیخ ناصر علی سهرندی)

شیرنستان سخنوری است و مرد میدان معنی گستری - ذوالفقار گلکش تبسخی قلمرو
بیان پرداخته - و تصرف طبعش آفتاب سخن را از افق غربی راجع ساخته - سرخوش گوید

در ملک سخن بود جهانگیر علی در مشرب دل ولی علی - پیر علی

باشعری نمی رسد شعر کس ز انسان که خط کس بخط میر علی

گل و ارنگی بر سر داشت و جام استغنا در دست - چاشنی گیر مشرب بلند بود - و
متمسک سلسله علیه نقشبند - استفاده از جناب شیخ محمد معصوم خلف الصدق مجدد

قدس الله اسرارها نموده - و در ثنوی زبان به مدح حضرت شیخ کشوده که

چراغ هفت کشور خواجه معصوم منور از فروغش هست در تا روم

ردا از مانتای شرع بردوش چو صبح از پاکی باطن قصب پوش

مولد ناصر علی و موطن و منشأ سهرندی است - ابتداء حال با میرزا فقیر الله

مخاطب به سیف خان بخشی چون جوهر شمشیر ملازم بود - چون سیف خان

را حکومت اله آباد از پیشگاه خلافت مفوض گشت - در رقافت او بگلگشت

اله آباد خرامید - و چند بسیر مجمع البحرین دماغ را تازه کرد -

سیف خان پسر تربیت خان بخشی سیوم صاحبقران ثانی شاهجهان

و داماد اسلام خان خوستی - سفیدونی متخلص به والا است - در عهد خلایک

سنة تسع و سبعین و الف (۱۰۷۹) به صوبه داری کشمیر ریاض آمالش نصارت

یافت - بعد چند به علت گوشه انداخته و گرفت و در سنه ست و ثمانین و الف

(۱۰۸۶) بعنایت بحالی منصب و خطاب و خلعت خاصه و شمشیر از تنگنای عورت

برآمد - و پس از آن بنظم صوبه اله آباد ویرانی خاطرش آبادی پذیرفت - و

بیست و پنجم رمضان سنه خمس و تسعين و الف (۱۰۹۵) پیمانہ حیاتش بسریز گردید۔
سیف آبا و یک منزل از سهرند آباد کرده سیف خان است که خلد مرگان
اورا بطریق آل طمغا عنایت نمود۔ سیف خان جو ہر قابل و قابل دوست بود۔
”راگ در پین“ در فن موسیقی و قص ہندی عبارت پاریسی تالیف اوست۔

بعد از گذشتن سیف خان۔ ناصر علی در سنہ ہزار و صدم (۱۱۰۰) از سهرند
بہ بیجا پور رفت۔ و با ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر اعظم خلد مرگان
موافقت دست بہم داد۔ بے علی بود ذوالفقارے بدست آورد و در مدح او
غزلے پرداخت کہ مطلعش این است ۵

ای شان حیدری ز جبین تو آشکار نام تو در نبرد کند کار ذوالفقار
ذوالفقار خان یک زنجیر میل و مبلغے خطیر صلہ داد۔ ناصر علی ہمان ساعت ہمہ
را بر مردم پاشید۔ و تہی دست بہ منزل خود برگشت۔

و چون ذوالفقار خان در سنہ ثلث و مائت و الف (۱۱۰۳) بہ تسخیر ملک
کرناتک اقصای ملک دکن متوجہ گردید۔ با او بہ کرناتک رفت و ایامے
معدود در ان نواحی بسر برد۔ و با شاہ حمید اعتقاد تمام بہم رسانید و در مدح
اومی پردازد ۵

اینک اینک ساقی شیرین رسید	نوبت جام حمید الدین رسید
حلقہ درگاہ بیچون جام او	از زمین تا آسمان در دام او
جام او خورشید ربانی بود	انجمن افروز سبحانی بود
گر جمال او براندازد نقاب	روزن ہر خانہ گردد آفتاب

ورجلاش برکشید تیغ از نیام غیر او باقی نماند و السلام
 و این شاه حمید مجذوب بود در چنچ - بعد فوت او علی دوست خان
 از رؤساء نوایت ارکات بر مرقد اوقبه عالیشان بنا کرد -
 و از ممدوحان ناصر علی شاه عادل پسر خواجه شاه مخاطب به شریف خان
 است - شریف خان از سرافراز کرد های خلد مکان بود و چند ب منصب
 صدارت کل امتیاز داشت - گویند شاه عادل ترک دنیا کرده بود - و دامن دست
 فقر بدست آورده - ناصر علی در مدح او قصیده دارد که مطلعش این است -
 منم آن طفل نظر کرده استاد قدیم که بود نقطه سهو اقلیم فکر حکیم
 و با غضنفر خان ربط کلی داشت - و این غضنفر خان از رفقا و والفقاً
 خان بود و حکومت کنچی می پرداخت - کنچی شهر سیت مشهور بر مسافت دو از ده
 کرده از ارکات و یکی از معابد سبعة هندو است - در مدح غضنفر خان گوید
 همچو پیل بے جگر بگیریز و از میدان ما بشنود گر کوه آواز غضنفر خان ما
 آخر الامر از و کن به هندوستان عطف عنان نمود - و در شاهجهان آباد
 بے نیاز مندان می گزرا نید - و همین جا بیستم رمضان سنه ثمان و مائة و الف
 (۱۱۰۸) بحنة الماوی خرامید - عمرش قریب شصت سال و قبرش در حوالی مرقد
 سلطان المشائخ نظام الدین دهلوی قدس سره -
 سید جعفر روحی ربیر پوری نقل می کرد که روزی با جمعی از یاران بزیارت
 خاک شیخ ناصر علی رفتیم و با هم صحبت داشتیم - یارے رو بقبر شیخ ناصر علی آدرؤ
 گفت - بارے آن قول شما چه شد که
 خاک گردیدیم و می رقصه هنوز افغان ما خم شکست امانی ریزد می جوشان ما
 گفتم بر زبان شما این افغان ناصر علی است که برقص درآمده - یاران تحسین کردند -

صریح کلکش در گنبد خضر ا پیچیده - این چند بیت بنا بر قانون کتاب بحر بر رسیده
 یک شهر چشم خوش نگهان فرش راه اوست
 بس بود یک جنبش ابروئی تیغ قاتلم
 آبخاکه سرمه گرد کند جلوه گاه اوست
 گو ارا نیست عشقت طبع ناب پر هیز گاران را
 می توان از سایه شمشیر کردن بسلم
 دوش یک لحظه خواب آئینه یار شدم
 خوی تازک بدل من چه ستمها که نه کرد
 قد آرا خلعتی در عالم امرکان نمی باشد
 خود نمائی ست گذشتن ز لباسی که تراست
 درین دیرانکرم لب بحر فی آشنا هرگز
 ما تو ای پر پوش در کیش هم تما میم
 آشیان گم کرده چون من گرفتارش مباد
 انتقام داد خواهان قیامت شد تمام
 ز معینهای بغیش سیر نتوان ساختن دل
 چشم بر بند اگر می طلبی رزق حلال
 بود دنیا و دین پشت و رخ آینه هستی
 نشاط این جهان هر چند کمتر سیر حاصل تر
 خشم اهل کرم از لطف بخیلان بهتر
 کلاه سلطنت خسروان شکست نداشت
 سرمه آه از درای کاروان وحشت است
 نایب مایه از چشم غزالان زنگها

(۷۲) وحید میرزا محمد طاهر فرزند وینی

یگانه عصر بود - و در فنون علوم و نظم و نثر گرو از هم عصران می برد -

الحق در ایجا و مضامین تازه و ابداع مدعا مثل بے نظیر افتاده و آن قدر دوشیزگان
معانی که از صلب طبیعتش زاده - دیگر حرف آفرینان را کم دست بهم داده - میر صیدی
طهرانی گوید -

صیدی امروز نور چشم کمال میرزا طاہر وحید من است
و نیز می گوید -

صیدی امروز سخن سیخ و حید است و حید فرصتش باد که سرخیل ہنر کو شان است
ابتداء حال بخریر دفترے از وقایع توجیہ نویسی شاہ عباس ثانی صفوی کہ
در سنہ اثنین و خمین و الف (۱۰۵۲) بر تخت فرمانروائی برآمد - مامور بود - و بنا بر
فرط سلیقہ اعتماد الدولہ سار و تقی کہ وزیر اعظم شاہ بود بہ پیشدستی خود نواخت -
و چون اعتماد الدولہ بقتل رسید و منصب وزارت بر سید علا و الدین مشہور
بہ خلیفہ سلطان قرار یافت - میرزا طاہر را عمدہ پیشدستی بحال ماند - و رفتہ رفتہ
بمجلس نویسی شاہ کہ عبارت از وقایع نگاری کل باشد سر بلند گردید -

و در عہد شاہ سلیمان کہ در سنہ سبع و سبعین و الف (۱۰۷۷) بر مسند
دارائی نشست نیز چند گاہ در ان کار مستقل بود و بکمال تقرب اختصاص داشت آخر الامر
بوالا پایہ وزارت متصاعد گشت -

و در آغاز عہد سلطان حسین میرزا کہ در سنہ خمس و مائت و الف (۱۱۰۵) جلوس
نمود مورد عتاب گردید - تا آنکہ از کرد و رستہ تی و راست و رخت سفر ازین عبرتکہ
بعالم دیگر بر بست -

دوشنوی دارد - یکے مقابل و مخزن اسرار مطلعش این است -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ہست نہا لے زیر یاض قدیم

و دیگر ناز و نیاز مطلعش این است -

خدا یا سینه بے سوز دارم دله همچون چراغ روز دارم

و درین شوی گوید در مدح شاه عباس ثانی

چنان آباد شد از وے زمانه که چون شان عسل پر شد ز خانه

دیوان غزل قریب نسی هزار بیت از و بنظر در آمد تا کجا کسے بنظر تامل ملاحظه کند
بمطالعہ سرسری چند بیت برجیدہ شدہ

نورِ معشوق ازل در دلم از یار اُفتاد عکس خورشید ز آئینہ بدیوار اُفتاد

مرا از صحبت جاہل چه پاک مے باشد که در دہان نجس حرف پاک مے باشد

چومی بینم بدی از خصم خود در مہر می کوشم ز آب سرد دایم چون سفال گرم می جوشم

می کشد ہر کس بدامن پا بجائے می رسد جمع سازد مرغ در پرواز پای خویش را

نافضان را جوری باشد گوارا تر ز لطف آتش سوزان بہ از آب است نہشت خام را

دزد وقت ساعت آخر خود بخود رسوا شود یافتہ از نالہ در زلفش دل دزدیدہ را

سیم وزر دنیا پرستان را منافق می کند پشت و رو باشد یکے آئینہ بے سیم را

دل اگر میگویم از طفلی نمی دانی کہ چیست آنچه روز اول از ما بردہ آن را بدہ

چارہ نبود شکست توبہ را جز انفعال از گداز خویش باشد مومیائی شیشہ را

آگہ کسے از ناخوشی زادہ خود نیست از تلخی گفتار خبر نیست زبان را

بر میوہ رسیدہ زدن سنگ ابلہی است ز نہار از سوال مرغبان کریم را

دام بر مہنہ همچو قلم راہ مے رود باشد اگر چه کفش طلا تیرہ بخت را

چون کاغذ مشقی ز جمال تو نگاہم ہر چند کہ شوید عرق شرم تو خواناست

در اثر پیش است سالک گر نطا ہر روز وقت نقش پامی اسپ ہموار است پیش از جاد

مرا بہ زنجار خون خود مضائقہ نیست کسے اگر بتو گوید چرا چہ خواہی گفت

چون نیرم یار می گویند عاشق می کشد من نہ تنہا عاشقم بہ دوست خود ہم عاشق است

بود خاصیت آب بقا خوے ملایم را که از دندان زبان را زندگانی بیشتر باشد
 بشاهان می رسد از زیر دستان فیض پنهانی بنای خانه را از تخت زیرین محکمی باشد
 اگر خواهی ز عمر خود خلاوت تن بسختی ده ثمر را وقت شیرینی چو آید استخوان گیرد
 چو دولت یافتی خوی بدت فرمان روا گرد که در وقت سواری دست چپ صناعنا باشد
 بزرباشی بود مشهور خورشید جهان آما زیر پاشیده را پیوسته در دامن خود دارد
 تواند نفس ظالم از گرد از خویش عادل شد که چون شمشیر سوزن گشت کارش دوختن باشد
 عیب خود نسبت بعاجز می دهد فرمان روا بار چون افتد مکاری چوب براسترزند
 گر کند اقبال مارا کامیاب انتقام از تغافل مهمتم خون در دل فرصت کند
 در وصل دلم وانشود بسکه ضعیفم از رشته باریک گره دیر کشاید
 توان کردن برمی کارهای سخت گیران را که از قفل آنچه می آید ز مهر موم می آید
 بدرویشان چو آمیزی پسند حق توانی شد که چون بار لسیمان آویخت ابر شیم نماز می شد
 با اعتبار جنگ ندارد تلاش فقر ز رقت باش و پاره دل فقیر باش
 غلط مکن چو سرت گشت گرم فکر بلند که باز گشت نباشد قتاده را از بام
 نیایم در شمار اما بسان رشته گوهر درشتان را برمی آشنای یکدگر سازم
 شاعران جان از برای شعر فرمان می کنند دختر هر کس وجه افتاد مفت شوهر است
 درین شعر طرفه مضمونه واقع شده - امثال این مضمون هر چند بلند و نازک
 باشد بستن و در زبان حرف گیران افتادن چیرا -

مثل عمق بخاری که خود را بک تشبیه می دهد و می گوید

بخون من شد مژگان او حریر چنان که شیعیان حسین علی بخون یزید

و شیخ سعدی شیرازی که خود را در چه محل فرود می آرد

بزیر بار تو سعدی چو خر بگل در ماند دولت نسوخت که بی پاره زیر بار من است

و عرفی شیرازی که دہان خود را بچہ می آلاید
 شاہ عصمت - تلاش صحبت من کے کند خون حیض دختر ز جوشد از بہائے من
 و ملا ملک قمی کہ خود را بچہ حوالہ می کند
 تا چند بوالفضل ز ندلاف دوستی داد ادب دہید و ملک را کتک زند
 و نعمت خان عالی کہ از چہ مقام حرف می زند
 بیا کہ شیشہ می در سجود جام شد است ببین کہ خانہ ما مسجد الحرام شد است

(۷۳) عالی - میرزا محمد شیرازی

حادی فنون وافر بود و جامع علوم متکثر - اسلاف او در شیراز بشیوہ
 طبابت مشہور بودہ اند -

پدرش حکیم فتح الدین عم حکیم محسن خان است کہ در ہندوستان با
 شاہ عالم در وقت شاہزادگی مصاحبت بہم رسانید - و پسرش حکیم حاذق خان
 در سال آخر عالمگیری بخطاب حکیم الملک امتیاز یافت و در عہد محمد شاہ بہ منصب
 پنجزاری و خطاب حکیم الملوک و کمال تقرب محسود اقران گشت حکیم فتح الدین
 نیز بہ ہند آمدہ

گویند میرزا محمد در ہند متولد شد - و در صغیر سن ہمراہ پدر شیراز رفت
 و کسب کمال نمودہ برگشت - و در خدمت ملا شفیعای بزدی مخاطب بہ دانشمند
 خان نیز تلمذ نمود -

و در سلک نوکران خلد مرکان امتیاز یافت و چون شہر حیدر آباد فتح شد
 تاریخ فتح از نظر شاہی گزارانید - و بحرمت خلعت سرا فراز گردید - تاریخ این است

لہ چوب دست قلندر ان (فرہنگ رشیدی صفحہ ۱۲۹) -

از نصرت پادشاه غازی گردید دل جهانیاں شاد
آمد بقلم حساب تاریخ شد فتح بچنگ حیدر آباد
دور سنہ اربع و مائتہ و الف (۱۱۰۲) بخطاب نعمت خان دودار و غلی باورچی خانہ
نعمت فراوان اندوخت و شکر نعمت و احب و احب "تاریخ یافت
دور او آخر عہد خلد مکان بخطاب مقرب خان دودار و غلی جواہر خانہ نگین دولت

بدست آورد

و چون محمد اعظم شاہ بعد از انتقال خلد مکان بہ ارادہ مقابلت شاہ عالم از
دکن نہضت ہند نمود۔ میرزا محمد عالی ملازم رکاب بود۔ و چون محمد اعظم شاہ
در وقت قرب فتنین بنگاہ رادر گوالیار گزاشت۔ میرزا محمد برائے محافظت
جواہر خانہ در گوالیار ماند
و بعد کشتہ شدن محمد اعظم شاہ و ظفر یافتن شاہ عالم۔ میرزا محمد نعمت
ملازمت شاہ عالم دریافت و بخطاب و انشمنند خان سرمایہ مباحات اندوخت
و بتحریر شاہ نامہ مامور گردید۔ لیکن اجل فرصت نداد کہ آن نسخہ را با تمام رساند
و قلم قضا پیشدستی نموده در سنہ احدی و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۱) نسخہ حیاتش
با تمام رسانید۔

میرزا محمد در نظم و نثر قدرت عالی دار و خصوص در وادی نثر طلسم حیرت

مے بندد۔

دیوان محتوی بر قصائد و غزلیات و مثنوی مسے بہ سخن عالی، و منشآت

او بنظر در آمدہ

۱۔ در دائرہ میر مومن واقع حیدر آباد دکن مدفون شد۔ (گلزار آصفیہ صفحہ ۶۱۲ مطبوعہ ممبئی ۱۳۱۶ھ)

۲۔ کلیات نعمت خان عالی بسیار نایاب خوشخط بکتاب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن موجود است۔

در دیباچه دیوان خود می نگار دک :-

«در بدایت حال به مناسبت شغل طبابت که سمت موردی بود حکیم تخلص می»

«نمودم - آخر تصحیف چکنم اختیار تخلص حکیم را مانع شد و بفرموده استاد»

«نواب دانشمند خان عالی تخلص کردم»

این چند بیت از دیوانش ملقط گردیده

نخواهد کرد ترک بت پرستیها دل زارم که چون سنگ سلیمانی ست مادر زاور نارم

موج آبی چو رسد دانه ثمر ساز شود ناخن اینجا شکند تا گریه باز شود

می کند باز این دل شوریده آزار خودش من چرا منقش کنم او داند و کار خودش

نگذار و بحرف گریه مرا کافز آب دیده را مانم

رشته حیاتم را همچو رشته تسبیح صد گره بکار افتاد تا بیار پیوستم

نقش پائی او هر گامی کند جان در تنم خاک راه دوست گشتن آب حیوان من است

یار را در بر گرفتن که فراموشم شود که رود از یاد کس چیزیکه از بر می کنند

گفتی اگر قرار بگیری رسی بکام باری ازین قرار به بنیم چه می شود

دین و دله که داشتیم از دست من کشید در من نماند جز نفس آن هم کشیدنی ست

در یاد لیکن وز کدو پوچتر مباحث خواهد همیشه مرتبه آشنا بلند

سیر باغی که بود بیتو کم از ماتم نیست می کند سایه هر نخل سیاه پوش مرا

کشت امید مرا نشود نما معکوس شد رو بپائین می کشد قد همچو باران دانه ام

به بزم وصل ادکاش اینقدر هم می شد مهمم که چون آئینه حریفی از پس دیوار می گفتم

کو کب سوخته میگرداند کمد دے همچو آتش به دل سنگ تو جامی کردم

بجای نامه شمع روشنی دادیم تا صد را که طومار لیست شرح سوز و پیغام زبانی هم

از عصای خویش طفلی را جنبیت می کشتم از رکابش دور وقت نبیسا از می نیستم

کاملان را همه سرگشتگی از دست خود است
خود ناتوان و لے هنر آموز مردم اند
حرف بجای کس نشنیدم ز اهل هند
حاجت گردش پر کار نشد مانی را
پیران قد خمیده کمان کباد و اند
غیر از کس که گفت بمطرب بجا بجا

۷۴۲) خالص - سید حسین

مخاطب به امتیاز خان صفاهانی خلف میرزا باقر وزیر قورچی - حاجی
الحرمین الشریفین بود -

بعد ورود هندوستان در وکن - خلد مکان را ملازمت کرد و در سلک
ملازمان سلطانی منتظم گردید - و بدیوانی صوبه عظیم آباد پنه و خطاب امتیاز خان
امتیاز یافت - و ثروت عظیم بهم رسانید -

و در عهد شاه عالم عازم دیار ایران شد - و در بجلده بکمر رسیده با علامه مرحوم
میر عبد الجلیل بلگرامی برخورد و صحبتها داشت

امتیاز خان اموال لکوک از نقود و جواهر و اقمشه با خود می برد - خدایا رخا^{له}
مرزبان سندھ چشم طمع بر اموال او دوخت - علامه مرحوم برین معنی اطلاع یافته - هر
چند مبالغه کرد که پیشتر نباید رفت - و از همین جاعطف عنان باید نمود - گوش نکرد
و سر بکف بجو لاذگاہ قاتل روان شد - چون بسیدوستان رسید میر محمد اشرف
خویش علامه مرحوم نائب خدمات سیدوستان استقبال کرد و در جویلی خود فرود
آورد - خدایا رخا^{له} میر محمد اشرف را بتقریب در خدا با و طلبید - و کسان
خود را فرستاد تا شب کار امتیاز خان تمام کردند - و این حادثه در سنه اثنین
و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۲) واقع شد - علامه مرحوم دو آه آه امتیاز خان
۲۲ ۱۱ ۵۵

له آثار الامرا جلد ۱ صفحه ۸۲۵ تذکره خدایا رخا^{له}

تاریخ یافته اند -

دیوانش مطالعه افتاد - صاف گوشت - تلاشها هم دارد این چند بیت بزبان قلم
و دلعت می شود

ما وطن دالم بخاک کربلا می خواستیم
بمسائل آنچه بر آید ترا دوست بد
رسید فصل بهار و زمانه گلچین است
بهره روزی مانع عرض کمالات دل است
نیست تقصیر کسے گرما به بند افتاده ایم
حق القدم گرفت گرما به نیرود
تو تا ز دیده رفتی مانمی بینم خود را هم
تا خوانند مشو سبز محراب نجنه
بکوش قاصدی میرفت بید روان زنادانی
دلبر من سکه دار و پشت چشم نازکے
ای کاش همچو رشته تسبیح تار عمر
با خستنی که لازم ارباب دولت است
نیست بے لطفی جواب نامه گرنوشت دوست
دیوانه بر اے رو و طفل بر اے
بتمت هر کس بقدر وسعت احوال دوست
لطف حق را کرد بر مظلمت عصیان غضب
نمی خواهم بغیر از من کسے از وی نشان یابد
ساقی بیا که فضل خزان زود می رسد

رشته تسبیح زو گوئے که ما می خواستیم
نگاهد از زبان را و هر چه هست بد
سپند آتش می شو چه وقت تمکین است
روز چون شب می شود آئینه فردا بل است
از جنون دوری خود در کند افتاده ایم
پای کسے که آبله زود در سراغ ما
جدائی از تو چوں آئینه تنهای کند ما را
که نباشد به چمن قدر گل خود را
همه مکتوب می دادند من دادم دل خود را
دیده گر بر هم گذارد باز می بیند مرا
در کربلا گسسته شود گر گسستی است
و شناسم می دهد بسائل غنیمت است
از زبان خامه ما را یاد نتوانست کرد
یاران مگر این شهر شما سنگ ندارد
آب چندین چشمه از یک چشمه پل می رود
آب دریا را شب تاریک آتش می کند
چو بر گرد و الهی قاصد من بے خبر باشد
ای می تو هم برس که سفر می کند بهار

جناغی را که باغیار من دلخواه می بندی
کار نظاره بعینک چو فتد چشم پوش
اگر منظور دل بردن بود من هم دلی دارم
سرپرست که دگر شیش بخود بند کن

(۵۷) باذل رفیع خان مشہدی

نسبتش نجو شمس الدین صاحب دیوان می پیوند - و عیش میرزا محمد طاہر
وزیر خان - و محمد صاحبقران ثانی شاہ جہان از مشہد مقدس - بہ ہند رسیدہ
نوکری شاہزادہ اورنگ زیب عالمگیر برگزید - بعد جلوس عالمگیری بصوبہ
داری برہان پور و اکبر آباد و مالوا بنوبت سر بلند گردید - و در حکومت مالوا
سند شد و ثمانین و الف (۱۰۸۳) حیات مستعار را وداع نمود -
و عم دیگرش میرزا جعفر سروق در مشہد مقدس مدرسہ عالی دارد -
نور الدین محمد خان و فخر الدین محمد خان و کفایت خان پسران میرزا
جعفر سروق بہ ہند آمدند - و خطابات و خدمات پادشاہی ممتاز بودند -
اولین دیوان برہان پور شد و در اورنگ آباد سزست و عشرین
و ماتہ و الف (۱۱۲۶) بساط ہستی در نور دید - از اشعار اوست
شد صرفہ ماتا تو شکستی دل مارا ہر پارہ این آئینہ عکس ز تو دارد
و وہین خالسا مان شاہزادہ محمد معز الدین بن شاہ عالم بود - آخر داروغہ
بیوتات کشمیر شد و ہما نجا در سند تسع و ثلاثین و ماتہ و الف (۱۱۳۹) درگزشت -
میرزا محمود پدر رفیع خان باذل نیز بہ ہند آمد محمود پورہ واقع
اورنگ آباد و محمود پورہ واقع برہان پور بنام اوست - و قبرش در
محمود پورہ برہان پور است -

مولد رفیع خان باؤل دار الخلافہ شاہجہان آباد۔ از معتمدان دامن دولت
 عالمگیری بود و حکومت سرکار بالنس بریلی سرفرازے داشت۔
 وفاتش در سنہ ثلث و عشرين و مائت و الف (۱۱۲۳) اتفاق افتاد۔
 خیلے قوت بیانیے دارد۔ و بہ اقتضاء تخلص خود فراوان جواہرزد و اہرنڈل و ایتار
 می نماید۔ حملہ حیدری او قریب نو و ہزار بیت مشہور عالم است۔
 نقشے از کلامش در نگین صفوی نشیندہ

نگر و طور جای نقش پامعراج احمد را	ید بیضایزک داری کت نور محمد را
کمر در کار امت تنگ بستن اینچیں باید	بہ بین در نام او گنجیدن میم مشد در را
امشب چو شمع ریخت ز ہر تار موے ما	ہر گرہ کہ بود گرہ در گلوے ما
مامست جام غغب و میناے گرد و نیم	بر دوش مے کشند نکویان سبوی ما

(۷۶) اثر شفیعائی شیرازی

سخن ساز۔ افسون طراز است۔ پدرش از مردم پر شگفت بودہ کہ موضوعیست
 از اعمال شیراز۔

مولد و منشاء شفیعائی شیراز است۔ در خورد و سالی چشمش از آبلہ بے نور گردید
 اما چراغ بصیرتش روشنی کامل داشت۔ اکثر در شیراز بسر می برد۔ و با صفہان ہم
 رفتہ۔ بامستعدان آنجا صحبت داشت۔

کسانیکہ اورا دیدہ اند می گویند کہ بسیار کریم نظر بود اما ہر گاہ در نطق مے آمد
 مجلسیان را شیفتہ حسن کلام می ساخت

فوتش بعد عشرين و مائت و الف (۱۱۲۰) واقع شد این چند بیت از دیوانش
 بعجلت تمام التقاط یافتہ

رشته طول امل تار و جهان طنبور است	چه قدر بر سر این کاسه خالی شور است
ز آب گلستان آموخت شو قلم جانفشانی را	بیای تو نهالان صرف کردم زندگانی را
خط کرد ظاهراً آن دهن غنچه رنگ را	در کار بود عاشیه این متن تنگ را
ز خلوت خانه خود گوشه درویش مخزون را	چنان باشد که گیرد پادشاهی ربع مسکون را
بد عمل را دامن از نقصان مردم راحت است	سنگ کم وز و ترازو را نگین دولت است
چون آن شعرے که اندازند کج طبعان تقطیعش	ز موزونی جدائی بود حاصل عضو عنوم را
دوستان را کسوت تجرید می پوشد خدا	شاه می نبشت بخا صان خلعت پوشیده را
نشانزد حق شناسان را مقید زیور دنیا	ز انگشت شهادت دست کوتاه است خاتم را
اثر آخر بزلت پرفتن او نقد جان و آدم	امانتدار خود کردم ز نادانی پریشان را

(۷۷) سرخوش - محمد افضل

از مردم سرکار عبداللہ خان زخمی شاہجہانی بود - می فروش مصطفیٰ معانی است
 و قدح گردان انجمن سخن دانی - عمر باد کوچه شاعری شتافت - صحبت جمعی از
 صاحب طبعان عصر خود دریافت - چنانچه از دو کلمات الشعراء، که تالیف دوست
 سمت وضوح می یابد -

شاگرد محمد علی ماہر و موسوی خان فطرت است - و از یاران شیخ
 ناصر علی و در مدح او می گوید
 با شعر علی بنی رسید شعر کیسه زان سان کہ خط کس بخط امیر علی

این نسخ متعددہ از کلمات الشعراء در کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد و کن موجود است و یکے از انها نسخہ
 کتب خانہ سراج الدین علی خان آرزوست کہ بسیار خوشخط است و اشاعت کنندہ این کتاب
 (محمد عبداللہ خان) عزم بالجزم دارد کہ این نسخہ گرانمایہ را بطبع رسانیدہ اشاعت دہد - ایرو
 کار ساز تو فنیق رقیق گرداناد -

شخصی در مجلس گفت که تعدیه رسد بکلمه با مسموع نیست - فقیر شاهدی از کلام میرزا محمد قلی سلیم طهرانی گذارش نمود -

بالطف سعادت ید بیصانمی رسد پیش لبست سخن به میسجای نمی رسد
او آخر عمر در دار الخلافه شاه جهان آباد پاور گوشه قناعت شکست و به تزوج و
تاہل پرداخت -

ولادت او در سنہ خمسین و الف (۱۰۵۰) واقع شد - عمری در ازیافت و
در عشرہ ثالث بعد مائت و الف (۱۱۰۰) بجلوت کدہ نموشان شتافت
جام کلامش بگردش می آید -

زمین و آسمان در میکشی فرمانبر گردود	سرت چون گردود از مستی جهان گروت سر گردود
نظر بر گل شبنم زده افتاد مرا	آمد از زخم نمک سود جگر یاد مرا
کار چون با ناقص افتد دست بردار از کمال	همزبان لال را ناچار باید گشت لال
تغزیر هم بقدر بزرگی مقرر است	از اسپ تازیانه انسان کلان تر است
ز دست و بازوین بسمل تو دانستم	که بعد کشته شدن هم تلاشها باقی است
در عدم هم ز عشق شور می هست	گل گریبان دریده می آید
از خوشه انگور عیان شد که درین باغ	شیرازہ جمعیت و لها رگ تاک است
هموار ز کس نه بسیند آزار	نتوان کف دست خود گزیدن

(۷۸) طاہر - التفات خان نقده صفایانی

نام اصلی او میرزا محمد طاہر است - از سلسلہ میرزایان دفتر سلاطین صفویہ
بود - مشائرا البیہ و برادرش میرزا محمد علی در عهد خلد مکان از صفایان

لے دیوان سرخوش در کلکتہ بقالب طبع در آمدہ -

به دکن رسیدند. و با مخلص خان ربطی بهم رسانیده بتوجه او ملازمت پادشاه حاصل کردند. و منصبه کامیاب گشتند.

نخستین بخطاب التفات خان و دومین بخطاب ملتفت خان مورد التفات گردید. التفات خان در عصر خلد مکان فوجدار پیر از مضافات اورنگ آباد بود. و در عهد شاه عالم فوجدار کو در از توابع گجرات احمد آباد شد و در زمان محمد شیر به فوجداری ماند و مندر سور از ملحقات صوبه مالوای پرداخت.

چون امیرالامرا سید حسین علی خان بدکن رسید. خود را بخدمت امیرالامرا رسانید. و مشمول الطاف گردید.

آخر صحبت برهم برخورد ناگزیر متوجه دارالخلافه شاهجهان آباد گشت و در نوآ کهر کون رسیده در سده تسع و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۹) بر دست قطاع الطریق رشته حیاتش انقطاع یافت.

ذکی الطبع بود و نشر مستعدانه می نوشت. و به ثناء قدرت داشت که سه کاتب در حضور او با اسباب کتابت می نشستند. هر سه را عبارت خود می فرمود. و فقره لاحق برائی هر کدام بے تأمل می گفت و ربط کلام از دست نمی داد. و با وصف آن خود هم در آن حالت مشغول کتابت می بود.

از التفات خان است

مکن گویا بعرض مدعا یارب ز بانم را به بند از موی چینی تار قانون فغانم را
شهید بیکسم پوشیده ام بعد از فنا می خود برنگ مرده فیروزه نیلی در عزای خود
شهرت حسن توشه از کشته دیدار تو از نسیم بال بلبل بشکند گلزار تو

(۷۹) نغمه یار - میرزا ابوتراب

پسر التفات خان - خوش ذهن بود. و شعر خوب می گفت.

جعفر عاشق تخلص در ہجو غبار قصیدہ پرداخت - غبار باین رباعی جواب ادا کردہ
گویند کہ ہجو کرد مارا جعفر شیرین و لطیف ہجو شیر و شکر
صد شکر کہ آنچہ عیب ما بود غبار امروز برای دیگرے گشتہ ہنر

(۸۰) واضح میرزا مبارک اللہ مخاطب ارادت خان

از دو دمان امارت است - جدش میر محمد باقر از نجباء بلدہ ساوہ و دامادی او
بمیرزا جعفر آصف خان علاوہ بود - در عہد جہانگیری بمنصب میرنخشگیری دم مہابات
می زد - و در زمان جلوس شاہ جہان بوالا پایہ وزارت مترقی گشت و بفرصت قلیل بہ
ایالت وکن و خطاب خان اعظم فوز عظیم اندوخت - و بتفریق بہ صوبہ داری گجرات
و بنگالہ و کشمیر والہ آباد مامور گردید - و ہیچ وقت بیکار نہ ماند - آخر پادشاہ اورا مجاز کرد
کہ حکومت ہر صوبہ کہ خواہد برای خود اختیار کند - او فوجداری دارالخیر چون پورہ برگزید
و در ایام حکومت آنجا موافق سنہ ثمان و خمسین و الف (۱۰۵۸) مرحلہ آخرت پیوہ
و دختر او با شاہ شجاع منسوب بود -

و سلطان زین الدین بن شاہ شجاع از بطن آن عقیقہ متولد شد - پسر
خودش میر اسحق ارادت خان در عصر خلد مکان بعد از فتح داراشکوہ بکومت
صوبہ او و مامور گشت و در ہمان سال ازین دار ملال درگزشت
پسر او میرزا مبارک اللہ واضح از درگاہ خلد مکان بخطاب موروٹی ارادت خان
مامور گردید - و در سنہ مائہ و الف (۱۱۰۰) بفوجداری چاکنہ و در سنہ ثمان و مائہ
و الف (۱۱۰۸) بفوجداری نواحی اورنگ آباد و بعد از آن بقلعہ داری گلبرگہ
منسوب گشت -

و در عصر شاه عالم به منصب چهار هزار ری امتیاز یافت - و در عهد محمد فرخ سیر
 سده ثمان و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۸) و دلیعت حیات سپرد -
 دیوان و اصح بنظر درآمد - چند غزل بخط و اصح برهوا مش این نسخه ثبت
 بود - قصائد و غزلیات و رباعیات و مثنوی متعدد دارد -

این چند گل ازان چین چیده شده

عارف از ویر است ولی او نمى شود	آئینه رونما شود و رونمى شود
زمقراض فنا نور است شمع زندگانی را	بود آب دم شمشیر صندل سرگرانی را
چه آفت است بزل ف تو بفراران را	بلی سیاه پسند است سوگواران را
موجم و وحشت کند محروم از ساحل مرا	در طپیدن رفت از کف دامن قاتل مرا
در عالم دل باختن خویش رواج است	عمریست که ویرانه ما وقف خراج است
بجیب صبح ز خورشید گلفشاینهاست	بجام پیری ما باده جوانیهاست
براه او چه در بازیم فی دین نه دنیا ئی	دله دایم و اندوهی سری دایم و سودا ئی
واضح بهیچ راه دلم و انمى شود	این قفل زنگ بست شکستن کلید اوست
بر مراد دل خود بال زدن نقصان است	وقت آن خوش که مراد قفس انداخته است
دست فرسودنگ طلعت خورشید نشد	حسن بے ساخته از فیض نگهبان دارد
گرچه آزادم ولی جانم فدا ى دیگر نیست	گرد سرگردانده صیاده مرا سرداده است
رشک فرمائى دلم نیست بجز عیش حباب	یافت یک پیرهن هستی و آن هم کفن است
بیخود شد نم آفت بینا ى ادب بود	ساقی کرم افزود که در نشه کمی کرد
رفتینها ى جهان قابل دل بستن نیست	این قدر بس کودی خاطر خود شاد کنند
گلایه صاف به از عفو غبار آلود است	هست دوزخ گنهی که بمدار انخشد
بهار وقف صبا - گل بکام گلچین باد	که ما به کنج قفس طرح آشیان کردیم

بکاغذ اگری پیچیده ام یعنی دل خود را میاد اگریه بر عالم کنی ای نامه بر رجه

رباعی

در گنجینه دهر شہان عالم در صنف رعیت اندنے بیش و نہ کم
حکمی دارند زان جهاندار شدند چون حکم نماند گشت بازی برہم

(۸۱) پیدل میرزا عبدالقادر عظیم آبادی

عمدہ سخن طرازان - و شہرہ سحر پردازان است - در اقسام نظم پایہ بلند و در
اسالیب نثر رتبہ ارجمند دارد - طبع و آتش چه قدر معانی تازہ بہم رسانندہ - و چہ شمرہ
نورس کہ از نہال قلم افشانندہ - خلاصہ کلامش نثر اب میخانہ ہوشیاران - و طلاے
دستمایہ کامل عیاران است - از آغاز شعور تا دم آخر چشم بر سیمای معنی دوختہ - و چراغ
عجبی بر مزار خود افروختہ -

از نژاد قوم برلاس است - در بلدہ عظیم آباد پنیہ از نہانخانہ عدم بشہرستان
وجود خرامید و در ہندوستان نشوونما یافت

در مبداء حال نوکر شاہزادہ محمد اعظم بن خلد مکان بود - و بمنصب امتیاز داشت
یکے از مقربان تعریف میرزا بسمع شاہزادہ رسانید - شاہزادہ فرمود - قصیدہ در
مدح ما انشا کنند تا رتبہ استعدادش دریافتہ باضافہ منصب و تقرب سرافراز فرمائیم
این خیر میرزا رسانیدند فی الفور دل از نوکری برداشت - ہر چند یاران مقید شدند
کہ قصیدہ در مدح شاہزادہ توان گفت - سرانکار باز دو نوکری را ترک دادہ در
وارا الخلافہ شاہ جهان آباد گوشہ انزو گرفت و یقینہ زندگانی بعنوان فقر و توکل بسر
آورد -

حق تعالی اورا اعتبار و اشتہار ارزانی فرمود - امرا و ارکان سلطنت ہمہ

آرزوی ملاقات داشتند و اعزاز و اکرام فوق الحد بجا می آوردند و سیما نواب شکر الله خان که خود با جمیع اهل بیت محو اعتقاد میرزا بود و میرزا نیز مخلص خاص این خاندا^ن است -

نواب شکر الله خان از سادات خوفاست و داماد عاقل خان رازی و از پیشگاه خلد مکان بکومت سهند و سهارنپور و میوات سرفرازی داشت آخر در میوات سنه ثمان و مائة و الف (۱۱۰۸) از منصب حیات مستغنی گشت میر لطف الله شکر الله خان پسر اوست که بخطاب پدر مخاطب گردید و خلف دیگرش میر عنایت الله شاکر خان - و دیگرے میر کرم الله عاقل خان -

نواب نظام الملک آصف جاه طاب ثراه در شعر خود را شاگرد میرزا (بیل) می گرفت - در منشآت میرزا چند رقعہ کہ بنام چین قلیج خان است عبارت از نواب آصف جاه باشد کہ خطاب قدیم اوست - ہر گاہ میرزا بدولت خانہ نواب می رفت استقبال و مشایعت میکرد - و بر سر خود می نشاند -

و میرزا را با امیر الامرا سید حسین علی خان نیز ربط تمام بود در ایامی کہ امیر الامرا بنظم ممالک و کن می پرداخت - میرزا این دو بیت از شاہجہان آباد بہ امیر الامرا نوشت -

ای نشہ پیانہ قدرت بچہ کاری ہستی اثری یا پے تاراج خماری
می در قدحی گل بسری جام بدستی رنگ چینی موج گلی جوش بہاری
لیکن بعد بر ہم زدن محمد فرخ سیر تارتخ طبع ز ادمیرزا کہ عی

”سادات بوی نمک حرامی کردند“

شہرت گرفت - میرزا متوہم شدہ از وہلی حرکت جانب لاہور کرد - عبدالصہر خان ناظم لاہور بتعظیم و تکریم تمام پیش آمد و خدمات شایستہ بتقدیم رسانید -

و چون دولت سادات عنقریب برہم خورد۔ میرزا درہمان ایام بہ شاہجہان آباد
معاودت نمود۔ و سیوم ماہ صفر سنہ ثلث و ثلاثین و مائتہ و الف (۱۱۳۳) رخت بعالم
باقی کشید۔ و در صحن خانہ خود مدفون گردید۔

میرزا معنی آفرین بے نظیر است اما عبارت بطور خود دارد و بطور جمہور نیز فراوان
جواہر سخن در رشتہء نطق کشید۔ اگر کلیاتش را انتخاب زنند مجموعہء لطیف مقبول حاصل
می شود و خط نسخ بر نسخہء سحر سامری می کشد۔ چنانچہ درین عدالت گاہ شہود عدل
حاضر است۔

و از بس قوت طبع گاہے با دیای فکر تندی تازد و بطور ملاحظہ و تشریحی
در یک زمین مکرر طرح غزل می اندازد۔

و میرزا را بحر کامل مرغوب افتادہ و درین بحر شنائی کردہ میر عطاء اللہ
صاحب رسالہ عروض گوید۔ بعضے متاخرین شعراء عجم بر کامل مثنوی شعر گفته اند۔ خالی
از عذوبتی نیست چنانچہ خواجہ کمال الدین سلمان ساوجی فرماید۔

بصنوبر قد و لکشش اگر ای صبا گذرے کنی بہوای جان حزین من دل خستہ را خیمے کنی
و از مطالع میرزا بیدل است۔

تو کیم مطلق من گدا۔ چہ کنی جز این کہ نخواہیم درے دیگرم بنما کہ من بکجا روم چو براہیم
دیوان غزل میرزا بنظر در آمد۔ این چند گوہر از ان محیط بر آوردہ شد۔

مست عرفان را شراب دیگرے در کائنیت جز طواف خویش دور ساغرے در کائنیت

ادب بہ چارہ کند شوق چون فضول افتد بجای عذر دل آوردہ ام قبول افتد

دیدہ انتظار را دام امید کردہ ام ای قدمت بچشم من خانہ سفید کردہ ام

آخر ز فتنہ بر سر دنیا زدیم پا خلقی بجاہ تکیہ زد و ما زدیم پا

کافر مگر مغل و سنجاب می باید مرا سایہ بیدی کفیل خواب مے باید مرا

بنی نقش چین نه چرخ آفریدن است	بهزادی تو دوست ز دنیا کشیدن است
تنم ز بند لباس تکلف آزاد است	برهنگی برم خلعت خدا داد است
اُلفت تن باعث فکر پریشان دل است	دانه صاحب ریشه از آمیزش آب گل است
کس از التفات چشم خوبان کام بر دارد	که بر هر استخوان صد زخم چون بادام بر دارد
من نمی گویم زیان کن یا بفکر سود باش	ای ز فرصت بخیر در هر چه باشی زود باش
شکوه فقر ملک بے نیازی کرد سلیم	با تقبالی که دل برخاست از دنیا به تعظیم
باز بیتا بانه ایجاد نواے مے کم	مطلب دیگر نھے دائم دُعای مے کم
من درین بحر نه کشتی نه کدو مے آرم	چون حباب اند بر خود جامه فرو مے آرم
درین حدیقه نه قدر دان حیرانی	بشوخی مژه ترسم ورق به گردانی
جمع گشتن دل مارا به تسلی نرساند	از گهر کسیت بروشیوه غلطانی را
چه وجود چه عدم بست و کشاد مژه است	چون شرر هر دو جهان را بنگاھے دریاب
سرگرانی لازم هستی بود بیدل که سج	تا نفس باقی است صندل جبین مالید است
گرمای قفس بیض طائوس شود	در شبستان عدم نیز چراغانی هست
دل سخت گره شد زخم ابرو مے نازش	در طاق تغافل همه نقاشی چین است
صاف معنی کرد ستغنی ز درد صورت	چون بطمی باطن من عالم آب من است
بهستی تو امید است نیستی مارا	که گفته اند اگر هیچ نیست الله است
بهر طرف گزری سیر نرگستان کن	بقدر نقش قدم چشم دوستان باز است
تا نفس باقی ست ظالم نیست بنفکر فساد	گوشه گیر فتنه می باشد کمان راتادام است
قلندرانه حدیث است زاهد مغرور	توغره به بهشتی که جائے ریدن نیست
کینه در طبع ملائم نکند نشو و نما	فارغ از جوش غبار است زمینی که نم است
حسن بے مشق متاع نگذشت از دل ما	صفحه حیرت آئینه عجب خوش قلم است

مشق ستم ز طینت ظالم نغز رود	زور کمان دس که نماند کباده است
کس نرفته بعدم هستی اگر جامی داشت	خلقه از تنگی این خانه بصحرای زده است
کاش بجزان داد من میداد گرو صلی بنود	شمع تصویریم که از من سوختن بهم ننگ داشت
گر برآمد از صدف گوهر اسیر رشته است	خانه غربت دل آگاه را دارم بلا است
بی خمیدن از زمین نتوان گهر برداشتن	آنچه بردارد دولت زین خاکدان قدر دوست
نه دام دامن و فی دانه این قدر دامن	که دل بهره چشید التفات صیاد است
در نیام هر نفس تیغ دو دم خوابید است	چون سحر در قطع هستی خنجر در کار نیست
آن قدر سعی به آبادی ما لازم نیست	خانه چشم به امارادنگاهای برپاست
گویند بهشت است و همه راحت جاوید	جاییکه بدانمی نه طپد دل چه مقام است
چون سایه باش یک قلم آئینه نیاز	آن را که سجده جزو بدن نیست بند نیست
تا خموشی نگزینی حق و باطل باقی است	رشته را که گره جمع نسازد و سراسر است
مرده هم فکر قیامت دارد	آرمیدن چه قدر دشوار است
بگذر از اندیشه یوسف که در کنعان ما	یا نسیم پیرهن یا جلوه پیرهن است
تا هیچ کس از معنی مکتوب شوق آگاه نیست	ورنه جائی نامه پیش یار ما خواندن است
هر که رفت از خود بدایغ تازه ام ممتاز کرد	آتش این کاروانها جمله بر جان من است
پیشکاران عجز و هر کس غالب اند	آنکه از مردان بمردی باج بگیرد زن است
آبرو با عرض مطلب جمع نتوان ساختن	دست حاجت تا بلندی کرد استغنائشت
بیدل نتوان بردنم از خط جبینم	نقاش عرق ریز حیا نقش مرا بست
خواری دیوان و هر عزت ما بیش کرد	فرد چو باطل شود نثر ورق دفتر است
قماش فهم نداریم ورنه خوبان را	اُتوی پیرهن ناز چین پیشانی است
زین ندامت خانه بیرون رفتند دشوار است	هر قدر دستی که می سائی بهم پامی شود

برنگ آب سیر برگ برگ این چمن کردم	گل داغ است بیدل آنکه بوئے از وفا دارد
داعم که چرا پیکر من سایه نه گردید	تا در قدم سرو خرامان تو باشد
چو عمر گز نشوی هم عنان خود داری	قدم بهر چه گذاری رکاب می گردد
بر که نالم بیدل از بیداد چرخ	خواب من آواز این دو لای برد
در مجلسی که عزت موقوف خود فروشی است	دیگر کس چه باشد گر میرزا نباشد
چو برگردد مزاج از احتیاط خود مشو غافل	سلامت سخت می لرزد بران سنگی که میناشد
بدماغ دعوی عشق سرو الهوس بلند است	مگر از دکان قصاب جگرے خرید ه باشد
ز دل حقیقت رد و قبول پرسیدم	نخنده گفت برو یا بیا که می پرسد
اگر مردی در تخفیف اسباب تعلق زن	کز انگشت دگر انگشت نریک بند کم دارد
کج ادایانه به ارباب مطالب سر کن	راستی بردل این قوم سنان می باشد
دهر لبریز مکافات است اما کو تمیز	کم کسے اینجا بحال خود نترحم می کند
برقی ز دور دارد هنگامه تجلی	ای بخودان به بینید دل جلوه گر نباشد
هر چند کار فردا است امروز مفت خود گیر	شاید دماغ طاقت وقت دگر نباشد
چشمیت بغلط سوی من انداخت نگاهی	تیری که ازین شست خطاشد چه بیا شد
نموده اند ز دست نوازش فلکم	دمی که گاه غضب بر زمین پلنگ زند
سایه از جلوه خورشید چه اظهار کند	رفتم از خویش ندانم بچه آئین آمد
ای ساغر بتخاله ازین تشنه سلامی	خوش خیمه بران چشمه کوثر زده باز
وضع فقیری مانا ساز هیچکس نیست	ویرانه ایم آما بسیار خوش هوایم
چندانکه ز خود می روم آن جلوه به پیش است	رنگے نشکستم که برنگے نرسیدم
نشئه تحقیق مارا شعله جواله کرد	گر و خود گشتیم چندانی که خود را سوختیم
کم ظرفیم از غفلت خویش است و گرنه	دریاست می ریخته از جام محبکم

در وصل ز محرومی دیدار پیرسید
 آئینه نفهید که من با که دو چارم
 طپیدم ناله کردم - آب گشتم خاک گردیدم
 تکلف بیش ازین نتوان بعرض مدعا کردن
 چه پردازم بعرض مطلب خود سخت حیرانم
 توهم آخر زبان حیرت آئینه می دانی

رباعی

هر صبح که در باغی فلک باز کنند
 مردم قانون جستجو ساز کنند
 قوال فلک بدست گیرد و دف مهر
 دنیا طلبان پازون آغاز کنند
 مخفی نماند که تاریخی که میرزا بیدل برای سادات گفته و در ترجمه او بر زبان
 قلم گزشته - محرک شد که درین محل شمه از احوال دو امیر کبیر از سادات باره به و
 اسبابی که باعث عزل پادشاه شد بعرض بیان در آید - و این جمله معترضه نقاب
 از صورت حال و انماید - و اسم نواب آصف جاه هم در ترجمه میرزا ذکر یافت
 به این تقریب حالات نواب آصف جاه و نواب نظام الدوله شهید خلف الصدیق
 اوزیری طرازم - و او هم کلک را مطلق العنان می سازم -

(۸۲) سید عبداللہ خان

مخاطب به قطب الملک وزیر اعظم محمد فرخ سیر پادشاه بود و برادرش
 سید حسین علی خان بمنصب امیر الامرائی تارک مباحات با سمان می سود -
 اینها از اعظم سادات باره به اندواکا بر شرفاء همندر نسب سادات باره به به
 سید ابو الفرح واسطی راجع می شود که سلسله نسبش در دفتر اول تحت ترجمه سید
 محمد صغری بلگرامی نور اللہ ضریحہ نگارش یافت -

هر دو برادر فرقدین فلک سیادت و نیرین سپهر امارت بودند متحلی با کثر شمائل

سنیه و خصائل رضیه خصوص سخاوت و شجاعت که ازین دو صفت والا آثار غرا بظهور
 رسانند. و نقشهائی که طراز صفحہ دولت باشد بر لوح روزگار نشانند. و از مبادی
 ایام عروج تا منتی بخوبی و نیکنامی بسر بردند. و از آبشاری عدل و احسان عرصه مهیند
 راز شک فردوس برین ساختند. لیکن در اواخر دولت راه غلط پیمودند و تار و زقیان^{میت}
 داغ بدنامی بر خود بردند. اما نزد ارباب انصاف منشأ عزل پادشاه محض پاس
 آبرو و حفظ جان عزیز بود که اینها مده العمر جانفشانیها نمودند. و لوازم دولت خواهیها
 بتقدیم رسانیدند. پادشاه چشم از حقوق پوشیده در صد قلع و قمع افتاده و تازنده بود
 همین خیال در سر داشت. آخر این رای سقیم باعث زوال سلطنت شد و دولت
 پادشاه و سادات هر دو بر هم خورد.

قاضی شهاب الدین ملک العلاما قدس سره در مناقب السادات میفرماید که:-

«امارت صحت سیادت خلق محمدی است و سخاوت با شمی و شجاعت حیدری باید»

«که سید صحیح النسب ازین ملکات بهره دانی داشته باشد. و احیاناً بحکم نفس اماره»

«اگر مرکب عصیان شود. آخر کار سبب رومی دهد که باعث نجات آخروی می گردد»

مصادق این کلام درین هر دو برادر مشاهده افتاد که مظلوم ازین عالم رفتند و غازه

شهادت بر رو مالیدند نام اصلی قطب الملک حسن علی است و نام اصلی امیر الامرا

حسین علی. شهادت اول به زهر واقع شد. و شهادت ثانی بخنجر.

حسن علی خان برادر کلان در عهد خلد مکان بخطاب خانی و فوج داری ندر بار

و سلطان پور از توابع بگلانه سرفرازی یافت و بعد از ان بحر است اورنگ آباد

سر بلند گردید.

و چون شهزاده محمد محرز الدین بن شاه عالم از پیشگاه خلد مکان بصوبه داری

ملتان مامور شد حسن علی خان بهر اچه رکاب شهزاده دستوری یافت صحبت

او با شاهزاده کوک نشد. و آزرده خاطر به لاهور برگشت. در آن وقت میر عبد الجلیل
بلگرامی بخد مت بھکر و سیوستان قیام داشت. چون حسن علی خان از نواحی بھکر
نقص لاهور کرد. میر سلوکما سے پسندیده بعمل آورد. ابتدای ربط با سادات این است
و قتی که خلد مکان علم بملک جاودانی زد. و ریایات شاه عالم از پشاور به
لاهور خرامید. حسن علی خان را بمنصب سته هزار ری و عطای تقاره و بخشگیری فوج
جدید سرافراز ساخت.

و در جنگ محمدا عظم شاه بهراولی فوج محمد معز الدین که بهراول مجموع عساکر شاه
عالمی بود مقرر گردید. و قتی که جنگ ترازو شد. حسن علی خان و حسین علی خان و
نور الدین علی خان برادر سیوم برسم تهور پیشگان هند خود را از قیل انداختند و
با جمعیت سادات پارمہ پای جلادت افشوده بجنگ کوه تیراق پیوستند نور الدین
علی خان نقد زندگانی در باخت و دیگر برادران زخمهای نمایان برداشتند و سرخ
روئی فتح و ظفر حاصل کردند. حسن علی خان بمنصب چهار هزار ری و صوبه داری ای
مبایه گشت. و بعد از آن بصوبه داری الہ آباد امتیاز پذیرفت

چون ثوبت سلطنت به محمد معز الدین رسید. حکومت الہ آباد از عزل او بنام
راجی خان مقرر شد و سید عبد الغفار از احفاد سید صدر جہاں صدر الصد و
پہانوی به نیابت راجی خان متوجہ الہ آباد شد. سید حسن علی خان فوجی بتقابل
بر آورد و در سواد الہ آباد جنگ افتاد. سید عبد الغفار بعد غالب شدن مغلوب
گردید. عنان عطف ساخت. محمد معز الدین باقتضای غفلت و عیاشی دست از تدارک
برداشتہ در استمالت سید حسن علی خان افتاد و به ارسال فرمان بحالی الہ آباد و
اضافہ منصب سرافراز نمود

اما برادرش سید حسین علی خان ناظم عظیم آباد بنیہ که بمزید شجاعت و وقار و متانت

نامور روزگار بود با محمد فرخ سیر پیمان رفاقت موکد ساخت - چنانچه در ترجمه اذنگارش
می رود - و به حسن علی خان برادر کلان نیز ترغیب رفاقت نمود - حسن علی خان بچاپلوی
محمد معز الدین که از وقت صوبه داری ملتان کم التفاتی اومی دانست اعتبار نه کرده
از تبه دل به محمد فرخ سیر گردید و درخواست قدم الہ آباد نمود -
محمد فرخ سیر در چنین هنگام اتفاق این دو برادر بهادر صاحب فوج از امارات
اقبال خود دانسته از بلده پٹنہ بہ الہ آباد رسید و با حسن علی خان مشافہتہ تجرید
عهد سپرداختہ امیدوار مزید عنایات ساخت و بہ ہر ادلی فوج مقرر فرمود - و عازم پیش
گشت -

عز الدین سیر کلان محمد معز الدین بہ اتالیقی خواجہ حسین مخاطب بہ خان
دوران از دار الخلافہ شاہجہان آباد بتقابل محمد فرخ سیر مرخص گردید - و در حوالی
کچوہ از توابع الہ آباد رسیدہ انتظار حریف می کشید - بجز و تقارب فوج محمد فرخ سیر
عز الدین بے استعمال ادوات حرب نیم شبی را گریز گرفت -
فوج محمد فرخ سیر کہ در کمال عسرت و بے سامانی بود از غارت بنگاہ عز الدین
تقویت کمال ہم رسانید و روانہ پیشتر شدہ در نواحی اکبر آباد خرامش نمود -
محمد معز الدین نیز از دار الخلافہ کوچ کردہ بہ اکبر آباد آمد - و در فکر عبور دریا
جمن (جون) بود کہ حسن علی خان پیش قدمی نمودہ از متصل سرای روز بہانی چہار
کروہی اکبر آباد دریای جمن (جون) را عبور کرد و در عقب او محمد فرخ سیر نیز از دوا
گزشت - اکثر مردم محمد فرخ سیر از عسرت و کم مایگی رو بہ پراگندگی آورده بودند - معذرت
ہمراہ رکاب رسیدند - سیزدہم ذی الحجہ سنہ ثلث و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۳) تہائی
فریقین دست داد - نسیم فیروزی برالویہ محمد فرخ سیر وزید - و محمد معز الدین تغییر
وضع راہ دہلی گرفت -

درین کارزار از هر دو برادر ترددات نمایان بظهور رسید. سید حسین علی خان
برادر خورد زخمهای کاری برداشته در میدان افتاد. بعد جلوه افروزی شاهد فتح
حسن علی خان برادر کلان بر جناح استعجال روانه دارالخلافه گشت. و پادشاه نیز
به تفاوت یک هفته سایه وصول بر ساحت دہلی انداخت. حسن علی خان بمنصب هفت
ہزار ہفت ہزار سوار و خطاب سید عبداللہ خان قطب الملک بہادر یار وفادار و ظفر جنگ
و تفویض وزارت اعلیٰ بلند پایہ گشت.

چون عروج رتبه این ہر دو برادر از حد گذشت. ناتوان بینان در صد شکست
افتادند. و بہ تسویات واهی مزاج پادشاه را شورانیدند. نوبت بجائے رسید کہ
ہر دو برادر خانہ نشین گشتند. و بہ ترتیب مورچال و استعداد اسباب پر خاش پر خند
والدہ پادشاه کہ با ہر دو برادر اظهار دوستی می نمود و از قدیم واسطہ اصلاح بود. بخانہ
قطب الملک آمدہ مجدداً عہد و پیمان استوار ساخت. ہر دو برادر بملازمت رسیدہ
شکوہای محبت آمیز در میان آمد. و چند روز زمانہ بہ آرامش گرائید.

غرض گویان مزاج پادشاه را برہم زدند. ہر روز صحبت بے مزہ ترمی گشت. و مانہ
نفاق کہ خانہ برانداز کہنہ و ولہ تہاست می افزود. تا آنکہ امیرالامرا بصوبہ داری کن
مرخص گشت. و قطب الملک بعیش و عشرت مشغول گشتہ عنان وزارت بدست
راجہ رتن چند سپرد. اعتقاد خان کشمیری ہمراز و دمساز پادشاه گردید و کنگاش
قلع و قمع سادات اعلان گرفت. قطب الملک بہ امیرالامرا نوشت کہ کار از دست
رفتہ است پیش از آنکہ چشم زخمی بہ آبرو و جان برسد. خود را باید رسانید. امیرالامرا
با کمال تسلط و جبروت از و کن روانہ شدہ سواد دہلی را معسکر ساخت و پادشاہ
را پیغام کرد کہ تا کہ بند و بست قلعه بہ اختیار مانبا شد در ملازمت و سواست دارم.
پادشاہ خدمات قلعه را بہ متوسلان امیرالامرا سپرد. بعد استیقام قلعه امیرالامرا

بملازمت پادشاه رسید-

و هشتم ربیع الآخر به اراده ملاقات ثانی فوجها آراسته داخل شهر شد و در حوالی
شایسته خان فرود آمد- قطب الملک و مهاراجه اجیت سنگه در قلعه رفته بدستور
روز اول به بند و بست قلعه پرداختند و کلید دروازه بدست آوردند- آن روز و شب
بهین منوال گذشت- مردم شهر واقف نشدند که شب در قلعه چه واقع شد چون صبح
دید- قتل قطب الملک شهرت داده افواج پادشاهی از هر جانب مرتب شده بر
سیرامیرالامرا خواستند هجوم آرند امیرالامرا به قطب الملک گفته فرستاد که چه جائے
توقف است زود از میان باید برداشت-

لا علاج قطب الملک نهم ربیع الآخر سنه احدى و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۱)
پادشاه را مقید ساخت و رفیع الدرجات بن رفیع الشان بن شاه عالم
را از حبس برآورده بر تخت نشاند و صدای تقارعه جلوس او آشوبی را که در شهر
برپا شده بود فرو نشاند-

رفیع الدرجات در حالت حبس بمرض تب دق مبتلا بود- چون سلطنت
میسر شد لوازم احتیاط مزاج از دست داد و بعد سه ماه و چند روز روزگار او سپری گشت
و مطابق وصیت او برادر کلانش رفیع الدوله را بر سر سلطنت جادادند- و به
شاه جهان ثانی ملقب ساختند- بعد ایام نیکو سیر در قلعه آگره خروج کرد-
امیرالامرا بآباد شاه بسرعت خود را رسانده قلعه را مفتوح ساخت- ناگاه فتنه دیگر
گل کرد- جی سنگه سوائی طبل مخالفت کوفت- قطب الملک در رکاب شاه جهان
ثانی برای دفع جی سنگه به فتح پور سیکری شتافت و با جی سنگه صورت مصالحه
در میان آمد شاه جهان ثانی نیز بعد سه ماه و چند روز بمرض اسهال در گذشت-
ناگزیر روشن اختر بن جهان شاه بن شاه عالم را از دار الخلافه طلبیده

پانزدهم ذی القعدة سنة احدى وثلثين و مائة و الف (۱۱۳۱) براورنگ فرمانروائی
اجلاس دادند و به محمد شاه ملقب ساختند.

سبحان الله هر چند سادات خود و عوی سلطنت نه کردند و اولاد تیموریه را تحت
نشانند اما حرکتی که با محمد فرخ سیر کردند مبارک نیامد - و می به آسایش نگذرانیدند
و نفس به طمانیت نه کشیدند - دریا با غی فتنه از هر چهار طرف بتلاطم درآمد و اسباب
زوال دولت آماده گشت.

خبر رسید که غرة رجب سنة اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) نواب
نظام الملک ناظم مالوا از دریای نریدر گذرشته قلعه آسیر و شهر برهان پور را
متصرف گشت - امیرالامرا سید دلاور خان بخشی خود را با فوج سنگین جانب نواب
نظام الملک فرستاد - دلاور خان بعد محاربه بقتل رسید - سید عالم علی خان
نائب صوبه داری دکن که نوجوان تهورنش بود کارزار نموده مردانه نقد هستی باخت
امیرالامرا با پادشاه قصد دکن کرد و قطب الملک یا چندے از امرانوزدهم
ذی القعدة از چهار گروهی اکبر آباد و فتحپور رویه رخصت دارا الخلافه دہلی شد و هنوز
نرسیده بود که هفتم ذی الحجة خبر گشته شدن امیرالامرا طاقت ربا گشت

قطب الملک برادر صغیر اعیانی خود سید نجم الدین علی خان را که بحراست
دہلی قیام داشت نوشت که یکے از شاهزادہا را بر آورده بر تخت نشاند - یازدهم
ذی الحجة سنة اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) سلطان ابراهیم بن رفیع الشان
بن شاه عالم را بر تخت دہلی اجلاس دادند - به تفاوت دور و قطب الملک
نیز رسید و به استمالت امراء قریم و جدید پرداخت - و فوج علی العموم نگاه داشت
و آنچه در ایام وزارت اندوخته بود از نقد و جنس که احصاء آن جز علم الہی مقدور
کسی نیست همه را صرف سپاه و یاران و دوستان کرد و گفت اگر زنده ایم باز بهم

می رسانیم و اگر خواهش حق بنوعی دیگر است چرا در دست غیر افتد -

هفدهم ماه مذکور بعزم مقابلہ از دار الخلافہ برآمد - سیزدهم محرم سنہ ثلث و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۳) بموضع حسن پور رسید - چهاردهم جنگ واقع شد - توپخانه محمد شاہی با ہتمام حیدرقلی خان میرانش پیہم در کار بود و مردم بارہہ سینہ را سپر ساختہ در مقابل توپخانہ مکرر حملہا نمودند از برگشتگی ایام فائدہ نہ بخشید - چون شب شد از بارش گولہای توپ و زنبورک و شترنال کہ آنے فرصت نمی داد فوج قطب الملک پراکنده گشت و تا دمیدن صبح معدودے ہمراہ قطب الملک ماندند -

ہمین کہ آفتاب از درپچہ مشرق سر بر آورد - فوج محمد شاہی یورش کرد و جنگی صعب واقع شد - بسیاری از سادات بسمل شدند - و سید نجم الدین علی خان زخمی کاری برداشت - قطب الملک خود را از فیل انداخت - زخم تیر بر پیشانی و زخم شمشیر بر دست رسید - حیدرقلی خان - با جمعی بر سر وقت قطب الملک رسیدہ اورا بر فیل خود گرفت - و نزد پادشاہ آورد - پادشاہ جان بخشی نمودہ حوالہ حیدرقلی خان فرمود - قطب الملک در قید پادشاہی روزی بشب و شبے بر وز سیاہ می آورد آخر مسمومش کردند - اول مرتبہ خدمتگار او زہر مہرہ را سائیدہ خوراند - با استفراغ بسیار سمیت دفع شد - روز دوم باز خواجہ سرای پادشاہی حب زہر ہلاہل آورد - قطب الملک تجدید وضو کردہ مستقبل قبلہ نشست و گفت الہی تو میدانی کہ این شئی حرام را باختیار خود نمی خورم - ہمین کہ از حلق فرو رفت حالت متغیر گشت و جان بجمان آفرین سپرد - و این واقعہ سلخ ذی الحجہ سنہ خمس و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۵) واقع شد قبرش در شاہ بجمان آباد زیارت گاہ خلایق است -

از آثار اوست نہر پت پر گنج واقع شاہ بجمان آباد کہ از بی آبی حکم کر بلا داشت قطب الملک در سنہ سبع و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۷) نہرے از اصل نہر

شاهجهانی بریده آورده و آن خطر را بوفور آب احیا نمود. علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی گوید

موجود فیض قطب الملک عبد الله خان نهر خیزی کرد جاری آن وزیر مختشم
بهر آن عبد الجلیل واسطی تاریخ گفت نهر قطب الملک ^{۱۱۲۴} مکر احسان و کرم
وزیر علامه مرحوم در مثنوی بمدح اومی پردازده

ارسطو فطرته آصف نشان است بمین الدوله عبد الله خان است
بدیوان چون نشیند نو بهار است بمیدان چون در اید ذوالفقار است

۸۳) امیر الامر اسید حسین علی خان

برادر خور قطب الملک است اما در سخاوت و شجاعت و علوهت و تمکین
و وقار از برادر کلان فائق بود. و در عهد خلد مکان به حکومت رتھنور و آخرها
به فوجداری هندول بیانه می پرداخت

چون برادرش بعد رحلت خلد مکان در لاهور مشمول عواطف شاه عالم
گردید. سید حسین علی خان با فوجی شایسته در حوالی دہلی دولت ملازمت دریافت
و در جنگ محمد اعظم شاه مصدر جلائل ترددات گشته نوعی که گزشت به منصب
سه هزاره و عنایت نقاره سر بلند گردید. و بواسطت شاهزاده عظیم الشان به
نیابت صوبه داری عظیم آبا و پتنه رخصت یافت

در اواخر عهد خلد مکان صوبه داری بنگاله به سپه دار خان مخاطب به
اعز الدوله خان جهان بهادر از تغیر شاهزاده عظیم الشان مقرر گشت. محمد فرخ سیر
خلف عظیم الشان که به نیابت پدر در بنگاله بود طلب حضور شده به پتنه

رسید چون مدتها بخود سری گزرا نیده و نسبت به برادران دیگر نزد جد و پدر مرتبه انداشت
 رفتن حضور شاق و ناگوار پنداشته بعد از عسرت اخراجات اوقات پرستی میکرد تا
 آنکه شاه عالم شتقارشده محمد فرخ سیر خطبه و سکه بنام پدر نموده در فراهم آوردن مردم
 همت گماشت - درین اثنا خبر گشته شدن عظیم الشان رسید - در ربیع الاول
 سنه ثلث و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۳) خود سریه آرای سلطنت گشت -

وسید حسین علی خان ناظم پتنه را به وعده عنایات مستمال ساخته رفیق
 گردانید و ازین جهت سید حسن علی خان ناظم الہ آباد نیز طریق رفاقت سپرد - و
 کمتر زمانی افواج کثیره مجتمع گشت اما بنا بر قلت خزانه تا رسیدن اکبر آباد دوازه
 ہزار سوار بیش نماند -

سید حسین علی خان روز جنگ به اتفاق حسین بیگ خان صف شکن نائب
 صوبہ داری اولیہ وزیرین الدین خان پسر بہادر خان رُہیلہ مقابل
 ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر کہ توپ و ضرب زن بسیار پیش رو چیدہ
 ایستاده بود اسپان تاختہ در زنجیرہ توپخانہ درآمد - چون عرصہ و غابر خود تنگ دید
 بآئین دلاوران کشور ہند پیادہ گشتہ زخمہائے کاری برداشته بر زمین افتاد - و آن
 دوسر دار بار فقہاء بسیار مردانہ نقد زندگانی نثار نمودند -

بعد فتح سید حسین علی خان ب خطاب امیرالامرا بہادر فیروز جنگ و منصب
 ہفت ہزاری ہفت ہزار سوار و خدمت والائے میز بخشگیری کوس بلندرتبگی نواخت
 و در سال دوم جلوس بہ افواج سنگین بہ تنبیہ اجیت سنگھ مرزبان سرزمین
 ماروار کہ لوای تمرد افراختہ بود - مامور گردیدہ و تا میرکتھ ہر جا تعلقہ او بود لکد کوہ
 تاراج ساخت - راجہ از صولت فوج منصور جانب بیکانیر بدزد و در مکانہای
 استوار خزید -

درین لیساق آنچه از اجرای حکم امیرالامرا نقل می کنند این است که :-
 "چون دیهات اجیت سنگه و جی سنگه سوائی با هم مخلوط اند و رعایای تعلقه اولین از
 "هراس رو بفراری آوردند - و بتباراجیان حکم بود که مواضع خالی را ایجا کرده آتش زنند
 "و مکانهای آباد را مزاحمت نرسانند - رعایای اجیت سنگه این را دین بوساطت
 "رعایای جی سنگه امان خواسته می آمدند - همان وقت سزا و لان تعیین می شدند که بتباراجیان
 "گویند که آتش فرو نشانند و آنچه گرفته اند مسترد سازند اصلا درین حکم تخلف نمی شد -
 "بعضی ثقات از مردم دیه استفسار کردند با اتفاق می گفتند که غیر از سوختن نقصانی
 "بما نرسید -"

و ضبط وقتق امیرالامرا همیشه برین منوال بود -
 افواج او از راه باریکه مابین دوزراعت می گزشت کسی را قدرت نبود که از
 جاده تفاوت کند - دست بزراعت رسانیدن معلوم -
 القصة اجیت سنگه چون خرابی خود و ملک مشاهد کرد و کلاء معتبر فرستاده بتقدیم
 پیشکش و ارسال پسرکلان خویش ابی سنگه نام و تزوتج دختر خود به پادشاه که در
 عرف این دیار دوله گویند مستدعی عفو جبرائیم گردید - امیرالامرا بمصالحه پرداخت و
 ابی سنگه را همراه گرفته خود را بحضور رسانید و فوجی برای دوله گزاشت و بعد
 رسیدن دوله طوی پادشاه منعقد گشت -

گویند اینچنین طوی عظیم الشان از شاهان پیشین کم جلوه ظهور نمود - علامه مرحوم
 میرعبدالجلیل بلگرامی شنوی رنگینه درین طوی بنظم آورده و داد سخنوری داده -
 بعد ازین پادشاه امیرالامرا را به صوبه داری دکن مقرر فرمود - چون میر
 جمله سمرقندی بر روز مزاج پادشاه را از سادات منحرف می ساخت - قرار یافت
 که اول میرجمله بصوبه داری پتینه را بگراگرد بعد از آن امیرالامرا رخصت و دکن

شود. میر جملہ روانہ پتہ شد و امیر الامرا در سنہ سبع و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۴) متوجہ و کن گردید۔

وقت رخصت مواجہت عرض کرد کہ اگر در غیبت من میر جملہ بحضور رسید۔ یا بہ قطب الملک نوعی دیگر سلوک شد در عرض بیست روز مرا رسیدہ دانند پادشاہ از قباحت نافیہ بوساطت خان دوران مخفی بہ داؤد خان ناظم برہان پور تحریض مخالفت نمود۔

داؤد خان با آنکہ سادات در ابتداء سلطنت محمد فرخ سیر واسطہ جان بخشی او شدند و بتازگی امیر الامرا نیابت صوبہ داری برہان پور از پادشاہ بنام او گرفت۔ و او از گجرات احمد آباد بہ برہان پور آمد بحکومت انجامی پرداخت چشم از حقوق سادات پوشین ارادہ مخالفت مصمم ساخت۔ چون امیر الامرا نزدیک را عبور کرد ظاہر شد کہ داؤد خان سر رشته موافقت گسستہ خیال ملاقات ہم در سر ندارد۔ امیر الامرا در فکر اصلاح افتاد و پیغام کرد کہ در صورت توافق ملازمت لازم و در شکل تخالف روانہ دار الخلافہ باید شد از ما مزاحمتہ نیست۔

داؤد خان پائی جمالت افشردہ کار بہ پر خاش رسانید ناگزیر یازدہم رمضان سنہ سبع و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۴) عرصہ مبارزت در سواد برہان پور آراستہ گشت و جنگ عظیم رونمود۔ داؤد خان بزخم تفنگ نقد ہستی باخت۔ بعد طلوع نیر فتح امیر الامرا بہ اورنگ آباد رسید و بر سندر یاست تمکن ورزید۔ و عنقریب کندی دیہاریہ سیناپتی راجہ ساہو در صوبہ خاند لیس سر بہ فساد برداشت امیر الامرا ذوالفقار بیگ بخشی خود را بہ تنبیہ او تعیین فرمود۔ و در پرگنہ بہانیر دو چار گشتہ بجنگ در پیوست۔ ذوالفقار بیگ جرئہ شہادت چشید۔

و باقی فوج بیخادر آمد. سیف الدین علی خان برادر اصغر امیرالامرا و راجه محکم سنگه
بمالش غنیمت مامور شدند و تابندرسورت عنان یازنه کشیدند. و محکم سنگه تا قلعه ستاره
مسکن راجه سا هو دقیقه از نهب و تالان فرونگذاشت.

چون پادشاه به اغوای دولت براندازان. و سرداران دکن خصوص راجه
سأ هو در باب مخالفت امیرالامرا. بایما و صراحت کوتاهی نمی کرد و در دہلی با
قطب الملک هر روز صحبت تازه و نزاعی نو بر می انگیزت و صدای بگیر و بکش
هر وقت بگوشهای می رسید. قطب الملک همیشه امیرالامرا را به آمدن دہلی
ترغیب می کرد.

لا علاج امیرالامرا از دشمن خانه دشمن بیگانه ساخته در سنه تسع و عشرين و
ماتة و الف (۱۱۲۹) بار راجه سا هو بتوسط سنکراجی ملهارد و محمد انور خان
برهان پوری که تاجین تحریر در قید حیات است و فقیر را با او صحبت های مستوفی اتفاق
افتاد. صلح کرد و بشرط عدم تاخت و تاراج ملک و عدم تعرض طرق و شوارع. و نگاه
داشتن پانزده هزار سوار در رکاب ناظم دکن. اسناد چوچه و سردیسکی شش صوبه
دکن بمر خود با تنخواه کوکن و غیره ملکی که راج قدیمش می نامند حواله نمود.

مخفی نماند که در او آخر عهد خلد مکان قرار یافته که با غنیمت صلح در میان آید.
باین شرط که سرصد از محصول ملکی نه روپیه بصیغه سردیسکی حصه غنیمت مقرر شود پادشاه
میر ملنگ را با اسناد سردیسکی نزد غنیمت فرستاد که عهد و پیمان محکم سازد و سرداران
غنیمت را بملازمت پادشاهی بیارد. آخر رای پادشاه برگشت و میر ملنگ را که
هنوز اسناد حواله غنیمت نه کرده بود بحضور طلبید. و در عهد شاه عالم سرصد ده روپیه
سردیسکی به غنیمت مقرر شد و سند پادشاهی حواله گردید. و در ایام حکومت داؤد خان
چوچه یعنی چهارم حصه از حاصل ملک سوای سردیسکی به غنیمت قرار یافت و جاری و ساری

گشت اما سنه بعمل نیامده بود - امیرالامرا بطوریکه که گذشت سند چوتنه حواله نمود -
آخر نخست این تزییع سخت سرایت کرد و رفته رفته عینم شریک غالب شد و قوت

عجبه بهم رساند

امیرالامرا بعد مصالحه عازم دارالخلافه شد و غره محرم سنه احدی و ثلثین و
مائه و الف (۱۱۳۱) با فوج دکن بشوکت و صولت تمام از خجسته بنیاد کوچ کرد و
معین الدین نام مجهول الحاله را پسر شاهزاده محمد اکبر بن خلد مکان قرار
داده همراه گرفت و به پادشاه نوشت که در تعلقه راجه سا بهوسر کشیده بود و اوراد شکیله
ساختم و احتیاط لازم دانسته خود بحضور می آمم -

او آخر شهر ربیع الاول در حوالی دهلی جانب لات فیروز شاه مخیم ساخت و
خلاف ضابطه حضور نوبت نواخته داخل خیمه شد - و مکرر ببانگ بلند گفت که من
از نوکری پادشاهی برآمدم -

و بعد از آن که بند و بست قلعه را با اختیار خود کرد پنجم شهر ربیع الآخر ملازمت
پادشاه نمود و گذارش گله کرد - و باز هشتم ماه مذکور بشارت سپردن شاهزاده جعلی
سوار شده در حوالی شالیسته خان داخل گشت و قطب الملک باراجه
اجمیت سنگه به بند و بست قلعه شتافته هیچکس را در آنجا نگذاشت و پادشاه را
مقید ساخت طوریکه در ذکر قطب الملک گذارش یافت -

آخر این حرکت مبارک نیامد و در اندک فرصت نیکو سیر بن محمد اکبر
بن خلد مکان که در قلعه اکبر آباد مقید بود با اتفاق احشام آنجا علم خروج بر
افراشت امیرالامرا بر جناح استعجال رسیده به محاصره سته ماه و چند روز قلعه را مفتوح
ساخت - و بموکب شاه جهان ثانی که برای تنبیه راجه جی سنگه سوائی تا فتنچپور
سیکری رسیده بود ملحق گردید و صلح در میان آمد -

درین ضمن چھبیلہ رام قوم ناگزیر ناظم الہ آباد دم از مخالفت زد۔ امیر الامرا
و قطب الملک با پادشاہ از فتح پور بہ آگرہ آمدند۔ و تا فرونشستن فتنہ الہ آباد
توقف آگرہ ضرور افتاد۔

چھبیلہ رام فوت شد و گرد ہر سہادر برادر زادہ چھبیلہ رام بنیاد مخالفتی
کہ عمش گذاشتہ بود بر پا داشت۔ حیدر علی خان و محمد خان بنگش با فوجی تعین
شدند و بتعویض و تفویض صوبہ داری اودھ با گرد ہر سہادر صلح واقع شد
درین اثنا نیرنگی فلک شعبدہ دیگر وانمود۔ نواب نظام الملک ناظم مالوا
رائے مخالفت از امیر الامرا استشمام نمودہ گام سرعت بدکن برگرفت۔ و بعد قتل
سید دلاور خان و سید عالم علی خان قسمی کہ تحریر می شود ملک دکن را بقر
در آورد

امیر الامرا با پنجاہ ہزار سوار بہ عزیمت دکن نہم ذی القعدہ سنہ اثنین
و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) از اکبر آباد کوچ نمود۔

سبحان اللہ این دو برادر سیما امیر الامرا شجاعت و سخاوت و کرم و حلم و
مواسات فطری داشتند و کافہ انام را مشمول انواع احسان ساختند و ہرگز مجوز
ستم و بیداد بر تنفسہ نشدند اما مقلب القلوب نوعی دلہا را صرف کرد کہ دستگرفتہای
سادات از سادات برگشتند و ہر چند می دانستند کہ زوال دولت ایشان باعث خا
خرابی ماست۔ می گفتند الہی این کشتی غرق شود ما ہم فرو رویم از بیگانگان چہ
توان گفت۔

بعد بر ہم خوردن دولت سادات مردم دو فرقہ شدند جمعی بہ نیکی یادی کردند و گوی
بہ بدی۔ و در مجالس فیما بین فریقین طرفہ مناقشا برپا می شد۔
میرزا بیدل تارخ عزل محمد فرخ سیرچین بنظم آورده

دیدی که چه باشاه گرامی کردند صد جور و جفا ز راه خامی کردند
تاریخ چو از خرد بستم فرمود سادات بوی نمک حرانی کردند
و میر عظمت اللہ بخیر بلگرامی در جواب چنین انشاء کرده

باشاه سقیم آنچه شاید کردند از دست حکیم هر چه آید کردند
بقراط خرد نسخه تاریخ نوشت سادات دو اش آنچه باید کردند
القصد اعتماد الدوله محمد امین خان بنابر قرابت قریبه که با نواب
نظام الملک داشت در فکر غدر افتاد و میر حیدر کا شغری را بران داشت که قابو
یافته قطع رشتہ حیات امیرالامرا اقدام نماید

میر حیدر مسطور از ترکان دوغلات است و جد کلانش میر حیدر صاحب
تاریخ رشیدی همواره ملتزم رکاب بابری و هما یوفی بود - چندی به فرمان
روائی کشمیر هم رسید - و از جهت میثم شیرازی اینهارا میر می گویند -
ششم ذی الحجه سنه اثنتین و ثلثین و مائت و الف (۱۱۳۲) در منزل توره
سی و پنج کرده عرفی از فتح پور سیکری مخیم عسا کر شد - امیرالامرا بعد داخل
شدن پادشاه در محل سراپالکی سواره بخانه خود برگشت همین که متصل کلان باری
یعنی احاطه چوبین که گرد خیام پادشاهی نصب کنند رسید - میر حیدر که روشناس
وراه حرف داشت فردا حوال خود بدست امیرالامرا داد و شروع بضعیف
نالی نمود - چون امیرالامرا مشغول خواندن شد بچستی خنجر آبداری برپهلوسه
امیرالامرا رسانید و کار تمام کرد نور اللہ خان از اقرباء امیرالامرا پیاده همراه
می رفت بضرب شمشیر میر حیدر را از پا در آورد - و دیگر رفقاء امیرالامرا دست
پای زدند بجای نرسید قابو طلبان سر امیرالامرا را جدا کرده نزد پادشاه بردند

و پس ازین هنگامه لاش او را بحکم پادشاهی تکفین نموده و نماز جنازه خوانده به
اجیر نقل کردند و در جوار پدرش سید عبداللہ خان مدفون ساختند۔

پیش از وقوع این سانحه مرد صالحی در رویا دید کہ سید الشہداء امام حسین
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ امیرالامرا خطاب کرد کہ ^{۱۱ ۳۲} بَلِّغْ وَعْدَکَ وَ غَلَبْ عَدُوَّکَ
بعد شہادت امیرالامرا چون حساب کردند ہر یک فقرہ تاریخ بود با صنعت تقلیب
حق این است کہ در قریب العہد کم امیری باین خوبی در عرصہ ظهور آمدن سنیہ
جامع اخلاق حمیدہ بود۔ و فور طعام و صلائے عام سرکارا و مشہور است مردم
اورنگ آباد بالاتفاق نقل می کنند کہ در عہد امیرالامرا اکثر مردم در خانہ خود
طعام نمی پختند۔ طبّاخان سرکار امیرالامرا طعام حصہ خودی فروختند و قاب پلاؤ
مکلف بچندیل سیاہ می دادند۔

اجراء بلغور خانہا از غلہ پختہ و خام و احداث مجلس یازدہم و دواز دہم ہر ماہ
در بلا د عظیمہ ہندو دکن از اعمال خیرا دست۔ و تا امروز جاری است درین مجالس
بامشاخ و فقراء بتواضع و انکسار سلوک می نمود و آفتابہ در دست خود گرفته بر
دست مہمانان آب می زخت۔

و پیش از وصول دکن زر مہم سازی نمی گرفت۔ بعد رسیدن دکن متصدیان
باطمازت داخل و کثرت مخارج مزاجش برین آوردند۔ معہذا چون حمید رقلی خان کام
بندر سورت اموال ملا عبد الغفور ملک التجار بندر مذکور کہ زیادہ بر یک کروڑ روپیہ
بود ضبط نمود۔ ملا عبدالحی پسر متوفی بطریق استغاثہ بحضور رسید و پانزدہ لکہ روپیہ
بشرط معافی اموال نیاز امیرالامرا نوشتہ داد۔ روزے صبح ملا عبدالحی را طلبید
اموال باینار معاف کرد و بہ عطای خلعت نواختہ رخصت و طن فرمود و گفت مشب
مرا بر سر مال این مرد بالنفس خود مجادلہ شد۔ آخر بر نفس طامع غالب آمد۔

وقتیکه امیرالامرا از دکن بدار الخلافه معاودت نمود. میخواست که امین الدوله
 وقائع خوان حضور پادشاهی را بنا بر تقصیری که از امین الدوله در رعیت امیرالامرا
 صادر شده بود معاتب سازد. روزی که امین الدوله بملازمت امیرالامرا رسید
 و از در آمد میرعبد الجلیل بگرامی حاضر بود میرعبرض نواب رسانید که رسول الله
 صلی الله علیه و سلم در حق انصار و ذریت انصار دعا کرده و در مراعات ایشان وصیتها
 نموده و فرموده تَجَادُرُوا عَنْ مَسِيئَتِهِمْ یعنی در گذرید از گناهکار ایشان نوا
 از اولاد رسول اند صلی الله علیه و آله و سلم و امین الدوله از اولاد انصار رضی الله
 عنهم با قتراء جد بزرگوار تقصیر مشاء علیه عفو شود. امیرالامرا فی الفور از حالت
 غضب فرود آمد و امین الدوله را مشمول مهربانها ساخت
 میرعبد الجلیل در آن وقت با امین الدوله آشنا نبود اما می دانست که
 از اولاد انصار است چون میر طریقه محدثین داشت و همواره در مراعات سنن
 نبوی می کوشید شفاعت انصار بر خود لازم دید.
 امیرالامرا خوش ذهن بود و شعر خوب می فهمید. و در فن تارتخ وانی متفرد
 می زیست و از باب کمال را فراوان دوست می داشت و بعد نماز صبح اذن بود که
 صاحب کمالان در آیند و تا یکپاس روز با اینها صحبت می داشت و تاکید بود که
 در آن وقت دیوانیان و متصدیان حاضر نشوند.
 میرعبد الجلیل مرحوم تعریف خوش فهمی امیرالامرا بسیار می کرد و در مرثیه
 امیرالامرا قصیده غزلی بنظم آورده و از فرط محبت که با امیرالامرا داشت بکمال و
 سوختگی حرف زده قصیده این است

آثار کربلاست عیان از جبین هندی زد جوش خون آلی نبی از زمین هندی
 شد ماتم حسین علی تازه در جهان سادات گشته اند مصیبت نشین هندی

نبیلی است زین معامله پیراهن عرب
 گیتی چرا سیاه نه گردد ز دود غم
 هنر این چنین مصیبت عظمی ندیده است
 از داغ دل زدند چراغان اشک جوش
 ماهی در آب می طپد و مرغ در هوا
 فرزند مصطفی خلف الصدق مرتضی
 رستم نشان حسین علی خان شهید شد
 آن صفدری که از قلم تیغ بارها
 تیغش بر روز معرکه خصم تیره بخت
 دریا دله که بود ز ابر عنایتش
 از بهر هر فلک زده عالیجناب او
 منقاد او شدند از آن سرکشان دهر
 هند از شهادتش تن بے روح گشته است
 عالم چو قیر در نظر خلق شد سیاه
 گردون را خزان همه تن اشک گشته است
 دل چاک چاک گشت جگر داغ داغ شد
 انست جمع الملائک واستجبر الفلک
 از دست ابن بلجم ثانی شهید شد
 تا کر بلا و تانجف و تا مدینه رفت
 ای دوستان آل محبان اهل بیت
 تاحق اهل بیت رسالت ادا شود

دزخون گریه سرخ شد است آستین هند
 خاموش شد چراغ نشاط آفرین هند
 دیدیم داستان شهر و سنین هند
 این است نوهار گل آتشین هند
 از شیون عظیم امیر مهین هند
 کز روی فخر بود بند آتش یمن هند
 از خنجر که بود نهان در کین هند
 تحریر کرده نسخه فتح مبین هند
 چون برق می شکافت صف آیین هند
 شادابی بهار بهشت برین هند
 در ترکناز حادثه حصن حسین هند
 کز داغ ضبط کرد نشان بر سرین هند
 یعنی که بود او نفس و اسپین هند
 افتاد تا ز خاتم دهر آن نگین هند
 در اعتناء ماتم رکن رکین هند
 زین غم که گشت زهرا زوانگبین هند
 فی هذه المصیبة سحقالدین هند
 گوئی ز کوفه است گل ماتمین هند
 سیلاب خون دیده و آه و این هند
 غمگین شوید بهر حسین حزین هند
 بر که غم این جماعه منصوبه بین هند

از کلک من بمژئیء سید شهید
 رضوان حق چو سبزه قرین ضریح او
 این چند بیت ریخت چو دُرِ ثمین هندی
 تا هست حُسن سبزه بگیتی قرین هندی
 قتل حسین کرد پزیر لعین هندی
 سال شهادتش قلم و اسطی نوشت

(۸۴) آصف - نواب نظام الملک آصفجاه طاب ثراه

جد مادری اوسعد اللہ خان وزیر اعظم صاحبقران شاه جهان پادشاه است و
 جد پدری او عابد خان که پدرش عالم شیخ از عظماء اکابر سمرقند و از احفاد شیخ
 شهاب الدین سهروردی بود -

عابد خان در عهد شاه جهانی وارد هندوستان گردید و بدولت روشناسی پادشاه
 و خدمت گزینی شاهزاده اورنگ زیب شرف اندوز گشت - و چون سلطان اورنگز
 را با برادران محاربه پیش آمد درین معرکه ملترزم رکاب بود - و بعد از سریر آرائی
 بمنصب چهار هزارری اختصاص یافت و در سال چهارم جلوسی بنحدمت صدارت
 کل و بعد از آن بمنصب پنج هزارری و خطاب قلیچ خان افتخار اندوخت و بعد عزل
 صدارت شانزدهم جمادی الآخره سنه اثنتین و تسعین و الف (۱۰۹۲) کرت ثانی بیت
 به خلعت صدارت آراست و در محاصره قلعه گلکنده حیدر آباد بسیت و چهارم بیج الاول
 سنه ثمان و تسعین و الف (۱۰۹۸) بزخم گولہ توپ نقد جان نثار کرد -

میر شهاب الدین خلف عابد خان بمراتب علیا صعود نمود و بمنصب هفت
 هزارری هفت هزار سوار و خطاب غازی الدین خان بها در فیروز جنگ بلند آواز
 گشت و در فتح بیجا پور از بس ترددات نمایان بظهور رسانید - بضم فقہ " فرزند
 ارجمند " بر القاب سابق نوازش تازه یافت - و در عهد شاه عالم بصوبه داری گجرات

ما مورگشت - و در ایام حکومت گجرات سده اثنیتین و عشتون و مائة و الف (۱۱۲۲) بعالم
باقی شتافت

نواب نظام الملک آصف جاه خلف نواب غازی الدین خان نام اصلی او میر
قمر الدین است - و سال میلاد او سده اثنیتین و ثمانین و الف (۱۰۸۲)

در ربیعان شیباط مطرح انظار خلد مکان بود و بمنصب چهار هزار می و خطاب
چین قلیچ خان سرافراز - و در تسخیر قلعه و اکنیکه مصدر ترددات نمایان گردیده باضاف
هزار می بمنصب پنج هزار می عروج نمود - و بعد رحلت خلد مکان در تنازرع شاهزاده
سرشته احتیاط بدست آورده ملتزم هیچ طرف نه گردید

و چون شاه عالم سریر سلطنت آراست بخطاب خان دوران بهادر و صوبه
داری او ده با فوجداری لکهنو که در آن وقت فوجدار آنجا از حضور مقرر می شد
ممتاز گردید - علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی تاریخ خطاب او بهین "خاندوران
بهادر" یافت - ۱۱۲۴ هـ

نواب نظام الملک به کمتر فرصت بنا بر گرمی بازار امراء جدید و کساد امراء
قدیم از نوکری استعفا کرده به دار الخلافه شاه جهان آباد آمد و لباس درویشان
پوشیده خانه نشین گشت

بعد رحلت شاه عالم چون نوبت سلطنت چند روزه به محمد معز الدین رسید
به عنایت اصل منصب و خطاب سابق نواخت فقراء بے قید هندوستان بر نواب
نظام الملک طعنه می زدند که از خرقة درویشی برآمده به لباس دنیا در آمد - طریقه
این جماعت در یوزه گری ست ازان وقت با نواب نظام الملک سوال نه کردند
غیرت این طائفه هم تماشا باید کرد -

القصه چون محمد فرخ سیر بر تخت خلافت برآمد بخطاب نظام الملک بهادر

فتح جنگ و منصب ہفت ہزاری مباہی ساخت و بنظم و کن مامور فرمود۔

و چون ایالت و کن بہ امیرالامرا سید حسین علی خان قرار گرفت و نواب

بہ پایہ سریر خلافت شتافت حکومت مراد آباد تفویض یافت۔

و چون امیرالامرا از و کن بہ دارالخلافہ معاودت نمود و محمد فرخ سیر را

عزل کردہ پادشاہ نورابر تخت نشاند حکومت مالوا بہ نظام الملک مقرر ساخت

نواب نظام الملک بہ مالوا آمد۔ و بوی نفاق از امراء پامی تخت استشمام نموده

در سال دوم محمد شاہی مطابق سنہ ثنتین و ثلاثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) متوجہ

و کن گردید۔

و غرہ رجب عبور دریای نریدان نمودہ قلعہ آسیر را از طالب خان و شہر برہان

پور را از محمد نور خان برہان پوری بہ صلح بہ دست آورد۔ امیرالامرا الشکر جبار

بہ سرداری سید دلاور خان بہ تعاقب فرستاد۔ نواب بہ طریق رجع القہقری بمقابلہ

شتافت۔ در موضع حسن پور سرکار ہندیہ سیزدہم شعبان سال مذکور تلاقی فریقین دست

داد۔ سید دلاور خان بقتل رسید۔ و نواب قرین فتح و نصرت بہ دارالسرور برپا نمود

عود فرمود۔ و ہنوز زخم جراحت رسیدگان التیام نیافتہ بود کہ سید عالم علی خان

برادر زادہ امیرالامرا نائب و کن تبارک کمر بست۔ و از خجستہ بنیاد اورنگ آباد

جلورینہ جانب برہان پور شتافت و ششم شوال سال مسطور در نواحی بالا پور

از توابع صوبہ برار جنگی صعب روداد۔ سید عالم علی خان از فرط تہوری پاسے

جلادت افشردہ خون خود را بے محابا بر تخت و نواب مظفر و منصور داخل اورنگ

آباد گردید۔

امیرالامرا بہ استماع این خبر قطب الملک برادر کلان خود را بضبط و

ربط ہندوستان از اکبر آباد جانب دارالخلافہ مرخص ساخت۔ و خود با پادشاہ عالم

دکن گردید. چون قلم تقدیر بزوال دولت سادات باره رفتن بود اعتمادالدوله
 محمد امین خان شخصه را مقرر کرد تا امیرالامرا را در عین سواری پالکی به خنجر دغا
 کشت و این حادثه ششم ذی الحجه سال مذکور در منزل توره واقع شد. قطب الملک
 بوصول این خبر وحشت افزایکی از شاهزادها را از قلعه دارا الخلافه برآورده به سلطنت
 برداشت و فوجی فراهم آورده به مقابله شتافت. و بعد محاربه دستگیر گردید.
 چون نواب نظام الملک به نظم ممالک دکن اشتغال داشت وزارت بر
 محمد امین خان قرار گرفت.

محمد امین خان پسر خواجه بهاء الدین است که برادر نواب عابد خان مذکور
 و قاضی بلده سمرفند بود. محمد امین خان از عهد محمد فرخ سیمر خشگیری دوم
 باستقلال داشت. و بطوریکه تخریر یافت بیایه وزارت اعلی مرتقی گشت اما بعد
 وزارت اجل فرصت نه داد. و در ایام معدود در گزشت.

نواب نظام الملک خود را از دکن به دار الخلافه رسانیده خلعت وزارت
 پوشید و خواست که قواعد محل مکان را که متروک شده بود بتازگی رواج دهد امراء
 خلیع العذار این را محل مقاصد خود پنداشته مزاج پادشاه را از نواب نوعی
 منحرف ساختند

در همان ایام مطابق سنه خمس و ثلثین و مائه و الف (۱۱۳۵) آشوبی از
 ناصیه حال حمید رقلی خان ناظم گجرات هوید آگشت نواب بتادیب او مقرر گردید
 و به این تقریب امرا نواب را از حضور بر آوردند. چون نواب بمنزل جهابوہ
 قریب گجرات رسید حمید رقلی خان که بارادہ جنگ مسافته طے کرده بود تاب
 مقاومت در خود ندیده خود را دیوانه قرار داد.

نواب به دار الخلافه عطف عنان نمود و در جلدوی این خدمت صوبه داری مالوا

نیابت به پسر والا که تفویض نمود. نواب نظام الدوله در تنظیم و تنسيق امور مملکت امنیت
بلاد و امصار و رفاه و فلاح عامه خلایق تدابیر صائبه و مساعی جمیله بظهور آورد - و
به بذل انعامات و عطای مناصب و خطابات و جاگیرات و ضعیع و شریف منتسبان
دولت عظمی را مورد نوازش ساخت و عنیم مرسته را که در دکن تسلط بهم رسانیده و
صوبه مالو را بتصرف در آورده و تاحوالی واهی زیر وزیر ساخته گوشمال واقعی
داد و عرصه دکن را از ترکناز حوادث محفوظ و مصئون داشت

و چون نواب آصفجاء از دار الخلافه واهی الویه توجه به دکن برافراخت مغویان
نواب نظام الدوله را بر سر مخالفت آوردند - و محاربه بوقوع آمد نوعی که - در
ترجمه نظام الملک) گذارش یافت

و در سنه خمس و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۵) نواب آصفجاء فرزند گرامی را از
عتاب بر آورد و در سنه ثمان و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۸) در حیدر آباد او را
مورد نوازش فرمود و صوبه داری اورنگ آباد تفویض نموده رخصت آن بلده
ساخت -

و در سنه تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) نواب آصفجاء از حیدر آباد
به دہلی و رسید پسر را از اورنگ آباد نزد خود طلبید - نواب نظام الدوله
خود را بحضور رسانید -

نواب شهید ابتداء در همین سفر فقیر الکلیف رفاقت نمود و در اسفارے که
پیش می آید با خود داشت و به اختیار مفارقت رضانداد -

القصة پدر و پسر بنا بر مصلحت ملکی جانب و انکیر اخرا مش نمودند - از اینجا
نواب آصفجاء پسر را بطرف میسور رخصت فرمود که از راجه میسور پیشکش بدست
آورد - و خود به اورنگ آباد مراجعت نمود - نواب شهید بعد وصول سرزنگیتن

که دارالاقامہ راجہ میسور است تحصیل پیشکش نموده خود را پیش پدر بہ اورنگ آباد
 رسانید۔ و عنقریب پدر و پسر جانب دار السرور بر ہان پور خرامیدند۔ نواب
 آصفیہ در دار السرور متوجہ دار السرور شد و نواب نظام الدولہ مسند ایالت
 دکن رازیہ و زینت بخشید۔ و از ہان پور بصوبہ اورنگ آباد کہ مقر خلافت
 دکن است متوجہ گشت و ایام برشکال را در انجا بسر برد۔

درین اثنا احمد شاہ فرمان روای ہندوستان بجمت اصلاح امور سلطنت
 کہ بسبب نزاع و نفاق اعیان حضور منجر بفساد عظیم شدہ بود۔ شقہ طلب بہ خط
 خاص نوشت

نواب باوصف موانع و مفاسد دکن و سواس بنی ہدایت محی الدین خان
 دختر زادہ نواب آصفیہ کہ از عہد آصفیہ بہ حکومت رایپور و ادونی
 پرداخت محض بہ امتثال حکم ظل الہی و اصلاح کار ہای پادشاہی با فوج گران و
 توپخانہ فراوان عازم ہندوستان شد۔ و تادریای نریدہ اجلور نیز خود را رسانید
 درین ضمن شقہ دستخط خاص پادشاہ ناسخ عربیت حضور و رود نمود و اخبار کشتی
 و بے اعتدالی ہدایت محی الدین خان نیز برسبیل تواتر رسید لہذا مراجعت
 بہ اورنگ آباد نمودہ موسم برشکال درینجا گزرانید۔

درین فرصت حسین دوست خان عرف چند از رؤساء نوایت ارکات
 بہ ہدایت محی الدین خان پیوستہ اورا بہ گرفتن ارکات تحریض نمودہ۔ ہدایت
 محی الدین خان رو بہ ارکات آورد و در انجا جم غفیرے از فرنگیان فرانسیس ساکن
 بندر پلچری بوساطت چند ابانواج ہدایت محی الدین خان ملحق شدند۔ و
 بہ اتفاق بر سر انور الدین خان شہامت جنگ گویاموی کہ از وقت نواب
 آصفیہ ناظم ارکات بود رفتند۔ شانزدہم شعبان سنہ اثنتین و ستین و مائت و

والف (۱۱۶۲) معرکه قتال آراسته شد بحسب تقدیر شهادت جنگ درجه شهادت یافت

نواب نظام الدوله بجز ظهور این سانحه در صد و گرداوری افواج - و اجتماع سرداران نامی و کن و افزونی مصالح حرب گشته با هفتاد هزار سوار جرّار و توپخانه بیشمار و یک لکه پیاده بعزم تنبیه باغیان لوای عزیمت افراخت - و تابند و پهلچری که پانصد گروه جریبی از نجسته بنیاد مسافت دارد - پاشنه کوب رسیده صف آرا می میدان نبرد گردید - بیست و هشتم ربیع الآخر سنه ثلاث و ستین و مائت و الف (۱۱۶۳) تا سه پاس کامل آتش خانه فرنگ سرگرم اشتعال بود - آخر کار بیست و هفتم سنه فرنگیان از رعب و هبات محمدیان رو به هزیمت آوردند و هدایت محی الدین خان زنده بگیر آمد نواب به حکم لا تتریب علیکم الیوم هدایت محی الدین خان را زنده نگاه داشت و مصاحبان و لشکریان او را قاطبه از جان و مال امان بخشید دولت خواهان هر چند و پیشگاه نواب بدلائل قاطعه ثابت کردند که بقای هدایت محی الدین خان موجب هیچان ماده فتنه است او را از میان باید برداشت - نواب ترحم را کار فرموده هرگز بقتل راضی نشد و محفوظ نگاه داشته مردم را برای تقدیم لوازم خدمت تعیین خست - نا انصافان قدر این نعمت غیر مترقب شناختند و بفجّوای کُلّ یَحْمِلُ عَلٰی شَاکِلَتِهِ احسان جان بخشی بر طاق نسیان گذاشته پنهان گردید خواهی چست بستند - و فرنگیان با وصف شکست فاحش هنوز مصدر انواع شورش و خیره سری گردیدند و (نواب) بضرورت قلع ریشه فساد - توقف دران سرزمین واجب دانسته متوجه ارکات شد - و فوجی بمدافع آن گروه باطل پشروه تعیین نمود - از نیرنگی قضا و قدر چشم زخمی نفوج اسلام رسید و قلعه نصرت کده چنجی که پای تخت الکه کرنا ناک است بتصرف فرانسیس رفت - نواب از کمال غیرت و حمیت دین متین و مراعات رسم و آیین

ملک داری که تدارک هر امری باید فوراً بظهور رسیده عبرت افزای متمدنان گردد - با وصف
شدت برشکال و مشاهده طوفان نوح - و صعوبت عبور و مرور - و انقطاع رسد غله -
خود بدولت متوجه تنبیه کفره فجره گشت - و یازدهم شوال سنه ثلث و شتین و مائت و
الف (۱۱۶۳) از ارکات کوچ فرمود - و هفدهم ماه مذکور به اشاره درویشی از جمیع
منهیات توبه کرد و تا نفس و اسپین بر حالت توبه ماند -

از آنجا که فلک شعبده باز در هر جزو زمان نقشه تازه بر روی کار می آورد - سرداران
افاغنه کرنا تک که درین بساق ملازم رکاب بودند - با وصف شمول عنایات و انواع
رعایات و حقوق پرورش مطلقاً پاس نسک خواری و لی نعمت نداشتند - و از قهر و
غضب منتقم حقیقی نیندیشیده به طمع ملک و مال باطناً با فرنگیان بے دین متفق و یکدل
شدند - و جمعی از کافر نعمتان دیگر را هم ضمیمه ارباب خود ساختند - و جو اسپس خود فرستاد
فرنگیان را که زیر قلعه چنچی اجتماعی داشتند بقصد شخون طلبیدند - شب هفدهم محرم
بحساب پنجم سنه اربع و شتین و مائت و الف (۱۱۶۴) آخر شب رسیده یکایک
جنگ انداختند

اگر افاغنه بتقویت نصاری نمی پرداختند آن جماعه که شرذمه قلیل بودند قدرت
نداشتند که رو به لشکر اسلام آرند

هر چند بعضی دولت خواهان پیش ازین به نواب رسانیدند که افاغنه بر سر
غدر انداز کمال صفائی طینت اعتبار نه کرد که من با ایشان چه بد کرده ام تا بحدی که در
وقت جنگ فیل را جانب افاغنه راند که به اتفاق اینها فرنگیان را باید برداشت
همین که فیل نواب قریب فیل همت خان سردار افاغنه رسید - نواب تواضعاً پیش از
بحرایی او دست بسر گذاشت - از آن طرف آداب مجرا بعمل نیامد - چون صبح هنوز
خوب ندیده بود نواب گمان کرد که مرا نشناخته اند - اندکی خود را در عمارسی بلند ساخت

در همان فرصت همت خان شخصی که در خواصی او نشسته بود تفنگها معا سر دادند هر دو تیر و تفنگ به سینه نواب رسید و کار آخر شد. افغانه سر نواب را بریده بر نوک نیزه کردند و سلوک که اُمت در ماه محرم با امام الشهداء رضی الله تعالی عنه کرده بودند نوکران نواب با نواب کردند **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** -

مردم لشکر آخر روز سر را باتن ملحق ساختند. و تابوت را روانه نجسه بنیاد نمودند و پائین مرقد شاه برهان الدین غریب نزد نواب آصفجاه زیر خاک سپردند. شهادت نواب قریب قلعه چنجی بفاصله بیست کرده از پهلجری واقع شد. راقم

الحروف گوید

نواب عدل گستر عالی جناب رفت فرصت نداشتیج حوادث شتاب رفت
در هفتم ز ماه محرم شهید شد تاریخ گفت نوحه گرے. آفتاب رفت
در آن شب که آبستن صبح قیامت بود فقیر تمام شب نزد نواب حاضر بود. وقت
دستار بستن آئینه طلبید و بدستار بستن مشغول شد در آن حال بالعکس خود مکرر خطا
کرد که ای میر احمد! خدا حافظ تست نام اصلی او میر احمد است. وقت سوار شدن
با وصف آنکه وضو داشت تجدید وضو نمود و دو گانه نماز ادا کرد و سبج گردانان و
ادعیه خوانان بر نیل سوار شد.

و معمول نواب بود که در محاربات از سرتاپا آهن می پوشید در آن شب جز
جامه یک تہی هیچ نپوشید و بہین حالت بمرتبہ علیای شہادت فائز گردید.
حافظ محمد اسعد مکی رحمہ اللہ تعالیٰ فرمود کہ بخاطر من گزشت کہ شہادت
نظام الدولہ عند اللہ چہ طور باشد. روز ہفتم از شہادت بعد فراغ از نماز صبح مستقبل
قبلہ نشسته بودم کہ بیخودی دست داد. **بَيْنَ التَّوَمِ وَالْيَقْظَةِ** مشاہدہ می کنم کہ دو شخص
بلباس عرب یکے در یکین من است و دیگرے در لباس شخص یکین بہ شخص بسیار گفت

کَيْفَ شَهَادَةِ نِظَامِ الدَّوْلَةِ اوجواب داد آنکه کَشَهِيدٌ وَاللّٰهُ لَعَنَ قَاتِلَاهُ
 چون با فاقه آدم شبه که در خاطر راه یافته بود رفع شد - وصحت شهادت
 یقین پیوست - باز بخاطر گذشت که تارتخه برای شهادت این امیر فکر باید کرد - با
 خود گفتم این عبارت را حساب باید کرد شاید به تغییر و تبدیل تاریخ شود - چون حساب
 کردم عبارت بی زیادت و نقصان تارتخ بر آمد -

حافظ محمد اسعد

حافظ محمد اسعد مذکور رحمه الله تعالی مولد او مکه معظمه است نزد شیخ
 تاج الدین مکی و دیگر علماء حرمین شریفین تلمذ کرد و در منقولات خصوص حدیث و
 فقه بے نظیر زمانه بود - و در استقامت دین و سلوک جاده شریعت جد و جهد تمام
 داشت - فقیر را اول در طائف با او ملاقات دست داد و بعد ورود همد با هم
 صحبتها اتفاق افتاد

ذات بابرکات بود روز جنگ افاعنه که شرح آن عنقریب می آید هفدهم شهر
 ربیع الاول روز یکشنبه وقت ظهر سه اربع و شصت و مائت و الف (۱۱۶۲) به زخم
 چند تیر شربت شهادت چشید -

مدفن او میدان جنگ سرزمین لکریست پلی بفاصله یک فرسخ از موضع راک
 چونتی و یک فرسخ از دره کمار کالوه که دره ایست مشهور در نواحی کمرپه
 راقم الحروف گوید -

مَضَى حَبْرُنَا اَسْعَدُ اِلَّا تَقِيَا اَلَا لَا يَدَىٰ مِثْلُهُ وَاحِدٌ
 لَقَدْ اَلْهَمَ اللّٰهُ تَاْمِيْحَهُ قَضَىٰ نَحْبَهُ عَالِمٌ مَّاجِدٌ

نواب نظام الدوله نوبته در ارکات بشکار آهوستی که موافق ضابطه
 قراولان رام کرده بودند تشریف فرمود آهور از سر خیمه قریب مسند آورده نشاند
 نواب با حضار مجلس خطاب کرد که این را شکار باید کرد یا آزاد باید ساخت چون

خاطر مائل شکار بود موافق مرضی بعرض رسانیدند که شکار باید کرد آخر نواب از فقیر پرسید
 چه باید کرد گفتم تعلقه بیاد آمده - اگر حکم شود التماس کنم - فرمود چیست گفتیم پادشاه قتل
 اسیری حکم کرد - ضابطه است که هرگاه شخصی را می خواهند قتل رسانند استفسار می
 کنند که اگر آرزوئی داشته باشی ظاہر کن - اگر امری ظاہری کند بعمل می آرند - چون
 اسیر را پرسیدند گفت ہمین آرزو دارم که یک مرتبه در مجلس سلطانی باریاب شوم مردم
 بعرض پادشاه رسانیدند درجه قبول یافت - و اسیر را در بارگاه حاضر ساختند - و
 استفسار کردند که عرضی داری گفت بخیر - وقتی که پادشاه از مجلس برخاست اسیر
 بعرض رسانید که گنگار واجب القتل اما حق صحبتی بر پادشاه عالم ثابت کرده ام
 پادشاه ازین حسن ادا مسرور شد و او را امان داد حالا این آہو ہم حق صحبت بتا
 کرده است - پیشتر ہرچہ مرضی مبارک باشد

نواب لب تہ تبسم شیرین کرد و آہورا ہم نام فقیر یعنی آزاد ساخت میسر را
 جلال اسیر حرف بامزه می گوید

مزه کباب آہو نمک خلاصی او اگر از می مروت قدحے چشیدہ باشی
 شبے در اورنگ آبا و نواب سادات عرب را دعوت کرد - و دور قہوہ در میان
 آمد نواب قہوہ را بسیار دوست می داشت - یکے از سادات مدینہ منورہ خالی ذہن
 بانواب گفت الْقَهْوَةُ مُحَرَّمَةٌ عِنْدَ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ نواب با فقیر خطاب کرد کہ مولانا
 چه میفرمایند گفتیم - غرض مولانا این است کہ قہوہ نزد بعضے علما معظّم است و محرم از
 مادہ احترام است نواب ساکت شد و سید ہم فهمید - و بعد برخاست مجلس ادائے
 شکر کرد کہ کلام مرا عجب توجیہ فوراً بخاطر رساندید -

روزے در عرض راہ فیل سواری نواب و فیل سواری فقیر برابر می رفت و
 با ہم حرف داشتیم - حدیث جبل احد مذکور شد کہ هَذَا جَبَلٌ يُجْبَنُ وَجِبْتُهُ فَقِيرٌ

آن را نظم کردم و اخلاص نواب را با خود باقتباس حدیث شریف ادا ساختم
 هُوَ نَاصِرُ الْإِسْلَامِ سُلْطَانُ الْوَسْطَى أَبْقَا فِي الْعَيْشِ الْمَحْلَدِ رَابِعُهُ
 حَانُ الْمَنَاكِبِ وَالْمَا يَشْرُ كُلُّهَا جَبَلُ الْوَقَارِ يُحِبُّنَا وَ يُحِبُّهُ
 فقیر سوای این قطعہ عربی کہ بطریق اخلاص بر زبان گذشت و رباعی کہ در استغاثت
 سفر حج نسبت بہ نواب آصفیاء نظم شد لب بمدح دولت مندے نکشودہ - رباعی
 این است

اسی حامی دین محیط جود و احسان حق داد ترا خطاب آصف شایان
 او تخت بدرگاہ سلیمان آورد تو آل نبی را بہ در کعبہ رسان
 نواب شہید ذکا و طبع و سرعت اندیشہ بدرجہ کمال داشت - و در لمحہ غزل طولانی
 ابدار بہ نظم می آورد - روزی از علوم مزاج خود حرف زد کہ ہر گاہ غزلی در زمین استاد فکر
 کردہ می شود دل می خواہد کہ قوافی تازہ بہم رسد - گفتم قافیہ اجیر مشترک است اشتراک
 قوافی ہیچ مضائقہ ندارد - بسیار شگفتہ شد -
 دیوان ضخیمی دارد - بعد شہادت او شخصے دیوان اورا کشود سر صفحہ این مطلع
 برآمد

گر ترا خواہش قتل است بیا بسم اللہ دم شمشیر تو و گردن ما بسم اللہ
 و بیاد دارم کہ شبے غزلے مشق کرد و ہر گاہ در خانہ فکر می نشست اشعار ابداء
 مسلسل می تراوید - چون این بیت از طبعش سرزد ذوقی کرد کہ
 از پیچہ اجل نہ ہر اسیم ہیچ گاہ ماناف خود بہ تیغ شہادت بریدہ ایم
 این چند بیت از و در خزائن حافظ موجود بود

کدام گل بہ چمن گوشہ نقاب شکست کہ شبنم آیینہ بر روی آفتاب شکست
 ای دل ز زلف یار مدد میتوان گرفت سر رشته ز عمر ابد می توان گرفت

گریختی بمیکده فال سفر زند از چشم مست یار بلد مے توان گرفت
 ای شوخ هوائی منگن تیرنگه را این ناوک بیداد بکار جگرے کن
 مرغان خاطر م جانان مزاج نازکی دارم تو گرا از حسن مغروری من از عشق تو مغرورم
 از گل گوشه دستار خود مے لرزد قید تازه نهالی است که من مے دایم
 بعد شهادت نواب نظام الدوله - افغانه و نصاری هدایت محی الدین خان
 را بسرداری برداشتند - و افغانه در جلدوی این حرکت قلاع و ملک بسیاری از
 هدایت محی الدین خان نوشته گرفتند - هدایت محی الدین خان با افغانه پیله پی
 رفت - و کپتان یعنی حاکم آنجا را ملاقات کرد و جمعی از سپاه نصاری همراه گرفته عازم
 حیدرآباد شد - و بر سرارکات عبور نموده در ملک افغانه درآمد - قضا و قدر
 اسباب انتقام نواب نظام الدوله آماده ساخت - و در دل هدایت محی الدین خان
 و افغانه غبار نفاق برانگیخت - روزی که در سرزمین لکرمیت پللی مخیم شد ناخوشی طوفان
 به اعلان رسید - و عائد پرخاش شد - از یک طرف هدایت محی الدین خان و
 نصاری و از طرف دیگر افغانه مستعد شده صف آرای قتال گردیدند همت خان
 و دیگر سرداران افغانه بقتل رسیدند - و کار هدایت محی الدین خان نیز بنزخم تیرے
 که در حدقه چشم رسید آخر شد - اعیان لشکر نواب صلابت جنگ بن آصفجاء
 را سردار ساختند - و سر همت خان و دیگر سرداران افغانه را بر نوک نیزه کرده و
 شادیا نه نواخته داخل خیام گردیدند -

و این سانحه هفدهم ربیع الاول سنه اربع و ستین و مائت و الف (۱۱۶۲) واقع
 شد - خون نواب شهید طرفه گیر افتاد کسانیکه با نواب شهید به دغا پیش آمدند - همه
 به سزار رسیدند - و بعد شصت روز این همه قاتلان در آن واحد مقتول گردیدند
 دیدی که خون ناحق پروانه شمع را چندان امان نداد که شب را سحر کند

از اتفاقات آنکه روزیکه این جنگ واقع شد یعنی هفدهم ربیع الاول فرصت دفن مقتولان نشد. هژدهم آنهارا از معرکه برداشته در صحرای لق و دق مسکن و حوش و سیاه روزانه دفن ساختند و تابوت نظام الدوله در همین تاریخ هژدهم بر وضه مقدسه - و بعد شام در جوار اولیاء اللہ مدفون گردید.

سبحان اللہ نواب اول قاتلان خود را زیر زمین فرستاد و بعد از آن خود در کنار زمین آسود قاعاً عتبر و آیا اولی الا بصائر

و هر جا در اثناء راه تابوت او را گزاشته اند - مردم مکانی ترتیب داده زیارت می کنند و نیازهای گزرانند - از اینجا است که برای انتقال او تاریخ دیگر "حسن خاتمه" بر خاطر فقیر القاشد و در رشته نظم منسلک گردید که -

نواب آفتاب جهان تاب معدلت محشور با جناب حسین ابن فاطمه

تاریخ خواستم ز برای شهادتش ارشاد کرد پیر خرد - حسن خاتمه

از جمله سرداران افغانه که با نواب شهید طریق دغا پیمودند عبد المجید خان است که جدش عبد الکریم خان میانه از عمده امراء سلاطین بیجا پور بود - و اولاد او تا حال به حکومت بنکا پور و غیره از توابع کرناتک می پردازند - عبد المجید خان پسر خود بهلول خان را به اتالیقی نصیب یا ور خان در رکاب نواب فرستاد اما باطناً پسر خود و دیگر سرداران افغانه را براه غدر دالت می کرد و منصوبه شطرنج دغا غائبانه می باخت -

و همت خان که نواب را به شهادت رسانید پسر الف خان بن ابراهیم خان بن

خضر خان پنی است - خضر خان مدار کار عبد الکریم میانه مذکور بود - و او و خان پنی که با

امیر الامرا حسین علی خان بے وفائی کرد و جنگیده گشته شد پسر خضر خان است چون صوبه

داری دکن در عهد شاه عالم به ذوالفقار خان پسر اسد خان وزیر تفویض یافت و

نیابت به داؤد خان پنی مرحمت شد. داؤد خان برادر خود ابراهیم خان را نیابت
حیدر آبا و مقرر کرد. و چون حیدر قلی خان در اوایل عصر محمد فرخ سپرد لیون و کن شد
ابراهیم خان را به فوجداری کرنول مامور ساخت. از آن وقت کرنول در دست
اولاد ابراهیم خان است.

در جنگ انتقام همت خان و دیوان او امانت اللہ خان که تخم این همه
فساد کشته او بود و بهلول خان و نصیب یا ورخان و دیگر بدخواهان از طرفین
بیاسا رسیدند. و چون لشکر بر سر کرنول آمد شهر را غارت کرد و اهل و عیال همت خان
همه به اسیری در آمدند. و از شامت علی که از آن بے همت صادر شد جان و مال آبرو
همه برباد رفت. حالت دنیا خود این است مآل عقیقی چه خواهد بود. وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.

وحسین دوست خان عرف چندا هم به تیغ انتقام مذبح شد و سرش بنوک
نیزه رسیده. تفسیر این مقال آنکه محمد علی خان پسر انور الدین خان گویا موی بعد
شهادت پدر قلعه ترچنپلی را قائم کرد. چون طرّه پرچم رایات نواب نظام الدوله
عرصه ارکات را معطر ساخت محمد علی خان آمده دولت ملازمت دریافت و بخطاب
پدر مخاطب گشت. و بعد شهادت نواب نظام الدوله پناه به قلعه ترچنپلی برد.
درین وقت ریاست ارکات به چندا که در پهلجی نشسته بود عائد شد. و همان
جماعه نصاری فرانسس که بر نواب نظام الدوله شبخون آورده بودند همراه گرفته
با فوجی دیگر بر سر ترچنپلی رفت. انور الدین خان فوج خود و فرنگیان انگریزسان
دیوناپتن را با خود متفق ساخته بمقابلہ برآمد. چندی آتش حرب شعله خیز بود. آخر
انور الدین خان غالب آمد و چند ازنده دستگیر شد و غره شعبان سنه خمس و شتین
لله مراد ازین محمد علی خان پسر انور الدین خان است که بعد وفات پدر بخطاب پدر مخاطب گشته.

و مآته و الف (۱۱۶۵) چند را از مذبح ساختند و سرش را بر نوک نیزه کرده تشییع نمودند
و همچنین سرداران فرانسس با قوم خود هزار و یکصد فرنگی سفید پوست و لاییت را سوا
فرقه کاروی زنده و شکیب شدند

و بعد شهادت نواب نظام الدوله جماعتی که شیخون آوردند - هیچ کس روی
آسایش ندید و مال کارباین حالت کشید ان فی ذلک لذکری لمن کان له قلب
أو ألقى السمع و هو شهید -

(۸۶) نصرت - دلاور خان

نام اصلی او محمد نعیم است وطن اسلافش سیالکوٹ از توابع لاهور -
میر عبدالعزیز پدر دلاور خان نوکر شاهزاده داراشکوه بود - بعد برهم
خوردن داراشکوه و آرایش یافتن او رنگ دارائی به خلد مکان در سلک نوکران
خلد مکانی انحراف یافت و رفته رفته بمنصب دویزاری و خطاب دلاور خان امتیاً
پذیرفت

میر محمد منعم با دختر عنایت اللہ خان کشمیری که از امراء عالمگیری است
از دواج یافت - و در عهد شاه عالم خطاب پدر مخاطب گشت -
و چون صوبه داری دکن در بدایت جلوس محمد فرخ سیر به نواب نظام الملک
مقرر گردید و دلاور خان در رفاقت او رخت به دیار دکن کشید -

و چون امیرالامرا سید حسین علی خان رایت حکومت دکن افرخت دلاور
خان را فوجداری را بچور از توابع بیجا پور تفویض نمود

و بعد زوال دولت سادات باریه و استقرار نواب نظام الملک در ممالک

دکن بانواب بسرمی بُرد و بمزید قربت و احترام اختصاص داشت -

و در سده تسع و ثلاثین و مائت و الف (۱۱۳۹) به سرانستان بقا خرامید و بر طبق

وصیت در پای قبر مرشد خود مدفون گردید -

شاه

نام مرشد او شاه ابراهیم است - قبر شریفش درون حصار روضه شاه
برهان الدین غریب قریب دیوار حصار واقع شده - محوطه مختصری و مسجد

سنگینه دارد -

دلاور خان اقسام شعر خوب می گوید و مضامین مرغوب می بندد - دیوانش مز

است این یو ا قیت از ان معدن استخراج می شود -

بسکه می دارد حیا در پرده محبوب مرا دیدۀ بیگانه داند مهر مکتوب مرا

مژگان بهم نیاید دلدار بی نقاب است کی خواب میتوان کرد در خانه آفتاب است

بی ابروی تو از نظرم نور می رود این تیر بے کمان چه قدر دور می رود

به محفل که بیک در صد دوا بخشد چه می شود دل مارا اگر بما بخشد

نیست ممکن که بروی تو دمی خواب مرا می زند دست به پهلوی بیتاب مرا

چشم پوشیده توان کرد سفر چه قدر راه فنا هموار است

شیشۀ ساعت بود آئینۀ دنیا و دین گریکی آباد گردد دیگرے ویران شود

برز مینی که او بناز نشست خاک بر سر گر آسمان نشود

به عقبی رسیدیم از ترک دنیا نشد آنچه از دست از پشت پاشد

روز بدیاری نمی آید زیاران دیده ام سایه هم در زیر پاگم می شود وقت زوال

(۸۷) قبول میرزا عبد الغنی کشمیری

فاضل ممتاز بود - سخن سنج معنی نواز - شاگرد رشید میرزا دارا اب جویاے

کشمیری است در شا، جهان آباد بسمی برد. و در سنه تسع و ثلثین و مائة و الف
(۱۱۳۹) پیمانه هستی او ببرز گردید. مورخی تاریخ و فاش ازین مصراع بر آورد که
"گنج معنی بود که دافلاک در زیر زمین"
۱۱۳۹ هـ

شعله آوازش چنین می بالده
بهر حالت که می بینی ز عیب سرکشی پاکم
چولای باده گرد در عالم آیم همان خاکم
نهان کرد است صیاد من از راه فسون سازی
چو تخم عشق بچان دامها در دانه خالی

(۸۸) گرامی - میرزا گرامی کشمیری

خلف و شاگرد میرزا عبد الغنی قبول کشمیری - رعنا طرز خوش مقالان است - و
کلاه گوشه شکن نازک خیالان - در شا، جهان آباد قلندرانه می گزرانید - و به کهنه
شراب تازه گوئی دماغها را می رسانید -

وفاتش در سنه ست و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۶) واقع شد - تاریخ گوئی
سال وفاتش درین مصراع ضبط می کند

"زندے عجب ازین جهان رفت"
۱۱۵۶ هـ

طوطی ناطقه را چنین در گویائی می آورد

خون عشاق بران گردن بسیمین باشد
چون بیاضی که پراز معنی رنگین باشد
بیمجو آن شمع که روشن می کند صد شمع را
سوخته تا در غم او عالمی را سوخته

(۸۹) گلشن - شیخ سعد الله دهلوی قدس سره

از فقراء شعر است - منشأ خیالات رنگین و مصدر اشارات دلنشین - از وحشت
کرده دنیا روم - و در تجرد و توکل ثبات قدم داشت -

و مرید شاه گل متخلص به وحدت بن شیخ محمد سعید بن شیخ احمد مجدد سهرندی
 بود قدس الله اسرارهم یاین مناسبت گلشن تخلص می کرد -
 نسبش به زبیر بن العوام صحابی رضی الله تعالی عنه می پیوندد و اسلام خان
 که به وزارت بعض سلاطین گجرات احمد آباد رسیده از اجداد اوست
 بعد انقراض سلاطین گجرات و استیلای اکبر بادشاه یکی از اسلاف او از
 گجرات به دارالسرور بهمان پور نقل کرد - شیخ سعد الله از بهمان پور برآمده
 رحل اقامت به دارالخلافه شاهجهان آباد افگند - و به اراده سیاحت بهم برخواست
 و وطن اجداد یعنی احمد آباد و دیگر بلاد را سیر کرده به شاهجهان آباد برگشت
 و در همین مصرعیت و یکم جادی الاولی سنه احدی و اربعین و مائت و الف (۱۱۴۱)
 متوجه روضه رضوان شد -

دیوان سیر خجاست دارد و شاید سخن را باین رعنائی برکسی می نشاند
 پنجم خویش نگر سحر سامری این است نظر به آئینه کن شیشه و پری این است
 گشتم شهید تیغ تغافل کشیدنت جانم ز دست برد غزالانه دیدنت

(۹۰) یکتا - احمد یار خان

از نژاد قوم برلاس است - اسلاف او در قصبه خوشاب از اعمال لاهور
 توطن داشته اند - پدرش اله یار خان به صوبه داری لاهور و تنه و ملتان رسید
 و آخر سالها به فوجداری غزنین تناعیت کرد -

احمد یار خان در اواخر عهد خلد مکان صوبه دار تنه شد - یکتای امثال بود
 و مستجمع فنون فضائل - خطوط در نهایت جودت می نگاشت - و تصویر در کمال تحفگی
 می کشید - و اقشام شعر بقدرت می گفت -

در سنه تسعه عشر و مائه و الف (۱۱۱۹) وارد بکسر شد. و با علامه مرحوم میر
عبد الجلیل بلگرامی صحبت معتقدانه داشت. و نسخه کلام اللہ بخط نسخ از تحریر خود
بطریق یادگار تسلیم نمود. و امروز موجود است.

نگارنده اوراق وقت معاودت از سفر سنده به ملتان رسیده استماع یافت
که احمد یار خان بیست و سیوم جمادی الاولی سنه سبع و اربعین و مائه و الف
(۱۱۲۷) در قصبه خوشاب خلوت نشین تراب گردید. و به استدعای مهربانی
قطعه تاریخی در سلک نظم کشیدم و یک عدد زیاده را بحسن تحمیه بر آوردم
خان و الاربته احمد یار خان ذات او آئینه خلق عظیم
در فنون فضل یکتای زمان زاده افکار او در یتیم
کرد از معموره گیتی سفر ماتم او ساخت دلها را دو نیم
چونکه یکتا رفت. شد تابیخ او جای احمد یار خان بزم نعیم
شعری متعدد در و مثل "گلدسته حسن" و "شهر آشوب" و غیر ذلک

وقت محمد عاقل یکتا لاهوری با احمد یار خان مناقشه کرد که یکتا تخلص از
من است. تخلص مرا بمن و اباید گذاشت. احمد یار خان گفت یکتا نشدیم بلکه
دو تا شدیم و قرار داد که با هم غزلے طرح کنیم. هر که خوب گوید تخلص از و باشد. خان
مذکور زمانه و مکانه معین ساخت. و جمیع صاحب طبعان لاهور را فراهم آورد.
و غزلی که طرح کرده بود بر یاران عرض کرد و صدای آفرین و تحسین از هر جانب
بلند شد محمد عاقل هر سکوت بر لب زد. هر چند یاران تکلیف کردند. غزل خود را
دون یافته بر زبان نیاورد. احمد یار خان محضی درست کرد و به مهر و دستخط
حضار سخن سخج مزین گردانید.

له ای هرگاه از مصرع تاریخ یک عدد کم نموده شد تاریخ مطلوب بیرون آمد.

آفرین لاهوری این بیت دستخط کرده
 برین معنی گواہیم آفرین ما
 و دیگرے این مصراع ثبت نموده
 ”گوهر یکتا ست احمد یار خان“

این چند بیت از ان غزل طرے است :-

تا خطش طرح جهانگیری کاؤسی رنجیت	لشکر زنگ چورومی بسر رومی رنجیت
بامیدیکه شود جلوہ گر آن سرور و ان	خاک شد جبهہ و در راه قد مبوسی رنجیت
سر مرہ آلودنگاہی کہ بیاد م آمد	کہ سر شک شفقی از مرہ ام طوسی رنجیت
بر در بتکدہ از نالہ زارم نا قوس	ہمہ تن اشک شد و در بر نا قوسی رنجیت
شمع از اشک بخش تو قلمون سوخت بہ بزم	جای شکش ہمہ خاکستر طاؤسی رنجیت
از بسکہ سراپا ز غم عشق تو دانم	چون کاغذ آتش زدہ یک شہر چراغم
چہ پرسی از سر و سامان من عمریت چون کا کل	سیہ بختم پریشان روزگارم خانہ بردشوم

(۹۱) شہرت - شیخ حسین شیرازی

از شعراء راست اندیشہ - و اطباء حذاقت پیشہ است - اصلش عرب بود - در ایران
 نشو و نما یافتہ - آخر سرے بہ ہند کشید - و در سرکار محمد اعظم شاہ بن خلد مکان بعنوان
 طبابت نو گز شد - و در عہد شاہ عالم بہ اعزاز و احترام بسر می بُرد
 و در زمان محمد فرخ سبیر خطاب حکیم الممالک سر بلندی یافت - و در عصر محمد شاہ
 احرام بدیت اللہ بست و بعد ادای مناسک بدرگاہ خلافت معاودت نمود - و بمنصب
 چہار ہزاری سرافتخار بفلک چہارم رسانید -

وفاتش در شاهجهان آباد ماه ذی الحجه سنه تسع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۹)
اتفاق افتاد - محرر سطور گوید -

بے نظیر زمانه شیخ حسین گوی معنی ز نکته سنجان بُرد
هاتفی از برای رحلت او سال تایخ گفت - شهرت مرود
منتخبه از دیوانش بنظر رسید از اینجا تخریر در آمده

کی برای مطلبی دل را منور ساختیم	مالوجه الله این آئینه را پر داختیم
نه من شهرت ننهادم و نه نام من خواهم	فلک گروا گزارد یک نفس آرام میجویم
نالہ پنداشت که در سینه ما جانتنگ است	رفت و برگشت سرا سیمه که دنیا تنگ است
ای گل سرکوی تو جدا از وطنم کرد	من خار تو بودم که برون از چنم کرد
صبح شوتا در فروغت روز عالم بگذرد	یک نفس دم را عنایت ان که این هم بگذرد
مرا زلفت ز دام آزاد خواهد کرد می دانم	ولی بعد از ربائی یاد خواهد کرد می دانم
مفلسی می آورد از یاد دوستی حاشی	هر کجا دیدیم آخر کرد بسیاری کمی
خواب گران مردم بیدار کرد ما را	بد مستی عزیزان هشیار کرد ما را
در خرابیهای دل هرگز ندارم مهلتی	در شکست نقد قلب خود ندارم فرصتی
پس از عمری که کردم بهجو قمری خدمت سرو	براتی دارم و بر عالم بالاست تنخواهش
غیر در بزم شکستم نکند پا قائم	زانکه من خاصیت ریزه بینا دارم
بر یکدگر زیادتى از بسکه می کنند	این قوم نیستند ز این زیاده کم
به قاتل هم توان بخشید خون خویش گرمی	نه کم از جنا ظالم کسی را دستگیری کن
می رسند از بسکه پیش از من بعیب کار من	دوستی دارم از خود دشمنان خویش را
قطره من گرچه گوهر شد ز سعی روزگار	کار آسان سخت شد از منت یاران مرا
اهل دولت غلط است اینکه همه بی دردند	هر کرا دیدم ازین طائفه آزاری داشت

ای که می گوئی که از صحبت گریزانی چرا در بساطم عرض ائع کردنی کم مانده است
 بغیر ظلم توقع مدار از ظالم که نخل شعله اگر باری دهد شر است
 کدام واسطه پروانه را به شمع رساند برای مردم گم گشته خضر راه که دید

(۹۲) ثنابت میر محمد افضل الہ آبادی

از احفاد میر ضیاء الدین حسین مخاطب به اسلام خان خوستی سفیدونی متخلص به
 والا است که از امراء درگاه خلد مکان بود۔

میر محمد افضل ثنابت آسمان والا فطرتی۔ و بسیار سپهر بلند فکرتی است۔ پایہ
 فضیلت درسی محکم داشت۔ و در شعر گوئی و شعرنهی و محاوره دانی فرس استاد بی
 نظیر و مسلم صاحب کمالان شهر دہلی می زیست۔ چند گاه در اردوی پادشاهی بتماش
 منصب و جاگیر سلسله طالع جنبانید آخر پای سعی در دامن قناعت کشید و در دارالخلافہ
 شاه جهان آباد منقطعانہ بسرے برد

و دوازدهم شهر ربیع الاول سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) رخت زندگانی
 بر بست۔ و در شاه جهان آباد مدفون گردید۔

جمع اقسام شعر استادانہ می گوید خصوص در قصیدہ شانی بلند دارد۔ دیوانش
 حاوی انواع سخن است۔ در وقت تحریر۔ نسخہ بخطی بدست اقتدار۔ و به مشقت تمام
 این ابیات حاصل شدہ

تا تماشای دلانت کرد حیران غنچہ را شاخ گل دستیت در زیر زرخدان غنچہ را
 مرد ہر دم قطع اسباب معیشت مے کند ہر چہ می افتد بدست تیغ قسمت مے کند
 قسم بمصحف گل عندلیب باغ تو ام برگ شمع کہ پروانہ چراغ تو ام
 بند و رقیب پیش تو بر خود نیاز را چون نامقید مے کہ گزارد نماز را

صد بار گرتوانی مانند نبض جستن صورت نمی پذیرد از دست خلق رستن
 صیاد بی مروت شوق طعنه گشت تا چند پاشکستن بر بال رشته بستن
 بخانه نه نشستم بغیر خانه خویش شدم برنگ نجین سنگ آستانه خویش
 غنی در آتش سوزان همیشه چون حمام عذاب نمی کشد از پهلوی خزانه خویش
 شمع افروخته را کس نفروشد ثابت داغم و گرمی بازار ندارم چه کنم
 این تیر خاکی نگه شرمگین او می جوید از مزار شهیدان نشان ما
 چون ماهی تصویر که در آب بنفتد در جلوه معشوق شود کم اثر ما
 همچو کردی که بلند از اثر قافله شد داد بر باد فنا رفتن یاران ما
 خواب دیدیم که آئینه معارض بتوشد می کند صورت این واقعه حیران ما
 شب نیم من خورده گل رانه بند در کمر آبرو غافل ز فکر سیم وزر دارد مرا
 یافتم از سلام مردم هند سر سری بود آشنایها
 چشم بیمار ترا حاجت تعویذی نیست بیگل ناخن شیر است صف مترگانت
 نذر این یاران کنی گر خورده جان عزیز خورده گیران بر نمی دارند از کار خویش
 چون نگر کنی نخواهم داشت چشم از قامت سبز بود تا در سواد گلشن هندوستان جایم
 هست چون سحر بهم ربط عزیزان جهان نیکی ماند ازین سلسله بر جانه صدی
 عکس رخ تو آینه را رونم دهد تسکین خاطرش بچه صورت کند کسی

رباعی

در مملکت قدس شهنشاه حسین بر اوج سپهر کبریا ماه حسین
 برخاست کمر بسته بے دعوے حق انگشت شهادت ید الله حسین

(۹۳) راج - میر محمد علی سیالکوٹی

از سادات سیالکوٹ من اعمال لاہور است مردی آزاد مشرب خوش خلق

خوش صحبت بود. و در شهر خود قلندرانه می گذرانید. و هنگامه سخنوری گرم می داشت
 عمری درازیافت. گویند در منتهای عشره خامسه بعد مائة و الف (۱۱۰۰) مرحله زندگانی
 طے کرد.

فقیر در سنه سبع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۷) از سفر سندھ معاودت نمود.
 و عبور بر سر لاهور افتاد. در آن ایام عزیزی از سیالکوٹ از صحبت او آمد
 و خبر قدوم فقیر شنیده رسم زیارت بجا آورد. و برخی از اشعار میرره آورد و فقیر
 ساخت از آن جمله است:

روز وصل از بیم هجران تو ام گریان گزشت	آه عید آمد پس از عمری و در باران گزشت
چو سان آموخت بیرحمانه بر فتراک سر بستن	ز طفلی آن شکار افکن نمی داند کمر بستن
اگر با حق نیازی هست حاجت نیست تعمیری	ستون و سقف درویشان همین دست دعا باشد

(۹۴) آفرین - فقیر الله لاهوری

در محله بخارای لاهور سکونت داشت. راقم الحروف وقتی که از هند
 جانب سندھ رفت بیست و نهم محرم سنه ثلاث و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳)
 در لاهور با او برخورد. بسیار خوش خلق متواضع بود. در آن ایام قصه پیر
 و راجحها نظم می کرد پیش فقیر داستان خواند. این بیت از قسمیه بیاد مانده
 بعبان یتیمی تمنا نور
 که عید آمد و جامه گلگون نکرد
 و چون از بلاد سندھ عطف عنان نمودم و هفتم رجب سنه سبع و اربعین و مائة
 و الف (۱۱۴۷) وارد لاهور شدم و تا دوازدهم ماه مذکور در اینجا اقامت اتفاق
 افتاد. ملاقات مشائریه بمرات واقع شد. مسوده اول تذکره "ید بیضا"
 تالیف فقیر که نقش ناتمام بود خواه نخواه گرفت. و از منظومات خود مثنوی "ایمان

معرفت "خط خودش بطریق یادگار تسلیم فقیر نمود - عنوانش این است -

ای مُغنی به وضوے تحریر صبح شد صبح نماز توحید

صبح یعنی که ظهورش همه جا است شش جهت بعد چو خورشید رواست

دیوان آفرین مشتمل بر قصائد و غزلیات و دیگر جنس شعر بنظر در آمد - و این چند بیت فرا گرفته شده

ستم بر زیر دستان مرد سرکش را خطر دارد فلک را شیوه عاجز کشتی زیر وزیر دارد

شبه سپاه تغافل پی صف آرائی است نقیب ناله صدائی که اشک مجرائی است

هنوز حسن تو نو مشق جلوه پیرائی است هنوز اول درس کتاب رعنائی است

هنوز چشمه نوش تو بوی شیر دهد هنوز لعل لببت غافل از میسجائی است

هنوز سرو قدت گرچه گرد آغوش است هنوز لعل شکوه خادر آستین خائی است

هنوز دامن حسنت ز صبح پاکتر است هنوز ماه تو ایمن ز داغ رسوائی است

نهال مهر و وفا تا چه بار می بندد بهار حسن ترا آفرین تماشائی است

بقدر تاب و طاقت مگذر از تسکین محتاجان نداری قوت دست کرم دست دعا بکشا

حسن را در اضطراب آرد شکوه عجز عشق شمع می لرزد بخود از شونے پروا نها

گل آفت بود در ناتوانی خود نما بودن عروج شاخ نازک در غل دارد تنزل را

داغ دل افتادگان از غیب باشد رونج شد کشف این معنی مرا از قرعه رسا لها

هست کار عاشقان بعد از فنا هم جذب است تشنگی بسیار دارد آنکه ماهی خورده است

بزور هنر زبردست من شود حاسد چنانکه طفل پدر را بخنده زیر کند

بخرد حجت قاطع بود صاحب کمالے را قبا ی بیضه بر تن می در و مرغی که کامل شد

مرد حق محکوم نادان گر شود بقیه نیست عزت مصحف ز دست انداز طفلان کم نشد

ذلت بود نتیجه آمیزش خیس + برگرد می زنند و نمند چوب می خورد

بامید محقق مے پرستم ہر مزدور را ازین ویرانہا شاید رسم روزی بمعموری

(۹۵) روحی سید جعفر زنبیر لوری

زنبیر براء مہملہ در اول و آخر و نون و باء موحدہ و یای تختانی بروزن زنجیر
قصبہ ایست پانزدہ کروہی از لکھنؤ

سلسلہ نسب سید جعفر بہ سید نعمت اللہ ولی مے پیوند۔ و سید محمود
عاجی الحرمین الشریفین کہ یکی از اجداد اوست سواد ہند را بہ پر تو قدم خود روشن
ساخت۔ و در قصبہ جالیسر از مضافات آگرہ متوطن گردید و یکی از احفاد سید
محمود بتقریبی در موضع زنبیر لور وارد شد و رحل اقامت افکند
سید جعفر در عشیرہ شیوخ عثمانی بلگرام کہ خدا شد۔ سیدے پاک نژاد صوفی مشرب
بود۔ و در توحید مذاقی عالی داشت۔ مدتہا سید العارفین میر لطف اللہ بلگرامی
قدس سرہ را خدمت کرد و فیضہا فراہم آورد۔ اکثر از زنبیر لور بہ دار السلام بلگرام
کہ چہار منزل است برای ادراک صحبت سید العارفین قدس سرہ مے رسید و
غنیہ ہای اسرار از بہشت محفل اقدس مے چید۔

و در عہد شاہ عالم بہ شاہ جہان آباد تشریف برد۔ و چندی بسیر آن مصر
جامع پرداخت و با صاحب طبعان آنجا سیما میرزا عبد اللہ در بیدل رحمہ اللہ
تعالی صحبت داشت۔

در اواخر عمر سالہا در بلدہ لکھنؤ رخت بدار الامن انزوا و توکل کشید۔ و غرض
عمر ابطول مشق فنا خوش گزرا نید۔ مردم بسیار با و گردیدہ بودند و از روی اعتقاد
صادق خدمت بجائے آوردند۔

فقیر و آن مرحوم با ہم محبت مفرط داشتیم۔ و دوام مجلس صحبت مے آراستیم

ملاقات آخر این است که در تاریخ هژدهم ذی الحجه سنه ثمان و اربعین و مائه و الف (۱۱۴۸) عبور فقیر بر لکهنو و نزول در تکیه ایشان اتفاق افتاد. آن روز در انجاء مجمع صاحب طبعان بود مثل شیخ عبدالرضا مستین اصفهانی و آقا عبدالعلی تحسین کشمیری و میرزا داود اکبر آبادی از آخر روز تا نیم شب صحبتی رنگین گزشت.

سید جعفر غره رمضان سنه اربع و خمسين و مائه و الف (۱۱۵۲) بخط اترقدس انس گرفت. و در زلمیر پور مدفون گردید. کاتب الحروف گوید:

سید نکته سنج حق آگاه کرد آهنگ بزم سبوح
سال تاریخ او شود پیدا وقت تکرار - جعفر روحی

۵ ۷ ۲
۱۱ ۵ ۲

دیوان مخفّری دارد این چند بیت از انجاء بقلم می آید:

سیر نزول ذات بانسان رسیده ماند	چون وحی آسمان که به قرآن رسید و ماند
گشت چشم تو ولی فتنه قامت باقی است	نیست آرام برون که قیامت باقی است
ابیر فلسفی می دارد استغنا هنرور را	کند گردن کشی از دانه کم قسمت کبوتر را
از عدم بیداری دل هست ره آورد ما	آب چشم خفتگان چون صبح باشد کرد ما
چو ماه نو کند جذبه حسن است هر مویم	بسرخورشید غلطان آید از تحریک ابرویم
ز فیض مفلسی قیمت فزاید اهل جوهر را	لباس غیر عریانی نه زیند لعل و گوهر را
عینکم شد و جهان پرده یک راز ماند	سنگ گرسد هم گشت نگه باز ماند
صاحب دل از شکوه حرف و صوم محرم است	چون سوز نقطه شعر سواد اعظم است
که رو سیاه کردم از منیت سوادے	حرفم ز خود تراود چون خامه فرنگی
شگفته جبهه کدام آفتاب می آید	که خنده چون سحر از گرد کاروان پیداست

(۹۴) اُمید قزلباش خان بهمانی

نام اصلی او میرزا محمد رضا است. در عنفوان جوانی از بهمان به اصفهان آمد و با میرزا طاهر وحید نسبت تلذ درست کرد و در عهد خلد مکان به هندوستان رسید و به عطای منصبی امتیاز پذیرفت و در عهد شاه عالم بخطاب قزلباش خان سرفراز گردید. و در زمان محمد معزالدین بتقریب خدمت به دارالسرور بهمان پور آمد. و در ایام ایالت امیرالامرا سید حسین علی خان از خدمت که در بهمان پور داشت معزول شده به نجسته بنیاد رسید و به داروغگی احشام کرنا تک مامور گردید. و باین تقریب به ارکات رفت و بعد چندگاه رفافت مبارز خان ناظم حیدر آباد اختیار کرد. و روز جنگ با مبارز خان حاضر بود. بعد گشته شدن مبارز خان در قید نواب آصف جاه افتاد. و غرولے طرح کرده بجناب نواب ارسال داشت. نواب شفقت فرمود. و به مزید عنایت و بحالی جاگیر مرهمی بر حیراحت گذاشت. و حراست قلعه منی مرک از توابع کرنا تک که الماس از سواحل دریای کشنا بر آورده در انجا درست می سازند. تفویض فرمود. قزلباش خان بعد چندی رخصت حرمین شریفین گرفت. و بعد تحصیل زیارت مراجعت نمود. نواب آصف جاه بدستور سابق مورد الطاف ساخت. و چون نواب آصفجاه در سنه خمسین و مائة و الف (۱۱۵۰) حضور طلب شد قزلباش خان در رکاب نواب به شاہجهان آباد رفت و در سفر بجهوپال ملتزم رکاب نواب بود. درین سفر فقیر ابا قزلباش خان مکرر برخورد اتفاق افتاد. خوش خلق رنگین صحبت بود و موسیقی هندی با وصف ولایت نه ابودن خوب می دانست و می گفت و چون نواب آصف جاه از سفر بجهوپال به دارالخلافه شاہجهان آباد

معاودت فرمود قزلباش خان همراه رفت و از آن وقت در دار الخلافه بار اقامت کشاد
 و در سنه تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) در انجا جهان فانی را وداع نمود و بحر
 اوراق گوید

خان سخن گستر سحر آفرین رخت سفر بست ازین خاکدان
 سال وفاتش دل تالان من یافته - جان داده قزلباش خان
 از و منقول است که روزی پیش ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر شکایتی از
 دست روزگار کردم - ذوالفقار خان در جواب گفت دنیا را با امید خورده اند گفتم پس چرا
 تو اب صاحب بی من می خورند -

این چند بیت از دیوانش نقل افتاده

زمانه بر سر جنگ است یا علی مدد	و گر چه وقت درنگ است یا علی مدد
روشن شود به پیش تو چون شمع سوز من	یک شب اگر تو هم بنشین بر روز من
خوشا وقتی که می بالید از جانان برود و شوم	برنگ ماه نو هر شام بر می گشت آغوشم
گشت روگردان ز بس آبادی از ویرانه ام	چون کمان حلقه بیرون شد درون خانه ام
خدانا کرده اند و همت چرا اند دوستان باشد	شنیدم کفتم داری نصیب دشمنان باشد
بدشمن دوست - با من سرگرانی بارها گفتم	نمی خواهم چنین باشی تو میخوای چنان باشد
بسا کشاد که در بستگی شود ظا هر	کلید روزی استاد فضل گرفتار است
سر گشتگی بطاعم هست	بر گرد سرت چرا نگردم

(۹۷) زائر - شیخ محمد فاخر

خلف الصدق شیخ محمد یحیی و دختر زاده شیخ محمد افضل اله آبادی است قدس سره
 اسرار هماغه نخست احوال این دو نیر اوج کمال بر ساحت قرطاس پر تو می اندازد و سواد

کتاب را به لوا مع انوار برکات معموری سازد.

شیخ محمد افضل

شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره سر حلقه خلفاء حضرت میر سید محمد کالپوی است قدس الله اسرارهما. مهر سپهر ولایت و کوب دری اوج هدایت بود و فضیلت صوری و معنوی فراهم داشت. نسبش به سیدنا عباس عم النبی صلی الله علیه و سلم منتهی می شود و غیر بنی الخلفاست.

ولادت او شب دهم ربیع الاول سنه ثمان و ثلاثین و الف (۱۰۳۸) دست داد و در آغاز حال بطور طلباء پورب در بعضی امصار تنقل و ترحل نمود و نزد قاضی محمد آصف که از متوطنان بعض قریات اله آباد بود و قضاء بلده مذکور داشت. و از شاگردان ملا عبد السلام دیوه است و مولانا نور الدین جعفر جوینپوری و دیگر فضلا عصر تلمذ کرد. و در فضائل رسمی شان عالی بهم رساند. و در عمر بیست و پنج سالگی به سعادت ارادت میر سید محمد کالپوی قدس سره فائز گشت و نعمت برکت محمدیه فراوان اندوخت و به اجازت و خلافت مستحق گردید.

اصل وطن او سید پور از توابع غازی پور است به اشاره پیر در اله آباد حل اقامت افکند. و به تلقین اصحاب و تعلیم آداب مشغول گشت حق تعالی قبول خاص عام عطا کرد و طالبان بسیار از فروغ التفاتش چراغ دل برافروختند. تصانیف عربی و فارسی و افراد را از انجمله حل ثنوی مولانا روم بین الجمهور مشهور است.

روز جمعه پانزدهم ذی الحجه سنه اربع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۴) به عالم علوی شتافت. مرقد منور در اله آباد وینرا و تَبَرُّکُ بِهِ

شیخ

شیخ محمد یحیی المعروف به شیخ خوب الله اله آبادی برادرزاده حقیقی و داماد و سجاده نشین شیخ محمد افضل است قدس الله اسرارهما بحر مواج علوم شریعت و طریقت

بود۔ وجوہ سیراب در دامن در یوزہ گران کوچہ طلب می رنجت
 درین دوازده سالگی نہال استعدادش تربیت عم بزرگوار نشو و نہا یافت۔ و از
 بحث حال کافیہ ابن حاجب حالش برگردید و تا منتهای تحصیل از خدمت شیخ استفادہ
 نمود۔ و مدتہا مدارج سلوک در نور دید۔ و بشرف کمال و تکمیل عروج فرمود و بخلافت و
 دامادی حضرت شیخ اختصاص یافت۔ و بعد از تخیال شیخ باستحقاق نائب مناب گشت
 و قبولی عظیم یافت و خارق عادات بسیار سرزد و کتب و رسائل کثیرہ تصنیف کرد و در کشف
 مشکلات علوم ظاہر و باطن شانے بلند داشت مکتوبات ایشان در چہار مجلد برہانی است
 جلی بر علو فطرت و کمال تبحر۔

شب دوشنبہ یازدہم جمادی الاولی سنہ اربع واربعمین و مائتہ و الف (۱۱۴۴)
 در جوار رحمت آسودہ آیہ کریمہ ”لَقَدْ مَرَّخِي“ تاریخ است۔ مرقد مطہر در پہلوی قبر
 شیخ محمد افضل قدس اللہ اسرارہما

شیخ محمد فاخر بمصداق فَعَزَّ ثَنَا بِنَا ثَلَاثِ زَیْب سَجَادۃ ابوبین و فرع آسمان سای
 اصلین طیبین است۔ صاحب صفات رضیہ و مناقب سنیہ۔ اساس محکم مدارج علیا
 قیاس منج و ولایت کبری۔ میزان عدل نقلیات۔ برہان نقد عقلیات۔ تشریح بدرجہ
 کمال داشت و ہمیشہ ہمت بتعدیل قسطاس شریعت می گماشت۔ بسیار کشادہ دست
 شکفتہ پیشانی بود و فتوح ذخیرہ نئے ساخت و یگانہ و بیگانہ را بہ احسان بیدار بلخ مے
 نواخت اکثر اوقات در سفر گذرانید۔ در جمیع اسفار جمعی کثیر از ابناء سبیل بہ او مے
 پیوستند۔ شیخ از ماکولات و ملبوسات خبر ہمہ مے گرفت۔ و مادامی کہ عامہ رفقا را طعام
 ہم مے رسید خود بہ اکل تنہا مے پرداخت۔

از عنفوان شعور ز خدمت والد ماجد و برادر کلان خود شیخ محمد طاہر تلمذ نمود۔ و
 کتب تحصیلی مرتب گذرانید و بر صدر استادی نشست و در سفر حجاز میمنت طراز علم

حدیث از مولانا و استاذنا شیخ محمد حیات مدنی قدس سره سند نمود - جوهر فهم و ذکای
او از بس عالی افتاده بود و در مقدمات غامضه علمی بسرعت تمام متری رسید -
جدا مجزش شیخ محمد افضل او را در صغر سن مرید ساخت و تربیت حواله شیخ محمد یحیی
کرد - مشاراً الیه در ظل پدر بزرگوار تربیت های یافت و مجاز و مرخص گردید و بعد از تحال
والد ماجد جانشین گشت -

قدح و دسنة اربع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۲) والد فقیر بانواب مبارز الملک
سر بلند خان تونی ناظم صوبه اله آباد وارد این شهر شد - و فرزندان و قبائل را از
بلگرام در آن مقام طلبید - و با اهل بیت فقیر و اهل بیت شیخ محمد افضل قدس سره آگاه
و ارتباط در جبه کمال شد - و چون محرر اوراق در سنة سبع و اربعین و مائة و الف
(۱۱۴۷) از کشور سند معاودت نمود و در شا بهمان آباد خبر اقامت اهل بیت
خود به اله آباد شنیده راست از اکبر آباد به اله آباد شتافت با اعز و کرام و بستگی
تمام بهم رسید و ایام اقامت آن بلده به مجالست و موانست این اکابر و محظوظان فرگشت
و الحال آن عهد جمعی بیاد می آید و ناخن حسرتی بر دل می زند -

و عمده همت جامع با این اعز و اخوت طریقت است که سلسله جانبین بحضرت
سید محمد کالپوی قدس سره متصل می شود - و با شیخ محمد فاخر جتتی دیگر ضم شد که علم حدیث
در مدینه منوره از یک استاد سند کردیم یعنی مولانا و محمد و مناشیخ محمد حیات السندی
المدنی قدس سره

شیخ محمد فاخر در سنة تسع و اربعین بعد مائة و الف (۱۱۴۹) عازم حریم
شریفین شد و در سنة خمسین و مائة و الف (۱۱۵۰) باین سعادت فائز گشت -
و در همین سال راقم الحروف احرام بیت الله بست و سفر دریایا با انجام رسانید
نوزدهم محرم سنة احدى و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۱) به بندر جده نازل شد -

مشاراً الیه درجده تشریف داشت و خبر مقدم فقیر از مردم جهازی که دوروز پیش از
جهاز ما رسیده بود استماع یافته بر لب دریا چشم در راه انتظار داشت. بجز در نزول
از کشتی هم آغوش ملاقات شدیم طرفه سروری دست داد و کلفتهای غربت بیکبار رخت
سفر بر بست از جده باتفاق بکمر رسیدیم و دیده نیاز بر آستان رب العزت تعالی
شانه مالیدیم.

مشاراً الیه (شیخ محمد فاخر) در اوائل سنه احدی و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۱)
بر جهازی که راقم الحروف رفته بود معاودت نمود و بوطن مالوف برگشت. و در سنه الیچ
و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۲) کثرت ثانی داعیه حرمین شریفین مصمم ساخت. و
رخت کوچ از اله آباد بر بست

و درین سفر سید غلام حسن برادر اعیانی فقیر برفاقت شیخ اراده حرمین شریفین
کرد. بعد طی مراحل داخل بندر سورت شدند و بیست و چهارم محرم سنه خمس و
خمسین و مائة و الف (۱۱۵۵) در کشتی نشستند ناگاه در آن بحر پر شور جهازات قوم
مرهته و کن که از چندی بندر لیبی را از دست فرنگیان انتزاع نموده در دریا قطع
طریق شعار ساخته اند نمودار شد. بیست و نهم محرم سنه خمس و خمسین و مائة و الف
(۱۱۵۵) وقت صبح بضر تو بهای آتش حرب اشتعال گرفت. هنگام نماز عصر گود
توپن تخته‌های بسیار مقابل یکدیگر سوراخ کرده به سید غلام حسن رسید. شیخ محمد فاخر
مکتوبی به فقیر فرستاد در انجائی نویسد که :-

”میر غلام حسن چون مرغ نیم بسمل در حرکت شدند گفتم میر صاحب شما شهید شدید کلمه بخوانید.

”ما هم اگر قسمت است بشما ملحق می شویم. بهای شریف ایشان در حرکت بود. چون در اجل

”موعود. اندکی توقف دیدم بار بار مقید می شدم که کلمه بخوانید. اول سخن که از ایشان برزد

”این بود که می خوانم و به این نهج می خوانم لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ صَلَّى

"علیه وسلم گفتم خوانید یمن بکار می آید - باز گفتند خوب شد آنچه شد و پرسیدند امروز
 "کدام روز است گفتم پنجشنبه - متبسم شدند - غالباً بیا حدیثی که در فضل موت روز جمعه و شب
 "آن وارد شده در تبسم آمدند - والا کدام وقت تبسم بود - باز گفتند من نماز عصر بخوانده ام مرا
 "تبسم سازید - به تیمم نماز عصر بر پشت غلطیده خواندند و بدستور مغرب و عشا - تمام شب پیش
 "ایشان نشسته بودم کلمه می خواندند - در میان حرف می گفتند - یک یک رفتار اطلبیده
 "استغفار کردند و کلمه خوانان شب را با آخر رسانیدند - هرگز اثر جزع از ایشان ظاهر نشد
 "می گفتند هرگز اثر درد معلوم نمی شود - مزاجی که سابق داشتم دارم این چگونه زخم است
 "که اثری از شدت سکرات با این زخم جگر دوز نیست - وقت صبح که به نماز برخاستم ایشان
 "را آشنا نیافتم - بعد از نماز دیدم انتقال روح شده است اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ
 "در عرشه کشتی غسل داده و تکفین نموده و نماز خوانده بدریا سپردیم - با وجود آنکه آب ساکن بود
 "و هوا غیر متحرک - جثه ایشان چون تیر از جهاز دور تر رفت - تا بدن مبارک ایشان بر جهاز
 "بود و جثه جهاز جانب مکه معظمه بود - بعد از آن غلیم جهاز را قابض گردیدند و خمی شدن میر غلام حسن
 "روز پنجشنبه و انقطاع نفس روز جمعه سلخ محرم سنه خمس و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۵)
 "انتهی المکتوب ملخصاً -

میرزا عنایت الدبیک اندجانی متخلص به راجی این مصراع تاریخ یافت

"شهید شد به ره کعبه سید سندی"

و محرکات شرارے از آتشکده دل بیرون می دهد رباعی

ما را نفسم گسته شورم بردند بازوی مرا شکسته زورم بردند

داغ است دلم که رفت نور بصرم نام بگذاشتند و نورم بردند

از ظهور این سانحه شگرف عبرت دست داد و برای العین مشاهده افتاد که بے عت

ازلی کثرت اسباب کارے نتواند ساخت - و بے جنبش ابروی قضا صد هزار ناوک

صیدی نتواند انداخت - برادر شهید با سامان طریق و فراوان رفیق جاده پیمایش و
بنده تن تنها بے زاد و راه از وطن مالوف سر به صحرا زد و نیزنگی قدرت تماشا باید کرد
که طوفان حوادث خاک او را بر باد فنا داد - و بدرقه عنایت سرمدی بنده را در آغوش
امن و امان به منزل مقصود رسانید و بدستور باز آورد الحمد لله و الحمد لله برادر شهید اگر چه
بمنزل نارسیده غریق لجه فنا شد اما در حقیقت چست تر بمنزل رسید و شاید مقصود بروج
اتم در آغوش کشید بحکم و مَنْ يُخْرِجُ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ
ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ -

و حضرت لسان الغیب قدس سره فرماید

دست از طلب ندارم تا کار من بر آید یاتن رسد بجانان یا جان ز تن بر آید
و دیگرے سر آید

بهر نحوی که باشد کام خود را از تو می گیرم ترا یاد دست من یا خون من در گردن امشب
ازین دو صورت اول نصیب باشد و ثانی نصیب شهید مرحوم - و او را رتبه دیگر عظیم تر
حاصل گشت یعنی سرخ روی بجز شهدا که شرف این رتبه حاجت بشر ندارد
القصة بعد شهادت سید غلام حسن کفار غالب آمدند و جهاز را با متاع و مسلین
گرفته به بندر بسی بردند و بحال شیخ محمد فاخر این قدر ترجم کردند که سوارے از
جانب خود داده از بسی بسورت رسانیدند - و اشیاء و اسباب ایشان را جز صندوق
کتب همه را بتصرف آوردند - شیخ محمد فاخر بانتظار موسم جهاز در سورت توقف کرد و در
ماه صفر سنه ست و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۶) بر جهاز عازم جدہ نشست - قضا را
جهاز به تباهنی شد - و به کنار بندر مخا رسید - شیخ چند ماه در مخا اقامت کرد و در موسم
کشتی متوجه مکه معظمه گردید - و بیست و دوم رمضان سنه ست و خمسين و مائة و الف
(۱۱۵۶) بحرم آمن واصل شد - و هم درین سال حج روز جمعه که آن را در عرف حج کبر

مے گویند۔ دریافت۔ و در سنہ تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) یازمہ ہندوستان
عطف عنان نمود۔ و در جمادی الاولی سال مذکور از بندر سورت روانہ پیشتر گردید
برادر فضا ئل مرتبت میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ قلمی نمود کہ:-

”شیخ محمد فخر در رجب سنہ تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) بہ شاہ جہان آباد تشریف
آوردند۔ فقیر را از ملاقات مسرتھا حاصل شد و بعض رؤیا کہ در ملاقات ایشان دیدہ بودم
”و بعید از عقل مے نمود۔ بقدرت حق سبحانہ و تعالیٰ صادق برآمد۔ و میرزا خان جانان
”مظہر از ملاقات ایشان بسیار مخطوط شدند و با ہم صحبتھا گذشت ششم رمضان سال مذکور
”نقل مکان بخانہ فقیر کردند ہشتم منہ رخت کوچ بر بستند و در بہمن ماہ بہ اکبر آباد رسیدند
”و بیست و سیوم متوجہ الہ آباد شدند انتہی

شیخ یک سال در الہ آباد ماند و در ماہ شوال سنہ ستین و مائة و الف (۱۱۶۰) از
راہ بنگالہ عازم دریای محیط شد کہ از انجا در جہاز نشستہ سرے بحرین کشد۔ و در
عظیم آباد و مرشد آباد و دیگر امصار سر راہ حکام خدمتھا بتقدیم رسانیدند۔ از بند
ہو گلی بر جہاز نشست۔ قضا را مسافت چند روز قطع کردہ چو بے از جہاز شکست
سہ ماہ جہاز در دریای تباہی ماند آخر الامر بہ موضع چا تگام کہ منتهای دیار شرقی
عمل پا دشاہ ہند است از جہاز فرود آمد و بہ علت موسم برشکال سہ چہار ماہ در چا تگام
گزرانید از راہی کہ رفتہ بود بہ الہ آباد برگشت۔ درین مرتبہ نیز حکام سر راہ ندور
فراوان گزرانیدند۔ قریب دو ماہ در الہ آباد ماندہ قصد شاہ جہان آباد کرد
و بیست و پنجم رمضان سنہ ثقتین و ستین و مائة و الف (۱۱۶۲) و اصل آن شہر
شد۔ و چندی بہ اقامت آنجا پرداخت و باز نطق ہمت بزیارت حرین شریفین بر
بست۔ و محض بہ ارادہ ملاقات راقم الحروف اول قصد و کن کرد۔ و غرہ شعبان
سنہ اربع و ستین و مائة و الف (۱۱۶۲) از شاہ جہان آباد روانہ شد و پنجم

ذی الحجه سال مذکور به برهان پور رسید. فلک ناتوان بین فرصت نداد که به رویت
یکدیگر کنند تمنا برآید. بعد عبور دریای نرید بیماری سرسام اورا عارض شد. و پس
از وصول برهان پور بیماری قوت گرفت و یازدهم ذی الحجه روز یکشنبه وقت اشراق
سنه اربع و ستین و مائت و الف (۱۱۶۲) همان عزیز را در راه بیت اللہ فدا ساخت
تاریخ تولد او که در سنه عشرين و مائت و الف (۱۱۲۰) واقع شد "خورشید"
است و تاریخ انتقال "زوال خورشید" عمرش چهل و چهار سال -

در حالت مرض وصیت کرد که از مشائخ برهان پور - شیخ عبد اللطیف
قدس سره در کمال تشرع بودند و بر مرقد مبارک ایشان بدعتهای اهل زمان به عمل
نمی آید مراد رجوار ایشان دفن سازند - موافق وصیت بعمل آوردند
و احسرتا که این چنین صاحب کمال و پیام شباب ازین عالم رحلت کرد و در اغ
مفارقت بر دل یاران گذاشت - پسر دوازده ساله اگر عمر با چرخ زند مشکل که چنین ذات
قدسی صفات بهم رساند -

قول میرزا جانان است که :-

"بسیارے از کبراء دین را مشاهده نمودم بعد از یازده صد سال یک شخص که عبارت از شیخ محمد فاضل
است موافق کتاب و سنت دریافتم -

و نیز قول میرزا است که :-

"بسا ارباب کمال را برخوردیم آن قدر که نزد شیخ محمد فاخر ارزان شد مہیج جا اتفاق نیفتاد -

یعنی میرزا برخلاف وضع خود به ملاقات شیخ محمد فاخر اکثرے رسید

شیخ محمد فاخر صاحب دیوان است - این چند بیت از آنجا فر گرفته شده

بباغ عاشقی از میوه و گل نیست سامانے کنم با دام و زنگس را فدای چشم گریانی
آئینه با صفای رخت رو گرفته است گل پیش آن دهن دهن بو گرفته است

دارم دلی که بردم تیغ ست راه او مژگان چشم یار بود سیر گاه او
 بر میان بر زده دامان ز کجای می آئی مرحبا گر بشکار دل می آئی
 حُب دنیا می فرسید خاطر افسرده را گوشمالی می دهد رویا شیر مُرده را
 مور را در خم زلف تو به بیند مارے عینک دایره دلم از چه کلان بین شده است
 مرا از آمد و رفت نفس روشن شد این معنی که اقبال جهان در دم زدن ادبار می گردد
 دنیا عزیز کرده دنیا طلب بود از التفات شوی بود قدر زن بلند
 کنند گور پرستان زیارت زاهد که زیر گنبد دستار زنده در گور است
 بعد مردن نیز بارم نیست بر دوش کسے همچو رنگ گل عدم پیامیم از پرواز خویش
 در گلستانی که مارنگ تماشا ریتیم آسمان یکبال بر هم خورده طاؤس بود

رباعی

تا پیر و چار یار اختیار نہ از چار اصول دین خبر دار نہ
 در طبع تو این چهار عنصر با هم تا هست باعتدال - بیمار نہ

رباعی

گرتن به بلاهای قضا نتوان داد از کف سر رشته رضایتوان داد
 در هر چه نشد مگو چنین بایسته تعلیم خدائی بخدا نتوان داد

(۹۸) فضل - شیخ محمد ناصر

برادر اعیانی شیخ محمد فاخر زائر است - کسب کمالات از حاشیہ محفل والد ماجد
 خود شیخ محمد یحیی و برادر کلان خود شیخ محمد طاہر قدس اللہ اسرارہما نمود - و از علوم
 صوری و معنوی بہرہ وافر اندوخت -
 جد بزرگوارش شیخ محمد افضل اورا در خورد سالی مرید گرفت - و بہ دست

تربیت شیخ محمد یحیی حواله نمود۔ و بعد فوت پدر والا گهر بر مسند آباء کرام مرجع نشست۔
و طریقه انیقہ اسلاف را با ہتمام تمام نگاہبانی فرمود۔

فیما بین فقیر و او اخلاص خاص بود۔ حیف کہ در ریعان جوانی آن شجر سایہ
افکن از پیا افتاد و این حادثہ بیست و یکم جمادی الاولی روز چہارشنبہ وقت نماز مغرب
سنہ ثلث و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۳) واقع شد و پائین روضہ منورہ شیخ محمد افضل
جد خودش مدفون گردید۔

مسودہ اوراق در تاریخ وفات مشائرا الیہ و شیخ اسد اللہ غالب کہ ذکرش می
آید۔ مے گوید۔

افضلی شیخ کامل و غائب	آرمیزند در ریاض ارم
سال تاریخ گفت غمزہ	آہ رفتند ہر دو زمین عالم
ذکاء ذہن بدرجہ کمال داشت و شعر بسرعت تمام می گفت۔ صاحب دیوان است	چو صبح صافی آئینہ ام ز دم زدن است
صفای خاطر روشن دلان ہمین سخن است	چون نگین در حلقہ خود را از پرائے نام کرد
ز اہد از خلوت نشینی فکر صید عام کرد	کہ صافی ترکند گرو بیتیمی آب گوہر را
سخنور چون بمیرد شعرا و مشہور تر گردد	لب گزیدہ انخیار را چہ بوسہ زخم
عقیق کندہ نام دگر چہ کار آید	

(۹۹) غالب۔ شیخ اسد اللہ

دختر زادہ شیخ محمد افضل الہ آبادی است و برادر خالہ زادہ شیخ محمد ناصر افضل
اصلش از جوپور است۔ جد کلا نش سجادہ نشین شیخ محمد افضل جوپوری استاد
علامتہ العصر ملا محمود جوپوری بود۔ غالب بانساب افضلین تفاخر داشت۔ جوان
صاحب استعداد شاہستہ بود۔ ہمیشہ رگ خامہ سخن ریز را بہ نشر اندیشہ مے کشود۔

و تئیکه راقم الحروف از دیار سنده بولایت هند معاودت نمود. متقارن طلوع هلال
رمضان المبارک سنه سبع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۷) داخل الہ آباد گردید۔

مشاراً الیہ این رباعی گفته ضیافت طبع فرستادے

چون کرد و رود سوی من یار سعید فی الحال مہ نوبلک گشت پدید
از بسکہ فرود عشرت از آمدنش ماہ رمضان برای من شد مہ عید
اواخر ایام زندگانی بہ دار الخلافہ شاہجہان آباد آمد و نہم ذی القعدہ سنہ
ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳) از لباس حیات مستعار عاری شد و دران شہر
مدفون گردید۔

از انکار اوستے

دل دیوانہ دارم کہ خاموشی است تقریش برنگ زلف خوبان بی صدا افتادہ زنجیرش
گذرانہ کو چہامی تنگ کو صاحب دماغان نمی آید برون از خامہ نقاش تصویرش
سیر مہتاب دو چندان کند آرایش حسن سایہ زلف بر خسار تو زلف دگر است
پی بفکر آن دیوان از یاد برومے برم تیغ قاتل رہبر و ملک عدم را جادہ است
ز بیماری نیفتد تا بہر جا سرمہ را نازم عصای آبنوسی داد از دنبال چشمش را
روز محشر غبار تربت ما دامن بو تراب مے خواہد

(۱۰۰) مخمور مرشد قلی خان

نام اصلی او میرزا الطف اللہ است پدرش حاجی شکر اللہ تبریزی از
ایران دیار وارد ہندوستان شد و در بندر سورت طرح توطن انداخت۔
مرشد قلی خان در بندر سورت سنہ خمس و تسعین و الف (۱۰۹۵) متولد شد
سال ولادت این مصرع مستفاد مے شودے

”بر سپهر سعادت آمد ماه“
 ۹۵ ۱۰ هـ

بعد از آنکه سنین عمرش بسره تمیز رسید در خدمت آقا حبیب الله اصفهانی
 که از فضلا و مقرری و از شاگردان رشید آقا حسین خوانساری بود و در بندرسورت
 سکونت داشت - بتحصیل علوم پرداخت و بقدر فضائی اکتساب نمود

بعد فوت والد بر سبیل تجارت جانب بنگاله رفت نواب شجاع الدوله ناظم بنگاله
 جوهر قابلیت او دریافته صبیح خود را در عقد ازدواج او در آورد - و از حضور سلطانی
 بمنصب عمده و خطاب مرشد قلی خان سرافراز شد و سالها بصوبه داری مالک او دیسم
 فرق امتیازا فراخت

آخر از ورق گردانی روزگار و دغا سازی نوکران خود از دارالاماره بیجا شد و خود
 را در ظل نواب آصف چاه ناظم دکن کشید و مدتی با او بسربرد - انجام کار در حیدرآباد
 (دکن) رخت اقامت انداخت - و شانزدهم رمضان سنه اربع و شصین و مائت و الف
 (۱۱۶۲) مسافرت زندگانی بی پایان رسانید -

در شعر زبان خوبی دارد - و مضامین تازه هم یابد - دیوان مخموز نخط خودش بنظر در آمد
 و این چند شعر فرا گرفته شده

کو ساغر می تادم از هوش خود افتم	مانند سبب دوست در آغوش خود افتم
پشت فلک بجاک رساند غرور ما	که سار را کند کمر سنگ زور ما
بسان شیشه ساعت رفیق کار پیدا کن	بیک ساعت زمین و آسمان را زیر و بالا کن
باشد دو جهان قائم از ان ذات یگانه	بر پا جو کمان است بیک تیر دو خانه
تعجب نیست بد طینت اگر حاجت روا گردد	که زخم کهنه را خاکستر عرق دوا گردد
ز و نمان کی بخود در ماندگان را کار کشاید	گره امکان ندارد باز از انگشت پا گردد

زان نسبتی که هست بسنگ آ بگینه را
 ای سنگدل شکست من آخر شکست کیست
 بگلزار محبت رشته گلدسته را مانم
 که عمرم جمله صرف اجتماع دوستان گردد
 سر از مضمون آن زلف سیاه بیرون نمی آرم
 که در چشمم چو مکتوب مرکب خورده می آید
 تسکین دل ز صحبت روشندان طلب
 آئینه بیقراری سیاه می برد
 چرا بسر نرود زود دفتر ایام
 که خود بخود ورق این کتاب می گردد
 می فریید نازنینان را بهر صورت که هست
 چون درختی که ز هر شاخ دهد ریشه بخاک
 منم آن مست که گرمی ندهد دست بهم
 رتبه شخص فراید ز صفای باطن
 درین چمن بچه امید خوش کنم دل را
 پندار از ضعیفان کار سنگین بر نمی آید
 که کوهی می شود صورت پذیر از خامه موئی

(۱۰۱) اقدس میررضی شوستری

والد او سید نورالدین شیخ الاسلام بلده شوستر بود - و منصب شیخ الاسلامی آن
 دیار از قدیم الایام به آباء و اجداد او تعلق دارد -
 ولادت میررضی در شوستر سنه ثمان و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۸) واقع
 شد از آغاز شعور دامن به کسب فضائل برزود - و علوم عقلی و نقلی در شوستر از خدمت
 والد خود - و بعضی از فضلاء آن دیار اخذ نمود - بعد از آن شبدر سیاحت جولان داد
 و اصفهان و قم و کاشان و سائر بلاد عراق عجم را تماشا کرد - درین اماکن نیز
 بتحصیل علوم پرداخت - و ایضا عراق عرب را سیر نمود و پیشانی سعادت در عتبات

عالیات مالید۔ آنگاہ نطق عزم بگلگشت ہندوستان برلبست۔ و در سنہ تسع و العین
و مائتہ و الف (۱۱۴۹) از بندر بصرہ بہ بندر سورت رسید۔ و ایامی درین شهر توقف
نمودہ از راه دریاسری بدیار بنگالہ کشید و در سایہ عاطفت نواب شجاع الدولہ
ناظم بنگالہ بصیغہ مصاحبت مدتی بسر برد۔ و بعد از انتقال نواب مذکور رفاقت نواب
مرشد قلی خان صوبہ دار اودلیسہ برگزید۔

و چون مرشد قلی خان بہ دکن آمد میرہم مرافقت نمود و بعد چندی از مرشد قلی خان
جدا شدہ در ظلال مرحمت نواب آصفیہ خدیو کشور دکن مدتی روزگار گزرا نید۔
چون مسدک او و استغنیاست آخر الامر دست از مصاحبت نواب آصفیہ
برداشتہ در حیدر آباد دکن گوشہ انزو گرفت و بایکی از سادات تفرش کہ از مدتی منوطن
حیدر آباد اند وصلت نمودہ بتاہل پرداخت۔

فقیر اول در لشکر نواب آصفیہ سنہ ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۰) بامیر ملاقات
مستوفی دست داد۔ بعد از ان در سنہ خمس و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۵) درود فقیر بہ
حیدر آباد صورت بست و دیدہ و ادیدہ مکرر بعمل آمد۔

امروز میر بے نظیر زمان است و در طلاقت لسان و صوف فضائل ممتاز اقران۔
صریر کلک اقدس سامعہ می افروزد

ظالم از عربہ بارستم خویش کشد	عقرب از کج روشی بر سر خود نیش کشد
نباشد خود نمائی مردم افتادہ از پارا	کہ ز نگینی نباشد سایہ گلہاے رعنا را
عمر بیچ مے رود رحم و جفاے یار کو	وصل سبک عنان چہ شد بجرگران وقار کو
نرم شوکز سخت گیران کا صورت گیر نیست	خامہ فولاد ہرگز لائق تصویر نیست
رفتہ رفتہ ظلم گردون بیشتر از عدل شد	این کمان از بسکہ بکجا ماند آخر خانہ کرد
پرتو خورشید را آئینہ سازد گرم تر	مہر کم را سینہ صافیہا فراوان مے کند

ریاضت در جهاد نفس باشد حربۀ مردان
خوش آن پہلو کہ ترکش بند نقش بویا گردد
سخت رویان فارغ انداز کاوش اہل جہان
در زمین سخت رسم کنند بنیاد نیست
دولت بے زبگان سرمایہ سنگین دلیست
خاک چون یاقوت گردد سنگ خار می شود
تا چند بار خاطر دلہا توان شدن
یک چند گر بہ سیر گلستانم آرزوست

(۱۰۲) حزمین - شیخ محمد علی،

سلسلہ نسبش بہرودہ واسطہ بہ شیخ زاہد گیلانی مرشد شیخ صفی الدین اردبیلی
جد سلاطین صفویہ می پیوندد۔

ومولد و منشأ شیخ اصفہان است۔ چون نادر شاہ بر ممالک ایران استیلا
یافت و امنی کہ در عہد سلاطین صفویہ بود بر ہم خورد۔ شیخ رخت سفر بہ دیار ہند کشید
و در سنہ سبع و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۲۷) از راہ دریا بہ بندرتہ رسید۔ و از
طریق سیوستان و خدا آباد وارد بلدہ بھکر گشت۔

اتفاقاً در ان ایام عطف عنان فقیر از سندہ بجانب ہند واقع شد و در بلدہ
بھکر با شیخ ملاقات نمود دست داد۔ جامع علوم عقلی و نقلی است و در نظم و نثر مرتبہ
بلند دارد۔

آخر از راہ ملتان و لاہور متوجہ دارالخلافہ دہلی شد۔ و قریب چہار^{۱۷} سال
درین شہر بعنوان انزو و اقامت گزید۔

و در سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) از شاہجہان آباد بر آمدہ چندی
در اکبر آباد وقفہ کرد و از انجا بہ شہر بنارس شتافت۔ و بعد چند سہ از انجا بہ
عظیم آباد پتہ رفت

در بھکر جزو سہ از اشعار طبع ازاد بہ دستخط خود تو اضع فقیر نمود۔ و اکنون دیوان

شیخ بخط خودش شخصی نزد فقیر آورد۔ فرصت انتخاب نہ شد۔

این چند بیت از نتایج طبعش کفایه است

آه دل سوخته کان متصل آید بیرون	شمع را شعله مسلسل ز دل آید بیرون
باشد به چین هر گِل دایم هوسها	رَشک است با زادی مرغانِ قفسها
پیش از ظهور جلوه جانا نہ سوختیم	آتش بسنگ بود که ما خانه سوختیم
ای وای بر اسیری کز یاد رفته باشد	در دام مانده باشد صیاد رفته باشد
شادم که از رقیبان دامن نشان گزشتی	گوشت خاک مایم بر یاد رفته باشد
دل ز وعده بر آتش فکندی و رفتی	بیا که سوختن این کباب نزدیک است

(۱۰۳) مثنوی میرزا عبد الرضا صفایانی

از صاحب طبعان حال و نکته سخنان بلند مقال است۔ سلسله نسبش به مالک اشتر رضی اللہ تعالیٰ عنہ منتهی می شود۔

مولد و منشأ او اصفهان است۔ مدتهاست که بسیر مہند تشریف آورده اول بانواب برهان الملک سعادت علی خان نیشاپوری ناظم صوبہ اودھ۔ قریب اعتبار بسر می برد۔ و بعد انتقال برهان الملک رفاقت نواب ابوالمنصور خان صفدر جنگ برگزیدہ

نقد و ربلدہ لکھنؤ اورادیم چنانچہ در ترجمہ سید جعفر روحی تحریر یافت۔ مردی درویش سیرت فانی مشرب است۔ خلق و شکستگی بمرتبہ کمال دارد۔ صحبت او ہم نشینان را سرمایہ سرور می افزاید۔

صاحب دیوان است اما اشعار ایشان بفقیر کم رسیده۔ رباعی

نو خط چہرہ نیاز است مرا در ہر ہر موی خویش ناز است مرا

صد بار چوبگرد سرش می گردم یک دورۀ تسبیح نماز است مرا

(۱۰۴) آرزو سراج الدین علی خان اکبر آبادی

از شعراء حال - و تازه گویان خوش خیال است - قریب پنجاه سال است که در گلستان سخن می کند و بدستگیری ثعبان قلم بازار سحر آفرینان می شکند - فقیر در حین تالیف این کتاب دوستی نامه مشتمل بر طلب ترجمه قلم آورد و مشاراً به بنطوق و اذ احییتهم بلحیة فحیو ایا حسن منها عمل نمود - و مکرر به تخریر جواب و ارسال احوال و اشعار خود مسرور ساخت و قلمی نمود که :-

”فقیر بخدمت میر عبد الجلیل مرحوم بلگرامی مکرر مستفید شده و صحبت شعر اتفاق

”افتاد - حالا باده ارتباط دو آتش شد و گل دوستی رعنا گشت

نسب آرزو از جانب پدر به شیخ کمال الدین خواهرزاده شیخ نصیر الدین محمود نور الله ضریحک و از جهت مادر به شیخ محمد عوث گوالیاری شطاری عطارى سراج الله سر و حه منتهی می شود - و نسب شیخ محمد عوث به شیخ فرید الدین عطار نیشاپوری محط ضریحک می پیوند و لهذا ایشان را عطارى گویند -

ولادت شیخ سراج الدین در منتهای مائۀ حاوۀ عشر (۱۱۰۰) واقع شد - از بدو شعور به تحصیل علوم رسمیه پرداخته - و در سن چهارده سالگی خود را به سخن مشغول ساخته - و تا بیست و چهار سالگی کتب متداوله درسی در خدمت فضلاء عصر گزرانیده و رفنون فراوان استعداد بلند بهم رسانیده - سپس در سلک منصبداران پادشاهی درآمد -

و در اوائل سلطنت محمد فرخ سیر بخدمت از خدمات گوالیار مامور گردید و در

سنة اثنتین وثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) به دار الخلافه شاه جهان آمد و از آن وقت تا زمان حال درین شهر بسر می برد - و هنگامه سخنوری گرم دارد

صاحب فراوان تصانیف است مثل رساله "موهبت عظمی" در فن معانی و رساله "عطیه کبری" در فن بیان - هر دو بزبان فارسی بطریق "مفتاح" و "تلخیص" که سابق کسی برین منوال ننوشته - و فرهنگ "سراج اللغة" بطور بزبان قاطع و "چراغ هدایت" در بیان لغات و اصطلاحات شعراء جدید که در کتب سالفه نیست و "نوادیر الالفاظ" مشتمل بر لغات هندی که فارسی و عربی آن در هند غیر مشهور است - و "شرح سکندرنامه" و "شرح قصائد عرفی" و "سراج منیر" اجوبه اعتراضات ابوالبرکات تمیز بر اشعار عرفی و غیره و نسخه "داد سخن" شرح قصیده ابوالبرکات تمیز که در اعتراضات شهید ابرقصیده قدسی محاکمه نموده - و شرح گلستان مسمی به "خیابان" و تذکره اکثر شعراء متقدم و متاخر که درین ایام بتخریر آن اشتغال دارد و کلیات او نظماً و نثراً قریب شش هزار بیت است و بعد از آنکه خط مشاژ الیه چهره وصول نمود مختصر دیوانش شخصه تازه از شاه جهان آباد آورد و این ابیات از آنجا سمت تخریر یافت

مگو که چاره دل از سبونه آید	کدام کار که از دست او نماند
چند چشم دوستی زین ساده لوحان داشت	چشم حفظ الغیب از آئینه نتوان داشت
در هوای آن پری رو چشم من پرواز کرد	طفل بازی کوش اشکم را کبوتر باز کرد
کجی نیست در طریق خدا	بنگین راست می کند دعا
محض معدومیم و در عالم هویدا ایم ما	خوب اگر فهمد کس تصویر غنائیم ما
نماند، همچو حنا هیچ اختیار مرا	سپرد بسته بدست تو روزگار مرا
چو شبم آبله پیدا بروی آن گل شد	قماش حسن به بیند که چشم بلبل شد

اگر از ناز بتان اذن تماشا گیرند	از کف آئینه گذارند و دل ما گیرند
دفع غفلت زندگی افزای انسان می شود	عمر از شب زنده دار بهاد و چندان می شود
گلرخان تنگ دلم خاطر من شاد کنید	چون شود بند قبا باز مرا یاد کنید
دلبران با هم آشنا مشوید	بتلائییم ما شما مشوید
بنوش خون دل من که خوش نمک دارد	شراب میکرده ام لذت گزک دارد
می کند ناز خط او نه دمید است هنوز	بید مانع است که نگش نرسید است هنوز
عرض بے طاقتی خود بچه انداز دهم	بشکنم شیشه دل تا بتو آواز دهم
وحشت آموز غزالانم من	شهر استاد بیابانم من
به بزم می پرستان خود نمائی شیخ کمتر کن	بسان شعله اسباب معیشت را بسر کن
شنیدم از ره دور آمد آن شوخ فریبنده	شود ای کاش شمع محفل من ماه آینه
ندارد یاد ایام جدائی چشم مست او	حسابی نیست در پیش فرنگی سال هجرت را
فریب خوش سپران خوردن آرزو رسم است	ز روی تجربه گفت این چنین پدر ما را
شکسته پانشین آرزو بگو شده صبر	که شاه ملکیت فقر چون تمر لنگ است
هر که خود تربیت خود نکند حیوان است	آدم آنست که او را پدر و مادر نیست
تغافل این همه رسم کجاست جان کبی	بخلف وعده دلم نیز شرمسار تو نیست
گرفت آن میه بندی میه دیگر در بر	دگر میسر حکایت که چند در چند است
گر مصحف عذار تو افتد بدست من	ختم نمی بشوق بیک بوسه کردن است
نیست خالی از تناسب عضو عضو آن پری	ساق سیمین دست آئینه زانوی است
چنین که منع ز سرگوشی خودم کردی	بخاطر تو ندانم چه احتمال گذشت
می دو اند آسمان را بهر کار خاکیان	از بزرگیها بود گر بے وقارم کرده اند
نجالت می کشم بسیار از روی وقای خود	نو گاهی کرده باشی یاد من یاد منم آید

حسود پست شد آنجا که بیت خود خواندم
 چنانکه بر سر کس خانه فرود آید
 نمی فهمم زبان تر کی چشم سخن گویت
 اشارت های ابرو شاید اینجا ترجمان باشد
 نقش در عالم نشانند آنکه سود عمر او
 همچو خوش خط مهر کن در نیک نامی صرف شد
 دیده باشی گل شبیم آلود
 گریه را هم دل خوش می آید
 آرزو بجاست سعیت در تمنائے وصال
 عالمی گرجان دهد آن شوخ کی تن میدهد
 کم بود از شوق خالی حسن موزون بُنان
 سر و این باغ است دار عشق بیجان بیشتر
 لیکن دل ما آخر از آن شوخ کشیدی
 ای آینه ما قدر تو نشناخته بودیم
 پامال کرد خون من تیره روز را
 زانو سیه سمند سواری که دیده ام
 نصیب اهل کمال است از جهان تغذیه
 که در شکنجه فتد چون شود کتاب تمام
 ربود از دل عشاق بی حضوری را
 غبار خط تو خاک شفاست پنداری
 ز تار و تشنه ما بے سجه نباشد
 چون شمع جمع کردیم رندی و پارسائی
 خطاست اخذ معانی ز فکر هم طرحان
 زمین شعر کجا حق شفعه داشته است
 شود چو بازو من ناز بالش خوابت
 تو خود بگو که مرا آن زمان چه باید کرد
 واجب القتل نخواهد بود زینسان در جهان
 خون عاشق تیز چون شبنم باشد کشتنی
 آرزو اطفال را هم هست افیونی ضرور
 حیف آن عاقل که ماند زنده بے کیفیت
 هر چند از و شیم و لیکن همه او شیم
 مانده فیله که تراشیده ز عاج است
 آن دو گیسوی سیه بر روی رخشان آرد
 شعر هندی بوده است از میز را روشن ضمیر
 پوشیده ماند که بعد تمام سرو آزاد - سراج الدین علی خان آرزو از
 شاه جهان آباد برخاسته رخت سفر به دیار شرقی کشید - و در بلده لکهنو آمد - و
 بواسطت اسحق خان بانواب صفدر جنگ ناظم صوبه اوده بر خور دو بچوا
 اختصاص یافت و چون نواب صفدر جنگ هندی هم ذی الحجه سنه سی و ستین و مائت

والف (۱۱۶۷) درگذشت۔ آرزو باشجاع الدولہ خلف نواب مذکور کہ قائم مقام
پدرشد بسرمے برد۔ و در جمادی الاخری سنہ تسع و ستین و مائتہ والف (۱۱۶۹) در
بلدہ لکھنؤ فوت کرد۔ و در ہمین شہر مدفون گردید
مؤلف کتاب گوید۔

سراج الدین علی خان نادر عصر زمرگ او سخن را آبرو رفت
اگر جوید کسے سال و فاتش بگو۔ آن جان معنی آرزو رفت

(۱۰۵) مظہر میرزا جان سلمہ اللہ تعالیٰ

مظہر فیض الہی است۔ و مشرق صبح آگاہی۔ شاہ مسند فقر و فنا۔ و مقیم آستان
توکل و استغنا۔

نام والد ماجد او میرزا جان است ازینجا وجہ تسمیہ او توان دریافت امانام
و تخلص او گویا عنایت ترجمان اسرار قیومی مولانا می رومی است کہ پانصد سال پیش
ازین در دفتر ششم شنوی ارشاد فرمودہ و کرامتہ نمایان بجزار انجمن استقبال و ا
نمودہ یعنی ۔

جان اول مظہر درگاہ شد جانجان خود مظہر اللہ شد
لیکن نام او بر السنہ میرزا جانجان جاری شدہ۔ این اسم ہم معنی بلند دارد
فقیر ابا میرزا ملاقات صوری صورت نہ بستہ اما غائبانہ اخلاص کامل است
و ہمیشہ بہ آمد و رفت مراسلات خط ہمکلامی حاصل۔

میرزا جامع فقر و فضیلت و سخن گستری است۔ و بہ اقتضای اسم خود روح الريح
معنی پروری۔ نوعروس مقال را بمشا طگی ذہنش طرز تازہ۔ و تصویر خیال را تبروتی
فکرش حسن بے اندازہ۔ شعلہ آوازش آتش زین خرمنا۔ و شوخی اندازش شور

افکن انجمنها -

فقیر در اثناء تحریر این کتاب تکلیف ترجمه کرد - میزرا ترجمه خود و اشعار آبدار به تحریر
در آورد - و متاع نفیس از الفاس خود هدیه دوستان ساخت نسخه ترجمه این است
"فقیر جانجان متخلص به مظهر سپهر از ارجان جانی تخلص - علوی نسب - هندی مولد حنفی مذهب
"نقشبندی مشرب است - در عشره اولی مائت ثانیه بعد الف ولادتش اتفاق افتاد - نشوونما
"ظاهری در بلده اکبر آباد یافته - تربیت باطنیش در محروسه شاهیجهان آباد از جناب حضرت سید محمد
"بد او فی نقشبندی مجددی واقع شد سلسله نسبش به بیست و هشت واسطه توسط محمد بن حنفیه
"به شیربیشه کبریا علی مرتضی کرم الله وجهه منتقل می شود -

"بعد اعلای او امیر کمال الدین در اوائل مائت ناسعه از خطه طائف بجنب قسمت بخرد
"ترکستان رخت اقامت انداخت - و بفرمان روائی بعضی از ان ممالک عمر گزرا شده - اولاد
"کثیر هم رسانید از انها امیر مجنون و امیر بابا در عین فتح هندوستان که بردست همایون
"پادشاه اتفاق افتاد - درین مملکت وارد شدند - از ان باز خدمت و رفاقت سلاطین گورکانیه
"شعار مردم این خاندان بود

"میزرا جان مذکور که در ششم مرتبه از امیر بابا و در درجه دوازدهم از امیر کمال الدین مسطور
"واقع است بعهد عالمگیر پادشاه علیه الرحمة بعالی منصب ترک دنیا سراز گردید -

"و این خاکسار از بد و طفلی هوای مال و جاهش در سر نه پیچید - بعد تحصیل ضروریات این مملکت
"غبار خود را بدامن دولت از خود ز قفطان بسته بامید آنکه چشمی در عالم دیگر باز کند - چون نقش قدم
"بر در ایشان نشسته است - از بس دماغش ضعف تومی دارد - تاب تدبیر اسباب نمی آرد بخیر و تفریدی
"اختیار کرده نان بر خوان دو نان نخورده - و چون گل عمر خود را بیک خرقة بسر برده بتحریک شور عشقی
"که نمک خیر دوست گاه بی بفریاد و می کند - چون ناله اش موزون واقع می شود احباب از راه جو
"شناسی به میزان اشعارش می سنجند - و گرنه او را از غایت انصاف نظر به بی سر مایگی خود و کافی بر

«سخن نچیده زیاده برین نیست که نظر بزرگان یافته حسن قبولی بهم رسانیده است - او سبب آن حسن خاتم هم نصیب کند

«ومن اشعاسا ۵

باغبان رو بمن آور که ثنا خوان تو ام
همچو سیلاب روم گریه کنان جانب شست
طرفه شمعی تو که چون صورت فانوس خیال
خوب گفתי عزلی مرثیه من مظهر

آنکه روز و شب بلا گردان دیدار خود است
پشت پای بر حنا نه دسرمه را در خاک ریخت
خدا یا آتش سودا ز سرتا پای من گیرد
هنر در کار باشد عشق را چون پاسبان آمد
ازان پیراهن خود چاک می سازم که می ترسم
ازین عالم مجرومی روم چون بوی گل مظهر
نسب و رست کند گریه به زاری ما

کا هید و خلهای سخن گر چه تن مرا
مرا گشت است و باز این مرگ با من سرگران دارد
سوز دل از بهرین موکم نمایان کرده اند
سحر عبید گل و عاشور بلبل در چمن دیدم
نیاز مشهد پروانه شمع خواه هم بُرد
مبادا بلبل دیگر پس از من آشیان بندد
چشم بر چشم چه افتاد گرفتار یهاست
عکس رنگ پان نمایان است از پشت لب

چون صبا باد فروش گل و ریجان تو ام
من که جاروب کش گور غریبان تو ام
متصل گرد تو می گردم و حیران تو ام
جان ندارم که دهم کشته احسان تو ام
داغ همچون آفتاب از دست رخسار خود است
از پی آزار من ناحق در آزار خود است
اگر عریانم چون شمع نام پیرهن گیرد
درین ره تیشه باید که دست کوهن گیرد
گر بیایم بچشر آید و دامان من گیرد
که ترسم حق عریانی گریبان کفن گیرد

همین بس است پس از مرگ خیر جاری ما
بالید چون نگین مُنَبَّت سخن مرا
ترا بخش من چون دید گشت این مرده جان دارد
این جفا جویان مرا سرو چراغان کرده اند
برنگ آمیز گردون چون سحر بسیار خندیدم
اگر وصال تو این بار رو نمود مرا
توان آویخت از شاخ بلندی استخوانم را
حلقه بر حلقه چو افروزد و دگر زنجیر است
این بند نشی از کجا در سبزه ارفاده است

هیچ کس بر جامه زیبای قتل من ثابت نکرد
 گرچه خونم چون سبب سبب دامن گیر بود
 نداشتستی من تا عدم سر مو فرق
 کمر تو بستی و من مفت از میان رفتم
 مبین آئینه گردی زخمی تیغ نگاه خود
 ضرور است ای پسر از رحمت سیفی حذر کردن
 جز تو در دیده من کس نگذازد قدمی
 شهره دارد که درین خانه پری می باشد
 بنان اگرچه ندانند قدر منظر ما
 خدا گواه که دیوانه سخت معتنم است

(۱۰۶) در دمنده - فقیه صاحب

از نجباء او دیگر است - و شعراء خوش تقریر -

او دیگر شهری است از توابع محمد آباد بیدر - مرقد منور شیخ صدر الدین قدس سره
 که از مشاهیر اولیاء دکن است درین شهر واقع شده - راقم الحروف مکرر زیارت مزار
 فائز الانوار سعادت اندوخته -

مولد فقیه صاحب او دیگر است - در صغر سن همراه والد خود مطابق سنه ست و ثلثین و
 مائده الف (۱۱۳۶) از دکن به دار الخلافه شاهجهان آباد رسید - و در ظل عاطفت
 شاه ولی الله نبیره شاه گل متخلص به وحدت سهرندی قدس الله اسرارهما
 جا گرفت - و به تهذیب اخلاق و تحصیل حیثیات مشغول گردید - بعد چندی والد او رخت
 زندگانی بر بست - میرزا جانجان منظر سلمه الله تعالی او را در سایه شفقت خود گرفت و به
 بمن عنایت و تربیت ایشان مجموعه کمالات شد و در فن سخن رتبه شایسته بهم رسانید و میرزا
 در حق او گوید -

منظر مباشر غافل از احوال در دمنده
 تعلیمت اینک در گره روزگار نیست
 شعر فارسی در بخت هر دو خوب می گوید - ساقی نامه رتخته او مشهور است که مقبول طبائع
 گردیده -

فیما بین فقیر و مشاعر البیہ غائبانہ اخلاص وافی است و ہمیشہ طریق مراسلات مسلوک
درین ایام بہ تقریبی از شاہ جہان آباد بہمت بنگالہ رفتہ و نزد ناظم بنگالہ بہ جمیعت
مے گزراند

اشعار او بہ فقیر کم رسیدہ - چند بیت پیش ازین بر پشت خطی نوشتہ بود از ان است -
بزم خم خویش از ان کو کہن نک ریز است کہ شور خند شیرین بکام پرویز است
در کوی می فروش مانند آبرو مرا لب تشنگی فروخت بدست سبزو مرا
جان بیکسانہ دادم و شادم کہ عمر با بود است بر مراد تو مرگ آرزو مرا

رباعی

از فیض تو ای شافع روز محشر ہر روز بود عید غدیر دیگر
چون جام بود چشم امیدم در شر بردست تو ای ساقی حوض کوثر

رباعی

یکچند عتاب و ناز ظاہر کردی دین عمر دوروزہ بار خاطر کردی
بعد از مردن رہت بخاکم افتاد اول بایست آنچه آخر کردی

(۱۰۷) شاعر گل محمد معنی یاب خان

از مردم سرکار محمد شاہ پادشاہ است - بعنایت شاہی ممتاز بود - و بہ خطاب
معنی یاب خان سرفراز نسبت تلذذ خدمت میرزا انبیدل درست کردہ - و در تلامذہ میرزا
فائق برآمدہ - امروز منتخب شعراء شاہ جہان آباد است و قلم و معنی یابی بمیان نظم و نثر
او آباد -

گلہ ستہ خیالات رنگین چین می بندد

بگلشن چشم شہلایش چومی آشام مے گردد دکان حسن خوبان تخته چون بادام مے گردد

اگرچه داخل بزم و لے نیم داخل جد از صحبت ہم همچو شاخ بیوندم

(۱۰۸) عربلت میر عبد الولی

بن سید سعد اللہ سلونی سورتی کہ ترجمہ اش در فصل ثانی از دفتر اول گذارش یافت از مستعدان وقت است۔ کتب درسی نزد پدر والا گھر خوانده۔ و در معقولات حیشیتی خوب بہم رسانده۔

فقیر را بعد مراجعت از سفر بیت اللہ در بندر سورت ملاقات او اتفاق افتاد خوش صحبت است۔ موسیقی ہندی خوب می داند۔

مشار الیہ را اشتیاق سیر شاہ جہان آباد در حرکت آورد۔ و از بندر سورت روانہ شدہ۔ بعد از طی عرض راہ بیستم جمادی الاولی سنہ اربع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) واصل آن بلدہ فاخرہ شد۔ و تا وقت تحریر۔ همان جا است

منتخبی از دیوان خود برای مطالعہ فقیر در بندر سورت فرستادہ بود این چند بیت از انجا فرا گرفته شدہ

نشود مرد کسی کوہ گراز جا برداشت	رستم است آنکہ دل دوست زد دنیا برداشت
بہ گرم جوشی یاران عصر تکبہ مکن	کہ چون معانقہ عید اعتمادی نیست
دوستان از دوستان محروم و دشمن کامیاب	پیچیدہ مقراض از نہال شمع گل پروانہ سوخت
دلہم افسردہ خواہد ماند یا و امی شود روزی	ندامم غنچہ ام در دست گلچین یا صبا افتد
خدا نا کردہ گر صیاد از دامم رہا سازد	اسیر حلقہ برگردد سرگردید نش گردم
سر بر نہ داشت نگرہ گلشن ز شرم او	بوی گلے نبود کہ پا در چنانہ داشت

(۱۰۹) بحر اُت۔ میر محمد ہاشم

مخاطب بہ موسوی خان کہ خطابش بہدراہت نظر اصل و نسب نشان می دہد در

سندثمان و ثمانین و الف (۱۰۸۸) در نزهتکنده عالم ناسوت خرامید و هلال استعداد^ش
 در سنه چهارده سالگی به استفاضه انوار تربیت والد ماجدش بعروج بدرکامل رسید -
 سلسله نسبش به بیست واسطه به سابع ائمه هدی علیه التحیه و الثنا منتهی می شود
 جدش سید علی به اقتضای آن خور و از خطه گیلان به دیار همد و اردشد پدرش میر
 محمد شفیع بن سید علی از فنون فضل و کمال آگهی داشت - و در حبه بنیاد اوزنگ آباد
 رنگ توطن ریخت -

موسوی خان نخست دامن دولت امیرالامرا سید حسین علی خان گرفت و
 به قلعه داری و هارور امتیاز یافت - و چون امیرالامرا در سنه احدی و ثلاثین و مائت و
 الف (۱۱۳۱) از دکن جانب همد حرکت کرد - موسوی خان در رکاب امیرالامرا
 بسیر همد شتافت - و صحبت اکثری از صاحب کمالان آنجا مثل میرزا بیدل و میر
 عبد الجلیل بلگرامی دریافت - می فرماید :-

”همیشه در دکن از زبان امیرالامرا اوصاف کمال میر عبد الجلیل سامعه افروز بود - چون ملاقات
 واقع شد عجب نسخه جامعی یافتیم -

بعد از برهم خوردن طبقه سادات از سن سی سالگی تا منتهای سن انحطاط در نزهتکنده ظل نوا
 آصفیاه طاب شراه اوقات زندگانی را صرف گلگشت بهشت برین نمود - و بمنصب دویزه
 و پانصدی و خدمت دارالانشاء سراسر افرامی داشت -

و بعد رحلت نواب آصفیاه و تنگین نواب نظام الدوله شهید برمسند ریاست
 دکن خدمت انشاء سرکار و الاهیتم بر موسوی خان قرار یافت - الحال نیز نزد رئیس
 دکن قیام دارد - و به عهده انشاء و منصب چهار هزار و خطاب معز الدوله فرق
 امتیازی افرامد -

فقیر را بعد ورود ممالک دکن با خان مذکور مجالس مستوفی اتفاق افتاد - نسیم گفتگویش

گره کشای غنچه دلهاست - و گلریزی تقریش رنگ افروز چهره مدعا -

این چند بیت از دیوانش فرا گرفته شده

پاس دل گرمی توانی داشت سلطان مشوی	این نگین را گرد بست آری سلیمان می شوی
نه بهر آنکه منزل دور و پالنگ است می نالم	دلم را چون جرس جای طیش تنگست می نالم
در دیده ام خیال رخ خوب یار ماند	این نقش بر جبهه دیده لیل و نهار ماند
فارغ از هر دو جهان بنده احسان تو ام	سرد آزادم و پابند گلستان تو ام
بسلم کردی و پر می طیم آزرده مشو	می کنم رقص که در ذیل شهیدان تو ام
بے بهار خلق شهرت با هنر و مساز نیست	نکبت گل بے شگفتن قابل پرواز نیست
منتهای کار عاشق از بدایت روشن است	شمع را آئینه انجام جز آغاز نیست
شد صرف سوز عشق بیانی که یافتم	مانند شمع سوخت زبانی که یافتم
منظور از نظاره حسنت شهادت است	از قتل بدتر است امانی که یافتم
راز جانان نیز معشوق است باید پاس داشت	بهر این لیلی نباشد بهتر از دل محلی
لذت همه در مناسبتهاست	از شیر دل شکر کشاید
هوس زخم بهمتاب تجلی دارم	کاش عریانی من رنگ کتانی می داشت
توان خدنگ نگاه بی بسوی ما افکند	هنوز با تن مجروح نیم جانی هست
آمد اندیشه دنیا بطلبگاری دل	گفتم آن شیفته بے سرو پا حاضر نیست
بخاک میکده رندان مست محترم اند	سبوی می چو مرادید دست بر سر شد
تا در فتنه از پی روزی بیکدگر	صف بسته اهل حرص چو رندان نشسته اند

(۱۱۰) رسا - جان میبیرزا

مخاطب به میرزا خان الحسینی است موطن آبایش همدان - و نسبش به میر

سید علی همدانی رحمه الله می رسد -

از اجدادش میر شاه طاهر در عهد اکبر بادشاه وارد سواد اعظم هندوستان گردید
و قبول تمام یافت - و پس از چند گاه متوجه گلگشت دکن گشت سلاطین عصر مقدش را گرامی
داشتند بآئین ارباب عقیدت احترام مالا کلام بعمل می آوردند - پس از آن اخلافتش در
گجرات احمد آباد توطن اختیار نموده مرجع اهل فضل و کمال بودند - و به سنت سنیه
مشایخ عمل می کردند - و از چند قریه که اکبر بادشاه بطریق سیورغال مقرر کرده بود صرف
مایحتاج می نمودند

والدش سید میر خان در زمان خلد مکان خود را در سک ارباب مناصب
منتظم ساخت و بخدمات عمده ممتاز بود و از علوم آگاهی داشت -
مولد میرزا خان - حیدر آباد است نشو و نما در لشکر نواب آصفجاه یافته و
از مجلسیان خاص نواب بود - و در اواخر عهد آصفجاه بخدمت انشاء سرکار والا
قیام داشت - و در رکاب نواب سیر شاهجهان آباد کرد - و صحبت شعراء آنجا
در یافت - بسیار خوش خلق - زنگین صحبت است - و جامعه میرزائیت بر قامت او
دوخته اند -

فقر را در و کن یکجہتی فراوان با او صورت بست -

این چند بیت از بیاضش درین سواد نقش می بندد -

خود را ز تنگی نفس آزاد می کنم	این مشت پر تو اضع صیاد می کنم
در سراپردہ دل ہر نفس آوازی ہست	کہ درین خانہ نہان خانہ براندازی ہست
نرسیم اگر بہ زمش ز ہجوم نارسائی	نخیال آستانش من و مشق جہہ سائی
کہ برد پیام مارا بحریم خوش نگاہان	رقمی نمود آہم دوسہ مصرع ہوائی
رحم کن ای باغبان گلستہ پیش من بیار	مجمع یاران زنگین یاد می آید مرا

به گلشن دل پر داغ سیر ما دارم معاشران چمن انتظار من مبرید
نمی توان به فلک طرح اختلاط انداخت مرا از صحبت این سفله ننگ می آید
خوب غربت کرده را در بیکسی هم عالمی است بلبل مادر قفس کم می کند یاد وطن

(۱۱۱) ایجاد - میرزا علی نقی

از قوم قاجار است - مولد پدرش نقد علی خان - همدان - و با شیخ علیخان
وزیر شاه سلیمان صفوی قرابت قریبه داشت - نقد علی خان از ولایت خود بگلگشت
هند شتافت - و در عهد آصف جاه مدت ها بدیوانی پادشاهی بلده حیدر آباد
سرافراز بود - و باین علاقه پای توطن در حیدر آباد افشوده -

محل ایجاد میرزا علی نقی ایجاد دارالسرور برهان پور است - بمصاحبت
نواب آصفجاه رسید و فراوان اختصاص بهم رسانید - و بعد فوت پدر در سنه اربع و
ستین و مائت و الف (۱۱۶۲) بخطاب موردی نقد علی خان و خدمت دیوانی حیدر آباد
نقد امتیاز بدست آورد -

اول مرتبه در اورنگ آباد و دار فقیر خانه شد و بعد از آن در لشکر نواب نظام الدوله
شهید و در حیدر آباد مجالس متوالی اتفاق افتاد - جوهر قابلیت سرمایه اوست - و زیور
تهذیب اخلاق پیرایه او -

این چند بیت از دیوانش به تحریر می آید

بدست یار سپردند اختیار مرا	توان ز رنگ حنایافت رنگ کار مرا
یار آمد و دمی نه نشست و شتاب رفت	عمر عزیز حیف به این اضطراب رفت
ای مصور از لباس یار دامنش بکش	بر رقییم دست گریابی گریایش بکش
و لم تو بگردی و من انتظار ما دارم	بیا به پهلوی من با تو کار ما دارم

پرسند هر چه از تو بگفتن شتاب کن	خود را مثال آینه حاضر جواب کن
خطاست اینکه بگویم به جبهه چین داری	خدا نکرده مگر در گره همین داری
خطا پشت لب و حرف تو در دل کرد تا شیری	بقر بابت روم ظالم چه تحریری چه تقریری
گفته دل شکنان به که فراموش کنی	این گهر بمن ندارد که تو در گوش کنی
گیرم که در کفم همه رنگ حنا شوی	آخر تو رفته رفته ز من بی وفا شوی
بروی مشهید پروانه شمع را دیدم	که چادری ز گل داغ میکشد امشب
بی خورده دل لاله بود داغ ز گلشن	آرام متاعی ست که بی زرن نتوان یافت
بالیده بود پرنخود آخر خراب شد	چشم حباب کور شود این سزای او ^{ست}
راستی گوید اگر سرو که همدوش تو ام	بر سر دعوی خود مصحف گل بردارد
دلم از تست میخوایی بهر من پیشکش کردم	بهر صورت ترا آینه در کار است می دانم
اول بروی تو دیدیم ز معموره ^{حسن}	مادرین شهر مبارک شب ماه آمده ایم
دارد همیشه در بر پیراهن ^{معمطر}	مار از گل خوش آمد این وضع میرزائی

(۱۱۲) افتخار - عبد الوهاب دولت آبادی

از خوش فکران این عصر است - در ایام تالیف این کتاب ترجمه خود را با اشاره
فقیر انشاء کرد - و نسبت به مؤلف کتاب تکلفی بکار برد - هر چند بساط عذر گستردهم تا طقه
را بمهر ابرام بند ساخت -

فسخ ترجمه این است :-

«فقیر عبد الوهاب متخلص به افتخار از سادات بخاری الاصل است - سلسله نسبش از طرفین به
«مخدوم جهان نیان بخاری قدس سره منتهی می شود - مولد و منشا این نمود بے بود احمد نگر
«دارالسلطنة سلاطین نظام شاهیه - چون از دواج فقیر با صدیق سید مرتضی خان بخاری حارس

”حصار شهر پناه دولت آباد اتهاق افتاد - باین تقریب طرح اقامت در قلعه دولت آباد
 ریخته شد - بعد از آن که حیثیت استفاضه بهم رسید از چشمه سار نکته سخنان بقدر زلالی برداشت
 و مشت خاک خود را بتقویت این آبجیات کامیاب عمر جادوئی ساخت - گویند شخصی این بیت
 تکراری کرده

خدا ناکرده گر آید اجل پیش بامید که بگذارم جنون را

”فرزندی داشت صاحب کمال گفت ”بامید من“ لعل الحمد والمنه که جلر گوشگان اشعارم
 ”هر یکی بزبان حال ادا نمود که آن شخص بیک فرزند تسلی شد تو خود به عنایت اینودی چندین
 ”نتایج از جمند داری همه را از نظر مؤلف کتاب گزرا نیدم و از زیور اصلاح محلی ساختم - سخن
 ”آفرین تعالی شأنه این غریب زاد بار را بحسن قبول صاحب طبعان رساند و از سواد به بیاض
 ”بلند فطرتان جلوه گر گردانده

بود فیضان دیگر چشمه داد الهی را:	ز ماهی قیمت افزون تر بود دندان ماهی را
چو سیر غنچه کردم اعتبار این چمن دیدم	زند بر هم نسیم منصب صاحب کلامی را
غیرت افزای بهار است گل رخسارت	شمع افروز تماشا است مه دیدارت
می کنی جلوه بصد رنگ چو آئی بخرام	گردش خامه نقاشش بود رفتارت
ابرو که بود نازکش و سمه نخواهم	چون پی بکمانی که دو کار است نخیم
بدوری هم ترا بر من نظر با هست می دانم	که چشم دور بین نزدیک بیند دور دستان را
تا چشم باز کرد خدا دید دیده ور	اول به بیند آینه آینه ساز را
سازنده است سرو قدش را زمین چشم	تا دل دو اندر ریشه اگر یک زمان شست
سنگین دل آن بت و من آگینه دل	دل را بدل ره نیست الهی تو خیر کن
ابروی دیگران نرسد ابروی ترا	هر ماه نو مقدمه عیش عید نیست
نگینم بند گیهایی چس چس چون من نمی داند	بنامی آشنای گروم و با سجده می سازم

او بزلف آنجا گره زد شد دلم اینجا بدام می توان دادن سرانجام امور از راه دو

(۱۱۳) امداد - شیخ غلام حسین

باشمی النسب - قادری الطریقه - برهان پوری المولداست - کتب او اهل درسی
تحصیل نموده - و نقش او بامشق سخن درست نشسته - از وی آید

از تو پنهان می کند آئینه روی خویش را هر کس منظور دارد آبروی خویش را
گل کند از باطن صاحب دلان بی قصد فیض در گره بستن نداند غنچه بوی خویش را
گر بصره آنکه او چمن آرا گردد شاخ آهو قلم نرگس شمعلا گردد
صندلی رنگ بتی گر سر درمان دارد درد هم گردد سر ما به تمنا گردد

رباعی

رونق ده تحت شرح شاه نجف است روشن کن آفتاب ماه نجف است
شاهی خواهی و گر تو راهی طلبی شاه نجف است و شاه راه نجف است
تا اینجا ذکر شعراء غیر بلگرام است و اسامی کتبی که ماخذ این تالیف است بعضی
جادر طی کتاب مسطور شد و مقصد استیجاب اشخاصی که در کتب ماخذ مذکور اند نیست
مبدء فیاض کسی را که بر خاطر القا کرد بر زبان قلم گذشت - اکنون به تمهید شعراء
بلگرام می پردازم و ذکر این طائفه را طراز دامن کتاب می سازم -

بر صیرفیان نقود اخبار و سبهران جواهر آثار بهوید است که چون ماهیچه رایت
اسلام بر سواد دهند پر تو انداخت - و طلیعه غازیان کفر شکن کوس کلمه الله
هی العلیا نوخت - اقسام صاحب کمالان عرب و عجم با قامت این دیار پر داختند
و علوم ابوالبشر آدم را علیه السلام که از چندین هزار سال مندرس شده بود
تازه ساختند از آنجمله سخن موزون که از آن وقت تا زمان حال ما ایران این فن شورا

برانیگخته اند - و رنگها از خامه بوقلمون زنگته - اما در عهد قدیم این طائفه بیشتر در پادشاهت سلاطین بوده اند و در اطراف و اکناف ملک کمتر توان یافت مثل ابوالفرج رونی و امیر خسرو و امیر حسن و شیخ جمالی که هر سه از شهر دہلی برخاسته اند و غیرهم رحمہم اللہ تعالی و از عهد اکبر پادشاه سکہ سخن را رواجی دیگر بهم رسید و اکثر اصهار بوجود موز و نان معمور گردید - از انجمله شهر بلگرام **حَفْظُ اللّٰهِ عَنْ حَوَادِثِ الْاَيَّامِ**

من سواد خوان نسخه نادانی کمترین یاران و ظنم - و خادم صاحبان این انجمن اما با ثبات مآثر این اعرافه گرام بر صفحه روزگار حق عجب ثابت کرده ام و خدمت نمایان بقدر طاقت بجا آورده - سیما طائفه شعراء قدیم و جدید که با صلاح سخن اینها پرداختم مخلص کردم خود را از خدمت ایشان ممنون ساختم **عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ تَعَالَى تَشَاوَهُ مِی داند که باعث اظهار این معنی نه بر خود بالیدن است و دکان خود فروشی چیدن - بلکه از سر عجز و نیاز زبان به تحدّث عطیات الهی گشوده ام - و لب به تذکر عنایات شاه‌ی و انموده - فَا لِحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَبِحُجَّتِهِ تَنْزِلُ الْبَرَكَاتُ -**

(۱۱۲) ضمیری - شیخ نظام بلگرامی

از قدما شعراء این مقام - و نکته سخنان شیرین کلام است - محل سکونت او محله قاضی پوره در دامن بلندی -

پدرش او را صغیر السن گذاشته متوجه عالم قدس گردید عیش شیخ سلیمان که از نوکران یا امتیاز درگاه اکبر پادشاه بود در حجر عافیت تربیت کرد -
مشار الیه بعد از تحصیل حیثیات مشق سخن پیش گرفته درین فن رشدی بهم رساند -

و مخدرات صنائع و بدائع را بیشتر بکسی نشاند.

همواره با اُمراء عهد بسرمی برد و به اعزاز و اکرام مخصوص بود. و ایام زندگانی را به بخت و وفرد گذرانیید. آخر الامر در قصبه سفیدون از توابع دارالخلافه دہلی وارد شد و همانجا به گلگشت نزہتکده آخرت خرامید. و این ساخه در سده ثلث و الف (۱۰۰۳) واقع شد. مبارک خان دہلوی تارتخ و فالتش درین قطعه بضبط آورده

ملک ملک نظم شیخ نظام	شاعر نادر و فصیح کلام
در قصیده شده ظہیر زمان	در غزل گشته خسرو ایام
بست زحمت بقا ز ملک فنا	کرد آہستہ سوی خلد خرام
کردم اندیشہ بہر تارتخیش	خردم گفت - آہ آہ نظام

دیوانش قصیدہ و غزل و رباعی و صنائع شعری پانزدہ ہزار بیت است و قصیدہ بہ از دیگر اقسام می گوید.

سید محمد اشرف در گاہی کہ ترجمہ او در فصل دانشمندان از مجلد اول تسطیر یافت. فرمود. دیوان ضمیری بخط مصنف بنظر من در آمد. بر پشت دیوان مہر خود زده کہ این بیت نقش داشت

خدا یا بحق رسول اتام	پذیرای کار ضمیر نظام
کلامش بطور آن عصر واقع شد	لہذا درین جریدہ کم گرفتہ می شود
جز آئینہ در روی تو دیدن کہ تواند	جز شانہ بزللف تو رسیدن کہ تواند
بس مدعیان گوش بر آواز نشستند	در عکدہ عشق طہیدن کہ تواند
آنجا کہ صبا را نبود بار ز تنگی	جان بخش کلام تو شنیدن کہ تواند
ہر گل کہ بہ گلزار جمال تو بخندد	ای وای بجز دست تو چیدن کہ تواند

صد تیغ کشیدند ز هر سو به ضمیری
آن ترک شوخ دیده خود از دودمان کیست
از ناله و فغان من آید جهان بجان
این سر و سرفراز که خوش می چمد بنار
هر تیر بر دلم که دو ابرو به او کشید
چون نامه نیاز ضمیری رسید و خواند
بر می که شوی جلوه گرای سیمین آنجا
چشمم که بود خانه خوش آب و هوای
خواهم که کنم پیش تو درد دل خود عرض
تا کرد خریداری خاک سر کویت

پیوند هوای تو بریدن که تواند
یارب چنین خراب کن خانان کیست
آن سنگدل نگفت که آیا فغان کیست
یارب چنین کشیده سر از بوستان کیست
وانستم از طپیدن دل کز کمان کیست
پرسید بر سبیل تغافل از آن کیست
گویند شنای تو همه بے سخن آنجا
شایسته آنست که سازی وطن آنجا
لیکن بمقامی که تو باشی و من آنجا
از نقد روان داد ضمیری نشن آنجا

رباعی

یارب بدرت نامه سیاه آمده ایم
هر چند که ما غرق گناه آمده ایم
در تالاب گنبد حاجی افضل علیه الرحمه گوید
دور این شه اکبر که گشته

خطاب او جلال الدین محمد
ازین دار فنا در دار سرمد
برای مرقش این پاک گنبد
بلفظ پارسی و هم به ابجد
بدر این شه اکبر که گشته
چو حاجی افضل از تقدیر حق
ز تردی بیگ سلطان یا بنیاد
ضمیری جست سال این بنارا
بتار بخش نهان و آشکارا
خرد گفتار ستم هشتاد و نهصد

و این حاجی افضل مرد بزرگ معتد فیه بود و در بگرام بر مسند هدایت و
ارشاد بصری برود و تردی بیگ سلطان از امراء اکبری بخد مت او اخلاص و

اعتقاد داشت - و چون حاجی افضل از قصر مینا بسراپرده کبریا خرامش فرمود و
 در سواد شهر مدفون گردید - نژادی بیگ سلطان بر مرقد او گنبد عالیشانی از سنگ
 عمارت کرد و قطعه مذکور را بخط نستعلیق در نهایت خوشخطی بر لوح سنگ کنده در
 پیشانی باب گنبد تعبیه نمود - اما این گنبد بنام سالار بیگ که میرا هتنام تعمیر بود
 شهرت یافت و نام نژادی بیگ سلطان را کسی نداند - شاعرے مناسب
 این مقام گوید :-

چون نگین مطلب ندارم غیر کام دیگران می نشام نقش خود اگما بنام دیگران

(۱۱۵) شاهی میر عبد الواحد حسینی واسطی بلگرامی قدس سره

دفتر اول از ترجمه مفصل زینت یافته و خامه خوش نصیب شاهراه سعادت شتافته
 و اینجا هم طریق اجمال می پیماید - و صدر ورق را بر سله جواهر آبداری آراید -
 آنجناب از بیعتیان خاص شیخ صفی سائی پوری است نور الله ضریحه
 و از خلفای پیش قدم شیخ حسین سکندره سر و ح الله روحه - عمری دراز
 مسند ارشاد را بجلوس میمنت مانوس زینت بخشید - و سالکان مناہج حق پرستی را
 بسراکستان کبریا رسانید -

تصانیف والا "سنابل" و "حل شبهات" و "مشرح کافیه ابن حبه"
 بطور تصوف - و غیره متعدد است -

احیاناً بنا بر موزونی طبع گوهر قافیه می سنجد و طلای خوش عیار سخن بر می
 کشید - در حل شبهات می فرماید :-

"این کس در فن غزل تلمیذ خواجه حافظ شیرازی است قدس سره و خواجه نیز به شاگردی خود

"مراقبول کرده و گویا باین ضعیف ایمان نموده -

”هر که در طور غزل نکته حافط آموخت
یار شیرین سخن نادره گفتار من است

و میر علاء الدوله قزوینی صاحب نفائس المآثر می طراز دک :-

”میر سلیقه شعر خوب دارد از دست ه

”مرو بچنگ چو اول بصلح آمده
ومی به لطف نشین تاز خویش بر خیزم

و شیخ عبد القادر بدایونی در منتخب التواریخ می نویسد که :- میر طبع نظم بلند دارد

آنجناب شب جمعه سیوم رمضان سنه سبع عشر و الف (۱۰۱۷) بعالم قدس
خرامید - و در بلگرام مغرب خاک را مشرق انوار گردانید مورخی تحفه تاریخی به روح
اقدس گزرا نید ه

چو رفت واحد صوری و معنوی گفتم
هزار و هفده و شب جمعه ماه صوم سیوم

مصرع ثانی تاریخ صوری و معنوی است - اما بیست عدد بقاعده جمل افزون میشود
آن را بتعمیه نازک خارج کرد یعنی واحد صوری که نوزده است و واحد معنوی که یک
است بر آمد -

دیوان غزل موجزی از و موجود است - و کلامش روش زمان خود دارد لهذا
بر قبیلی اکتفا رفت ه

ز گریه خانه مردم خراب خواهم کرد
خیال غیر تو نقشی بر آب خواهم کرد

کوته چه کنم قصه زلف تو دراز است
بوران تو ان بست درین نافه که باز است

دانی که خوشنویسی ما از برای چیست
مائیم واسطی و قلم نیز واسطی است

(۱۱۶) عشقی - سید برکت الله

الملقب به صاحب البرکات بن سید ابولیس بن میر عبد الجلیل بن میر عبد الواحد

مذکور بلگرامی قدس الله اسرارهم -

ذات مفیض البرکات پیشتر شمع حلقه فقر است و اینجا انجن افروز شعرا - در او اهل حال
 دست بیعت بجناب سید مربی بن سید عبد النبی بلگرامی قدس الله اسرارها که ترجمه
 هر دو دفتر اول نگارش یافت - داد - و از عنفوان سن تمیز تا مبادی ایام کهولت بخدمت
 سید العارفین میر سید لطف الله بلگرامی سعادت اندوخت و از فیض تربیت والا
 جاده سلوک بنهایت رسید و در نزهتگاه سیر فی الله نخر امش درآمد - و از مشرب
 خاص آنحضرت خطی مستوفی حاصل کرد - و سند خلافت و اجازت اخذ نمود و به دارالولایت کاپلی
 شتافته از خدمت مخدوم زاده عالیجناب شاه فضل الله بن میر سید احمد بن میر سید محمد کاپلی
 قدس الله اسرارها یمنا و تبرکاً مثال اجازت و خلافت گرفت - و همین سلسله
 را جاری کرد

و چون مرقد منور جدا مجد او میر عبد الجلیل قدس سره در مارهره از مضافات
 مستقر الخلافه اکبر آباد واقع شده - در آن مقام رفته رنگ توطن ریخت - و روز عاشورا
 سنه ثنتین و اربعین و مائه و الف (۱۱۴۲) عنان از عالم سفلی تافت و باروح مقدس
 امام علیه السلام به گلگشت فردوس اعلی شتافت - را تم الحروف گوید
 بیدار ولی رفت سوی محفل قدس بر بست ز صحرای جهان محل قدس
 تاریخ وصال او خرد کرد رقم صاحب برکات و صل منزل قدس
 همواره چراغ ارشادی افروخت - و احیاناً لباس فارسی و هندی بر قامت
 معنی موزون می دوخت - منظور نظر او از نظم و نثر ضبط معانی حقائق بود - و بر قول
 مولوی معنوی عمل می فرمود که

قافیه اندیشم و آن یار من گویدم مندیش جز دیدار من
 دیوان شعر موجزی و مثنوی مختصری مسمی به "ریاض عشق" دارد - این چند بیت از
 یمنا قلمی می گردود

به دیر پیرمغان باش و می پرستی کن ز لعل ساقی ماجرعه گیر و مستی کن
 چشم حیرت پیشه را خار و گل رعنائی است دل خرابی دیده را آبادی و صحرائی است
 چشم دل داریم دیگر از نگاه ما پیرس گردگوی خویش می گردیم راه ما پیرس
 خانه دیده شود رشک پر بخانه چین گر قدم رنج کند یار بسر منزل ما
 محل ذکر سید برکت اللہ قدس سره مابعد است اما برای اتصال ترجمه او با
 ترجمه جدا مجدش میر عبد الواحد شاهی قدس سره در اینجا تحریر یافت. و نظیر این
 وجه در تقدیم و تاخیر تراجم دیگر هم ازین فصل منظور است.

(۱۱۷) ضیا - حافظ سید ضیاء اللہ بلگرامی قدس سره

مشار الیه چنانچه در حوزه دانشمندان ورود کرامت آموذ نموده در مجمع تلامذہ جن
 نیز بطرز موزون جلوه فرمود

در بدایت حال کلام اللہ را با تجوید حفظ کرد. و دامن اکتساب کمال بر زد و
 در قصبات صوبہ اوده بطور طلاب این ملک گلگشت نمود و از دانشمندان عصر فنون
 درسی فرا گرفت و با جناب سید احمد بن سید محمد کاپوی قدس اللہ اسرارہا
 غائبانہ عقیدتی بهم رساند و این بیت بنظم آورده

کاپی مکہ بلگرام یمن ای تو احمد منم اویس قرن
 بعد ازین بادراک رؤیت والا دیده و دل را منظر تجلی ساخت. و در بلگرام محل
 میرا پنوره مسند خدا پرستی و تدریس علوم آراست. و عالم عالم طلبہ را از حد و دینیت
 بسر منزل نہایت رسانید. و در عصر خود بغایت معزز و مکرم می زیست. و در تقاوت
 و طہارت و حفظ حمای سنن نبوی قدمی را سخ داشت.

انتقال او بیست و پنجم شعبان روز شنبہ ۱۲۸۳ و مائت و الف (۱۱۰۳) واقع

شد. و موافق وصیت پایان مرقد خواجہ عماد الدین بلگرامی که صاحب ولایت آن مقام
است بیرون حریم متصل دیوار جنوبی منزل آرام یافت. راقم الحروف گوید

زہد سید ضیاء اللہ نحریر منور ساخت از خود محفل قدس

خرد تاریخ او در خواست از غیب ندا آمد. ضیاء منزل ^{۱۱۰۴} قدس

نظمش در ثمین است و نشرش ماء معین. شعروانشادون مرتبہ آنجناب است و

اشعاری کہ ثبت می شود پرتوی از ان آفتاب

قطرہ می کہ لبی بی تو چشیدن گیرد بگلونا شده از چشم چکیدن گیرد

براه دیدہ دورویہ درختہای مژہ نشانده ام کہ خیال تو راہ گم نکند

رباعی

ای لطف تو آب بر سر شعلہ چشم چون موم بدست خلق تو خارہ و کشم

گویا گردد ادب چو آئی بہ سخن بینا گردد حیا چو بکشانئ چشم

(۱۱۸) میر طفیل محمد بلگرامی

آفتاب جهان افروز یکتائی است. و در اوج دفتر اول سرگرم جلوه آرائی نینحہ

جامع فنون عقلی و نقلی بود. و در تجرد و تفرد و خصائل رضیہ و شمائل سنیہ بی مثل

می زلیست.

اصل والا از سادات انزولی من اعمال آگرہ است و ہما نجا در تاریخ ہفتم

ذی الحجہ سنہ ثلث و سبعین و الف (۱۰۷۳) شبستان امکان را روشنی بخشید. و در

لہ درین مادہ ہمزہ ضیاء را یک عدد محسوب است و الا تاریخ تمام نمی شود و در اصل سال وفات ضیاء این

نیست. مصنف خود در مآثر الکرام دفتر اول صفحہ ۲۴۰ مطبوعہ مفید عام آگرہ ^{۱۳۲۵} می گوید کہ آخر

بہ تحقیق رسید کہ تاریخ انتقال مشاہد الیہ سنہ اربع و مائتہ و الف (۱۱۰۴) است و مادہ تاریخ

ضیاء منزل قدس

سن پانزده سالگی سنده شان و ثمانین و الف (۱۰۸۸) باراده کسب علم از اترولی بظنه
بلگرام تشریف آورد. و از فضلاء بلگرام و علماء جوار فنون درسی برگرفت. و در حوزه
درس مولوی سید قطب الدین شمس آبادی مسافت تحصیل بنهایت رسانید.

و بعد از تکمیل تحصیل در بلگرام طرح اقامت انداخت. اول بخانه سید فیض
زمیندار که از اعیان سادات بلگرام است سکونت داشت. بعد از آن قریب نسی
سال تا دم آخر در محله میدا پنوره در دیوانخانه علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی
نور الله مرقده اقامت ورزید. و درین مدت احیاناً بجانب گجرات شاه دولاد
کشمیر و مکانهای دیگر بطریق سیر برخواست. و در هر نوبت بفرصت قلیل معاودت فرمود
و قریب هفتاد سال بر مسند تدریس با حیاء علوم پرداخت. و عالم عالم طلبه را
از حنیف شاگردی به اوج استادی رسانید. از انجمله ما دو برادریم یعنی فقیر و میر
محمد یوسف که ذکرش می آید.

رحلت والاد در بلگرام بیست و چهارم ذی الحجه سنه اصدی و خمسین و مائت و
الف (۱۱۵۱) واقع شد و برونق وصیت در "باغ محمود" متصل مرقده علامه مرحوم
میر عبد الجلیل نور الله مضجعه. جانب شرق مدفون گردید. مؤلف
اوراق گوید

افسوس که آفتاب معنی از حلقه آسمان برون رفت
تاریخ وصال او خرد گفت علامه از جهان برون رفت
احیاناً بنا بر تشحیذ طبع به ترتیب نظم می پرداخت. و فرق شعر را بر شعری می افراخت
این رباعی نتیجه فکر عالی است

گر بوالهوسی نیاز ظاهر آموخت کی آتش سوز دل تواند فروخت
چون صورت پروانه فانوس خیال گرو شمع گشت و یک ذره نسوخت

(۱۱۹) واسطی میر عبد الجلیل حسینی واسطی بلگرامی نور اللہ ضریح

عندلیب ناطقہ در چین نخستین زمزمه مناقب والا سنجیده - و گوش ار باب هوش
را شگفتگی یکچین گل بخشیده -

اینجا هم بتحریر فصلی از احوال میمنت اشغال می پردازد - و پیشانی صفحہ را بانوا
قدسیہ منور می سازد -

x x x x x x x x x x x x

* x x x *

آنجناب باتفاق جمهور از خواص اتقیا و اجله علماء عالی مقدار است - و در تقد
ذات و جلائل صفات یگانه روزگار - و از عنایات ایزد کامیاب دولت نشأتین بود -
و به منطوق آیه فیض پیرایه و اَتَيْنَاكَ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّ اِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ
مِنْ الصَّالِحِينَ از جمعیت صوری و معنوی حظی وافر داشت -
و از مناقب والا اینکه بهین طالع بیدار شاه ولایت کسرم الله وجهه
را در خواب می بیند و دست بیعت می دهد و در قصیده منقبت زبان بادای
شکر می کشاید که ه

دین پناها تفضل آگاہا	دل پاک تو شمع عرفان است
کرده ام بیعت تو در رویا	این سعادت ز فضل رحمت است
دستم آخر گرفته بکرم	می شناسم که این چه احسان است
من و این رتبه از کجا لیکن	مور پرورده سلیمان است

کتاب او اهل از بعض علماء بلگرام و قصبات پورب اخذ نمود - و در حلقه درس
شیخ غلام نقشبند لکنوی قدس سر رشته تحصیل بانتهار رسانید - و علم حدیث

از خدمت میرسید مبارک محدث بلگرامی که از تلامذه خاص شیخ نورالحق خلف^{لصق} و
شیخ عبدالحق دهلوی است سند نمود. و در جمیع علوم منقول و معقول خصوص تفسیر و
حدیث و لغت و فنون عربیت و تاریخ و موسیقی اقتداری عظیم بهم رسانید. و حافظه^{لف} بشر
بمرتبه بود که قاموس اللغة از اول تا آخر از برداشت

ملاقات آنجناب با سید علی معصوم مدتی در اورنگ آباد دکن اتفاق افتاد
سید علی می گفت: - من در تمام عمر خود جامع غرائب علوم مثل میر عبد الجلیل ندیدم
و شیخ غلام نقشبند لکنوی همیشه تعریف و توصیف می نمود.

آنجناب در سنه اربع و مائة و الف (۱۱۰۴) به دکن شتافت. و عنقریب عطف
عنان نمود. و کثرت ثنای در سنه احدى عشر و مائة و الف (۱۱۱۱) به اراده تلاش
معاش جاده مسافت دکن پیمود و بعد از طی مراحل در اسلام پور (عرف
برهما پوری) از توابع بیجا پور اردوی خلد مکان را دریافت. میرزا یار علی
بیگ سوانح نگار حضور پادشاهی لوازم قدر شناسی بجا آورد. و بملازمت سلطان
رسانید. پادشاه بمنصبی شایسته و جاگیر جید از محال سائی پور قریب بلگرام و خدمت
بخشگیری و وقائع نگاری گجرات شاه دولا. قرین عنایت ساخت. آنجناب
در تاریخ خدمت انشای کند

مرا از جناب خلافت عطا شد
خردگفت تاریخ تفویض خدمت
ز روی کرم خدمت عیش افزا
وقائع نگاری گجرات زیبا
بعد حصول خدمت از دکن محل سفر بخطه بلگرام برست و از آنجا متوجه گجرات
شد و غرة ربیع الاول سنه ثلث عشر و مائة و الف (۱۱۱۳) گجرات را مورد
برکات ساخت. و قریب چهار سال هر دو خدمت در ابه دیانت و استقلال تمام
سرا انجام داد

و در سده ست و مائت و الف (۱۱۱۶) عزل در میان آمد - آنجناب در ماه
جمادی الاولی سال مذکور محروسه بلگرام تشریف آورد -
میرزایار علی بیگ غائبانه نقش قدردانی زد و هم در آن سال خدمت
بخشگیری و وقایع نگاری و سوانح نویسی سرکار بهکر و سرکار سیوستان از جناب
خدمت مکان برای ایشان گرفت و سند حاصل کرده همراه قاصد اجیر روانه بلگرام
آنجناب بعد وصول این بشارت سمند عزم جانب ملک سند به خرامش در
آورد و بیست و چهارم رجب سده سبعة عشر و مائت و الف (۱۱۱۷) سواد بهکر را
از پرتو قدوم برافروخت - و سالها خدمات را به دیانت و امانت پرداخت
و بعد رحلت خدمت مکان چون قدر و منزلت آنجناب نقش خاطر شاهزادگان
و جمیع ارکان سلطنت بود در طبقات لاحقه بی آنکه از بهکر حرکت کند ارکان هم
خلافت در هر عصر سند استقلال خدمت روانه ساختند تا آنکه در عهد محمد فرخ سیر
پادشاه از نیزنگیای قدرت الهی در پرگنه جنوبی از اعمال بهکر ریزه های نبات بقدر
ثرای خورد از ابر بارید - و به نزول این حلاوه غیبی کام و زبان عالم شیرین گردید
آنجناب درین سانحه غریب رباعی انشا کرده در فرد و قانع معروض بارگاه خلافت
داشت که ه

فرخ سیر آن شهنشاه با برکات	پرخ از ادب او شده شیرین حرکات
در سند زمین عهد عشرت مهدش	بارید سحاب ریزه قند و نبات

میر حمله سمرقندی که در آن زمان رائق و فائق مهمات سلطنت بود و سوانح حضور
معلی باو تعلق داشت - و آخر صدر الصدور جمیع ممالک هندوستان شد به مجرد ملاحظه
فرد و قانع بی آنکه حکم به تحقیق کند حمل بر خلاف واقع نموده در اوائل سده ست و عشرون
و مائت و الف (۱۱۲۶) معزول ساخت - آن جناب در همین سال از بهکر

طریق استخراج تاریخ ازین دائرة این است که از خانه های چهارده گانه هر خانه را که خواهند مبدء قرار دهند - و بهر عددی که بخاطر برسد شمار نمایند سواى واحد و چهارده واضعافش و اول با آخرین - و بهر خانه که شمار تمام شود عددش بگیرند - پس عددی که بدان شمار مقرر شده اگر فرد باشد باز خانه منتهی را مبدء گردانید و تعداد نمایند مَرَّةً بَعْدُ اُخْرٰی وَ دَوْرَةٌ فَدَوْرَةٌ تا آنکه منتهی مبدء اصل گردد - اکنون مقدار عددش بگیرند که مجموع اعداد حاصله تاریخ شود - و اگر زوج باشد خانه مابعد منتهی را مبدء گردانند - و همین نمط شمار منجر شود تا آنکه منتهی خانه ماقبل مبدء اصل گردد - پس بدستور مجموع اعداد حاصله تاریخ شود -

تخفی نماید که مراد از اضعاف در اعداد مستثنی مثلین و سه مثل فصاعداً باشد - و اطلاق ضعف از روی لغت بر سه مثل فصاعداً آمده است برخلاف مصطلح علماء حنفاً **فِي الْقَامُوسِ :- الضَّعْفُ بِالْكَسْرِ امْتِلُ إِلَى مَا نَزَادَ يُقَالُ لَكَ ضِعْفٌ يُرِيدُ وَكَ مِثْلِهِ وَ ثَلَاثَةُ امْتِلَالٍ لِأَنَّهُ زَادَ غَيْرُ مُحْصُوصَةٍ** حالانکه زبانی که تعلق بموزونی طبع اقدس دارد بیان می نماید - و لذت جویان معانی را خطوط روحانی می افزاید -

میر محمد مراد متخلص به لائق جوئی پوری که در عنفوان جوانی بشوق ملاقات میرزا صائب پیاده از هند به صفاهان رفت - و روزگار بخدمت میرزا بسربورده به هند برگشت - و از پیشگاه خلد مکان مدتی به سوانح نگاری دارالسلطنت لاهور سرافرازی داشت با علامه مرحوم بسیار مرتبط بود و با اشاره ایشان خمسه در سلک نظم کشید - چهار کتاب از خمسه او بنظر راقم الحروف رسیده - در خانه مثنوی مقابل مخزن اسرار تصریح بتکلیف علامه مرحوم می کند و زبان به ستایش والامی کشاید که راقم این نامه معنی سواد محو سخن بنده محمد مراد

بودشی انجن آرای فکر	داشت سری گرم ز سودای فکر
یافته از قید تعلق خلاص	خامه بکف منتظر فیض خاص
از درم القصه درآمد درون	اهل سخن را به سخن رهنمون
نشئه سر جوش خمستان هوش	از پی تحقیق سخن چشم و گوش
صورت از وگشته بمعنی دلیل	سید علامه عبد الجلیل
کرده بموزونی طبع سلیم	طالب خویشم چو کلام کلیم
می دهد از لفظ بمعنی پیام	زود تر از نکبت گل بامشام
می برد از طرز بطلب سراغ	گرم تر از نشئه می بادماغ
دید که فکر سخنم پیشه است	دل گرو صورت اندیشه است
گفت سخن ساده و پرکار به	تاب کش سُبْحَه و زُبَّار به
بس بود از بهر سخنور گوا	معنی بیگانه لفظ آشنا
گفتن او فکر مرا تازه کرد	روی سخن را به نفس غازه کرد
شد ز پری خانه دل جلوه گر	خیل معانی ز پی یکد گر
جرعه کش بزم اولیسی شدم	پنجه در خمسه نویسی شدم
خامه بتحریر گرو ساختم	نقش دلاویز به پرداختم
از مدد باطنی گنجوی	طرز سخن یافت ز فکر نوی

و ناظم خان فارغانی قمی - در مدح سامی گفته و گوهر حق سفته

چو توئی کجاست شایسته بقلم و معانی بتو هیچکس مانند تو به هیچکس نمائی

قیمت شناسان لالی فصاحت می دانند که تا در بیتیم سخن منظور نظر معنی پرور گردیده

بی سخن تا صدف آسمان بر خود بالیده - شعر گفتن آنجناب تقریبی بود - مدتها می گذشت

که مصراع می موزون نمی کرد - و هرگاه تقریبی روی داد پری زادان معانی را باندک توجه

تسخیر می نمود. طبع معنی آفرین همین معنی دارد. و برهانی روشن تر ازین بر علو قدرت و
سمو عظمت نمی باشد. و در اصل توجه فکر عالی جانب شعر محض برای تفنن طبع و استیفاء
صنوف کمال بود. و الا شاعری را دون مرتبه خود می شناخت. و درین باب جبرسی
می جنباند.

مقصود من تفنن طبع است از سخن ورنه سرای رتبه من نیست شاعری
آنجناب از هفوات شاعری بسیار احترام داشت و فرزندان و تلامذه را سخت
تاکید می کرد که زبان را از هفوات محفوظ دارند. سیما نسبت به انبیا صلوات الله
و سلامه علیه اجمعین مثل ترجیع معشوق مجازی بر یوسف و طعن عاشق بر
صبر ایوب علیهما السلام و هر جا هفوتی از شاعری بنظر می آمد. آیه خاتمه سوره
شعر بر زبان می آورد که سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.
و فقیر التزام کرده ام که درین صحیفه هفوات شاعری بر زبان قلم نیاید. و کام و
زبان از تلوث آن محفوظ ماند آنجناب در ابتدا «طرازی» و بعده بنا بر آنکه سید
واسطی الاصل است «واسطی» تخلص می کرد. اما اکثر اسم شریف خود می آورد.
و در زبان عربی و فارسی و ترکی و هندی داد فصاحت می داد. غزل کم گفته
و از دیگر اقسام سخن جواهر آبدار به الماس اندیشه سفته. و لاشک سلیقه صاحب طبعان
مختلف افتاده شخصی واحد را مشاهده می کنیم که بسرا انجام نوعی از شعر خوب می پردازد
و در نوع دیگر با مقابل سپری اندازد.
عرفی شیرازی قصیده را بپایه اعلی رساند اما غیر قصیده را طرز که باید
بر کرسی نه نشاند.

میرزا اصائب در غزل داد سحر آفرینی داده اما در غیر غزل کم پیش نهاده اینجا
کمال قدرت الهی تماشا باید کرد و بکمال عجز خود اعتراف باید نمود که این کس هیچ ندارد و

انچه بر دل وارد می سازند بر زبان می آرد.

ملاقات میر عبد الجلیل مرحوم با ناصر علی در اورنگ آباد دکن واقع شد. خود با فقیر نقل کرد که صحبت خوب بر آمد. مردم دیگر را جواب داد. و از اول روز تا نیم شب جلسه اتفاق افتاد. در آن آیام ناصر علی قصیده لامیه تازه گفته بود. تشبیب آن در وصف گرماست و گریز به نعت سرور انبیا صلی الله علیه وسلم مطلعش این است

گداخت بسکه هوای تموز مغز خیال شرز سنگ بر آید بصورت تنجالی
تمام قصیده بر خواند و استفسار کرد که بیتی خوش آمد. گفتم تمام قصیده خوب است باز بجز شد که اگر بیتی پسند افتاده باشد نشان باید داد. گفتم یک بیت. بجز استماع این کلمه تغییری در چهره ظاهر نشد. دریافتیم. گفتم این همه جواهر بر زبان است و در مرتبه چوینر همه مساوی. اما گاه می شود که آیداری یکی ممتاز می افتد. ازین حرف رنگ اصلی کمال آمد. و پرسید که کدام بیت خوش آمد. گفتم این بیت

ز بسکه نم نزمین نار سیده مے سوزد چو شمع بر سر شاخ است ریشهای نهال
ناصر علی تحسین کرد که فی الواقع من هم این بیت را از سائر ابیات ممتاز می دانم. و نیز می فرمود که در دو بیت ناصر علی دخل کردم یک بیت از یاد راقم الحروف رفت و بیت دیگر این است که در شنوی در مدح خلد مکان می گویر

محی الدین محمد زیب اورنگ فضای شش جهت بر شوخیش تنگ
میر عبد الجلیل فرمود که لقب پادشاه محی الدین است بی تشدید یا از باب افعال. ناصر علی اعتراف نمود

باز میر فرمود که در همین شنوی جا که در مدح اسپ گفته اید که
بنفکر لامکان میرش هم آهنگ فضای نه فلک بر شوخیش تنگ

مدح پادشاه و مدح اسپ بر یک وتیره واقع شده و شوخی نسبت به پادشاه ملایمت
ندارد. ناصر علی بیت را از مثنوی بر آورد. و در اکثر نسخها نیست اما در یک نسخه کهنه
بیت مذکور بعینه بنظر راقم الحروف رسیده. و در نسخه دیگر بتغییر مصراع چنین دیده شد
شهنشاه جهان هوش و فرهنگ محی الدین محمد زیب اورنگ
میر عبد الجلیل را غلامی بود که در سفر و کن خدمتها کرده و شرائط و فاجا آورد
هنگامی که در لشکر خلد مکان و با افتاد. و عالمی بتاراج فنارفت. پیمان ابراهیم لبریز
گردید. میر در مثنوی او مثنوی پرسوزی بنظم آورده و با ناصر علی ذکر مثنوی مسطور در میان
آمده مطلعش این است

بیا ای خامه ماتم روایت پریشان ساز گیسوی حکایت
ناصر علی بسیار مخطوطا شد و نسخه استرعا نمود. آنجناب نسخه ارسال نمود. ناصر علی
در جواب این بیت بدیهه بر شقّه کاغذ زرافشان نوشته فرستاد. و راقم الحروف
آن را مشاهده کرده

ندانم تا چه از دست ایوب تومی آید که بوی خون مظلومان ز مکتوب می آید
شخصی مصراع از بیت میرزا بیدل در مجلس خواند که
"روز سوار شب کند اسپ چراغ پا"

و گفت کسی می تواند که پیش مصرع بهم رساند. علامه مرحوم فی البدیه انشا کرده
غره مشوک ابلق ایام رام تست روز سوار شب کند اسپ چراغ پا
از آن شخص بے اختیار آفرین سرزد و گفت حق این است که مصرع شریف به از پیش
مصراع میرزا واقع شده. میرزا چنین گفته است

بالبع سرکش این همه رنج و فاجر روز سوار شب کند اسپ چراغ پا
نهارت آنجناب در فن عروض عربی و فارسی بمرتبه نهایت بود. میر نورالدین احراری

در شرح قول شیخ سعدی که هـ

وَإِنْ سَلِمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُوءِ نَفْسِهِ فَمِنْ سُوءِ ظَنِّ الْمُدَّعِي لَيْسَ يَسْلَمُ

نوشته که لایسلم فصیح تر از لیس یسلم می نماید چه در نسخه لیس مصرع زیاده میشود آتی
آنجناب برین قول حاشیه تحریر نموده - درینجا کلام مشریف بجنسه نقل کرده می شود -

”مغنی نماند که این بیت بر وزن دوم ازان اوزان ثلثه بحر طویل است که عروض و ضرب آن مقبوض

”می آید و تقطیع مصراع ثانی که مناط گفتگوست و موزون به آن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن باشد چنین

”است فمن سو فعولن - ع ظن نلکم مفاعیلن دعی لی فعولن س یسلمو مفاعیلن - و چون تقطیع

”مذکور معلوم گردید ظاهر شد که واجب و متعین است که نسخه لیس یسلم باشد نه لایسلم چنانچه

”میرگمان برده - چه حرف لام و یا از حرف لیس در تقطیع بالفظ دعی مرکب شده بر وزن فعولن خوا

”شد و سین کلمه لیس بالقط یسلم منضم گشته بر وزن مفاعیلن خواهد گردید که ضرب مقبوض است -

”و در صورتیکه نسخه لایسلم بقول میر اعتبار نمایند لفظ لا بالفظ دعی مرکب شده فعولن خواهد شد

”و یسلم بر وزن فاعیلن خواهد ماند - و فاعیلن در ضرب بحر طویل نمی آید چنانچه بر متشع عروض پیدا

”ست چه ضرب بحر طویل تام می باشد یا مقبوض یا محذوف - و فاعیلن ازین هر سه قسم خارج است

”پس آنچه میر نوشته که از نسخه لیس مصرع زیاده می شود موافق میزان طبع میر است نه موافق میزان

”عروض طرفه آنکه مصراع در صورتیکه لایسلم باشد کم می شود -

”و چه مناسب این مقام است بیتی که خلیل بن احمد واضح فن عروض در مثال وزن دوم بحر

”طویل آورده هـ

”سَتَبَدِي لَكَ الْآيَاتُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا وَيَا بَيْتِكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزِدْ

”و عبارت میر که لایسلم فصیح تر از لیس یسلم می نماید چه در نسخه لیس مصراع زیاده می شود آتی

”محل تامل است زیرا که منطوق عبارت دلالت دارد برین که زیادت مصراع منافی فصاحت است

”و وزن عروضی را وجود او عداً در فصاحت و عدم آن دخلی هست و حال آنکه هیچ یکی از علماء معانی
 ”این معنی را در فصاحت کلمه و کلام و عدم آن اعتبار نکرده - بر فرض تنزل مقتضای عبارت میر
 ”آنست که بر تقدیر زیادت فصاحت مرتفع می گردد و حال آنکه لفظ فصیح ترک برای تفضیل است
 ”دال است برین که نسخه لیس لیس هم فصیح است پس فصاحت این نسخه با زیادت وزن
 ”با اعتقاد میر چه قسم جمع می تواند شد اللَّهُمَّ اغْفِرْ هَفَوَاتِيْ وَاعْفُ عَنِّيْ لَا تَقِيْ
 ”اَنْتَهٰی کَلَامُهُ

از عهد خلد مکان تا عصر محمد شاه پادشاه جمیع امراء عظام اعوانه و اکرام میرز بجا می
 آوردند و تشنه صحبت و الا بودند سیما امیرالامرا سید حسین علی خان که با ایشان الفتی
 خاص داشت - و اکثر در مجالس خود بر ملا می گفت که میر عبد الجلیل درین عصر نظیر
 ندارند و لوازم احترام فوق الحد بتقدیم می رسانند لهذا آنجناب از تیره دل بمدحت او پرداخته
 و نام او را زنده جاوید ساخته

و آنجناب با امیر خسرو علیه الرحمه تشابه تمام دارد - و خود در مثنوی می فرماید
 اگر چه میر خسرو بود استاد ندارد چرخ چون او دیگری یار
 بفکر دور دو پرواز دارد بنی نبود ولی اعجاز دارد
 در انواع سخن شور جهان است بقدرت خسرو صاحبقران است
 ولی من هم ازین گلدسته نو درین عصرم بجای میر خسرو
 کمال از هر منتظر دلخواه دارم امید تربیت از شاه دارم
 تشابه ایشان با امیر خسرو هم از راه جامعیت علم و عمل و هم از جهت مصحبت
 از باب دول - چه امیر خسرو از آغاز تا انجام با سلاطین دہلی بسر برد و هفت پادشاه
 را خدمت کرد - طرفه آنکه علامه مرحوم هم بلوازم خدمت هفت پادشاه دہلی از سلاطین
 تیموریه پرداخت یعنی خلد مکان عالمگیر و شاه عالم و محمد معز الدین (جهاندار شاه)

و محمد فرخ سیرور فیج الدرجات و شاه جهان ثانی و محمد شاه رحمہم اللہ تعالیٰ
 اما فیج الدرجات و شاه جهان (ثانی) ایام معدودی بر سریر فرمان روائی نشستند
 و از غارت گراہل فرصت نیافتند۔ قصیدہ میمید میرکہ عنقریب می آید بنام شاه جهان
 ثانی است

اشعار میرا گرچہ در مدائح واقع شدہ اما مدۃ العمر صلۃ شعر از احدی نگرفت الا
 یکبار وقتیکہ این رباعی از نظر سلطان اورنگ زیب خلد مکان گزرانیدہ
 کسری کہ بعدل بود عالم پرور بی جرم آویخت پای نہ بخیر ز در
 ذاتت ز کمال عدل تجویز نکرد آویختن سلسلہ در ہم در کشور
 سلطان چہار خریطہ از طلای مسکوک و کن کہ آن را ہون نامند بدست شہزادہ کام بخش
 داد۔ شاہزادہ بدست مخلص خان میر بخشی داد۔ مخلص خان بہ میر رسانید۔ و این
 یکبار صلہ گرفتن میر در تمام عمر غالباً برای اشکمال تشابہ یا امیر باشد چہ امیر خسرو صلات
 از سلاطین و امرا قبول می فرمود چنانچہ از تتبع تصانیف امیر واضح می شود
 سلطان قطب الدین بن سلطان علاء الدین خلجی جائزہ کتاب "نہ سپہر" زر
 برابر وزن جثہ فیل تسلیم نمود۔ امیر در ان کتاب تصریح می نماید و از زبان سلطان
 قطب الدین می فرماید

بتارخ ہچون من اسکندری	کند ہر کہ آرایش دفتری
ز گنج گرانمایہ بے شمار	دہم بار پیش نہ آن پیلبار
مرا خود دین رہ پدر شد دلیل	کہ می داد ز ہم ترا زوی فیل
شناسد کسی کش خرد رہنمون	کہ از پیلبار است و زش فرو
چو میراث شد پیل زردا دم	نہ زیباست زین سہل تر دادم
شہانج بخشا کرم گستا	معانی شناسا سخن داورا

مرا عمر کز شصت بالا گذشت
همه پیش شاهان والا گذشت

بسی بندگی کردم از عون تخت
کمر بسته در خدمت چار تخت

ز شاهان کسی کا ولم کرد یاد
معزالدنا بود شه کیقباد

ازان پس ز فیروزه چرخ بلند
شدم پیش فیروز شاه ارجمند

ازان پس که در شه ستائی شدم
تو نگر نه گنج علائی شدم

شد اکنون که اقبال بهمدم مرا
نوازنده شد قطب عالم مرا

چنین بخششی کز تو حجم یافتم
در ایام پیشینه کم یافتم

کنون لابد از سحر سنج ز من
باندازه بخشش آید سخن

جرا اند کزین پیش پرداختم
چو این نامه خاص کم ساختم

تخفی نماند که مراد از معزالدنا معزالدنیا است برای ضرورت شعرونا در آورد
و آن جمع دنیا است و مراد از فیروز شاه سلطان جلال الدین خلجی باشد چه نام
اصلی او فیروز است

اکنون سلسله مطلب اصلی می جنبانم - در عنقوان شیب "امواج الخیال"
نام شنوی در تعریف دار السلام بلگرام فرموده - و درین شنوی اکثر قواعد موسیقی
هندی ضبط نموده با ثبات برخی ازان شنوی روی اوراق رامز کف می سازم

آب و گل من که فیض عام است
از خطه پاک بلگرام است

سبحان الله چه بلگرامی
کوثر می و آفتاب جامی

خاکش گل نو بهار عشق است
آتش می بی خار عشق است

از عشق سرشته ایزد پاک
از روز ازل خمیر این خاک

هر لاله کزین دیار روید
تخم دل داغدار روید

هر گل که دمیده است زین خاک
خونین جگرست پیرهن چاک

نرگس نبود بصبح گلزار
 گل با سنبل بهم دران خاک
 خورشید از ان بهار نیزنگ
 سنبل بچمن بود بصد تاز
 از فیض هوای آن گلستان
 ز تشکده سبزه می زند جوش
 تا شد چمنش بدیده محسوس
 تا بستنش که عیش بار است
 گرمی آنجا است مایه زیست
 سرما چه دران مقام آید
 هر دو که از جگر کند گل
 چون موسم برشکال آید
 جولان سحاب شوخ طناز
 درویش هوا بسی نفس خست
 وز نشئه ذکر بهر شد مست
 شاهنشیه یک تاز برسات
 نقاره نواز حشمت خویش
 از برق نموده تیغ خون ریز
 ترکش ز نقاط بهارین
 تا روی زمین بدست آرد
 باریدن ریزه ریزه باران
 منصور برآمد است بردار
 آویخته بسملی بفتراک
 پشمرده گلیست باخته رنگ
 زنگی بچم کند انداز
 سرسبز شود نفس چو ریحان
 همچون خط یار از بنا گوش
 شد پرده چشم بال طائوس
 چون گرمی عشق سازگار است
 گوئی که حرارت غریزیست
 غنقای هوا بدام آید
 افسرده شود چو شاخ سنبل
 حسنش بحد کمال آید
 چون خیل پری بود به پرواز
 تا خرقه رقع رقع دخت
 تسبیح هزار دانه در دست
 ساغر کش نشئه مباحات
 مشکین علم سحاب در پیش
 وزا بر سیه سپر دلاویز
 وز قوس قزح کمان رنگین
 برفوج خزان شکست آرد
 کرده ورق نشاط افشان

نقصی است ازین بهار مرغوب ظلِ ممدود ماء مسکوب
 هر سو صحنی کرشمه پرداز از نوکِ نگه جگر رفو ساز
 تا پای کشان کند کاکل سرمست نگاه پر تغافل
 تا در تنق حیا نشسته حق از مژه بر نگاه بسته
 صفهای مژه بترکتازی مشغول تبرد نیزه بازی
 قدی و نهال جلوه نوخیز حسنه و بهار غمزه گل ریز
 از چینِ جبین ناز تخمیر در پای نگاه بسته زنجیر
 از واشدن گل تبسم در خون شفق طپیده انجم
 از سینه شان که خوش بهار است پیشانی صبح داغدار است

دیگر شنوی گفته در جشن طوی محمد فرخ سیر پادشاه با دختر راجه اجیت سنگه راتھو
 که در سده سبع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۷) واقع شد - جولان فکر عالی ازین شنوی
 هوید است خصوص در مقامی که اسماء پرده های هندی در ضمن الفاظ فارسی آورده -

و بی تصنع سحر حلال بکار برده - این چند بیت از ان مقام است -
 چو صید دل نماید حسن آهنگ پرداز چهره هر پار سارنگ
 در آن محفل کجا بر گوش می زد نوای کان نه راه هوش می زد
 اگر شاپور با خسرو بخاک اند پی این نغمه از حسرت ملوک اند
 معنی بر نواز آتسان و ترزد که از بر لب بهار عیش سرزد
 شگفتنهای دل در دلتار است که آن را نغمه گل دیس کار است
 نوای نغمه گرم دلبری بود بنظم گوهری پیکو جری بود
 شگفتن آچنان سمری ز دازتا که کردی سینهارا صحن گلزار
 اگر چه زهره دارد خوش نوائی بدانی حال او این سوگرائی

مثل این نغمه را دانش نمی زد
بر و صد چوب کاوالله فی زد
ز بس مدحوش شد زین نغمه شیا
ندارد از آ که یارای رفتار
نوا گوید قوام ساحری ام
پی تقویم چون من پت جری ام
نوای نغمه بود از نقصها پاک
نباشد در نگار حور دیس آک
چنان در نغمه باشد دل پذیری
کز افسون تر نم و یو گیری
لب هر ساز این معنی ادا کرد
که جشن شاه کام مار و ا کرد
به الفت همه گرا داده یاری
نوا ساز از صحبت براری
چنان از نغمه دل بر بیغمی زد
که بی اقبال کوس خرمی زد
کسی کوزین تر نم قوت جان کرد
ز شادی یک نیاز مطربان کرد
باستیفاء لذت ترانه
ترا کافی ست این جشن شهبانه
جهان شد زنده ز این گنج تیره
کز و برخاست موجی جان و تیره
چو متقار از می آن جشن نر کرد
ره احسن گرا بر نغمه سر کرد
اگر دلی نماید فخر شاید
نوا ی زین به اگره کی سراید
بود در گلشن گل ریز هر لب
سرود خار کن بایت در آن شب

حواشی ابیات

وتر بختین تار ساز دیس بکسر دال مهله ویای مجهول بمعنی مانند پیگو (پیفو) نام
ملکی است که خواهر آبدار را بدو نسبت دهند - اسدی گوید ع
"زیاقوت سیصد گهر پیگویی"

اله بختین سرگشته شدن پت الار که بر کاغذ و جامه دهند و تقویم از و حاصل آید
آک بالمدعیب یک بفتح باء فارسی اسبابخانه تبیره دهل و نقاره گرا با بفتح مرغ جاری

هر چند جباری مُرغ نوا سنج نیست اما مقصود مبالغه است یعنی شادی نوعی عام شد که
جباری هم از می این جشن متعارف کرده در نوا سنجی در آمد خار کن نام شخصی که نوا ی خار
کن با و منسوب است بایست شب کننده مشتق از بیتوتت -

و اسماء پردای فارسی دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و شش آواز هوسی
لحن بار بد نیز بیان کرده نوعی که بے ملاحظه معنی اسمی معانی ابیات تمام است - چند
بیت بر سبیل استشهاده آورده می شود -

دلت گر بر مقام عیش نشید است	ز تار ساز راه راست پید است
کند هر پرده از عشرت فزائی	چو معشوق مرقع دلربائی
باین لذت چو زاهد آشنا شد	نماز پنج گاه از وی فضا شد
معنی نغمه چون باده انگیخت	بجام باده کحل اصفهان ریخت
بهار نغمه چون در دل دهی شد	نی از فیض نوا سرو سهی شد
زمطرب هر نوا در زمین است	بمعنی گنج باد آورد این است

وفائده آوردن اسماء نغمات هندی و فارسی به کیفیت مهبود در خاتمه داستان

نغمه بیان می نماید و می فرماید -

جگر چون دانه یاقوت سفتم	که نام پردای در پرده گفتم
که تا هر سامعی کز نارسائی	بمو سیتی ندارد آشنائی
نگردد و گز حسن صنعت آگاه	ز حسن نظم گیرد خط و لخواه
مغل بار آگ هندی آشنایست	بمهر فرس هندی را شنایست
اگر آن این و گرا این آن نداند	بنظم من ز معنی در نماند
درین دریاشنای مابه بیند	تلاش دست و پای مابه بیند

(ایضا از ان شنوی)

در وصف طائفه رفاضان

گروهی از صباحت غازه بر رو گروهی از ملاححت سبزه جو
 یکی از تاب حُسن صندلی رنگ صدای شوق افزودی به نیرنگ
 یکی از فیض رنگ زعفرانی بهار دیده کردی ارغوانی
 یکی بر دهن رنگ سرمئی هموش بعشق ناله زن گفتی که خاموش
 گره زن گشته به شوخ پری زاد ز کاکل بر دل و از نغمه بر باد
 رخی بر هم زن هنگامه گل نگاہی قبله کیفیت گل
 ز موج جنبش ابروی ایشان فتاده کشتی دلها به طوفان
 به ابرو کرده جاد لهای عشاق تو گوئی شیشه‌ها چیدند در طاق
 ادای گردش چشم فسون ساز بچرخ آورده دلهای نظر باز
 بسوی گردش چشم آرد آهنگ تماشا می بیال گردش رنگ
 نگه در دل هر مستمند است ز خط سرمه در دستش کند است
 بگرد چشم مست سحر پرواز نه پر گردیده مژگان فسون نساز
 که تا بسمل کند دلهای خسته کرشمه آستین را بر شکسته
 بود کاکل باین معنی مباہی که رنگ نیست بالای سیاهی
 میان زلف لعل گوشواره بهار عشق بچان کن نظاره
 کنارے مون لٹیں مکتا سو کوئین گھٹا ہے دامن ہے اور بونین
 ز مروارید بینی گاہ دیدن چو قطره دل مہیای چکیدن
 دران بینی نہ مروارید و یا قوت نگاہے عالی را کرده مہوت
 سرشک قطره خون دل ماست کہ سرگردان حُسن حیرت افراست
 دہن سر چشمہ گوہر فشانی تبسم موج آب زندگانی

تبسم را ز برق آخر چه فرق است
 که هر دندان بمعنی تخم برق است
 مسی زیر لب اطراف دندان
 تو گوئی ظلمت است و آب حیوان
 تبسم در مسی دارد بهارے
 ترخم از لب شان می کند گل
 چو شمشیری که رخشد در غباری
 لب از رنگ لطافت چهره افرو
 ز برگ گل شنو آهنگ بلبل
 بگرداب زرخ مائل جهانی
 شفق کرد است گل از صبح نوروز
 چنان سبک ز نخ حسرت نور دست
 چو بر چاهی هجوم کاروانی
 بود گوش از صفا بالای گردن
 که از فرط خجالت سرخ وزر دست
 دو ترک چشم ساغر بر کف دست
 بلورین قیف بر میناے گردن
 چنان گشتند از صبا سبست
 دو ساعه از دو دست هر دو غلطید
 گلوبندی ندی چون بر نظر زد
 خطوط آفتاب از صبح سر زد
 دو چشم و سینه را با هم بهاری است
 چو بیماری که در پیشش اناری است
 نمودے موج رنگ پان ز سینه
 بزنگ موج می از آگینه
 خم چوری بغایت دل پسند است
 بصید هوشها چین کمند است
 سیه چوری بود چون تار سنبل
 که پیچیدند بر گلدهسته گل
 ز انگشتان میرس و خون بسمل
 که ناخن می زند این حرف بزل
 در انگشتان نگین رافتنه کار است
 همانا اختر دنباله دار است
 نگین در دست گرم دلبری بود
 بهم گفت الخضیب مشتری بود
 سرین کوهی نهان در جوش گلشن
 دلیل آن کمر و انگاه دامن
 نظرها در سرین مشغوف دیدار
 چو مفلس طلای دست افشار
 نگارین پای زیب ساق دلجو
 سہی سروی دمیده بر لب جو

قدم در قص زان رو بقرار است	که بر دلهای گرم اورا گذار است
برنگ شمع زانها قد کشیدن	برنگ قطره از دلهای چکیدن
کمر در تیج و تاب قص بیتیاب	چوموئے کوفند در جوش گرداب
بهنگام اشارت چشم و ابرو	کف دست و سر انگشتان و بازو
بنطق آیند در تصویر ایما	قیامت می نماید نطق اعضا
زمین از قص شان گلزار چین شد	هوایا چرخ طائوس آفرین شد

در صفت چراغان

شبی روشن تر از صبح سعادت	مصفا چون دل اهل عبادت
هزاران شمع هر سو جلوه گر شد	تجلی پرور نور نظر شد
زده بر شمع بر سر طره زر	زمر و ارید غلطان جامه دربر
درین شب شمعها را خوش ظهور است	سراسر بزم سردستان نور است
صف فانوسها چون گنبد نور	یا نواع تجلی گشته معمور
زهر فانوس بنید چشم انصاف	دل نورانی از پیراهن صاف
به فانوس خیالی دیده مانوس	نظر در سیر رنگ بال طائوس
شعل مشعل تابان دل افروز	برنگ پر تو حسن گلو سوز
چراغان صف زده چون شانه زر	که در هم داشت شب زلف معبر
چراغان جمله تن گشته دهانها	قتیل پای تا سر شد ز با نها
دعا کردند بهر شاه چون من	که شمع سلطنت زو باد روشن

در صفت آتشبازی

هوای عزم سیر آسمان کرد	بهر جانب جریب زر روان کرد
پی تعلیم حرف روشنائی	فلک شد صفحہ حرف هوائی

ز جوش نور مهتاب و ستاره بهواشد چرخ دیگر در نظاره
 شجره از طلای صاف کردند پزند شب مشجر باف کردند
 ز چرخ شد عیان بر عام و بر خاص که خورشید اندر این شب گشته قاص
 چنان در دود طالع شد ستاره که در گیسوی شعاع گوشواره
 بنفشه تختهای شعله افروز سرش را گرفته در بغل روز
 نمودی روشنی از جام مهتاب به دور بونه گداز نقره ناب

در صفت ستایان

ز ستایان گوهر پاش درگاه گروهی پیش پیش موکب شاه
 عرق ریز از جبین خوش تلاشی بزرگ ابر گرم آب پاشی
 قدم زن پای هر یک بزرگ ابر دوال مشک هر یک چون رگ
 بگرد راه مشکشان بدل داشت که هر یک موج دریا در بغل داشت
 چو گرد از آب پاشی شست و شویافت زمین هم زین عروسی آبرویافت
 بگیتی محو شد بوجه دلخواه غبار از خاطر و گرد از سر راه

تخفی نماند که این مثنوی بموانع وقت از نظر پادشاه ننگدشت و چون پادشاه غنقر
 سریر آرای ملک جاودانی شد - آنجناب دل به تبیض مسوده مثنوی نداده متوجه
 عالم قدس گردید - بعد رحلت ایشان محرر اوراق مسوده را از سواد به بیاض برد
 و ابیات مشکل را حسب الطاقته حل کرده حواشی بقلم آورد - و درین محل چند
 بیت مشکل با حواشی در معرض تحریر می رسد که خالی از فوائد نیست -

در مدح پادشاه

وَأَنَّ فَاقَ الْوَنَامَى فِي الْجَنَّةِ الْفَضْلِ فَإِنَّ الدَّمَ بَعْضُ الْقَطْرِ فِي الْأَصْلِ
 ان شرطیه است و جزاء آن محذوف ای فلا باس معنی چنین است که اگر فائق شد

و در اصطلاح شعر آقافیه آوردن در مصرع اول از بیت یعنی مطلع ساختن و حرف تقطیع
در اصطلاح عروضیان ده اند مجموع درین عبارت "ملعت لسیوفنا" معنی آن
در خشیدند شمشیرهای ما -

در صفت فیلان

خط قرمز به پیشانی فیلان اگر می دید خنساء سخندان
نمی کردی بشعر خویشتن فخر بآن ناز و علم در باره صخر
تلمیح است بسوی بیت مشهور از قصیده خنساء بفتح خاء معجمه و نون و سین مهمله
یکی از مشاهیر نساء سخن طراز عرب که در مرثیه برادر خود صخر نامی گفته که ه
وَإِنَّ صَخْرًا لَّنَأْتِمُّ الْهَدَاةُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلَّمَ فِي رَأْسِهِ نَارًا
یعنی بدستی که صخر برآینه اقتدای کنند راه نمایان باد - گویا صخر کوهی است که بر
سراآتش داشته باشد چه کوه که در راه نمونی هوید است خصوص در حالی که بالای آن
آتش افروخته باشند -

و در اینجا مراد آن است که اگر خنساء خط سُرخ پیشانی قیل می دید به تشبیه کوه و
آتش فخر نمی کرد -

در صفت اسپان

چو گام شان به تندی آشنا شد بهر گامی بنا برج العصا شد
عصا نام اسپ جذیمه الا برش پادشاه یمن - گویند هرگاه جذیمه در بلاد روم رفت
و به دغا کشته شد قصیر که وزیر جذیمه بود بر آن اسپ سوار شد - اسپ جلور نیز بر سری
میل خود را رساند و در آنجا بول کرد - و در آن موضع برجی بنا کردند و برج العصا
نام گزاشتند کذا فی المحاضرات للراغب الصفاهانی -

پادشاه خلق را در جنس و فصل ماهیت انسانی پاک نیست پس بدرستی که مروارید
بعضی از قطر هاست در اصل حال آنکه فائق است از دیگر قطر ها -

این بیت در تتبع ابی الطیب متنبی است که در مدح سیف الدوله ممدوح خود
گفته ^{له} ۵

وَإِنْ تَفُقِ الْأَقَامَ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْغُرَالِ
خطاب به ممدوح است یعنی اگر فائق شدی خلق را حال آنکه تو از یشانی پس پاک
نیست زیرا که مشک بعضی از خون غزال است حال آنکه فائق است -
بر وقت شناسان هویدا است که تشبیه لاحق از سابق پاکیزه واقع شد -
ایضاً در مدح پادشاه ۵

مثل از دانش او گر کند گوش فلاتون از مثل سازد فراموش
مثل بضم تین جمع مثال - و مثل افلاطونی بچند معنی است - گاهی مراد می شود عالم
مثال که متوسط است در میان عالم غیب و عالم شهادت و گاهی مراد می شود صورت
علمیه الهیه که قائم بذوات خود اند نه بذات خداوند تعالی ^۲ شانه و گاهی مراد می
شود جواهر مجرده که آن را از باب انواع نامند یعنی از هر نوع فردی است مجرد
از ماده ازلی و ابدی که افاضه کمالات جمیع افراد آن نوع و ابسته اوست - و
آن را بلسان شرع ملک البحار و ملک الجبال و جز آن خوانند
این معانی از حاشیه میرزا اهد بر امور عامه شرح موافق و کتب دیگر بقلم آمد -
ایضاً در مدح پادشاه ۵

سپاهنش چون عرضی وقت تصریح کند روشن بر اعداد حرف تقطیع
عروض بالفتح نام علم مشهور است عرضی منسوب بآن و تصریح در لغت افکنده ^۳

ایضا در صفت اسپان

و ثوب شان تعجب آفرین است مثال طفره نظام این است

طفره در لغت بمعنی برجستن و نظام بتون و تشدید طاء معجمه عالم معتزلی مشهور قائل مسئله طفره - و مراد نظام از طفره این است که متحرک مسافت را طی کند بروجهی که از مکانی بمکانی بجهت و مسافت میانه را اصلاحا ذی نگر دارد -

معنی بیت آنکه اسپان از بس سرعت برین روش مسافت طی می کنند و مثال طفره نظام که محال است بوجود می آرند -

در سنه احدی و ثلاثین و مائة و الف (۱۱۳۱) نیکو سیر بن محمد اکبر بن خلد مکان که در قلعه آگره محبوس بود و اقعہ طلبان او را بر آورده بر تخت نشانند - امیرالامرا سید حسین علی خان بالشکر جزار از دہلی بہ آگره رسید و قلعه را بعد از مفتوح ساخت - میر عبد الجلیل قصیدہ غرائی در تہنیت انشا کرد - نواب پنج ہزار روپیہ و اسب و خلعت صلہ می داد - علامہ مرحوم بر وفق ضابطہ خود سر قبول فرود دنیا ورد قصیدہ این است -

مژده ای دوستان کہ در عالم	نقد شد نسیہ بہار رارم
نوںہال طرب بہار آمد	گل قشان گشت خاطر خرم
دل خوشی نشہ رسا بخشید	بہ گل و سبزہ و بہار قسم
باغ از بس شگفتگی پر کرد	ساغر گل ز بادہ شبہم
ابروا من کشان خرامان است	برق رقصان و رعد گرم نغم
نوبہار از برای رسم نثار	ہر طرف از شگوفہ ریخت دم
کہ امیر سر آمد امرا	کرد تسخیر قلعہ اعظم

این ظفر از مواهب عظمی است	بر زبان واجب است ذکر نعم
پسرا کبر آنکه در افواه	یافت نیکو سیر بعکس علم
بود در حصن آگره محبوس	بپنج مفهوم منتنع بعدم
داشت عیشی و کنج عافیتی	خاطر آسود تر ز صید حرم
تا گمان نفس شوم را هوش زد	خضیه آمیخت در طعاش سم
دید اسباب بغی آماده	اشتها صاف و لقمه پر ز دسم
ز در بسیار و زمره او باش	اکبر آباد قلعه محکم
ابروی فتنه زه نمود کمان	زلف آشوب گشت خم در خم
از پدر داشت ارث بغی ازان	فتنه انجخت در کمال عظم
کرد پرویزی ز چتر به سر	بیخت بر فرق خود غبار الم
چون برید این خبر به دلی برد	شعله زد چشم داو در عالم
خسرو دین پناه شاه جهان	آب و رنگ بهار فضل و کرم
آن ابو المجد و العلاء و الوجود	مسند آرای چار بالش جم
بنده اش کی قباد و کیکاؤس	نوکش گیو و بیزن و رستم
بخشی الملک را اجازت داد	تا کشد لشکر ظفر پرچم
آن امیر جماعه امرا	چون حسین علی هنر بر شیم
قره العین حیدر کرار	نخبه نسنه بنی آدم
خلف الصدق موتم الاشبال	پیش او شیر شرزه کم ز نعم
جود او شهره دیار عرب	تیغ او ضابط بلاد عجم
نازد از نسبتش سمنو نسب	بالد از همتش علو هم
می کند با جماعه دلریش	لطف او آنچه می کند مرهم

غوطه در جود او زند در یا
 هست مقیاس جود او بسحاب
 لطمه از دست او خورد ضیغم
 مثل مقیاس فرهی بوم
 در فن صرف همتش نبود
 زکری از کلا و از لیل و از لیل
 در صف جنگ با سر اعدا
 چون الف گشته تیغ او الزم
 دشنه و نیزه اش بجان عدو
 می کند کار عقرب و ارقم
 تیغ او شد بفرق اعدا غرق
 همچو حرفی که می شود مدغم
 در دل خصم او در آید رمح
 چون در آید بر اهل خود محرم
 با کمندش سر معاند او
 مثل دلوی است بار سن منضم
 ظفر از فوج او شود پیدا
 فتح با تیغ او بود توام
 کرد نهضت بدولت از دلی
 فضل حق همعان ظفر هدم
 دیوار نعره بیان در رم
 لشکری در رکاب بیش از حصر
 که به شیر ژریان زدندی بم
 همه زور آوران فیل شکوه
 دامن افشان برین بلند خیم
 کرد اسپان فوج نصرت موج
 همچو انگشت و حلقه خاتم
 آمد و قلعه را محاصره کرد
 سرمه عجز در گلوی قلم
 شرح اسباب قلعه گیری رخت
 توپها کرد قلعه جمع بهم
 چون نهنگان بدور گردانی
 کس ندید است شیر آتش دم
 خصم را سوخت توپ شیر دهن
 کز سر همدان نموده لقم
 آردای است توپ غازیخان
 اسم او بر تلاش اوست علم
 چه نویسد ز توپ قلعه کشا
 سینه گردید فوج را سلم
 تا براید به قلعه نصرت
 و خمه بهر دشمنان دژم
 هر طرف شد مرتب از سباباط

ز ان طرف ہم مخالف سرکش	کوششے داشت در ثبات قدم
دست و پا زد درون قلعه بسی	چون جنبی که واجه شد بشکم
کرد استقاط این چنین آخر	صدمه تو پهلای مستحکم
کار بر اهل حصن شد دشوار	مرگ مقطوع زندگی مبهم
قلعه شد بر جماعه اعدا	از مصیبت چو حلقه ماتم
شد برون آمدن چنان دشوار	که سخن از زبان اهل بکم
از برون ہم رو رسد شد بند	چون نفوذ صدا بگوش اصم
از سر بحر خواستند امان	بالب خشک و دیده پر نم
از ترحم بجان امان بخشید	وقت قدرت خوش است ترک نفم
فتح قلعه بزور تیغ نمود	این چنین می کنند اهل ہم
شد سیه طالعی ز قلعه برون	ہیچو از لفظ دائره اہم
این معنی کشود فطرت او	ورنہ این عقدہ بود جذر اصم
شاد گشتند دوستان یکسر	عام شد عیش در صنوف امم
شرح حال منافقان گویم	کہ بآن چو خلیفہ ام علم
سرخي افعال روی سیاه	خوش خضابی است از خنا و تم
مُحَمَّدُ اللَّهُ وَاهِبُ الْأَلَاءِ	حَمْدُ مُسْتَظْهِرٍ بِمَا أَلْعَمَ
کن کتھن کی سکت کہان پاوے	رسان لیه جو انیک جنم
رمضان ایچری بولدی بخشی فتح	کلری بوی آی نینک ابکی پرم
از پی ہم دو عید گشت پدید	معنی فطر جلوہ کرد اعم
ہر طرف مجلس طرب چیدند	آن یک از شعر و دیگری ز حکم
وان دگر از ترانہ رنگین	چنگ و طنبور کردہ با ہم ضم

نغمه گویان فارسی ز نشاط	کوک کردند زیر را با بزم
نغمه سنجان هند سر کردند	سبت سر در مراتب سر کم
نغمه تا چاک دل رفوسازد	زهره از چنگ دارد ابرشیم
زین ترخم جهان طراوت یافت	زانکه در جوهرش بود تروغم
شعرا هم قصیده ها گفتند	انوری گشت پیش شان ابکم
هر یکی سفت دُر تاریخی	که ازو آب شد گهر دریم
من هم از باغ معنی رنگین	گل چندی ز دم بفرق قلم
ورق ما بیاض سینه حور	سطر ها سلک گوهر نبلم
شعر گر فضل من پیوشیدی	می شدم در فن سخن اقدم
گو برسی ز جامعیت من	میر خسرو دهد جواب نعم
کرد عبد الجلیل در تاریخ	"قلعه آگره گرفت" رقم
بر دعا بهتر است ختم سخن	که به آمین کند ملک معلم
چاره چیزش نشاط افزا باد	تا بود سبزه در چمن خرم
دست ز ریاش و تیغ اعدا گش	عمر محدود و دولت ادم

حواشی قصیده

موتم الاشبال لقب عیسی بن زید شهید است که جدا علای مدوح باشد و هم جدا علای ماح - موتم بضم میم و کسرتاء فوقانی یتیم کننده و اشبال جمع شبیل کبیر شین معجمه معنی پیچ شیر یعنی یتیم کننده شیر پیچ - چون اکثر شکا شیر کردی باین لقب ملقب گشت - سایا ط سقف میان دو دیوار که زیر آن راه بود - شد سیه طالعی ز قلعه برون - همچو از لفظ دائره ادهم

تلمیح است بمعنای مشهور به اسم ادهم هـ

کشید تنگ چنان نقش آن دهن پرکار که دور دایره در مرکزش گرفت قرار

دور دایره دال و باست و مرکزش یا مرادف ام - چون دال و با در ا هم قرار

گیرد ادهم حاصل شود - و ادهم در لغت سیاه را گویند - خروج سیه طالع از قلعه

مثل خروج ادهم از دایره بواسطه تنگ شدن قلعه و دایره تشبیه لطیفی واقع شده

هـ این معما کشود فطرت او ورنه این عقده بود جذر اسم

جذر در لغت اصل را گویند و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را در نفس

خودش ضرب کنند او را جذر نامند و حاصل ضرب آن را مجذور و اسم در لغت کروشنگ

سخت مصمت و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را جذر نباشد اسم خوانند مثل

احدی عشر و مقابل آن را منطق گویند چون تسعه - و جذر عدد منطق بسهولت حاصل

می شود چنانچه جذر تسعه - ثلاث است و جذر عدد اسم در نهایت دشواری است

حاصل نمی شود مگر تقریباً و لهذا حکما در مناجات خود گفته اند :-

”بَيْتُكَ مَنْ لَا يَعْرِفُ جَذْرَ الْأَصَمِّ إِلَّا هُوَ“ و در علم معقول جذر الا صم

مغالطه ایست مشهور - واضح مغالطه این نمونه بغدادی علامه تفتازانی در

شرح مقاصد گوید :-

”وَهَذِهِ مَغْلَطَةٌ تَحْيَرُ فِيهَا عُقُولُ الْعُقَلَاءِ وَفُحُولُ الْأَذَكِيَاءِ وَلِهَذَا

سَمَّيْتُهَا مَغْلَطَةً جَذْرَ الْأَصَمِّ“

و نیز علامه در شرح مقاصد بعد تحریر جواب می گوید :-

لَكِنَّ الصَّوَابَ عِنْدِي فِي هَذِهِ الْقَضِيَّةِ تَرَكَ الْجَوَابَ وَالْإِعْتِرَافُ

بِالْعَجْزِ عَنِ الشَّكَالِ“

و میر باقر استرآبادی در افق المبین گوید مخفف عبارت آنجا این که :-

«كَمْ نَزَلَتْ فِيهِ آقْدَامٌ أَقْوَامٌ وَأَقْرَبُهُمْ إِلَى الصَّوَابِ وَإِصَابَةِ الْحَقِّ
مَنْ اعْتَرَفَ مِنْهُمْ بِالْعَجْزِ»

مراد میر باقر از معترف علامه تفتازانی باشد۔

معنی بیت آنکه این عقده در اشکال و عدم انحلال مثل جذر الاصم علم حساب بود یا
جذر الاصم علم معقول و لفظ اصم بمعنی سنگ سخت مصمت نظر بقلمه سنگین مناسب افتاد
ه شرح حال منافقان گویم که بآن چون حذیفه ام علم
حذیفه نام صحابی مشهور صاحب سر رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت اوست
پنهان از حال منافقان خبر داده بود۔ و درین بیت اشارت است بکمال تقرب و
محرمیت خود با ممدوح۔

کتم بفتح کاف و تاء فوقانی گیاهی که بآن خضاب کنند۔

ه از پی هم دو عید گشت پدید معنی فطر جلوه کرده اعم

چون قلعہ در ماه مبارک رمضان مفتوح شد دو عید پیهم هوید اگشت اول عید فتح که
عید مجازی است و دویم عید رمضان که عید حقیقی است و همچنین لفظ فطر بمعنی حقیقی جلوه
کرد که کشودن روزه باشد و هم بمعنی مجازی که فتح است و آن لازم کشودن روزه باشد۔
پس مراد از معنی اعم این است که مطلق معنی فطر باعتبار هر دو فرد خود که حقیقی و مجازی
باشد صادق آمد۔ و می تواند که مراد از اعم عموم مجاز باشد و برین تقدیر معنی چنین میشود
که فطر بمعنی مجازی که مطلق کشودن باشد صادق آمد عموماً به حیثیتی که متناول باشد معنی حقیقی و
غیر حقیقی را که کشودن روزه و کشودن قلعہ باشد۔

و عموم مجاز در اصطلاح علماء اصول عبارت ازین است که معنی مجازی لقبی

باشد که معنی حقیقی فرد او گردد و الله اعلم۔

ع سبت سر در مراتب سر کم۔

اهل موسیقی هند مراتب آواز هفت قرار داده اند و آن را "سبت سر" گویند یعنی
هفت آواز - و هر مرتبه را اسمی گذاشته اند - و از سر به اسم حرفی گرفته سر کم بدان
ترکیب کرده اند - درین بیت لفظ سر کم اشاره به همان مراتب سبعة است -
معلم بالضم نشان کرده شده -

الحال نقشه چند از تصانیف والا در آهنگ حجازی به تحریری آید و زبان
قلم واسطی نثر ادب پرده گوش نو اینوشان را مرغوله سازی نوروز عرب می کشاید -
چون خلد مکان در سده احدى عشر و مائة و الف (۱۱۱۱). بمحاصره قلعه
ستاره که از مشاهیر قلاع دکن است پرداخت و در اندک فرصت مفتوح شد -
آنجناب در یک شب یازده تاریخ در السنه اربعه ترتیب داده از نظر پادشاه
گذرانید - از آنجمله قطعه تاریخی بزبان عربی که از شکل اصابع اختراع فرموده و
بد بیضائی از جیب فکر و انموده - قطعه این است -

لَمَّا تَوَجَّهَ سُلْطَانُ الْأَنَامِ إِلَى	رَبِّ السَّمَوَاتِ فِي تَأْيِيدِ إِسْلَامِ
أَقْرَبَ بَهَامَهُ فِي أَصْلِ خَنْصِرِهِ	لَوْ رَدِيَ قَادِرًا فَتَّاحَ أَلْمَامِ
فَصَارَ حِينَ افْتِتَاحِ الْأَسْرِ مُفْتَحًا	حِصْنٌ لِمَنْ عَبْدٌ وَآحْجَا رَاصِنًا
نَظَرْتُ فِي أَلْفَاتٍ وَهِيَ أَمْرٌ بَعْدُ	مَنْ قَوْقِ ابْهَامِهِ مِنْ غَيْرِ ابْهَامِ
وَجَدْتُ هُنَّ لِعَامِ الْفَتْحِ حِينَعِدِ	مَرَقَمًا عَلَى لَسَنَةِ مَنْ مَدَّ ابْهَامِ
لِلَّهِ تِلْكَ يَدُ بَيْضَاءٍ قَدْ مَزَعَتْ	لِلنَّاطِرِينَ قِيَامِ مَنْ مُعْجِنِ سَامِ
هَذَا الْبَدِيعُ مِنَ التَّامِيمِ الْإِنشَاءُ	عَبْدُ الْجَلِيلِ بِتَأْيِيدِ ابْنِ الْهَامِ

مقصد از ضم کردن سر ابهام بر پنج خنصر این است که شکل لفظ سده بهم رسد
و چهار الف هندسه بالامی لفظ سده بدستوری که معمول کاتبان است پیدا شود -
و مضمون این تاریخ بزبان فارسی نیز بسته و قطعه فارسی بسیار پیشتر از اینها

یافته

چوشه ابهام زیر خضر آورد بورد اسم اعظم در شماره
 قلاع کفر شد مفتوح فی الحال ز تیغ او عدو شد پاره پاره
 ز انگشتان شه بر مد ابهام برابر چار الف کردم نظاره
 بعینه بود شکل سال هجری پی تاریخ تسخیر ستاره
 چنین تاریخ گفتن اختراعی است شد از عبد الجلیل این آشکاره

امیرالامرا سید حسین علی خان ہر سال در مولد النبی صلی اللہ علیہ وسلم چراغان مے کرد
 و شیلان عظمی مے کشید۔ و صلائی عام در مے داد و خود آفتابہ گرفته بر دست مہمانان آب
 می ریخت۔ علامہ مرحوم در وصف چراغان مصراع کعب بن زہیر را تفسیم کرد کہ
 أَضَاءَ سُرُكُنَ الْأَعَالِي سَيِّدُ الْأُمَرَا شَهَرُ الرَّسُولِ شَبُوعًا فِي غِيَاهِبِ
 أَمْسَى الشُّبُوعُ عَلَى الْحَضَارِ مُنْشَدَةً إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ

و نیز بہ امیرالامرا در تہنیت عید الانصی نوشت

تَهَنِّ بِعِيدِ النَّحْرِ يَا مَنْ عَطَاءُ لَا أَفَاضَ عَلَى مَنْ حَجَّ جُودًا عَوَائِدَا
 تَنَسَّلْتَ هَدَى الْجُودِ فِي كُلِّ مَوْقِفٍ وَالْبَسْتَ نَحْرَ الْمُعْتَفِينَ قِلَادَا

صاحب نہایہ جزری گوید: معتفی بعین مہمل و فاکسی را گویند کہ طالب فضل و

رزق باشد

و این رباعی مستزاد در السنہ اربعہ اطلانمودہ

جَاءَ النَّيْرُورُ بِالنِّشَاطِ الْأَوْفَى - فِي خَيْرِ قُدُومِ

پھولیں درم پیل لہلہی بن اولہا - ترور رہی جہوم

نیکی کند و زکندی بزی بولدی یش - تبلیغ بولسوم

چون شہپر طاؤس گل اندر صحرا - آورد ہجوم

در آغاز عهد شباب برخی اشعار یتیمانه در سلک نظم کشیده ترجیع بند ایشان درین
 طور مشهور است که مطلعش این است ۵

منم آن بانکه و دلیر و اچل کز من افتاد در جهان کحل بل
 از آنجا که از تکاب این اشعار دور از کار محض نظر باستجماع فنون بود - و ایشان اقدس
 اصلا مناسبتی نداشت - مردم این ترجیع و دیگر اشعار ایشان را که ازین جنس است
 بدیگری نسبت دهند حال آنکه بلا ریب زاده فکر ایشان است

در ادواخر ترجیع بند اتل تخلص آورده - و این بیت هم از ان ترجیع است ۵
 شر باره بنراریان دیدی همیشه بلگرام را عشق است
 اما حریفان این بیت را هم تغیر داده نوعی دیگر ساخته اند -

و از اشعار یتیمانه ایشان است ۵

عدو گر همه تن ز فولاد جگر د
 ز سر تا قدم بهیچ زنجیر اگر د
 بکف کتی برق بے دهر ط که پیکر د
 بجز حکم الله پشمنی ناکر د

وله

ورد خود نام خدا با نام احمد کرده ام
 دانه تسبیح از میسم محمد کرده ام
 بجز مرگان ندارد چشم بیمار تو غمخواری
 بلا گردانی برگشته مرگانت تماشا کن
 شام غم را در سواد نامه پنهان کرده ام
 صبح محشر می دمد از صفیء مکتوب ما
 بانتظار تو ای سرو لاله در گلشن
 ستاده قهوه بکف در پیاله یا قوت

رباعی

اولاد علی خلاصه ابرارند چون والد خویش محرم اسرار اند
 تحلیل مواد قافا سد کفر کنند در منفعت مزاج دین جدوار اند

رباعی

از بهر محبت علی هستی ماست گلچینی این بهار تر دستی ماست
دل ساغر و مهر ساقی کوثر می از میکرده غدیر خم مستی ماست
اکنون خامه تقریب جو بتخریر احوال سید علی معصوم که اسم او در ترجمه میر عبد الجلیل
ذکر یافت و احوال او در تاریخ نامها کیاب است خرامش می نماید

(۱۲۰) سید علی معصوم مدنی

سید علی بن سید نظام الدین احمد بن سید معصوم الدشکی شیرازی المعروف به
سید علی معصوم از مشاهیر اُدبا و صنادید شعر است - مؤلف انوار الزمیع فی النواع البدیع
و ریاض السالکین شرح صحیفه کامله و حاشیه قاموس و سلفه العصر تذکره شعرا
عرب و دیوان شعر -

خاندان او در شیراز بیت علم و فضل بوده است و مدرسه منصوریه شیراز منسوب
به جد او میر غیاث الدین منصور است که از غایت شهرت حاجت بشرح ندارد
و سید علی باضافه نام جد قریب خود به سید علی معصوم مشهور گردید چون خواهر
شاه عباس ثانی صفوی اراده زیارت حرمین شریفین نمود - شاه عباس - میر
معصوم را با بیگم همراه کرد که به تعلیم مناسک حج پردازد - در اثناء راه چون تقریب
تعلیم و تعلم در میان آمد و این معنی بحیولت ستر بوجه احسن صورت نمی بست بخاطر بیگم
رسید که کفویت ثابت است چرا عقد نکاح جلوه گر نشود - و حیولت حجاب بر نخورد -
آخر نکاح انعقاد یافت و بعد زیارت حرمین شریفین از ترس شاه عباس معاودت
وطن متعذر شد و توطن مکه معظمه اختیار افتاد - و از بطن بیگم میر نظام الدین احمد متولد
شد و در مکه معظمه نشو و نمایافت - و بهمت بکسب فضائل گماشته از اقران فائق برآمد -

میر محمد سعید میر جملہ اردستانی وزیر عبد اللہ قطب شاہ والی حیدر آباد مبالغ
 فراوان فرستاده میر نظام الدین احمد را و سید سلطان را کہ از سادات نجف اشرف
 بود بہ حیدر آباد طلبید کہ دو دختری کہ داشت آنہا را اورسلک ازدواج ہر دو سید
 کشد۔ اتفاقاً سلطان عبد اللہ را ہم دو دختر بودند سلطان خواست کہ دختران خود
 را بہ ہر دو سید تزویج کند۔ میر جملہ بر آشت و برخاستہ بدرگاہ خلد مکان عالمگیر
 شتافت۔ سلطان عبد اللہ اول دختری را بہ میر نظام الدین احمد کہ خدا ساخت
 و برای طوی دختر ثانی ساز و سامان ترتیب داد۔ میر نظام الدین احمد با سید
 سلطان رنجشہ داشت۔ او و زوجہ او نمی خواستند کہ ازدواج سید سلطان صورت
 گیرد شبی کہ نکاح سید سلطان مقرر شد۔ میر نظام الدین سلطان عبد اللہ را
 پیغام کرد کہ اگر تزویج سید سلطان واقع مے شود۔ من بخالفتم شما کرمی بندم۔ و
 نزد خلد مکان رفتہ سعی در ہدم بنیان دولت شہمی کنم و احوال و ائقال بار کرد و مستعد
 کوچ نشست۔ سلطان عبد اللہ متحیر شد۔ و ارکان دولت را جمع کردہ بمشاوہ
 پرداخت۔ آخر رای ہمہ برین قرار داد کہ اگر میر نظام الدین احمد می رود فتنہ عظیم
 برپا می شود۔ تزویج سید سلطان موقوف باید داشت۔ و چون اسباب طوی ہمہ ہیا
 شدہ بود۔ و در تاخیر ضائع می شد ابو الحسن را کہ آخر سلاطین قطب شاہیہ است
 و با سلاطین قطب شاہیہ قرابتی داشت برای دامادی تجویز کردند۔ مردم بہ طلب
 ابو الحسن شتافتند۔ در ان وقت ابو الحسن در تکیہ بیقیدی نشستہ بود۔ اورا آوردند
 و بحمام بردند و بخلعت طوی آراستہ نکاح بستند و موافق ضابطہ توخانیہ را سر
 دادند۔ در ان وقت سید سلطان در حمام بود۔ چون صدای تو بہا شنید در استفسار
 افتاد کہ تو بہا را چرا سر دادند حاضران کہ ازین ماجرا واقف نبودند جواب دادند کہ
 سبب ظاہر است کہ امشب شب طوی ست۔ سید سلطان گفت ضابطہ این ست

که تو بخانه بعد عقد نکاح سر می دهند - و مردم را برای خبر فرستاد - رفتگان خبر کی بود
آوردند - سید سلطان در آتش غضب افتاد - اسباب شادی همه سوخت و اسپان را
پی کرد - و خود را بدرگاه خلد مکان رسانید -

میر نظام الدین احمد از دختر قطب شاه فرزندی نیاورد - سید علی از بطن
زوجه دیگر شب شنبه پانزدهم جمادی الاولی سنه اثنیتین و خمسین و الف (۱۰۵۲)
در مدینه متوره متولد شد لهذا اورا مدنی می گویند و بکسب کمال پرداخته سر آمد
ادباء عصر گردید

و شب شنبه ششم شعبان سنه ست و ستین و الف (۱۰۶۶) بقصد حیدر آباد
از مکه مخطبه برآمد و روز جمعه بیست و دوم ربیع الاول سنه ثمان و ستین و الف
(۱۰۶۸) به حیدر آباد رسید - و با والد خود ملاقات کرد

و چون سلطان عبداللہ از سریر حیات فرود آمد ابوالحسن بر تخت فرمان
روائی برآمد و میر نظام الدین احمد هم بعد یکسال فوت کرد - ابوالحسن در اتلاف
متعلقان میر نظام الدین احمد کمر بست و نگاہبانان گذاشته راه آمد و شد مسدود ساخت
سید علی عریضه بجناب خلد مکان ارسال داشت و ادراک عتبه خلافت استدعا نمود
خلد مکان در آن ایام از هند متوجه دکن بود فرمان طلب سید علی بن ابوالحسن
ع. اصداریافت - ابوالحسن سید علی را با اہل و عیال رخصت داد - سید رخت کوچ
بر بسته خلد مکان را در دارالسرور برہان پور ملازمت نمود - پادشاه او را بعنایات
خسروانی نواخت - و بمنصب ہزار و پانصدی سیصد سوار دو اسپہ سرافراز فرمود - و
در رکاب خلد مکان بہ اورنگ آباد آمد - و چون رایات خلد مکان جانب
احمد نگر ارتفاع یافت - سید علی را بحر است اورنگ آباد مامور ساخت سید
مدتی برین خدمت قیام داشت -

پس از آن حکومت ماهور و غیره از توابع صوبه برار تفویض یافت - آخر از حکومت
 ماهور استعفا نمود و التماس دیوانی بر بان پور کرد - درجه پذیرائی یافت - سید در
 بر بان پور رفته بدیوانی پرداخت -
 و بعد مرور زمانی از خلد مکان رخصت حرمین شریفین گرفت و با اهل و عیال به
 اکرن فیض موطن رفت و از آنجا بزیارت عتبات عالیات شتافت و به مشهد مقدس
 رسید و به صفایان آمد و سلطان حسین صفوی را ملازمت نمود و التفاتی که مطلق نظر بود
 نیافت - ناگزیر رخت بوطن اصلی یعنی شیراز کشید - و در مدرسه منصوریه پای اقامت
 افشرد و عمر را با قاده طلبه بپایان رسانید -

(۱۲۱) شاعر - میر محمد سلیم الله تعالی

خلف الصدق حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی نور الله ضریحه از وجود
 بهایون سابقا چمن فضلا را بهاری تازه است - و اکنون گلستان فصحا را رونقی بی اندازه
 آنجناب در تاریخ چهاردهم شهر ربیع الاول سنه اصدی و مائت و الف (۱۱۰۱) به
 شهرستان امکان رسید - بمنطوق **أَوَّلُ لَدَا الْحَرِّ يُقْتَدَى بِأَبَائِهِ الْعَرْنُ** نسخه جامع اصناف
 علوم است - و مرآت فضائل و کمالات و المرحوم خصوص عربیت و لغت و محاضرات که
 درین فنون را بیت یکنائی می افرازد و گوی سبقت از اقران می رباید -
 کتب درسی نزد استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه گذرانید و کمالات
 کثیره از والد ماجد خود اندوخت -

پدر گرامی را نسبت به فرزند ارجمند و رائی شفقت ابوت عنایتی و محبتی خاص بود -
 در حینیکه علامه مرحوم از بھکر به دارا مخالفه شاهیجهان آباد عطف عنان نمود میر سید محمد
 را نزد خود طلبید و مقارن آن مسرعی را فرستاد که چندی توقف باید کرد - و انتظار طلب

نشانی باید کشید - میر در جواب قلمی فرمود که "لَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي"

علامه مرحوم ازین جواب خطی کرد - و این رباعی رقم زده کلک جواهر سلک ساخت که سه

تا یا ذَنْ لِي أَبِي به خطت دیدم گلهای طرب از چین دل چیدم

از غایت اهتزاز پروانه صفت ای شمع پدر گرد سرت گردیدم

در اواخر عهد محمد فرخ سیر علامه مرحوم خود مستعفی شده خدمات بهکروسیوستان را بنام

ولد ارشد گرفت - جناب میر سید محمد در سده ثلث و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۳) به محل

خدمات رسید - و مسند حکومت را از ابتدا تا انتها بشیوه تدبیر و حسن معاملات رونق

بخشید - و ضیع و شریف آن دیار تا الان یاد می کنند - و سبحة ذکر خیر و حسن جمیل می گردانند -

میر در سده ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳) کاتب الحروف را به سیوستان

نائب گذاشته خود به دار السلام بلگرام تشریف برد و چندی در وطن گذرانیده بنا بر

تخللی که در خدمت راه یافته بود به دار الخلافه شاه جهان آباد حرکت کرد و بتوسل بعضی

امرا آن خلل را دفع ساخت -

و در سده خمس و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۵) کثرت ثانی به سیوستان تشریف

آورد - و بنده را در اواسط سده سبع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۷) رخصت هندوستان

فرمود - و خود به اسم خدمت مرجوع بدستور قیام نمود تا آنکه نادر شاه بر دیار سندھ مسلط

گردید - و سر رشته خدمات پادشاهی گسیخت - اما خدا یار خان مرزبان سندھ میر را

نگذاشت - و با عوازم و اکرام تمام در سیوستان نگاه داشت - و از جانب خود خدمتها

بتقدیم رسانید -

و چون هنگامه نادر شاه میان دران دیار گرم شد - و اوضاع ملک بر نسق سابق

نماند - خاطر اقدس از اقامت آنجا برخاست و از خدا یار خان خواه تخواه رخصت گرفت

و بدیست و پنجم رمضان سده خمس و خمسین و مائة و الف (۱۱۵۵) از سیوستان برآمد -

و از راه مار و ار متوجه وطن شده - بعد طی مراحل بسیت و به قتم محرم مکرم سزدست خمین
و مآته و الف (۱۱۵۶) بوصول بلگرام مسرت اندوخت -

میر طبعی و قادی و ذوقی نقاد دارد - و چون از مطالعه کتاب بازمی پرد از دغنان اندیشه
به وادی سخن عطف می سازد - مهارت زبان عربی و فارسی و هندی از حد افزون است
و اشعار السنه ثلاثه در خزانه حافظه عالی از حصر بیرون سخن را اکثر اوقات موزون می کند
و جواهر آبدار در سلک نظم می کشد - این چند بیت از دیوان سامی تحریر می آید -
فروغ بار بخش ای ماه سیما خانه مارا ز نور جلوۀ خود رنگ کن کاشانه مارا

دل در خم گیسوی نگار است به بنید در دام محبت چه شکار است بنید
نیست در عالم دون غیر هوس کار دلت هست این طول امل رشته ز نار دلت

محو گشتم چون حباب و عین دریا یافتم چشم پوشیدم ازین عالم تماشا یافتم
دران گلشن که سر و قامت جانان شود پیدا بجای طوق قمری دیده حیران شود پیدا
پیش مهر رخت قمر معلوم نزد قنر لبست شکر معلوم

یار دور است و کوه غم حائل آفتاب آن طرف سحر معلوم
می کشد غمزۀ جگر دوزش پیش تیر قضا سپر معلوم
از نگاه دو چشم میگوننت بی خبر گشته ام خبر معلوم
در تمنای وصل او شاعر حلقه گشتیم پا و سر معلوم

مگر از چشمه آئینه آب خنجرش باشد که از حیرت طپیدن شد فراموش سبیل مارا
و ستم بگیر گرچه ترا بازوی قوی است پایم رسیده است بسنگی که واه واه

بچ مجبوی ندارد این قدر رنگ جیا بعد سالی می نماید روی خود یکبار گل

(۱۲۲) آواره دشت ایجا و فقیر (میر غلام علی) آزاد

الحسینی نسباً و الواسطی اصلاً و البگرامی مولداً و منشأً و الخفنی مذهباً و البشتی طریقه

پیشتر دیوزۀ گرکوچۀ فقر است - و ریزۀ چین مائده فضلا - درین مقام خود را بحاشیۀ محفل
سخن سرایان می کشد - و شکسته ناخنی بتار نفس گسسته می زند -

من مقیم کوچۀ نادانی - و آئینۀ وارصورت حیرانی - مدتی بر آستان سخن نشستم - و کم
در خدمت کلام موزون برستم - چندگاه است که مرآت ضمیر را از صور خیالی پرداخته ام
و از بیت سخن بابت الحزن یعنی ماتمکک هستی خود ساخته - اما موزونیت فطری احیاناً سلسلۀ
فکرمی جنبانده - و دماغ از کار رفته را بصدائی قلعی می رساند - تا بجای که در عالم مثال
هم گاهی خیال موزونی جلوه می کند چنانچه در عشرۀ اخیر رمضان کثیر الفیضان سنہ احدی
و ستین و مائۀ و الف (۱۱۶۱) مزاج بنده را وحشتی بهم رسید - بخاطر افتاد که از همه قطع
نظر باید کرد و بار دیگر سری بدیار عرب باید کشید - و این داعیه بمثابۀ قوت گرفت که عنقریب
بود که از ممکن قوت بجلوه گاه فعل خرامد - ناگاه شب بیست و هفتم ماه مذکور طرف سحر در عالم
رویاندیشہ متوجہ شعر گردید - بیتی موزون ساختم و معاً از خواب بیدار شدم - بیت بیاد
ماند و آن این است -

چه خوش گفت گویندۀ نامدار مکش دست از دامن روزگار

لحنتی به تامل رفتم - دانستم که گوینده سرودش غیبی است و مخاطب بنده - امثال امرغیب
واجب دیدم و ارادۀ که تصمیم یافته بود فسخ نمودم - و سرالهام آن است که حجی که فرض
بود پیش ازین بتقدیم رسید - اگر دست از دامن علائق ظاهری می کشیدم و بتحصیل نافله
شتافتم - چندین حقوق واجب الادافوت می شد ع

ترک واجب نتوان کرد پی نافلها

من بی مایه را چه شایستگی که در صف صاحب کمالان سر توانم افراخت - و طرح
همزبانی با طوطیان چین فصاحت تو انم انداخت - عمر با در جلودل دیوانه گشتم - بجای
نرسیدم سالها در پی کاروان ناله افتادم بمقامی سر نه کشیدم - اما سهارا با وصف کمزری

در بزم کواکب اذن نشستن و هلال را با وجود ریوزه گری پهلوی آفتاب رخصت کلاه
 شکستن هست - باین دستا و نیز قدم جرأت پیش می گزارد - و حرفی چند از خود بریار
 کرم فرما عرض می دارد -

فقیر حقیر در تاریخ بیست و پنجم ماه صفر سنه ست و مائة و الف (۱۱۱۶) لنباس تی
 پوشید - و در ریعان آگاهی سر رشته تحصیل علوم بدست آورد - و کتب درسی از بدایت
 تا نهایت در حلقه درس استاذ المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه گذرانید - و
 لغت و حدیث و سیر نبوی و فنون ادب از خدمت قدسی منزلت جدی و استادی حضرت
 علامی میر عبد الجلیل بلگرامی طاب مضجعه اخذ نمود - و عروض و قافیه ...
 ... و بعض فنون ادب از خدمت والا درجت میر سید محمد خلف الصدق علامه مرحوم
 مرقوم تلمذ کرد -

و در سنه سبع و ثلاثین و مائة و الف (۱۱۳۷) شرف بیعت جناب مستطاب سید العارفین
 میر سید لطف الله بلگرامی قدس سره اندوخت -

ناگاه بوی از عطر توفیق به دماغم رسید - و شوق گلگشت حریم شریفین نرا اذ هبما
 الله شرفاً و کرامه از جابر و در سنه خمسين و مائة و الف (۱۱۵۰) مطابق کلمه
 "سفر خیر" از خطه بلگرام محل سفر حجاز میمنت طراز بر بست - و در سنه احدی و
 خمسين و مائة و الف (۱۱۵۱) مطابق کلمه "عمل اعظم" بزیارت حریم شریفین
 سعادت نشأتین حاصل کرد - و در مدینه منوره علی منورها الصلوة و النجیة
 بخدمت شیخنا و مولانا الشیخ محمد حیات السندھی المدنی الخفی قدس سره صحیح بخاری
 قراءت نمود و اجازت صحاح سته و سائر مفردات مولانا فرا گرفت - و در مکة معظمه
 صحبت شیخ عبد الوهاب الطنطاوی المصری دریافت - و برخه از فوائد علمی کسب نمود -
 شیخ عبد الوهاب نووی قدس سره آمد علماء عصر و نزیل مکة معظمه بود - و همیشه

به نشر لوا مع علوم می پرداخت و در سده سابع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) به جنة المأوا
خرامید. و در جنت معلی آرامش گزید. شیخ عبدالوهاب علیه الرحمہ اشعار عربی فقیر را
بسیار تحسین کرد. و هرگاه آزاد و تخلص بنده شنید و معنی آن را فهمید. فرمود "یا سیدی
أنت من عتقاء الله" و ازین نفس مبارک حضرت شیخ که در حق این سراپا گرفتار سرزد
امید و آریها دارم.

فقیر در فن شعر و بی تلمیذ میر عبد الجلیل است. و ثنای اب افاضه این سلسبیل. برخی
از قصائد خود در دفتر اول ثبت ساخته. و با وصف بنیوالتی قانونی به آهنگ حجاز خوانخته.
القصه در سده اثنتین و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۲) مطابق کلمه "سفر نحر" جانب
هند عطف عنان نمود. و از راه بندر سورت سری به دیار و کن کشید. و بیست و هفتم
ذی القعدة همان سال وارد نجسته بنیاد گردید. و دست به دامن انزو ازد

بعد چندی دویم رمضان سده اربع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) جاذبه سیاحت
از جادر آورد. و قلعه محمد آباد بیدر را دیده چهارم محرم سده خمس و خمسين و مائة و الف
(۱۱۵۵) وصول حیدر آباد سرمایه آرامش رسانید. و نوزدهم صفر سال مذکور از آنجا
برآمدن پانزدهم جمادی الاولی، همین سال سواد حجة بنیاد چشم اشتیاق را سرمه کشید.

و در سده ثمان و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۸) نواب نظام الدوله شهید از جانب
پدر والا گهر نواب آصفیاه بصوبه داری اورنگ آباد مامور گشت و نواب شهید را با
فقیر ربطی خاص بهم رسید و در سال دیگر نواب آصفیاه از حیدر آباد رایات بند و بست
مهمات ملکی برافراخت و عنایت نامه طلب حضور بنام نواب شهید صادر شد. نواب
شهید کمندی به تسخیر فقیر افکند. و حسن خلقی بجاء آورد که با وصف آزاد بودن اختیار دامن محبت
لازم افتاد و بیست و هفتم ذی القعدة سده تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) توسن کوچ
از اورنگ آباد بچولان درآمد. و تا مقام "سری رنگ پتن" که دارالاقامت

راجہ میسور است تماشا کرده - غرة صفر سنہ احدى و ستين و مائة و الف (۱۱۴۱) قدم
جاده پيارا گل زمین اورنگ آباد دست داد

ودرين سال گلگشت دار السور برهان پور و صرف عنان جانب اورنگ آباد
واقع شد و در سنہ اثنین و ستين و مائة و الف (۱۱۴۲) کرت ثانی سفر برهان پور
پیش آمد - و تا کنار آب نرید اسیر کرده رجوع به اورنگ آباد صورت بست -

و چهار دهم شوال سال مسطور دست قضا سلسله نهضت ارکات جنبانید
یک سال و چند ماه در ان الکة بسر رفت - و در ارکات نسخہ "شمامة العنبر فيما
در د فی الهند من سید البشر" از دریای فکر بساحل قرطاس رسید - آخر الام
نواب نظام الدولہ به سعادت شهادت فائز گشت نوعی که در ترجمہ نواب سمت
گذارش یافت

و بعد شهادت نواب خاطر از ان ملک برخاست و پانزدہم جمادی الاولی سنہ
اربع و ستين و مائة و الف (۱۱۴۳) نزول نجستہ بنیاد نشاط را عروجہ بخشید -

فلک ہمیشہ خرام باز تقریب سفر برانگیخت و نہم رجب سنہ خمس و ستين و مائة و
الف (۱۱۴۵) خانہ زین آباد ساخت و ہفتم شعبان سال مذکور وصول به حیدر آباد

نقش بست - شانزدہم ذی القعدہ ہمین سال جرس را حله صدرای رحیل برداشت -
پنجم ذی الحجہ معمورہ نجستہ بنیاد خاطر را بسور معمور ساخت

حق سبحانہ علیم است کہ ہلال وار مقصود ازین سیر و سفر نہ تن پردری باشد حاشا و
کلا بلکہ مانند بدر منظور شکست نفس بود - چندی طریقہ آب روان اختیار افتاد کہ

مُشت گیاهی بہ نشو و نما در آید - و لختی روش باد صبا پسند آمد کہ غنچہ چند لب بہ تبسم کشاید
امید وارم کہ این سیاحت پای شکستہ را دستگیری کند و قلم و سیر فی اللہ را جادہ مستقیم

شود و مَا ذَلِكْ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ -

اکنون برخی ترهات از دیوان خود بترتیب ردیف بعرض سخن سنجان می رسانم و
بضاعت مزجانی از نظر عزیزان مصمروت می گزارانم تا عیب را به قیمت هنر گیرند و مهره
گل را به بهای گوهر به پذیرند عرض بنده بدرجه قبول رساد و ردی ناکامی به هیچ وجه
میناد -

صاحب قال حسب حال گوید سه

تمام عیسم و خوبان خریده اند مرا
ز حسن خلق بزر برکشیده اند مرا
اگرچه لاله روئیده خارج از چیم
برائی گوشه دستار چیده اند مرا
جماعتی که خرف را به نرخ زر گیرند
بچشم مرحمت خاص دیده اند مرا
کنند جاذبه دوستان اسیرم کرد
وگرنه صورت رم آفریده اند مرا
عجب عنایت ممتاز دیده ام آزاد
بدائع بی هنر برگزیده اند مرا

برازم بسم الله تیغ خوش مقالی را
مسخر کن سواد اعظم نازک خیالی را
خیال نازک از جوش نراکت راز دل باشد
نباشد جز کرامت فهم کردن فکر عالی را
چو آن زلفی که بعد از شانه کردن یار بر بندد
بجمیعت رساند صبر من آشفته عالی را
نگاهی هست چشم یار را با چشم گریانم
که مستان دوست می دارند ابر بر شکالی را
دل ویرانه آزاد را آباد کن یارب!
پری زادی کرم فرمای این مینای خالی را

باشد گل بهار سخن یادگار ما
این لعل بے بهاست چراغ مزار ما
امروز مدح گستر ما کیست جز قلم
دم می زند ز جوهر ما ذره الفقار ما
ای دای رنگ و بوی چمن کرد عاریت
کم فرصت ز زندگه مستعار ما
آخر شود کند غزال رمیده
آزاد رشته نگر انتظار ما

همان آغاز باشد منتهای سیر کامل را
تمنای کند بار دیگر غوغا ص ساحل را
چه سان راز شهیدان گل کند از سبزه تیغش
که چون برگ حنا در خویش دزد خون بسمل را

دهاش جستم و آخر نشستم با ز نخدانش
 سرشوریده من طرفه اوجی داشت در طالع
 بهار این چمن آزاد آخر رنگ می باز د
 ای نمک بر زخم دل از لعل خندان شما
 تشنه ما را به آسانی توان سیراب کرد
 بر جبین چین عتاب تازه آید در نظر
 برد از خویش شوخیهای طفلان هوشیاران
 مزاج کم کسی بر الفت اول بجا ماند
 قیامت می کند سگی که از کوه بلند افتد
 اگر بخاطر عاطر بود شهادت ما
 بشه خنده بر آمیخت ترشی دشنام
 سزای ماست که بیدادی کنی جانان
 کشود مشتری ما گره زد شناسی
 گریستیم من و شبنم آچنان آزاد
 ندانستند خوبان آه قدر الفت ما را
 سرت گردیم قربانت شویم ای قبیله عالم
 بر خاطر وحشت زده حقی ست الم را
 نمودم صرف خلاص فیران همت خود را
 چرا ای گوهر شوارمی غلطی بهر پهلوی
 رفت ز وعده سالها چند گم حساب را
 مردم عمده بیشتر حرف زنند کجاست

لب چاهی غنیمت می شود گم کرده منزل را
 که در وقت جدا کردن بپا افتاد قاتل را
 پو شبنم از جهان رنگ و بو بر بند محمل را
 صبح محشر داغ از شور نمک دانه شما
 بوسه کافی ست از چاه ز نخدان شما
 تا چه رفت از من خطای من لبربان شما
 سپاه ناز باشد در جلو این نیسواران را
 بروز بیکسی سنجیده ام بسیار یاران را
 مبادا خشم در جنبش در ارد بر دباران را
 ز دست و تیغ تو مردن زهی سعادت ما
 انا میخوش او بیش کرد در غبت ما
 دلیر کرد ترا شیوه مروت ما
 مگر همین زرنار ارج است قیمت ما
 که گل نخون جگر غوطه ز در رقت ما
 تلف کردند بی تقصیر حق خدمت ما را
 کمی سازد در واجز آشنانت حاجت ما را
 صیاد شبانی کند آهوی حرم را
 نخاصان الهی عام کردم الفت خود را
 چنین از زان نکردی گشتناسی قیمت خود را
 وعده سال بیش نیست دوره آفتاب را
 هست سواد یک طرف سرور قی کتاب را

حالت خوش گفتمش از سرناز گفت بس
 نرگس او بجا کشید سرمه دلپذیر را
 شد جاذبه حضرت گل داد رس ما
 زطرز شوخی آن نرگس بیمار دانستم
 شاخ برهنه تیغ زند موسم خندان
 تا غلام قد تو من شده ام
 کار بی اجرت نمی آید ز دنیا دوستان
 دست و پا گم کرده چون کاروان سبچیم
 دارد بیابان جلوه مستانه عند لیب
 هر غنچه خوابگاه پری زاد نکبت است
 بروی یار عقیق دهن بود نایاب
 ای عزیزان نرگس خوبان زیارت کردنی است
 بر نمی دارم نظریک لحظه از لعل لب
 حال ما آشفته گان تقریر کردن خوب نیست
 دور باید داشت از چنینها کشاد جبهه را
 گرد رخسار بتان چون زلف گشتن عار ما
 خوب رویان می توان آزاد را آسان خرید
 حرفی که آشنای قلم شد جهان گرفت
 خلقی ز حال گوشه بروی او گریست
 سرمه آلوده نگاه تو عجب عریده جوست
 روز بد حاجت اشرف به دونان افتد

کوندید مرا دمن بنده ام این جواب را
 خوب کند وحدت است مردم گوشه گیر را
 آویخته صبیاد ز گلبن قفس ما
 توان کردن بزور ناتوانی بهلولانها
 یک برگ سبز زیر سپری کشد مرا
 سرو آزاد گفته اند ترا
 می ستاند حق خود سنگ محک هم از طلا
 هر قدم در ره بزور سینه می غلیم ما
 از دست شاخ گل زده پیمانه عند لیب
 دیوانه شد ز جوش پری خانه عند لیب
 ز خامه ماند درین نسخه سرخی هر باب
 حالتی دارد ز بیماری عیادت کردنی است
 آنچه می خواهی هم تومی دانی عنایت کردنی است
 این پریشان خواب را تعبیر کردن خوب نیست
 باب حسن خلق را زنجیر کردن خوب نیست
 گرد خود گشتن برنگ چشم ایشان کار ما
 بیع کردن مفت خود را راجع بازار ماست
 این طفل نیسوار زمین و زمان گرفت
 ناحق سر بریده زن با کمان گرفت
 نشئه خون دل شیر زبان آهوست
 تکیه گاه سر بریز تفکر ز انوست

بجزید دوست راه بان آستانه یافت

دلی که آینه مهر احمد عربی است

ریاضتی کش و دریاب لذت عرفان

ادای طاعت روشن دلان بسمت فناست

اگرچه خاک شدم اضطرب من باقی است

مانی نازک قلم نقشی ز چشم مست بست

خاکم تمام سوخت بجای رساندنی است

شب که یاد ماه سیمائی دلم اندیشه داشت

آن مسی مالید دندان آفت جان بوده است

سفر از آن جهان باشد دلیل این جهان

گرنداری نظر رحم من بر خود کن

دوش مارا کرد بسمل چادر کوتاه او

زده ام بر سر جهان پا پوش

ز تصویر مجسمه توان یافت

عروج بنجران است مایه وحشت

می پرست من نه از پیر مغان گیرد قبح

کار دانا نیست در ایام غم ناخوش شدن

ترا نه پرتو رخسار خود گریبان سُرخ

فتاده است بزنجیر آتشین کارم

کسی چه رنگ اقامت درین زمین ریزد

وجود اهل کمال است زینت هر شهر

تیری که کند جامه ناوک نشانه یافت

درون خانه چراغی و شیشه جلی است

که آب رامزه خوش بقدر تشنه لبی است

که قبله مشرقیان را بجانب غربی است

که بیچ و تاب رس بعد سوختن باقی است

چون نظر افکند بر محراب ابرودست بست

این مشت تخم لاله بیاعی فشانندی است

ریخت هراشکی که از چشم پری در شیشه داشت

در چشم بر سر داعم نمکها سوده است

حرف ختم صفحه تاج صفه آئیده است

مشکن ای جان دل آباد که این خانه است

می کشیده از حیا هر سونمی آمد درست

بی سبب این برهنه پائی نیست

که این عالم نمودار است و هیچ است

نمی رسند بهم هر دو شاه در شطرنج

از کف آن نوجوان مهربان گیرد قبح

وقت نرگس خوش که در فصل خزان گیرد قبح

مرا ز دیده تر آستین و دامان سُرخ

که زلف او شده از چهره درخشان سُرخ

نشدر آبله خارا این بیابان سُرخ

ز فیض لعل بود چهره بدنیشان سُرخ

سرکشی سرمایه نقصان دولت می شود
تا توانی خلق خوش را با عبادت جمع کن

چشم بپاک تو بسیار سیه کار افتاد
می شناسد نگهش بسمل خود را از دور

یاد پرواز بگرد دل او پر نزند

در بیابان جون گرم فغانم کردند

مایه عمر اگر هست برای سخن است

خانه آرایان دنیا کار نیجا کرده اند

بی دمانعیهای آن گل را نمی دایم سبب

تشنه خون چمن قابل کشتن باشد

گرچه از صلب قلم نامه شود آبستن

آهوان را روش ناز که آموخته است

روزی که قضا فرصت عمر شرم داد

نقشی ست عجب دایره هندی خطش

والله که من قابل پرواز نبودم

دوش صد دست دعا در هر خم موی تو بود

شب زما آواز پادز دیدنت سودی نداشت

نقش حسن روز افزون تر امانی کشید

می توان وحشی مزاجان را بر می رام کرد

هر که چون نرگس خوبان در میخانه زند

حسن در زینت خود صرفه عاشق نکند

نیشکر را بند بالا کم حلاوت می شود

سجده صندل ز صندل بیش قیمت می شود

آن قدر باده کشی کرد که بیمار افتاد

حیرتم گشت که این مست چه هشیار افتاد

عندلیبی که بدایم تو گرفتار افتاد

بر سر قافله ریگ روانم کردند

شمع سان پیکر من صرف ز باغم کردند

از کتا نهانیمه در مهتاب بر پا کرده اند

عندلیبان چمن شاید که ایما کرده اند

که گل چیده ز گلبن سر بے تن باشد

در قبول سخن شوق ستردن باشد

حسن بی ساخته آزاد چه احسن باشد

تا چشم کنم باز نوید سفرم داد

کز سایه خورشید جمالش خرم داد

دل گرمی آن شمع وفا بال و پر داد

لیلة القدری که می گویند گیسوی تو بود

نکبت گل فاش از خاک سر کوی تو بود

ساعتی نگذشت تا دیدم پشیمانی کشید

خامه مودا من خوبان به آسانی کشید

می و ساغر همه خود گردد و پیمان زند

شمع در جیغه زرین پر پروانه زند

دست آزاد اگر زلف ترا شانه زند	سرگیسوی تو گروم بتو نقصانی نیست
این صفحہ غلط بود تراشید بجا کرد	خط بر رخ زیبانه پسندید بجا کرد
مقراض گل از شمع تو بر چید بجا کرد	خط روشنی محسن ترا بود حجابے
ستاره سوخته خوش نصیب باید دید	شکوه خال بروی حبیب باید دید
دختر ز جلوہ گر در چادر مہتاب بود	شب کہ ساقی مجلس آرا بر کنار آب بود
کہ دستی خاکساری و وصول مدعا دارد	بہ پیش پای قاصد نامہ افکندن ادا دارد
اما چو پای طاؤس انجام زشت دارد	نقش و نگار دنیا سیر بہشت دارد
فوج ہندستان بہ تسخیر ملک عنبر رسید	خط مشکین خال رخسار ترا بر سر رسید
مقری تسبیح را رشتہ مکرر بود	مردم سر حلقہ را حرص فزون تر بود
طفل نو آموز درس صاد از بر می کند	این دل نو عشق یاد چشم دلبری کند
بستم لب از سخن کہ مخاطب سقیم بود	شب از عتاب نرگس او دل دو نیم بود
کہ تیرہ بختہ پر را کمان نئے پرسد	مرا بحالت فقر آسمان نئے پرسد
او پہلوی دلستان نشیند	دل در بر من چہ سان نشیند
قیامت بر زمین یک سرو قد بالید قامت شد	فرا ہم گشت سامان بلا طرح قیامت شد
بگفتمش کہ درست است گفت خط آمد	خبر رساند عزیزی غرور یار نماند
صحبت ما تو صد حیف دے بیش نبود	چون دو یکدل کہ در آئینہ ہم جلوہ کنند
فدای ناز تو گروم و گر چہ خواہی کرد	مرا بہ عہدہ کشتی و باز آمدہ
ہنوز ماہ نوی بیشتر چہ خواہی کرد	بیک کرشمہ عجب ناخنی بدل زدہ
کہ آفتاب ز بیداد ماہ مے گردد	حذر ز آفت ممنون خویش باید کرد
کہ خضر راہ شود سنگ گر خدا خواہد	مرا ز قبلہ نما این سخن یقین گردید
سحر گر بر زمینی مے نشیند شام بر خیزد	مرا آزاد و ضیع پر تو خورشید خوش آمد

زمانه جلوه کند هر نفس بحال دیگر
 قدر تو نشو و نما کرد در دل خوبان
 چه باغبانی دلخواه کرد دختر رز
 زن بود در زبان هندی ناز
 همت والای زلف او تماشا کردنی ست
 در رکاب محل معشوق خاموشیم و بس
 این چنین صیاد ظالم هیچ مظلومی ندید
 مراد را اضطراب طرفه دارد تندی خویش
 بقربانت روم پای تو بوسم مر حبا ای دل
 ز دم بردست او گریوسه گستاخ معذوم
 چه می پرسی ز حال نسخه دل چیست تحریرش
 زابروی تومی آید گرفتار کشور دل را
 درین صحرا سرشور انگنی مجنون ما دارد
 سعادتمند بیند زلف مشکین تو در رویا
 ز قاتل نیست امید ربائی جان شیرین را
 هلاک حیرتم از شوخی ناز آفرین طفلے
 سرت گرم شنو از قاصد آزاد پیغامے
 اشک بیتا بم کند در دیده صبح و شام قص
 گرد بادم کارمن دیوانگی آشفته گی است
 و ز غلطان وجد در گرد بیتی می کند
 نسبت تام است با طائوس نجیر ترا

پیاله نوش و مکش انتظار سال دیگر
 چون آن نهال که روئیده در نهال دیگر
 که داد آن گل سیراب را جمال دیگر
 وَقَيْنَا سَرَّابَنَا عَذَابَ النَّارِ
 در پریشانی چه خورسند است از عمر دراز
 ناتوانان از کجا یا بند فریاد جرس
 وقت گل پوشید از برگ خزان روی قص
 که همچو شاخ آهو پیچ و تابانی خورده ابرویش
 کمی آئی ز سیر لیلیه المعراج گیسویش
 مرا تعلیم شوخی می دهد لغویند بازویش
 کتابی در بغل دارم که قرآن است تفسیرش
 نه هر صاحبقرانی می تواند کرد تسخیرش
 توان واکرد قربانت شوم یکبار زنجیرش
 که چون در خواب آید از دها گنج است تعبیرش
 کمی آر در بدن مانند طوطی بال شمشیرش
 کند صدر رنگ بازی در زمین صفه تصویرش
 چه مضمونها که ظاهر می شود از طور تقریرش
 می کند این طفل نادان بر کنار بام قص
 می کنم یک دست از آغاز تا انجام قص
 کار روشن دل بود در کلفت ایام قص
 بال افشان می کند در حلقهای دام قص

حال من درویش به سلطان که کند عرض
 در کوچه این شهر مرا تنگ گرفتند
 عمریت که یک خانه نشد قسمت پایم
 از دل شکنی حالت ظالم شود اتر
 آزاد ازین باغ بچیند گل رعنا
 در عاشقی زیار ادا کرده ایم شرط
 بر روی یار طره ممتاز کن لحاظ
 در خاک رفت و چهره آسودگی ندید
 مردان ز خاک هم خبر آسمان دهند
 سخن روشگر آئینه جان است در واقع
 نظر کن صبح نوروزی که افتد روز عاشورا
 بر همین از در تبخانه بجا کام می جوید
 گل مغرور را گلچین منصف سر برید آخر
 ز خال گوشه آن چشم سخت می ترسم
 کسی چگونه شود آشنای نشاء تاک
 دل از خیال مهوشان یک شهر سامان درغل
 روز قیامت هر کسی در دست گیرد نامه
 تا واکند باد صبا فالی برای مقدمت
 شهر نکویان دیده ام خوانند درس حسن خود
 از دست موج اولین بی طاقتیها می کنی
 از مردی طبع جهان و اماند خلق از کارها

از مور پیا می به سلیمان که کند عرض
 بتیابی مجنون به بیابان که کند عرض
 حرمان عربی به مغیلان که کند عرض
 این حرف بآن زلف پریشان که کند عرض
 یکرنگی اورا به عزیزان که کند عرض
 خود را بخون نشانده حنا کرده ایم شرط
 بسم الله صحیفه اعجاز کن لحاظ
 انجام کار گریه نماز کن لحاظ
 فال کلام حافظ شیراز کن لحاظ
 چراغ مشهد طوطی نوایان است در واقع
 نشاط و غم بهم دست و گریبان است در واقع
 بجای خویش بیت هم سخت جبران است در واقع
 نگاه عجز ببلبل تیغ عریان است در واقع
 که هندوئی شده با کافر رنگ رفیق
 غذائی دوزخیان است آب آتشناک
 این شیشه باشد دیدنی دارد چراغان درغل
 من نیز حاضری شوم تصویر جانان درغل
 آمد به گلشن شاخ گل از غنچه قرآن درغل
 جای کتاب آئینه هر طفل دبستان درغل
 دارد حباب آسمان بسیار طوفان درغل
 گزید مردم دستها فصل زمستان درغل

آزادبا این در دِل آرد اگر و در چمن
 در عدم از جلوه حسنت خبر می داشتم
 کرد آخر نا توانیها از صیادم نخل
 تحفه شایسته احباب از اقلیم فقر
 از کمان بحث کج هر جا خدنگی سر کشید
 خاکساری صندلی مالید بر پیشانیم
 حسن اودا دیده شور عشق در سر داشتم
 هر کسی برداشت چیزی راز اسباب جهان
 نامه سوز مرا حاجت بوا کردن نشد
 دامان وحشتی ز جهان بر کمر زدم
 تا آدم چون غنچه زر گس درین چمن
 بیا و چشم او در انجمن دیوانه گردیدم
 به پیش غیر با من نامناسب دید آمیزش
 کجا در بزم من آن شمع بی پروا قدا فرار و
 چو سایه در قدم سرو سرفراز تو ام
 من از جناب تو دست حمایتی خواهم
 نگاه تست به آزاد بیش از دیگران
 شبی که گم شده آن آفتاب از نظم
 ز من جدا شده دل رفت در پی منش
 تو آفتابی و من ماه بی نصیب محاق
 شب وصل است گیر داشتک دی راه دیدم

پوشیده قمری را کند سرو خرامان در غل
 دیده را محو تماشای کمر می داشتم
 می پریدم تا نفس گریبال و پری داشتم
 گرنه این دست دعا بودی چه بر می داشتم
 پیش رواز مهر خاموشی سپری داشتم
 وره از سودای رفعت در دسری داشتم
 از عدم مانند گوهر دیده تر داشتم
 من ازین دنیای فانی دست را برداشتم
 داغ صد طائوس بر بال کبوتر داشتم
 چون بوی گل شکسته نفس بال و پر زدم
 چشمی کشادم و گل حیرت بسر زدم
 زجا برخاستم گرد سر پیمانه گردیدم
 ز انداز نگاهی یافتم بیگانه گردیدم
 خیالش در نظر آوردم و پروانه گردیدم
 مرید سلسله کیسوی دراز تو ام
 چراغ سوخته داغ جانگداز تو ام
 غلام معتقد حسن امتیاز تو ام
 ز اشک ریزی مرثکان ستاره می شمرم
 ازین مسافر راه عدم نشد خرم
 بیا درین دوسه شب میتو داغ شد جگر م
 چه باید کرد افتاد است با طفلی سرو کار م

در پیرده حیرت سرشک بیتا بم
 شود چو تیغ به میدان اصالتش روشن
 یار را دیدن من در عرق شرم نشاند
 حقوق بنده صاحب وفا رعایت کن
 غریب شهر تو ام در دمن تو می دانی
 امیر واره گرفتاریم درین صحرا
 گره زابروی خود و انکر دقاتل من
 پوشیده که در آن نرگس از هنر سازند
 حباب خوش منشم می زیم بوضع صفا
 بحال مجلسیان طرفه گرم دلسوزی است
 سیر حسن آن دقن بازلف عنبر فام کن
 می رسد از خانه آئینه سرشار جنون
 تیغ تو سینه را کرد افکار تا بگردن
 همچون نگین نباشد فانغ ز دل خراشی
 نگر دمحواز لوح جهان حرف ثبات من
 دل آن شوخ شاعر پیشه آخر سوخت برحلم
 به دامان کسی جز دامن خود جا نمی گیرد
 تنها چو برق تا در مطلب دویده رو
 لازم بود زکوة مغیلان درین طریق
 نه از خلخال زرین زیور آن سرو سهی کرده
 بزرگ و خور در جهان است در نیاز یکی

ز پشت آینه بر رو دوید سیاه بم
 اگر حریف شود سنگ رو نمی تا بم
 از نگاه غلط خویش پشیمان گشتم
 تصدق سر خود بوسه عنایت کن
 اگر دوا نکنی نوبتی عیادت کن
 ز دام جذبه خود حلقه کرامت کن
 شهید این دو کمان مهره است بسمل من
 خیال چشم کسی جا گرفت در دل من
 ز آب صرف بنا کرده اند منزل من
 خدا زیاده کند عمر شمع محفل من
 سایه و چاه است ای دل اندکی آرام کن
 این پری از سایه خود شد گرفتار جنون
 این آب کرد طغیان یکبار تا بگردن
 در زر اگر نشیند زر دار تا بگردن
 که باشد در دم تیغ قلم آب حیات من
 که انشا کرد بعد از مرگ تاریخ وفات من
 بزرگ جوهر آئینه گر خیزد عیار من
 بی انتظار قافله در خون طپیده رو
 از خارهای بادیه دامن پنخیده رو
 بیایش بوسه ز خورشید و قالب را تهی کرد
 که هست شاه و گدا در صف نماز یکی

نوای نی نوازی بر دل من زخم زدکاری
 سر و نباله چشم تو دارد خال موزونی
 به پشتی کار گیرد از صف برگشته مرگان
 دل آزاد را خشم بتان نمکین نمی سازد
 آئینه دار تصفیه گر آرزو کنی
 گفتم باو - چرا شکنی دل - جواب داد
 زبید ترا اگر به لباس برهنگی
 آزاد پیر میکده ارشاد می کند
 دلربایانه به ویرانه ما می آئی
 طرز شوخی نگذارد که نشینی یکجا
 می توان ریخت عبیری ز غبار دامن
 بر سر مشهد آزاد شنیدم امروز
 نیست در ربط دلی حاجت قرب بدنی
 داد آزاد گهر با قلم واسط را
 نمود جلوه اعجاز شمع ^{مطلبی}
 فدای خاصیت دادی عقیق شوم
 زیارت تو کند آفتاب هر شب نذر
 ز بسکه ذوق شکست تو داشت ساغرمه
 خوش است حسن تقاضا ز باغبان کریم
 بآفتاب نبوت رسانده ایم نسب
 بملک هند چون نیست طوطی آزاد

بهان در پرده نه ناخن شیر است پنداری
 کمر بستند باتار سیه تعویذ بیماری
 توان آموخت از چشم بتان آئین سرداری
 نگردد در هوای آتشین آئینه زنگاری
 دل را ز آب دیده خود شست و شو کنی
 در ملک من ترا نرسد گفتگو کنی
 از نقش بوریای قناعت اتو کنی
 در پای خم نشینی و می در سبو کنی
 می توان یافت که از شهر و فامی آئی
 به تماشای چمن پا بجای می آئی
 گر به گلگشت مزار شهدا می آئی
 که تومی آئی و بسیار بجای می آئی
 تشنه دشت عقیق است سهیل یمنی
 هست رسم شرفا پاس حق هموطنی
 مانند شوخی چشم شرار بوتهی
 که کرد ریگ روانش علاج تشنه لبی
 رود صبح جلوه ریز جانب غربی
 گرفت رنگ نراکت ز شیشه حلی
 نصیب ذائقه ام کن حلاوت رطبی
 توان زدره مادید نور خوش نسبی
 که کرد تربیت من شکر لب عربی

سلطان رسل شمع شبستان یقین پروانه او چراغ ماه و پروین
نخل قد او درین چمن سایه نگند برق جهانیان نه بر روی زمین

(۱۲۳) یوسف - میر محمد یوسف سلمه الله تعالی

بن سید محمد اشرف الحسینی الواسطی البگرامی - ولادت او بیست و یکم شوال

روز دوشنبه سنه ست و شصت و هشت و الف (۱۱۱۶) دست داد

مشار الیه سابق واسطه العقد فضلاست و حالا بیت الغزل شعرا - صاحب
شان عالی است - و عزیز مصر صاحب کمالی - زینحای دانش را در پیرانه سری به خلعت
جوانی نواخته - و حاصل زراعت علم را در ایام قحط سالی بچه مرتبه ارزان ساخته - طبع
دقیقش تشترع و قاشکالات - قوت حافظه اش پرده خانه فراوان معلومات - عمل که ثمره
شجره علم است سرمایه بوستانش - و حسن خلق که گل سرسبد آدمیت است پیرایه گلستانش
من شکسته بال و میر صاحب کمال دختر زاد های حضرت علامی میر عبد الجلیل بگرامی
ایم نور الله فریخته و از تباشیر ایام زندگانی تا واسطه هنگام جوانی درس آموز یک
دبستان - و عند لیب یک گلستانیم - کتب درسی از بدایت تا نهایت بجا با استاذ المحققین
میر طفیل محمد بگرامی سر و ح الله سر و حه گذرانیدیم - ولغت و حدیث و سیر نبوی
و خدمت علامه بے بدیل میر عبد الجلیل اجله الله تعالی بسند رسانیدیم و عرض
و قافیه و بعض فنون ادب از خدمت میر سید محمد سلمه الله تعالی اخذ نمودیم -

طریق تحصیل چنین بود که پیوسته دو کتاب یا کتابی و احدا از دو مقام بسماعت و
قراوت یکدیگر می خواندیم - و شب بزرگ در مضمار تحصیل می رانیدیم اگر احیاناً یکی راعا
رومی داد سبق دیگری در معرض توقف می افتاد - و در وقت اقامت وطن و کسب
علوم چندی اوقات در افاده طلبه نیز صرف گردید -

میر محمد یوسف در سده سیم و پنجمین و مائت و الف (۱۱۵۷) در دارالخلافت
شاهجهان آباد از بعض فضلای آن بلد علوم ریاضی هیئت و هندسه و حساب و
غیر با خوانده قدرتی عالی در فنون ریاضی بهم رساند.

و به ارادت سید العارفین میر سید لطف اللہ قدس سرہ استسعاد یافته
همواره بطاعت و عبادت و بمطالعہ و مباحثہ کتاب می گذراند و با وصف شواغل و
تعمیر اوقات از دست نمی داد.

و میر کتابی تالیف نموده باسم الفَرْحُ النَّابِتُ مِنَ الْأَصْلِ الثَّابِتُ "مشتلبر
چهار اصل و خاتمه در تحقیق مسئلہ توحید که تحریرش بسیار متین و لطیف واقع شده و
مطالب بلند و مقاصد ارجمند فراهم آورده شکر اللہ للہ العجید - راقم الحروف در
تاریخ اتمام این کتاب گوید

میر یوسف عزیز مصر کمال	از خم معرفت کشید رقیق
کرد در وحدت شہود رقم	نسخہ تازه بہ فکر عمیق
از احادیث و از کلام اللہ	کرد اثبات حق زہی توفیق
ہست این نقش دلنشین الحق	یادگاری ز خامہ تدقیق
سال تالیف این کتاب خرد	گفت - شمع مجالس تحقیق
اکنون سر و ستان اشعار موزونش بالیدنے دارد - و نسائم انفاس ہمایونش	
خرا میدنے	

ز جام مہر بود با چو بد رستی ما	بقدر وصل شود محو یا رستی ما
برنگ نقش نگین از فروتنی آخر	چہ نامہا کہ بر آورده است پستی ما
ز طرف دامن پاک تو کامیاب نشد	بجواب ہجو زینجا دراز دستی ما
ہمین کہ چشم کشودیم صبح چون شبنم	ز آفتاب رخت رنگ باخت ہستی ما

دلم ز عرض تحمل ملول شد یوسف
 از ناله مادر دل جانان اثری هست
 ای گل خبر از بلبل بیچاره چه پرسى
 قمری به سر تربت من گرم فغان است
 گرنیست نشانی ز دل سوخته من
 سوز و جگر از اثر گرمی آهش
 پیغام من و باد صبا این چه خیال است
 زندانی چاره ذقن از خود شده یوسف
 مانند شمع از همه آزاده می رویم
 صورت نه بست در دل ما نقش هیچکس
 در شاهراه عشق نداریم کاهلی
 در دور چشم یار شکستیم توبه را
 در راه شوق تا سر کوی تو عمر باست
 پست و بلند راه ندانیم همچو سیل
 از تواضع رتبه صاحب کلاه می یافتیم
 تا تغافل کرد و دیدم سیر آن طناز را
 دیده ام دریای شور عشق را ساحل شد
 نامه اعمال خود یک عمر یوسف خوانده ام

غبار آینه گردید خود پرستے ما
 پیوند سر رشته ما با گهری هست
 افتاده به کنج قفسی بال و پری هست
 بسمل شده قد ترا نوحه گری هست
 شادم که درین راه مرا چشم تری هست
 دانم که به خاکستر قمری شرری هست
 در کوی تو از آه مرا نامه بری هست
 داند که ترا نیز بحالش نظری هست

صد جاده سوختیم و بیک جاده می رویم
 آئینه وار از دو جهان ساده می رویم
 چون شمع در مقام خود استاده می رویم
 بیرون ز دام سبزه و سجاده می رویم
 بی دست و پا چو جاده افتاده می رویم
 یوسف عنان خویش ز کف داده می رویم
 یوسفم از بندگی اقبال شاه می یافتیم
 التفات چشم او در کم نگاهی یافتیم
 کشتی خود را درین دریا تباهی یافتیم
 حرف انجامش همین لطف الهی یافتیم

رباعی

در محفل ساکنان لاهوت ملی

آغاز دو عالمی و ختم رُسلی

ای در چمن پیمبران تازه گلی

یوسف نتواند که کند نعت ترا

شاهی که لباس نور پیرایه اوست خورشید و قمر بهره ور از مایه اوست
 هر چند که ذات پاک او سایه نداشت اما دو جهان غنوده در سایه اوست
 گر هر رخ تو جلوه پیرا نشدی یک ذره ز کائنات پیدا نشدی
 در نقطه نور نگشتی مرکز نه دایره فلک هویدا نشدی
 خود شافع محشر است شاه مردان این حرف بسان آفتاب است عیان
 زان رو که عبادت است دیدن او را چشمه بکشا بروی مشیر یزدان
 دریاب بهار گل و ریحان نبی سبطین کریمین دل و جان نبی
 سرمای کونین ازینها بر گیر کین لعل و زمره اند از کان نبی
 وقتی این غزل به مشار الیه فرستادم

جان می طلبد تقای یوسف دل می طپد از برای یوسف
 ای باد صبا نوازشی کن از نکبت جان فزای یوسف
 آزادم و بوده ام گرفتار در سلسله هوای یوسف
 از دیده شوق تنگ سازم وز پرده دل قبا یوسف
 گیرند بستره خاک راهش چشم من و خاک پای یوسف
 مصر دل من همیشه آباد از جاوه و لکشای یوسف
 هم عمر برادر شفیقم از حق طلبم بقای یوسف
 بازار محبت است اینجا نقد دل من بهای یوسف
 او قدر شناس بنده آزاد من شیفته ادای یوسف

مشار الیه در جواب این غزل طرح کرده ارسال فرموده

سلطان جهان گدای آزاد جم مرتبه بینوای آزاد
 پهلوز کنار من تهی کرد این دل که شد آشنای آزاد

شوریده بسانِ قمریم کرد
 گل را بچمن نمی توان دید
 چون سرمه جلای دیده من
 از طوف مدینه آبرویش
 یک عمره بنام من ادا کرد
 گر جمله زبان شوم چو سوسن
 آزاد شفیق بنده یوسف
 سرو قد دلربای آزاد
 بی چهره دلکشای آزاد
 گرد سیم بادپای آزاد
 دزد دولت جج صفای آزاد
 یک عمر کنم دُعای آزاد
 دشوار ز من ثنائی آزاد
 من در گرد هوای آزاد

و ایضا این غزل به فقیر تحریر نموده

تا دلم از ره تو دور افتاد
 سنگ را آب کرد گریه من
 دل من قمری است زمزمه سنج
 که رساند غبار من به درش
 او غلام علی و خاک ورش
 نام او بر عقیق دل کندم
 به که بر دوستان بیان سازم
 من و او نیم از ازل تو ام
 هر دو بودیم مورد یک فیض
 وقت تحصیل ما به بیضاوی
 چون کمر بست جانب حرمین
 سعی یک عمره کرد از پی من
 چه توان کرد شرح احسانش
 چون جرس از قغان ندارد یاد
 کوه را داد ناله ام بر باد
 سرو موزون من قد آزاد
 کاش باد صبا کند امداد
 یوسف ما عزیز مصر و داد
 این نگین را چه خوب نقش افتاد
 ربط او را برائے استشهاد
 سئه ما یکے ست در میلاد
 درس خواندیم پیش یک استاد
 مشترک بود کسب استعداد
 بهره اندوز شد ز خاک مراد
 دل او باد از صفا آباد
 جز دُعا در جناب رب عباد

در جهان باد چون تخلص خود یارب از قید این و آن آزاد

(۱۲۴) غلام - میر غلام نبی بلگرامی

بن سید محمد باقر بن سید عبد الحمید از اولاد سید محمود اکبر بلگرامی است
قدس سره که در فصل فقر از دفتر اول مذکور شد.

تولد میر غلام نبی دوم محرم مکرّم سنه احدی عشر و ثمانه و الف (۱۱۱۱) دست داد
و او همیشه زاده علّامی میر عبد الجلیل بلگرامی است **نَوَسَّ اللَّهُ مَضِجَهُ** - هرگاه خبر
تولد او به علامه مسطور که با خلد مکان در نواحی قلعه ستاره تشریف داشت - رسید
حضرت علّامی خواست که تاریخ تولّد او ضبط نماید - در همین فکر خواب بُرد - در عالم
رویا صورت مولود را دید که می گوید **ع نور چشم باقر عبد الحمیدم**

بعد بیدار شدن چون عدد مصراع بشمار رسید تاریخ کامل برآمد - سه مصراع
دیگر فراهم آورده قطعه در بحر مل مسدّس سالم که سه بار فاعلاتن باشد نظم کرد که
نور چشم میر باقر گفت با من چون گل خورشید در عالم دمیدم
سال تاریخ تولّد خود بگفتم نور چشم باقر عبد الحمیدم
و به مردم بلگرام قلمی فرمود که این مولود مسعود شاعر خواهد شد - آخر نوعی که از زبان
تشریف برآمده بود بظهور رسید -

مشائره الیه در صفای ذکا و علوفطرت و انواع قابلیت یکتای زمان بود و در فنون
عربی و فارسی و هندی ممتاز اقران تحصیل علمی تمام در خدمت استادان محققین میر
طفیل محمد بلگرامی طاب ثداک نمود -

وسلیقه او با ترتیب نظم نهایت مناسب افتاد - سیما شعر هندی که درین فن کس
یکتائی می نواخت - و طوطیان هند را دوچار آئینه حیرت می ساخت - برخی از نورس

حدیقه طبعتش در فصل ثانی جلوه می کند

و نیز در موسیقی و ساز هندی نقش مهارت می زد. با این همه هنرها در میدان شجاعت

دلیر بود. و در فن تیراندازی بی نظیر.

پایان عمر در رفقاء نواب صفر جنگ وزیر انتظام داشت و در جنگی که نواب

وزیر را با افغانه پیش آمد میر غلام نبی در معرکه مفقود گردید. و چون عنقا بس منزل بے

نشانی آرا مش گزید. و این سانحه بیست و دوم شوال ۱۱۴۳ ثلث و ستین و مائت و الف

(۱۱۴۳) مابین بیتال و سها و راز توابع اکبر آباد واقع شد محرکتاب گوید

وحید زمان سید خوش سخن به فردوس می زد ز جام نبی

قلم گریه سر کرده تار تار او رقم کرد "هی هی غلام نبی"

فیما بین میر و فقیر محبت تام بود و سالها در یلگرام و شاهجهان آباد و اله آباد

هم صحبت بودیم. حیف که این چنین هم جنس صاحب کمال ازین عالم رحلت کرد و انجن یاران

را بی حلاوت ساخت.

میرزا جانجانان مظهر سلمه الله تعالی فن شعر هندی از میر غلام نبی

اخذ نمود.

این چند بیت فارسی یادگار اوست

همیشه در دل خود یاد زلف او دارم فسونگریم که چنین مار در سبزه دارم

از خرام او در بر خوشتن دامی کنم عالم بالا درین عالم تماشا می کنم

آخراز تیرگی بخت نگین کام گرفت که ز لعل لب او بوسه به پیغام گرفت

بسکه شد آغوش پستی منزل آرام من چون نگین در موم هم بالا نگردد نام من

همره خود این رقیب بدرگ آوردی چرا من نه آن صیدم که بگریم سگ آوردی چرا

له ناثر الامرا جلد ۱ صفحہ ۳۶۲ تذکره صفر جنگ.

خط زلف تو رخ بزور گرفت جای مار این هجوم مور گرفت
تا نمک ز تخت بر جراحت من لب شیرین یار شور گرفت
در چمن گل نباشد آشنای عندلیب کز تیر دل ز بر آرد از برای عندلیب
در چمن گل بر کف خود زعفران آورده است تا بدل با خنده سازد گریه های عندلیب
دورخ عشاق باشد بی رخ جانان بهشت باغ بی گل می شود ماتم سرای عندلیب
داد از دست نگاه تو که هنگام وصال چون تغافل دید از دست حیا ساز کند

رباعی

آنها که براه بی هراسی شده اند در خلق علم بحق شناسی شده اند
در یاب که این خدا فروشان جهان در ترک لباس خوش لباسی شده اند

(۱۲۵) عجیب - سید قریش بلگرامی

از احفاد سید بدرالدین جد القبیله یکی از قبائل اربعه محله سید واره و برادر
خاله زاده حقیقی جیر جلیل میر عبد الجلیل است -

خوش خلق و ظریف بود - و سلیقه نظمی داشت - در مدح سیدی می گوید -

گل همان به که ز گلزار پیمر باشد گل همان به که ز میخانه کوثر باشد
گوهر آن نیست که از لطفه نیسان زاید گوهر آن ست که از معدن حیدر باشد
ای خوشا تازه نهالی که به بستان شرف دست پرورده ز هراء مطهر باشد
آنکه از جبهه او نور سیادت پیدا است عالم افروز تر از نیر اکبر باشد
در زمینی که بخندد گل خلق حسنش هر کف خاک بنحایت عنبر باشد
چشم بد دور ز سیمای حسینی نسبی چمن آرای جهان این گل احمر باشد
مدح او را نتوان در قلم آورد عجیب ز آنکه از حوصله خامه فروغ تر باشد

اواخر ایام زندگانی همراه نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی - جانب
 گجرات احمد آباد رفت و در آنجا این بیت فارسی و ہندی آمیز از طبعش سرزد
 اندکی ایڑ گر زخم بہ سمت ^{ٹیلہ ہفت} آسمان ٹپ جائے
 قضا را بر طبق مضمون بیت در سنہ اربعین و مائتہ و الف (۱۱۴۰) خود با اسب
 غائب گردید و نوعی توسن را جلوریز ساخت کہ گردی از پیچ جابر نخواست - عمرش
 قریب بہ شصت سال بود - **سبحانہ اللہ تعالیٰ**

(۱۲۶) بیخبر میر عظمت اللہ بلگرامی

خلف الصدق سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی **قَدَّسَ اللہُ اسْرَہُا**
 گلہائی مناقب والا از چمن اول باید چید - و رو انھی کہ مشام ملا اعلیٰ را معطر
 سازد باید شنید -

میر بی نظیر از عرفاء شعراست - و از صوفیہ صاحب لسان - و در ادای حقائق و
 معارف ممتاز زمان - طرز کلامش بہ نمکینی ادای خوبان و انداز بیانش بہ دلنشینی عشوہ
 محبوبان - نہکت خلقش سرمایہ ختنہا - و رنگینی صحبتش ساز و برگ چمنہا - خاص و عام
 راغب مجلس خاص بودند - و در خور استعداد طرفی می بستند -

بیخبر تخلص بجای کر ذکہ با خبر بیخبر بود - و بر قول حضرت لسان الغیب عمل
 می فرمود کہ ۵

مصلحت نیست کہ از پردہ برون اقتدر از ^{ورنہ} در مجلس زندان خبری نیست کہ نیست
 و او را با میرزا عبد القادر بیدل ملاقات است - و زند کرہ خود ^{مے} بہ
 ”سفینہ بیخبر“ مجلس خود را با میرزا ابیدل ذکر کردہ - در اینجا کلام او نقل کرد
 مے شود :-

”فقیر را که اتفاق دید دادید ایشان افتاد- حقا که در کمال خلق و مزه و درد و شوق یافتیم- تا که
 ”نشسته بودم سوای اشعار مقتضی شوق و فقر دیگر حرف بر زبان نرانده- بنده گفتم ضیافت طبع فقیر
 ”می فرمایند گفت ای صاحب بعد مدتی بهیچ شما هم رنگ را غنیمت یافته ایم- بعد از آن این
 ”سه بیت فقیر که در ذکر بمقام خود را خوانده شد نقل گرفته برخاسته رخصت فرمود- ابیات اگر چه
 ”قابل ایراد اینجا نیست اما بجهت اتمام تقریب نوشته می شود-

”این قدر هزله چیست راست دویدن عبت^{ست} آ

چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب

”بلند افتد چو قطع پست ساز حسن مطلع را

کشد پائین محفل قدر من بالا نشینان را

”خون شدم بهیچر دست تهی

جامه فقر رنگ باید کرد

”برین بیت عزیزی گفت میرزا صاحب حسن این شعر معلوم نشد- میرزا فرمود- در فقر

”مرتبه ایست تا خدا اگر انصیب کند- مجمل شرح آن این مصراع بهیچر است که عی

دولت پاینده در دست تهی ست

”و آنچه میرزا از اشعار خود به تقریبها خواند تا کجا در خاطر باشد اما این دو بیت بیاد می
 ”آید-

”بیدل همه تن خاک شدی لیک چه حال

در خاک نشستی و بران در نه نشستی

”گویند بهشت جای خوبی ست

آنجای هم اگر دماغ باشد

”و این بیت خاقانی هم خوانده بوده

”همسایه شنید ناله ام گفت

خاقانی را دگر شب آمد نهی

در سنه اربع و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۴) میرد فقیر از بلگرام تا شاهجهان آباد
 به سفر بودیم- و چون کواکب سیار به شرکت گردون راه پیویدیم- تمام راه کخط دلخواه گذشت

این چنین سفر بمراتب بر حضر رجحان دارد-

روزی نقل فرمود که هرگاه این مطلع از من سرزده

از صف مشرکان خونریزش نگاه آید. برون چون سوار یگانه تازی کنز سپاه آمد برون
 شخصی که خود را شاعری گرفت مطلعی در جواب انشا کرد. چون مطلع او از معنی معرا
 بود یاران گفتند که لطف مطلع بخیبر خود ظاهر است اما لطف مطلع شما مفهوم نمی شود.
 جواب داد که هنوز لطف گذاشتن باقی است.

میر خط شکسته بسیار نادر و دلپذیری نوشت. و در موسیقی هم فهم رسائی
 داشت.

کلیاتش اقسام نظم قریب هفت هزار بیت است. از دیوانش این اشعار
 بترتیب ردیف صورت تحریری پذیرد.

بهائی نیست غیر از نقد تحسین شعر موزون را
 نباشد این قدر آسان تحقیق سخن رفتن
 مکن جمع آن قدر دولت که گردد بار برداشت
 مکن ای صبح ضائع بر جنبش صندل خود را
 انیس دختر زهر که شد علامه می گردد
 سخت زندانی است هستی ای ز خود غافل بر آ
 ما غریبان را بر زیر خاک هم نگذاشتند
 تا توان لیلی شدن حیف است آهنگ جنون
 عالمی در انتظار آن وفا بیگانه مرد
 تا که نهی برای صبحی بباغ پا
 صد کاروان بروشنیم راه می روند
 آن را که زیر خاک کند چرخ مرده نیست
 کس نیست بعالم که شود هم نفس ما

مده برگزیده هرناساس این در مکنون را
 خدا رس می شود هر کس رسد انداز مضمون را
 فرو سنگینی زبرد زیر خاک قارون را
 که دوران سراز دود دل خلق است گرد و را
 که حکمت منکشف از خم نشینی شد فلاتون را
 می شوی پابند آخر بیشتر زین گل بر آ
 صبح محشر می کند فریاد کنز منزل بر آ
 این چنین کنز خویش بر می آئی از محل بر آ
 کیست گوید بخیبر کنز خانه ای قاتل بر آ
 چشم کسی به بین د بزن برایاغ پا
 در تیرگی ست گرچه مرا چون چراغ پا
 چندی در از کرد به کنج فراغ پا
 ای بیکیسی اکنون تو شدی داورس ما

ماییم بصد رنگ گرفتار محبت
 کی بود باز بچه شادی و غم آئین ما
 ناخن اول در دل شاعر زنده شعر بلند
 در قیامت هم نگرود و از هم مرثگان او
 مابه افتاد و دولت صلح کل داریم و بس
 صحبت یاران موزون سرود گل از یاد برد
 تا سر از زانوی آن آرام جان برداشتم
 تا به کئی داری چنین حیران و سرگردان مرا
 غیر را در بارگاه دیده من دخل نیست
 سلامت در همان غزلت بود تنها نشینان را
 بلند افتد چو مقطع پست سازد حسن مطلع را
 نمی بیند میانش را کسی یارب نمی دانم
 بچشم عارفان زلفی در خساری است کفر و دین
 شود از پیشین بینی نقد حاضر نسبه غائب
 زیاران لباسی کی نماز عاشقان آید
 در اول گام برپا می کنند ایشان قیامت را
 کوی رضا گزین ز غم خیر و شر برآ
 تا که اسیر هستی موهوم بودند
 حق ندانستی و در دل نقش بستی یاد را
 و شبستانی که غفلت فرش راحت گسترده
 برنگ آینه کسب دگر بود مارا

فرقی نتوان کرد ز گلشن قفس ما
 گردش احوال قربان است بر تمکین ما
 تیغ خون آلوده آید مصرع رنگین ما
 بشود فریاد گر افسانه شیرین ما
 جاده دارد بهر مذهب طریق دین ما
 غیرت گلزار باشد مجلس رنگین ما
 نیست غیر از ساعد خود بختیگر بالین ما
 یکدم ای ظالم بگرد خویشن گردان مرا
 چوب حجاب است گرد چشم این مرثگان مرا
 که باشد صد خطر بیرون در خلوت گزینیان را
 کشد پائین محفل قدر من بالانشینان را
 مگر در چشم افتاد است موبار یک بینان را
 خراز حلیه آن ذات باشد پاک دینان را
 قیامت بر سر استاد است دائم دور بینان را
 وضو بسیار دشوار است این تنگ آستینان را
 چه سان یک کوچه ره بنده کسی این نازنینان را
 تسلیم کن سر خود و از درد سر برآ
 دستی بخود نشانده چو آه از جگر برآ
 تا کجا در مشت خواهی داشت ظالم باد را
 خواب شیرین بهتر از شیرین بود فراد را
 گذشتن از همه جوهر همنس بود مارا

نه می باقی نه ماند از رفتنت مینحانه مارا	خیالی بیش نبود می کف پیمانه مارا
کمند و حدت از گردن کشد زلفت فقیران را	کند مجنون صحر اگر دچشمش گوشه گیران را
جز آه نیست شمع شب افزوز سینه را	یک مصرع بلند بس است این سینه را
بسکه دل تنگ آمدست از صحبت اخوان مرا	کوچه مصر فراغت شد چو زندان مرا
نباشد منت منعم گوارا مفلس مارا	ز نام کیمیاگر رنگ می گردد میس مارا
ای بدور گردش چشم تو خوش ایام ما	ز گس شهلاست از یاد تو صبح و شام ما
صبحی م چون کرد و آن چشم خواب آلوده را	جام می آمد کف هر دست بر هم سوده را
در تو کل خانه من مسندی در کار نیست	گرم چون گردید جا فرش نمده باشد مرا
نمی گوید بلندی برگزین یا سیر پستی کن	بلند و پست عالم دیده هموار کن خود را
دی ز شوخی ناز تو کس نیا سود است	نشسته و خرام تو می کشد مارا
برگزین حضرت دل عذت شاهی دریاب	باش فرش در خود مسند جاهی دریاب
این قدر ریزه چپ و راست دیدن عیب است	چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب
کیست که گردش چشم تو بجائی نرسید	آخر ای شوخ مرا هم به نگاهی دریاب
باده گلرنگ و چین سبز و هوا دریا بار	لذت این همه زاهد به گناهی دریاب
ببخیر هر چه از خانه برون می آئی	باش فرش در خود مسند جاهی دریاب
منک بچشم شکر خواب می کند مهتاب	پیاله را گل مهتاب می کند مهتاب
گرچه بالای سراپا ناز هر دلبر بلاست	پیش مصراع قیامت قامت معشوق ماست
این جهان و آن جهان تبدیل جا بیش نیست	آنچه پنداری بقا آخر به تغییر فناست
شکوه از بیوفائیهاے معشوقم نبود	یار چندانی که شد بیگانه آخر آشناست
نشئه دیگر توان در می پرستی یافتن	بخیر گر ساقی کوثر علی مرتضی است
ترک محبت من ناشاد کرد و رفت	گفتم که من غلام تو آزاد کرد و رفت

خوش آمدی دلم بتو در راه بر نخورد
 پرویز هم ز قربت شیرین نیافت است
 هر کس که دید مصرع بر حسته قدش
 رنگ ثبات نیست درین گلشن دو روز
 دائم بناء بیت سخن می کنم بجا
 دیگر کسی چه در پی او پیچید
 کیش اگر گرفت دگر اسلام دینی بیش نیست
 آنکه مادر جلوه او دست و پا گم کرده ایم
 آشنایهائی دریا محنت بی حاصل است
 نزد این صورت پرستان کز انا الحق منکران
 قامت معشوق می روید بجای نیشکر
 نقص خود دریافتن باشد کمال آدمی
 یک زبردستی درین عالم ندیدم پیچید
 گرچه خلقی دیدم از دام تعلق جسته است
 سبزه خط نیست بر رخسار آن آینه رو
 گرچه شب در خواب روزم در قبح نوشی گزشت
 خواهش ملک سلیمان ابلهی است
 طفلی که براحوال شهیدان نظرش نیست
 هرگز فروتنی نگزید است پیکرت
 همچو آن شامی که روشن گردد از رنگ شفق
 بر رنگ آن ندا کز جانب دیگر صد برگشت

ای من گواه او که ترا یاد کرد و رفت
 از دور آن نگاه که فریاد کرد و رفت
 چشمی کشود و بر سر او صداد کرد و رفت
 خوش بلبلی که آمد و فریاد کرد و رفت
 هر کس تلاش در حق اولاد کرد و رفت
 گفتم که من غلام تو آزاد کرد و رفت
 حاصل چندین گمان آخر یقینی بیش نیست
 آسمان بر خاک درگاهش جبینی بیش نیست
 گوهر مقصود در خاک خراب ساحل است
 حق بآن قدرت اگر منصور گردد باطل است
 دیده ام بند محبت را زمین قابل است
 ورنه هر ناقص که بینی در حقیقت کامل است
 دستی اربالای دستی هست دست باذل است
 بر نیاید تا کسی از خود کجا وارسته است
 بسکه آب حسن او استاد زنگی بسته است
 این قدر شادم که عمر من به بیهوشی گذشت
 دولت پاینده در دست تهی است
 مردیم که از شوخی خود هم خبرش نیست
 خاک ره کسی نشدی خاک بر سرست
 کاکلت از تاب رخسار تو زنجیر طلاست
 چو برگرد دید بیرون رفتم از خود خدا برگشت

کس نشان دل گم شده من هیچ نداد	آه در زلف شکن در شکنش چیز هست
خدا را دیده ام اما می رسید	به قربانش روم یار قدیم است
ستم رسیده غمهای دهر می داند	که ماه نو بکف چرخ تیغ عریان است
بی دماغیها مرا شرمندۀ احباب کرد	خامه ام از سرگرانی پای خواب آلوده است
به بال دیگرے گرمی پرد کس	به حیرت می روم کین طره مرغی ست
هرگز نبود قابل خط صافی رخت	شرم تو آب رخت بر آئینه زنگ بست
هزار بار توان کرد با خدا شوخی	ولیک دم نتوان زد به مصطفی گستاخ
این سر و پا که سر به گلستان کشیده اند	شمشیر بازی قد او را ندیده اند
هر چند حسن از پس صد پرده رخ نمود	ناموس پرده ایست که زندان دریده اند
کردم نگاه صفحۀ تصویر خوش قدان	صورت گران شبیه تو بالا کشیده اند
جمعی که طوف کعبه گزیدند بیخبر	بیت المقدس دل خود را ندیده اند
کیست نا از دست برد حسن صورت بگذرد	معنی بیگانه باید کز عبارت بگذرد
هر قدم مشرکان گیرائی ست خار این طریق	مردمی باید کزین میدان سلامت بگذرد
بسکه کم گردید تعظیم بزرگان از جهان	وقت آن آمد که سید از بنجابت بگذرد
کی بود یارب که ما کوس خداوندی ز نیم	حیف اوقاتی که در قید عبادت بگذرد
بیخبر زین حلقه احباب می باید رمید	بگذرد عمر عزیز و در اطاعت بگذرد
یادمی کردم دل گم گشته را دلبر رسید	عشق را نازم که به می خواستم بهتر رسید
عاقبت از هزاره گریه یاد لم آسوده شد	رفتم از خود این جهان و آن جهان پیوده شد
بی حلاوت نیست عسرت در جهان	نان چو شد کمیاب شیرین می شود
هزار بین شده چشم ز شوخی حسنت	نعمت است که این احوالان دو می بینند
در لباس نو است یار مدام	نیست مفلس چرا کهن پوشد

معنی از دل بر نمی خیزد ز ضعف مشتری

جز چشم کبود او که دید است

کنون که پیر شدی از خود ای فلان بگذر

کسی ز هر دو جهان و کسی ز خویش رود

ماهیم اندر تیغ زلف او گرفتار آمدیم

به چینی شکنند این چنین نه شیشه ز سنگ

خوشا جهان تهی دستی و غریبانش

فلک تمام شفق پوش شد چه شام است این

کیست تا از من رساند هم مرا پیغام خویش

عاقبت بینی ست لازم چشم چون روشن شود

خود پسندی ست حرنی از خویش

دماغ نازک فقرم ملامت بر نمی تابد

گرد ملال کز دل صد چاک پیچیدیم

بودیم پای سعی ولی از نهیب خار

تا آمد است فرد حقیقت بدست ما

نشسته ایم بذوقی که درد و داغ نداریم

به طالبان تجلی بگو عبث نه در آیند

باتک بگزینی دگر بر مومن و کافر زدم

سهل نبود زخم تیغ ناز او برداشتن

یاوت مزه بخشید دل از رزق بریدیم

آخر نشود سلسله حسرت عشاق

از گرانیهای قیمت گوهرم در بحر ماند

بادام که پسته مغز باشد

ز قدح خم شده چون تیر از کمان بگذر

نمی روی تو اگر این چنین - چنان بگذر

اتفاق طرفه افتاد یاران شب بخیر

بآن صدا که ز دستت دلم شکست امروز

ز دال نیست در اقبال بی نصیبانش

پرید رنگ مگر از رخ غریبانش

کرده ام از بسکه گم خود را نیایم نام خویش

پیش پا افتاده می بیند چراغ انجام خویش

آینه پیش کرده رو سویش

همان واکرده دستار از برای درد سر بستم

برداشتیم و بر سر مقصود ریختیم

چون سایه در حمایت دامن گریختیم

سر رشته حساب دو عالم گسیختیم

بیاد دوست سلامی که دماغ نداریم

که مابه کلبه تاریک خود چراغ نداریم

و خدمت در غیرت آمدیکه بر لشکر زدم

بارها زین سرگذشتیم تا گلی بر سر زدم

تا دم تو گرفتیم و لب خویش مکیدیم

آهی نکشیدیم که آهی نکشیدیم

پیریم ولی چاره از زلیست نداریم
 یارب چه لطافت بود آن غیرت گل را
 سر و قد تو نهالی ست که من می دانم
 آنچه در چشمه حیوان ست حضری داند
 زاهد از چشم بتان روغن بادام طلب
 بارها از سخن خویش بوجد آمده ام
 در دلم زین ره درسی که جهان می دارد
 مدتی شد که در خیال خودیم
 من بهر وجه آن پری رو را تماشا کرده ام
 بتی که چشم عالم شد نهان من دیدی آیم
 فیض سخن است اینکه بهر بزم رسیدم
 بهر تحقیق خود از پیش خدا می آیم
 نیم شبی که گه در باغ و گه در راغ نشینم
 دست طلب به دامن آن خوش کمر زدم
 مرا بر مسند جم می نشانند
 ز بس صحرای امکان وحشت انگیز است چشمم
 ز بسکه تنگ شدم در میان هر دو جهان
 بی نیازی بهی دارد کرمیان واقف اند
 کجا تاب رخ خورشید دارد دیده شبنم
 در میان بحث ملایان میفکن خویش را
 از صف مرغان خون ریزش نگاه آید برون

این بارگران بر سر خود دیده خمیدیم
 جز رنگ ندیدیم و بجز بو نشنیدیم
 چشم شوخ تو غزالی ست که من می دانم
 در لب یار زلالی ست که من می دانم
 سر خشک تو سفالی ست که من می دانم
 قال را رتبه حالی ست که من می دانم
 پیچر سخت ملالی ست که من می دانم
 پر فشانیدیم و زیر بال خودیم
 همچو گوهر چشم خود بر شش جفت واکرده ام
 شود قربان خود گردش گردید می آیم
 از بال و پر مصرع برجسته پریدم
 فکر بسیار بلندم ز کجای می آیم
 تو گل هر کجا رخت دید چون داغ نشینم
 دیدم که پر تهی ست کشیدم بسر زدم
 الهی بر سر آن کو نشینم
 در اول دیدنی همچون نگاره واپسین چشم
 رهی نماند که در خود گریختم رفتم
 ماهم از دست رد خود چیزها بخشیده ایم
 تو در بزم آمدی من خویش را سنجیدم و رفتم
 پیچر بگذار تا جنگند چندین خر بهم
 چون سوار یگانه تازی کز سپاه آید برون

یوسف مقصود تو شاید ز چاه آید برون	رو بسوی آسمان کردی ندیدی پیش پا
زاهد ار جرعت کند از خانقاه آید برون	زندمی داند که بیرون آمدن از خوش چلیست
وقت آن آمد که جائی سبز آه آید برون	عالی از بسکه غمگین رفت در زیر زمین
عاشقان را آرزو نبود بحر مفلس شدن	سعی یاران چلیست گردیدن طلا یاس شدن
درد سر بسیار دارد صاحب مجلس شدن	پاس خاطر با چه باشد احتیاط شیشها
همچو مد هوشی که از میخانه می آید برون	از دو چشم او نگه مستانه می آید برون
که نشست است غیر از گرد کس بر پوست من	گریزانند مردم آبخنان از صحبت فقرم
من ز خود آیم برون او از نقاب آید برون	کی نشود یارب که در بزم وصال آن پری
چون کمان حلقه برگردیده ماند آغوش من	دوش یار آمد بسویم تا کشم در برگذشت
قطره خود را بجوش آور که دریائی شوی	شبخی اما توانی سیل صحرائی شوی
انتظارت می کشد دلبر که شیدائی شوی	عقل را در بارگاه حسن هرگز دخل نیست
باش در کار کسی تا کار فرمائی شوی	کی توان مولی شدن بی دستگاه بندگی
آبرویت حفظ کن تا در دریائی شوی	فیض خودداری چراغ قطره را روشن کند
نیست غیر از درد سر گر محفل آرائی شوی	تا توانی بنیختر تنها نشین و شاد باش
فرش است میرزائی زیر برهنه پائی	مشاطه نیست محرم از حسن روستائی
مبادا بنیختر پیدا کنی زین قحبه سوزاکی	دلت پرمی طپد بر اختلاط صحبت دنیا
به مصطفی نرسی تا به مرتضی نرسی	بغیر درنتوان راه برد در منزل

رباعی

ملکم ملکم ارض و سما هم هستم	تنها نه خودم بلکه خدا هم هستم
ای بنیخبران که منکر از من هستید	غافل چه نشستید شما هم هستم
حق است دگر چه تقریر کنم	این است بیان کدام تفسیر کنم

تحصیل نمی توان نمودن حاصل من خواب ندیده ام که تعبیر کنم
رحلت میر عظمت الله در شاه جهان آباد روز دوشنبه بیست و چهارم ذی القعدة
سنة اثنتین واربعمائة و الف (۱۱۴۲) واقع شد - و در جوار مرقد سلطان المشائخ
نظام الدین دهلوی قدس سره مدفون گردید -

جامع اوراق دروفات او قصیده انشا کرد که هر مصرع عشق تارخ است و مطلع و
حسن مطلع بخواست و وقافیتین اتفاق افتاده - پاره ازان قصیده بر نکته سنجان
عرض می شود -

می زند جوش تلاطم باز عیان الم	اشک می ریزد بروی لوح مژگان قلم
صفحه احوال با تم سینه مجروح گل	سنبل زلف بیان جعد پریشان صنم
طائر آسودگی در سیر پرداز فنا	آهوها مون طاقت برق بهمینر عدم
بهره پرداز ازل گویا بهامون برکشید	یک قلم چون خلق بسمل چشم آهوی حرم
شعله اندوه می بالید به صحن روزگار	صبح محشر می زند از مطلع آفاق دم
از حساب نوحه گیتی چه می پرسی دگر	بانگ آهی می کشاید پرده گوش هم
بیدلان در کهنه عالم حلقه شیون زنند	هر یکی دارد ز سیلاب تحزن دیده نم
لیکن از ادراک کامل سید شیرین بیان	طرفه نرمی قدسیان چیدند با هم در ارم
شمع بزم اهل بیت و کوب اوج صفا	مطلع صبح بدی هم شاعر نازک قلم
عیسی معجز بیان افصح شیرین زبان	زبده مشکل کشایان فصیحان عجم
کلاک آن دریای جوهر ابر نیسان بهار	موجہ سیل نزاکت زلف دل جوئی رقم
زاده کلکش بود حرف طلسم راز حق	نسخه دیوان اودا در پیام جام جم

(۱۲۷) فقیر میر نواز شمس علی سلمه الله تعالی

خلف الصدق میر عظمت الله بخیر بلغرامی قدس سره السامی - مشاطه طبع

همایون در انجمن نختین جمال عرفان می آراید - و درین محفل برقع از روی پری زادان معانی
می کشاید -

اکثر سایه التفات بر سر سخن موزون می گسترده - و این خانه زاد موروئی را در آغوش
فکر عمیق می پرورد - اشعار او از قصیده و غزل و رباعی مدون است -
خاک گردیدیم و از ما آه سردی بر نخاست خانه هستی زیبا افتاد گردی بر نخاست
در حضور شمع جان بی صدف می سازد نثار از نثار عشق چون پروانه مردی بر نخاست
از یار پیام دغلی را چه کند کس این دید خوشاب علی را چه کند کس
بلبل نسبان قدر شناسند چمن را در باغ دمانج جعلی را چه کند کس
قبای عقل که پوشش غم است و تار افسوس اگر ز عشق نشد پاره صد هزار افسوس
برون ز حلقه ز نقش قدم چگونه زخم که پای همت ما را گزید ما را افسوس
صفای آینه از شست و شو نمی آید علاج دل سیاهی از وضو نمی آید
در وجودیم ولی روبه عدم می داریم در گلو این رگ جان رشته حب الوطن است
زیر فشار مرغان روح شد روشن که در نشین تن راحت نفس هم نیست
دین و دل جان و تن ز دست همه آه بر فرق او خدا چه می کنم
گرچه بر حشمت فقیر از دام سعی مال و جاه احتیاج آب نان آخر شکارم کرده است
بعد اتمام تذکره - میر نواز شالی شب و شنبه هفدهم شعبان سنه سبع و شصتین
و مائت و الف (۱۱۶۷) به عالم قدس خرامید - و در جنب جد خود میر سید لطف الله قدس
سره مدفون گردید - محرر اوراق گوید
روشنده لعل نفس پاک گوهر - و احسرتا که دامن ازین انجمن نشانده
دل و اطمینان و ناله تارتاج واکشید پیر یگانه میر نواز شالی علی بنمانده

(۱۲۸) غریب سید کرم الله بگرامی

برادر اعیانی میر نواز شش علی سلمه الله تعالی - تولد او دوم شعبان سنه خمس وثلثین ومانه و الف (۱۱۳۵) رونمود

جوانی خوش سیما و نوری از ریاض آل عباس است - به انواع قابلیت آراسته و به تهذیب اخلاق پیراسته - بیعت بخدمت برادر والا گهر میر نواز شش علی سلمه الله تعالی بجاء آورده - و از آغاز تا انجام تربیت در صحبت ایشان یافته - و بحکم وراثت از مذاق صوفیه صافیة کامتیا است - و در سلیمه شعری کامل نصاب -

اکثر بر دو اوین سخن سنجان قدیم و جدید عبور نموده - و اشعار فراوان در خروانه حافظه فراهم آورده - این چند بیت از وی آید

بسکه دو دینا من در سرش پیچیده است	به چو فانوس خیالی آسمان گردیده است
لعل با آن سرخی پاو زین پاسنگی نداشت	دل به میزان تامل هر دو را سنجیده است
بعد عمری آشنا شد دلبر تا مهربان	میتوان دانست قدر آشنا همیمن است
بعد مردن هم به امید وصال آن پری	چشم من در خود نگاه واپسین ذر دیده است
کرد یاد نگه شوخ تو بیمار مرا	داروی نیست بجز شربت دیدار مرا
بسل افتاده ام از تیغ فراقش شاید	دل طپیدن برساند به در یار مرا
دل نه تنها از سر کوی مینان ناشاد رفت	آه این مشت غبار من همه بر باد رفت
نیست شخصی بی گرفتاری درین گلشن مگر	سرور ایدم که آزاد آمد و آزاد رفت
نمی دارم خیال همگامی بال لب لعش	بگوش خویش نام خود شنیدن آرزو دارم
دیدمش چون آسمانی چشم پر سیدم که چسبیت	گفت این آهوز جولان در غبار خود گم است
آه این برگشتگی از طالع من گئی رود	من ز طفلی خورده ام در کاسه گرداب شیر

مردم چشم او دل مارا بهیچو زنبور نیشدار گزید
 بیک دزدید دیدن خشک مغزی رفح می سازد
 چنان به شیوه دیوانگی شدم مشهور که یار نیز مرا دیدن مرحبائی گفت

رباعی

شیطان چو درگاه خدا شد مردود پرسید کسی چرا نکردی تو سجود
 گفتا که منم محو جمال رخ دوست جز ذات خدا و گر ندانم مسجود
 بعد ختم سرو آزاد - غریب بیست و هفتم جمادی الآخره تسع و شین و مائة و الف
 (۱۱۶۹) رخت به عالم سرمدی کشید و در بلگرام مدفون گردید - مؤلف کتاب تاریخ بتعمیه
 گوید

شاعر خوش گوی صوفی مشربے مرد در عین جوانی یا نصیب
 وقت جان رفتن ندا آمد ز غیب بهر تاریخ وفاتش یا غریب

$$\begin{array}{r} ۱۲ \\ ۲۳ \\ ۵۴ \\ \hline ۱۱ \quad ۶۹ \end{array}$$

(۱۲۹) سید غلام مصطفی بلگرامی قدس سره

بن سید عبد اللہ برادرزادہ حقیقی و مرید سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی
 قدس سره - صاحب قلم در دامن بحر پیشین در مناقب سامی ریخته - و جوہریان کشور فقرا
 به خریداری برانگیخته - درین بساط نیز گوہری چند از واردات قدسیہ می ریزد و لالی آبد
 بگوش معنی پروران می آویزد

میر صاحب مشرب عالی بود - و نشه فقر و درویشی دو بالا داشت ہموارہ بہ شیوہ
 سپاہ گری کسب معاش ضروری می کرد - و نعل و اژون زردہ شبید نیز سیر فی اللہ
 جولان می داد -

در دست و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۶) مؤلف اوراق در دار الخلافه شاهجهان
 آباد زیر سایه عنایت حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی جادداشت - مشار الیه نیر دران
 ایام دران مقام به علاقه نوکری نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی وارد شد - و
 فتوی ترجمان اسرار قیومی مولانا رومی قدس سره از خدمت حضرت علامی سند کرد -
 دران نزدیکی نواب مسطور را ایالت صوبه گجرات احمد آباد از پیشگاه خلافت
 مفوض گردید مشار الیه در رکاب نواب بآن دیار شتافت و چون حکومت گجرات از عزل
 نواب به راجه ابھی سنگھ مرزبان خطه فار و ارمقرر شد - و بانواب و راجه صورت مخالفت
 رونمود - و در سواد احمد آباد جنگی صعب واقع شد - مشار الیه در آن معرکه جرعه شهادت
 چشید - و در سلک اَحْیَاءِ عِنْدَ رَبِّهِمْ یَذَرُ قُوَّةً نَتَّظِمُ گردید - و این واقعه هشتم شهر
 ربیع الاول سده ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳) روداد -

بعد انفصال جنگ اجساد جمیع شهدا در میدان یافتند الا سید غلام مصطفی که
 بهر چند تفحص کردند اثری گل نکرد -

پنچ روز پیش از شهادت رباعی گفته بود - و از حال آینده اخبار نموده - رباعی

این است -

در خلوت ماورای مایاری نیست یعنی که به عرش و فرش اغیار نیست
 ما روح مجردیم ز آلائش مرگ ما را به جنازه و کفن کاری نیست
 سلیقه سید در انشاء رباعی مناسب افتاده - و در یابای خفائق و معارف
 بر طرز مولانا سحابی استر آبادی از منبع طبعش جوشیده - الحق هر رباعیش چاره موجه
 ایست از بحر عرفان - و ترانه ایست از پرده لامکان - هر نکته اش تازیانه دل‌های آگاه
 است - و پرتوی از شعاع اِنِّیْ اَنَا اللهُ -

دیوان رباعیاتش مدون است - و مذاق فقرش از کلامش مبرهن -

جز دوست هراچیه هست اندیشه ما
 ما جام شراب سخن اقرب زده ایم
 در عشق که فتح باب کردم همه را
 مرغان که همی زدند پرهائی دوی
 این هفت فلک که چون حجاب اند ترا
 تو پادشهی دلی ز خود بیخبری
 مان حال رجال را به بازی مطلب
 از آتش عشق تا نسوزی یکسر
 هر نشئه که هست از می ناب من است
 کس را چه خبر ز رتبه عالی من
 ما را که نه عز و نه شرف در کار است
 در دیده دلی بهر شناسائی خویش
 این بستی من برون ز آب و خاک است
 چون درک کند زاهد بیچاره مرا
 من عاشقم درمیده از دشمن و دوست
 زان مغز زمین و آسمانها شده ام
 ای زنده تمام عالم از فیض دمت
 از من اثری نماند ای دوست که شد
 ما عاشق ذاتیم صفاتی دگر است
 ما واجبیم ایم ذکر واجب گوئیم
 از دیدن روی تو رسیدم در خود

چون شعله آتش است در پیشه ما
 یعنی همه اوست در رگ و ریشه ما
 سرمست شراب ناب کردم همه را
 در ناریکی کباب کردم همه را
 تا در نگری همه دواب اند ترا
 پانه به مه و نور که رکاب اند ترا
 تا ساخته کار کار سازی مطلب
 توحید حق از سخن طرازی مطلب
 جنت چینی ز باغ شاداب من است
 چون عالم بخت مستی خواب من است
 فی کرونه گوهر و صدف در کار است
 خاک قدم شاه نجف در کار است
 وز آتش و آب و انجم و افلاک است
 کین هیئت من گشته وجود پاک است
 از خویش گذشته فی بدو فی نیکوست
 کز روز ازل دریده ام چندین پوست
 خواهان تو نیست جز وجود و عدمت
 سر تا قدم فدای سر تا قدمت
 بیرون ز جهاتیم و جهاتی دگر است
 افسانه نویس ممکناتی دگر است
 یعنی که جمالت همه دیدم در خود

صد شکر که از شوق تماشای رخت	چون برق طپیده آرمیدم در خود
هر کس در خود بهار و باغی دارد	در کلبه تاریک چراغی دارد
تو غره مشوک ماهی دریائی	غوک لب جوی هم دماغی دارد
زاهد که عبادت ریائی دارد	در مجمع خلق خود نمائی دارد
هر چند که الله بگوید هر دم	والله که الله هوائی دارد
آن فرقه که خویش را ولی می دانند	بیچاره عوام را بخود می خوانند
الله و رسول بر زبان می رانند	چون در نگری خلیفه شیطانند
هر کس خفاش آفتابش باشد	کی محو جمال بی نقابش باشد
زاهد طلب مقام تنزیه کند	غافل که همان عین حجابش باشد
سرتا بقدم چو دیده می باید شد	یعنی که بخود رسیده می باید شد
چون شیشه پر شراب با صد مستی	بر طاق بلند چیده می باید شد
و ارسته درد با دوا را چه کند	بگذشته ز خویش مدعا را چه کند
سلطان جهان بال هما را چه کند	هر کس که بخود رسد خدا را چه کند
آنجا که توئی نه راه باشد نه دلیل	نی انجم و مهر و ماه گنجد نه خلیل
در عرصه عشق پائی زاهد لنگ است	آری نرسد بجای احمد جبریل
در دهر که غول و رهبر خویش منم	یعنی که مقرو منکر خویش منم
هر چیز فتاده است زیر نگهم	یک نیزه بلند از سر خویش منم
بسیار کتب سند ز اُستا کردیم	بیهوده تمام عمر نعوفا کردیم
شد مشکل ما تمام حل آخر کار	چون دفتر وقت خویش را وا کردیم
بر مشت غبار خویش آبی زده ایم	یعنی که به بزم جان شرابی زده ایم
خفاش میا که بر در خانه خود	هر جا گل میخ آفتابی زده ایم

وقت است که دل زد بر بر کسندہ کنیم
 در خلوت خویش قحبہ دُنیا را
 چون لاله و گل برین چمن خندہ کنیم
 عریان ہمہ تن شویم و شرمندہ کنیم
 بر دست بگیر، بچو من پیما
 تا وا رہی از یگانہ و بیگانہ
 آن گل کہ دمیدہ بود بر بام سرا
 عمریست کہ چیدمش بصرن خانہ
 عشق است کہ گاہ مہر باشد گہ ماہ
 ہاں تا نشوی چو کور چشمان گمراہ
 ہر چیز کہ تو طالب آن می باشی
 در صورتِ مطلوب تو آید اللہ
 بشنو ای دل حقیقت پنهانی
 ایمان موقوف شد بر انسان دانی
 ہر چند بصد سجدہ تو حق را خوانی
 تا سجدہ بہ آدم نکنی شیطان
 ای آنکہ تراست نسبت پنهانی
 بیچون و چگون بحضرت سبحانی
 از جسم چہ می روی بجان رو سولش
 کس سایہ بزر نمی کند قربانی

(۱۳۰) احمدی - سید احمد بلگرامی

بن سید عبد اللہ برادر اعیانی سید غلام مصطفیٰ قدس اللہ السرائر کھما
 سیدی بود پاک نژاد - دست بہ دامن صلاح و تقویٰ زدہ - چاشنی گیر لذت فقر و فنا
 لنگر بحر و قار و نمکین - مرید عم مکرّم خود سید العارفین قدس سرہ -
 کتب تصوف اکثر مطالعہ می کرد - و مثل برادر خود میل بہ رباعی بیشتر داشت - عدد
 رباعیاتش زیادہ از چہار صد باشد -

سید تیر خوب می انداخت و در شجاعت و نبرد آزمائی لواء یتائی می افراخت -
 چون ہنگامہ احمد خان ابدالی در سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱)
 از طرف قندھار بلند شد - و لاہور را غارت کرد - و محمد شاہ سلطان دہلی فرزند
 خود احمد شاہ را با وزیر الممالک نواب قمر الدین خان - و نواب صفدر جنگ

ابو المنصور خان و دیگر امراء عظام - برای مقابله از شاه جهان آباد رخصت فرمود -
 میر سید احمد دین یساق همراه نواب صفدر جنگ بود - و در اثناء سفر به بیماری
 در دجگر مبتلا گردید - ناگزیر در سهرند توقف کرد - و چون شاهزاده از سهرند گذشته
 کنار دریای ستلج بر معبر ماچھی واره رسید - ابدالی باسی هزار سوار از راه لودیانه
 بالا بالا داخل سهرند شد - و سیزدهم شهر ربیع الاول سنه احدى و شتین و مائه و الف
 (۱۱۶۱) آن شهر را تاراج نمود - و هر که دست به شمشیر بردگشته شد - سید احمد جائیکه
 اقامت داشت و بحر است ناموس بعضی سادات و شیوخ می پرداخت زخم تفنگ
 بر شکم خورد - قضا و قدر از در دجگر نجات داده بر خیم جانستانی معاوضه کرد - و روز
 پنجشنبه چهاردهم ماه مذکور مرغ روح او از قفس جیم پرواز داد - روز جمعه در
 همان حویلی مدفون گردید -

و چون شاهزاده را خبر وصول ابدالی به سهرند رسید عنان توجه جانب سهرند
 تاقت - فوج شرقی غربی شد و فوج غربی شرقی - از پانزدهم شهر ربیع الاول تا بیست
 و هشتم مده آتش حرب اشتغال داشت -

بیست و دوم این ماه روز جمعه وزیر الممالک نواب قمرالدین خان زیر خیمه
 نماز چاشت خوانده در وظیفه بود که گوله توپ از جانب مقابل رسید و کار تمام کرد - و
 راجه ایسر سنگه سیرجی سنگه سوائی و دیگر راجها قریب دوازده هزار سوار ازگشته
 شدن وزیر بی استقلال شده راه گریز بملک خود پیش گرفتند - لشکر فیروزی با آنکه
 این دور خنده عظیم راه یافت پای استقلال افشوده افاغنه را شکست فاحش داد -
 و بمفهوم آیه کریمه *الْمَغْلَبَتِ الرُّومُ فِیْ اَذْنِی الْاَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ*
سَيَغْلِبُوْنَ فِیْ بَضْعِ سَنَیْنٍ - بعد شکست نادر شاهى این فتح عظیم نصیب پادشاه
 هند شد - تاریخ گوئی "فتح خدا ساز" تاریخ یافت -

و بعد یک ماه از فتح - محمد شاه سلطان دہلی بیست و ہفتم شہر ربیع الآخر شب جمعہ
 سنہ احدی و شین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) بر حمت حق پیوست و پائین مزار سلطان المشائخ
 نظام الدین دہلوی قدس سرہ درون حریم مبارک مدفون گردید -
 راقم الحروف در رحلت پادشاہ و وزیر و نواب آصف جاہ کہ در ہمین سال
 فوت کرد تاریخ بتعمیہ می گوید -

گفت تاریخ چون کشیدم آہ
 موت شاہ و وزیر و آصف جاہ
 ۱۱۶۱
 ۱۱۶۱

القصہ ہر گاہ قتلہ جنگ فرو نشست بعد یک ماہ از دفن جسد سید احمد را از
 خاک بر آوردند - بقدرت این دسجانیہ سالم بر آمد - و بیرون لاہوری دروازہ
 شہر پناہ سہرند بفاصلہ دو تیر پرتاب از دروازہ جانب جنوب از شاہراہ در مقابر
 شیخ محمد نامہ از خانی بخاک سپردند -

این چند رباعی نتایج طبع اوست -

باقدر تو رفعت ہمہ پست آمد	ہمیشہ از ہیبت تو ہر مست آمد
بیخود افتادہ ام بگیری دستم	ای آنکہ ید تو فوق ہر دست آمد
این بندہ بی ادب کہ ناہموار است	دانم کہ متاع کاسد بازار است
یا از دو جہان بساز او را آزاد	یا پیش نظر دار اگر در کار است
گر خار بہ گلزار تو باشد باشد	و ز قلب بہ بازار تو باشد باشد
ہر چند سیاہ رو نباید این جا	گر نیل بہ رخسار تو باشد باشد
آنکس کہ گنہ نکرد پیدا نبود	او خود خلف آدم و حوا نبود
حق است اگر خطا ز انسان نشود	عبد است اگر عفو خدا را نبود
نامند بنا مہا خلایق مارا	چون نیل کہ ہست در گروہ اعمالی

ما را نه مقید و نه مطلق خوانند	اما پیداست این صفتها از ما
امکان که تمام راز در جیب و لیست	مقصود ز یومنون بالغیب و لیست
از غیب مراد این شهادت باشد	ایمان آرش که سر لاریب و لیست
گر من عوض بخشش خاصیت یارب	در حضرت تو شکر کنم نیست ادب
باتونه برابری مرا می شناید	شکر کرم خویش تو از خویش طلب
در عقل بسی حال بتری باشد	که خوف و گهی رجا بسری باشد
خوش آنکه درین دیر خرابات او را	از خویش و نه از خدا خبر می باشد
در گفت و شنید اوست مشهور منم	دیده شده اوست لیک منظور منم
با این همه خیر و شر بمن منسوب است	می نوشد دیگری و مخمور منم
دل شاد توئی اگر دلی شاد کنی	با خویش کنی بهر که بیداد کنی
هر سود و زیان که از تو باشد برتست	در یاد خودی اگر خدا یاد کنی
ای دل بستر قسم که جانانه توئی	سرفایه هر عاقل و دیوانه توئی
باتست خدا و مصطفی و هر چیز	امروز امیر بزم این خانه توئی
مقبول اگر کنی مرا و در مردود	نازم که مرا حضرت تو یاد نمود
معشوق به قهر گر بعاشق نگرست	روزی کند از لطف هم او را خوشنود
ای نام تو احمدست و روح تو احد	یعنی که توئی باعث هر جان و جسد
از اسم مبارکت چو موسوم شدم	محتاج دگر مکن چه از نیک و چه بد
ای احمد مصطفی شفیع دو جهان	بسپرد بدست تو مرا خالق جان
الحال بدست تست کار و بارم	مختار توئی هر چه بخواهی کن آن
از عین علی ذات خدا شد خوشنود	آدم ز تراب او در آمد بوجود
چون دید رسول اصل آدم او را	ناچار ابو تراب کنیت فرمود

در حُب علی ز جان و دل بر یابی وز بهر دو جهان رتبه برتر یابی
حق رمز عین ولی چنین می فرماید کز لفظ علی ذات مرا دریابی

(۱۳۱) فرد - سید اسد الله بلگرامی

برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی و دخترزاده حقیقی سید العارفین میر سید
لطف الله و مرید آن خدا آگاه است قدس الله اَسْرَارَهُمْ
ولادت او دهم شهر ذی الحجه سنه اربعه عشر و مائه و الف (۱۱۱۲) رونمود
به صفائی ذهن سلیم و دکای طبع مستقیم ممتاز بود - و بد قائق سخن خوب می رسید
و نثر خوب می نوشت - و چاشنی تصوف بلند داشت و از بهمنشینان راقم الحروف
است -

حیف که در عین شباب آن قدر امراض مزمنه عارض او گشت که حیات چند
روزه را در نهایت بی حلاوتی گذرانید - و شب شنبه بیست و دویم جمادی الاولی
سنه تسع و اربعین و مائه و الف (۱۱۲۹) رخت بدارالامان آخرت کشید - محرر
اوراق آیه کریمه اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ عَلَى الْاَسْرَائِلِ (۱۱۲۹) تاریخ فوت
قبرش جانب غربی محله میدان پوره برکنار مقابر اسلافش واقع شده -
این چند بیت از مسودات او بدست آمده

شب که آن ماه جهان افروز ز خصلت خواهد	آه من غنیمت کرد و اشک من همراه شد
نگاه شوخ چشمم هر طرف بی باک می افتم	نریند آبروی من اگر بر خاک می افتم
سر شک طفل طبعم شوخ چشمی در بغل دارم	نه پیچم سراگر بر روی آتشاک می افتم
به پایش بوسه ز درنگ حنا سرخی دو بالاش	دل خون شد ز حسرت این عجب هنگامه برپاش
نه هر که تاج به تارک زند سری داند	نه هر که خرقه بپوشد قلندری داند

ولاوران صف عشق کشته خویش اند نه هر که تیغ به بند سپهری داند
 کسیکه دولت اقلیم نبستی دریافت شکست آئینه دل سکندری داند
 چو سرو هر که بازادگی قدم افشرد بنزیر بار تعلق شدن خری داند
 چهار نفس بود کار شیر مردان فرد نه هر که صف شکنند او بهادری داند
 بود بعالم تخرید ما لباس دگر بریدن از دو جهان است قطع جامه
 عوس مقصدم مشاطگی را از خدا خواهد و گرنه این حیا پرورد کس محرم نمی داند

(۱۲۲) سید عظیم الدین بن سید نجابت بلگرامی

ایضاً برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی است قدس سره -

تولد او شب چهارشنبه هجدهم ذی القعدة سنه ثلث عشر و مائة و الف (۱۱۱۳)

واقع شد -

سیدی بود صاحب خلق عظیم و میران طبع مستقیم - از آغاز سن و قوف به تتبع
 شعر پرداخت و قماش نظم و نثر را خوب می شناخت - و بنا بر مناسبتی فطری گاهی
 خود هم سخن موزون می نمود - و در فکر بر روی خود می کشود
 بسعادت ارادت سید العارفین کامیابی داشت - و در کوچه تصوف رایت
 بلند می افراشت - معتمدان در وصف شجاعت سرخیل دلیران بود و در پیشه پردلی نی
 در ناخن شکن شیران -

او آخر عمر نوکری نواب صفر جنگ وزیر الممالک اختیار کرد - و در جنگی که
 نواب وزیر را با افغانه بمیست و دوم شوال سنه ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳)
 مابین پنیالی و سهاور صورت گرفت میر عظیم الدین و میر غلام نبی که ذکرش
 نگارش یافت - در عرصه کارزار تلف گردیدند - و جز داغ حسرت لاله اثری ازین

زمین گل نکرد - راقم الحروف گوید

زاده طبعش همه دور یتیم	میر عظیم الدین والا گهر
در صفی هیا قدمش مستقیم	شیر دل عرصه مردانگی
در چین خلد برین شد مقیم	بر سر میدان سر جان گذشت
رخت کشیدن بریاض نعیم	فوز عظیم است ازین خاکدان
سال وفاتش "همه فوز عظیم"	خامه ازین راه گذارش نمود

وقتی که این بیت قاسم کاظمی پیش او خوانده شد

چون ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود
گردران آئینه طوطی بنگرد و بلبل شود
بسیار خوش کرد - در همان ایام حسب الطلب والد خود سید نجابت به گجرات
احمد آباد رفت و بعد انقضای مدت پنج سال از احمد آباد بوطن اصلی معاودت
نمود شبی بانقیر گفت آن بیت چه بود - فوراً بیت مذکور خواندم - تعجب کرد که بجز سوال
حرف پنج ساله چه طور بیاد آمد - گفتم این قدر در خاطر بود که وقت خواندن این بیت
شمارا پسند افتاد -

این دوسه شعر نمونه فکر اوست

آتشم اما چو صهبای عالم آیم هنوز	دانع بردل دارم و چون لاله سیرابم هنوز
دردل شب جلوه صبح قیامت را به بین	عالمی پروانه شد آن شمع قامت را به بین
بهم آمیخته از مستی و هشیاریها	خواب و بیداری چشم تو عجب معجونی است
یک جرعه خون بهای شهیدان نوشته اند	شارم به قتل خویش که از کوثر لببت

(۱۳۳) محب - سید غلام نبی بلگرامی

فرزند صغیر سید غلام مصطفی مذکور قدس سره - جوانی بود صاحب السیف و القلم

در صف بزم و در زم پیش قدم - تیغ زبانش جوهر دار حسن بیان - مد سنا نش بسما صفت
میدان - بارها در معارک صفها شکست و بنخیر جوهر فولاد پای تهمتنان بر لبست
در ریحان تمیز میل سخن بهم رساند - و دواوین سخن سنجان نو و کهن را سیر کرد و
با خوشگوبان عصر مثل شیخ عبد الرضا متین صفا هانی و آقا عبد العلی تحسین
ملاقات نمود -

و در عالم نو کمر پیشگی بصوب بنگاله رفت و از آنجا برگشته در سلک نو کمر وزیران
صف در جنگ درآمد - و چون نواب وزیر کثرت ثالث لشکر بر سر افغانه کشید - و افغانه
در دامن کوه مداریه که شعبه ایست از کوه سوا لک پناه گرفته مستعد پیکار شدند و
بعد محاربات صلح انعقاد یافت - و در ایام جنگ بیست و هفتم صفر سنه خمس و شصت و
مائه و الف (۱۱۶۵) میر غلام نبی بزرخم تفنگ نقد زندگانی در باخت - حیف که
این چنین جوان قابل و فرد کامل در عین شباب از دست روزگار ضائع شد - و
وامانندگان را داغی که علاج پذیر نیست بر دل نشانده - محرر سطور گوید

در رفیق سخن بلند تقریر محب در معرکه آبروی شمشیر محب
تاریخ وفات اوزدول پرسیدم فرمود "بهشت محفل میر محب"

شجاعت ارث خاندان اوست - و اکثر مردم ازین دودمان ساغر موت احمر چشیده
اند و گلگونه شهادت بر رو مالیده - از آنها جمعی که بموزونی موصوف بودند درین آنجن
جلوه نمودند -

چند بیت از محب بر محبان سخن ملتئم می شود

دل از مرگان و خال پشت چشم او خدر دارد که ترک چشم او مستانه شمشیر و سپر دارد
به بزم می پرستی عشرت زندانه شب گرم نقاب شیشه و از چهره بنت العنب گرم
ز فیض نیست برون سیر بنیوایی ما به فرق خار نهد گل برینه پای ما

بسکه از دیوانگی باشد بسامان کار ما
 ز سبزه بر رخ او کرد گل بهار دگر
 دلم ندکر تو شاد و سرم بفکر تو خوش
 قدم برون نگذارم ز آستانه خویش
 ز من نگار یا یماء پیام گفت و نگفت
 مقام صید دل خود زیار پرسیدم
 سپرد تیغ نگه را بدست مردم چشم
 خط صحیح بر آورد خواجه حشش
 ببین که ساقی کوثر محب صادق را
 امشب ای شمع درین بزم نیاز آمده
 غیر محراب دوا بروی بتان سجده مکن
 جرس شوق درین دشت بجنبان از دل
 قصه شوق مکن در شب هجران کوتاه
 هیچ جز وصف علی نیست بشعر تو محب
 آفرین باد که پروانه نواز آمده
 عشق باز آنه اگر بهر نماز آمده
 گر تو با قافله عجز و نیاز آمده
 اگر ای شانه ازان زلف دراز آمده
 آفرین باد که خوش مدح طراز آمده

(۱۳۲) قابل سید عبداللہ بلگرامی

از بعض طبقات سادات بلگرام ساکن محلہ میدان پوره - پیشتر در طبقہ فضلا ممتاز است و حالاً در گروه شعرا بی انبار -

تخلص او اسمی ب اسمی بود - و در فضل و کمال و تحریر هفت قلم و فنون سپاہگری و درزش اسلحه و اکثر صناعات اہل حرفت و قوف عالی داشت - و در صفت کبری مشاراً الیہ انامل می زیست -

همواره روزگار قرین اعتبار گذرانید و بیشتر بر فاقیت نواب مبارز الملک سر بلند
خان تونی بسر برد. و بخدمت عدالت معسکری پرداخت -

و چون کرت اولی سر بلند خان در سنه اربع و عشرين و مائت و الف (۱۱۲۴)
ناظم صوبه گجرات احمد آباد شد. سید عبد الله را منصب صدارت احمد آباد و نقوی
نمود. سید با ارباب و ظائف سلوک پسندیده کرد. و غربا و ضعفا را با احسان نواخت
آخر الامر در دار الخلافه شاه جهان آباد بیماری استسقا عارض شد. بهمان
حالت به بلگرام آمد. و بعد چندی موافق سنه اثنین و ثلاثین و مائت و الف (۱۱۳۲)
جان بجهان آفرین سپرد. و سمت غربی باغ محمود در مقابر قبیلہ خود مدفون گردید
بعد انتقال آن مرحوم کتابخانه او شیرازه جمعیت گسیخت. و اشعارش تیاراج
حوادث رفت. همین یک بیت بدست آمد -

مگر بسرمه اثر کرد ضعف طالع من که بی عصا نتواند بچشم یار رسید

(۱۳۵) واحد میر عبد الواحد ترمذی بلگرامی

ترجمه اب و الانسب او نظر پرورده لطف الهی سید محمد اشرف در گاهی در
سلک فضلا از دفتر اول انتظام یافت -

میر عبد الواحد صاحب طبع لطیف و ذهن شریف بود. و سراپا به حلیه مکارم
اخلاق و جلال او صاف آراستگی داشت. اختر نجابت از جبین مبینش می درخشید
و عطر خلق محمدی از گل عنبرش می تراوید -

شعر بزبان فارسی و هندی می گفت. و جواب هر ز و اهر بمشقب اندیشه می سفت سخن
شیرینش به گلو سوزی نبات است. و شعر آبدارش به گوارائی آب حیات
از یاران میر عظمت الله بنجر بود. و نسبت به فقیر شفقت فراوان می فرمود -

آیا میکه والد ماجد اوسید محمد اشرف بحکومت موضع راهبون از اعمال دار السلطنه
 لاهور می پرداخت اورا با کفار آن نواحی جنگ رو نمود. میر عبد الواحد در معرکه
 جرعه شهادت چشید. و بهما بخایین آفتاب دل افروز خاکپوش گردید. و این واقعه دوم
 محرم روز جمعه بعد نماز عصر سوار بر راج و ملشین و ماته و الف (۱۱۳۴) واقع شد. عمر
 شریفش از پنجاه متجاوز بود.

نگارنده سطور در تاریخ شهادت آن مغفور قطعه نظم کرده و یک عدد زیاده را
 بحسن تعمیه بر آورده ۵

میر عبد الواحد شیرین سخن	از زبانش آب حیوان می چکید
سید والا گهر صاحب هنر	تا اثر یا نظم و نثر او رسید
والد او حاکم راهبون شده	در رکابش رخت آنجانب کشید
خطه پنجاب را از مقدش	آبروی تازه آمد پدید
با زمینداران کافر رزم کرد	از شهادت جرعه صافی چشید
در سخن واحد تخلص می نمود	لفظ ذوقی هم تخلص برگزید
چون که واحد رفت سال حلتش	کلیک خوین زد در تم "ذوقی شهید"

۱۱ ۳۵
 ۱۱ ۳۴

صیاد فکرش و حشیان معانی فراوان صید کرده اما از عوارض روزگار مقید رشته
 شیرازه نساخته لهذا اکثری از آن به پرواز آمد. برخی از اشعار که در بیاضها مثبت
 بود درین سواد سفیدی می کند ۵

امروز بر جبین تو چین دیده ایم ما	صد رنگ ناز را به کمین دیده ایم ما
گر بودی یک قدم بی رهنما دور است دور	بی اجل نتوان رسیدن گرچه منزل زیر پایست
سو ختم در آرزویش کاش ای صورتگران	گرده تصویر او سازید از خاکسترم

اگر ز دل شکستن ببل زه هنوز طرف کلاه خود مگر ای گل ندیده
 عمر بیت در رخ تو تماشائی خودیم آئینه است بسکه ترا از صفا جبین
 نباشد از گداز دل محبت نامه ام خالی چو بکشائی سر مکتوب من طوفان شود پیدا
 آتش پیچیده ام در نامه پر سوز خویش گر سمندر نیستی مکشای مکتوب مرا
 نیستم محتاج خضر از فیض سوز خویشتن انکارم خاکستر خوشیم به از آب بقا ست

رباعی

تا کی به هوا و حرص مائل باشی زان ره که بریدی است غافل باشی
 اکنون که گذشته را تلانی خواهی از خنجر انفعال بسمل باشی
 و اورا نسخه ایست مسمی به "شکرستان خیال" مشتمل بر نظم و نثر در وصف حلویا
 غزل و رباعی و قطعه و مثنوی و مخمس و ترجیع بند بدستور دیوان مرتب دارد و درخت
 نکات شیرین آورده - و درین نسخه بمناسبت شیرینی ذوقی تخلص می کند - و اشعار
 هندی هم درین رساله می آرد - برخی از ان در فصل ثانی می آید ان شاء الله تعالی -
 در خطبه این نسخه گوید :-

"مخفی نماند که از تصنیف و تالیف این رساله و اظهار میل و رغبت با شیرینی سببی و واسطه
 "مظنون از باب قیاس خواهد بود اما قسم

"بموزونی قامت نیشکر که اصل همه آمد آن منتظر
 "بعشق زلیبی خاطر پسند که انداخت در گردن جان کند
 "بکلوای تر آن فرح بخش جان بمقراضی آن غم تراش جهان
 "به پر مغزی پسته خنده رو که چون سبز مهند است زبینه رو
 "بان نرمی مجاء بلگرام که شبنم نزاکت از دکرده و ام
 "ندارم سربنگ باور کنید که دارم از و ننگ باور کنید

"به تریاک هم نیستم آشنا

"کنون به که تمهید کمتر کنم

آنانکه پرده از رخ لوزینه وا کنند

نان از تنور بهر مَرَّبا جدا شده است

در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

انجیر از شاخ درخت ارجد اکنید

یکبار پوست را ز تنش برکشیده اید

هنگام آن شده که اسیران انبه را

آورده ام برای شما شربتِ انار

گر خاطر شما ز آفتاب خوش نشد

شیرین نشدی ذائقه شکر نشدی گر

فائق نشدی خشکه بدین سان به حلاوت

چندان به ادب دست نمی داشتمش من

حلوانفرودی به دماغ این همه قوت

نقل بگیر بر زبان یک سه چار و پنج و شش

در قدح بلور کن شربت قند با گلاب

پیده دلفریب را اگر چه ثقیل گفته اند

شاهدانه ام بکف گرفتد از کمال شوق

صحن پُر از مزعفر و کاسه پُر از برج و شیر

مصرع نغز اطعمه ده چه خوش است ذوقیا

نه تنها دل ز ذوق بر فیم بیتاب می گردد

هم از تهمت کو کنارم رها

غزل خوانی مدعا سر کنم

آیا بود تو اضع صحنی بما کنند

لازم بود که حق غریبی ادا کنند

اهمال در تناولِ فرنی چرا کنند

پنهان ز چشم بد به لبش آشنا کنید

یارِ دگر به کیله ندانم چها کنید

بر کام دل ز محنت زندان رها کنید

نوشش کنید و خلص خود را دعا کنید

چون ذوقی از شرفیه و ترتر غدا کنید

چشم نشدی سیر مزعفر نشدی گر

یاری ده او روغن و شکر نشدی گر

باشیر و شکر حُب پیمبر نشدی گر

ذوقی همه اجزایش برابر نشدی گر

ریزه قدر در دهان یک سه چار و پنج و شش

چچه بزَن دران میان یک سه چار و پنج و شش

لیک نداردت زبان یک سه چار و پنج و شش

بوسه هم بروی آن یک سه چار و پنج و شش

خوب نمایم به خوان یک سه چار و پنج و شش

خبر زبانی خوش بنال یک سه چار و پنج و شش

که از یاد زلابی محو پیچ و تاب می گردد

بین بسوی چپاتی بدیده انصاف که بی وصال شکر حالت نزاران چسبیت
 غرض ز موسم برسات اوله و بوندی است و گرنه این همه تمهید برق و باران چسبیت
 چرا نه پیشکر از خرمی بخود باله که آل او همه مقبول آمد و منظور
 در تمنای ملاقات شکرای ذوقی آب گردید دل شیر بافت سوگند

(۱۳۶) ایما - بندگی سید محمد حسن بلگرامی

برادر صغیر میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی - گل سر سبد چمن استعداد بود - و نهال
 سر بلند قابلیت خداداد - مصور ازل حسن صورت را با حسن سیرت آمیخته - و رنگ
 حیرت در دیده تماشا بیاوریده -

در صغر سن مصحف مجید را از بر کرد - و در پانزده سالگی فنون عربی و فارسی و
 هندی را فراهم آورد - شعله آوازش دل سنگ می گداخت - و حسن قرائتش ایما
 سامعه را تازه می ساخت -

از آنجا که کسب هوای زندگانی و تحصیل اسباب کامرانی مقتضای عهد شباب است
 در عنفوان عمر از وطن مالوف برآمده شاهزاده عظیم الشان بن شاه عالم را ملاز
 مت نمود و منصبی سرافرازی یافت (پدرش) سید محمد اشرف در گاهی در آن وقت
 نوکر شاهزاده محمد اعظم بن خلد مکان بود

چون خلد مکان را بیت عزم بملک جاودانی افراخت - و شاه عالم از کابل
 و محمد اعظم شاه از دکن بداعیه محاربه شتافتند - و در میدان دهلپور بر ماست
 دوازده کرده از اکبر آباد تلافی فتین رو نمود - و محمد اعظم شاه در معرکه نقد زنگانی
 در باخت و نسیم ظفر بر پرچم الویه شاه عالم وزید - بعد فراغ جنگ سید محمد حسن
 که جوان نازنین بود و سلاح در برداشت - تاب حرارت هوا نبیاورده به خیمه خود

آمد. و با حاضران گفت سلاح از من بگیرید که تاب و طاقتم نماند. همین که دراز کشید.
چراغ حیاتش خاموش شد. و مردم خاک حسرت بر سر انداختند و بعد تجوید تکفین بر
دروازه و صول پور و فن ساختند.

چون راه آمد و شد و اشد سید در گاهی بملاقات پسر شتافت. او خود زیر خاک
رفته بود. بی طاقتیها کرد فائده نداشت.

جنگ سلطانی بیستم شهر ربیع الاول واقع شد. سید محمد حسن بیست و یکم ماه
مذکور سنه تسع عشر و مائة و الف (۱۱۱۹) بر حمت حق پیوست. آیه کریمه "انما اشکوا
بتی و حزننی الی الله" (۱۱۱۹) تاریخ رحلت اوست که علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی یافته و بگرفتار حالت یعقوبی سید محمد اشرف در گاهی تخریر نموده
این چند بیت تذکره ایماست

جمالش بسکه در بزم تخیل جلوه پیراشد	سویدای دلم چون مردمک محو تماشاشد
مرکز گردش مانیت بغیر از دل ما	محل مادل ما هم دل ما منزل ما
وصف تو اگر بر لب دریا گذر آرد	از گوش صدف پنبه گوهر بدر آمد
مگر در یاد ماه من ز بلبل ناله می خیزد	که بد شاخ گلها در چمن چون هاله می خیزد
انتخاب از ناز خوبان نیست جز حسن کلام	وای بر بلبل که از گل یک سخن نشنیده است
کشاد کارم از جمعیت خاطر نمی آید	نشد چون غنچه بی چاک گریبان فتح باب من
رسید قاصد و اشد گره ز غنچه دل	هوای بال کبوتر نسیم باغ من است
ز تمکین توای ظالم فغانم جوشش دارد	سکوت گل زندناخن دل مسکین بلبل را
نیاز و ناز را با یکدگر خوش جلوه می بخشد	درازیهای دست از من از دامن کشید

(۱۳۷) آگاه. سید علی رضا سلمه الله تعالی

خلف الصدق میر عبد الواحد ذوقی مذکور. همعرو یار دلیپذیر این فقیر است.

بحکم ارت گلدسته اخلاق حمیده و نسخه جامع اوصاف پسندیده -
 کتب مختصرات درسی تحصیل نموده و در فارسی استعداد شایسته بهم رسانده - ^{تألیف}
 شعر خوب می رسد - و گاهی خود هم فکر می کند - این رباعی زاده فکر اوست -
 هر چند بود ضمیر پاکت روشن بی راهبری گام درین راه مزین
 پیدا است که شمع پیش پای خود را بی شمع دیگر نمی تواند دیدن

(۱۳۸) عارف - محمد عارف بلگرامی

از اولاد مخدوم محمد رکن الدین بلگرامی است قدس سره که ذکر شریفش در دفتر
 اولیاء اللہ گذارش یافت -

تولد محمد عارف روز جمعه نهم ذی القعدة سنه اثنتین و عشرين و مائة و الف
 (۱۱۲۲) دست داد - جوانی است سنجیده - و عند لیبی است نورسیده - اول شخصی
 از دو دمان مخدوم رکن الدین که چراغ سخن افروخت - و طرز موزونی از مبدع فیاض
 آموخت - اوست

از عنفوان شعور به گلگشت کوچی سخن خرامید - و در فن فارسی و هندی کمالی بهم
 رسانید سیما شعر هندی که این فن را خوب ورزیده و غزالان تازه در دام کشیده -
 برخی از سبزان هند در فصل ثانی نقاب از رخ می کشایند -

بافقیح محبت تمام دارد - و همیشه به نام و پیام مرهمی بر دل ریش می گذارد -
 این چند بیت ثمرات فکر اوست -

گر می محفل من از رخ صهبا باشد	رشته شمع من از پنبه مینا باشد
قطع این راه توان کرد بیک قطع نظر	خار پایت مژده دیده مینا باشد
بسکه نیرنگی حسنت بنظر جلوه نمود	مژده من پر طاقوس تماشا باشد

نیست معلوم که چشمم زخم من چون می پرد
 شاید از مژگان او آمد پیام بوسه
 مشو برای کبابی بآتش محتاج
 چو سنگ از جگر خویش تن شرار طلب
 چون صریر خامه نبود تاله ام را آفتی
 سرمه می سازد بلند آواز فریاد مرا

رباعی

ختم آمده منشور ولایت بر تو
 انجام صحیفه هدایت بر تو
 تعقیب خلافت تو بر جا باشد
 چون هست مدار هر نهایت بر تو
 ای دل کردی چه کار یاد تو بخیر
 رفتی بتلاش یار یاد تو بخیر
 در حسرت دیدار کسی خاک شدی
 ای بسمل انتظار یاد تو بخیر
 صوفی گوید که ما خدائیم همه
 زاهد گوید که با خدائیم همه
 این هر دو بکار خویش ضدی دارند
 ما ئیم خدا و با خدائیم همه

(۱۳۹) صانع - نظام الدین احمد بلگرامی

همین نام تاریخ تولد اوست - مطابق سنه تسع و ثلثین و مائه و الف (۱۱۳۹)
 جوانی است از عشیره قضاة عثمانی مہذب و مؤدب - در حدیث سن کلام الله را
 یاد گرفت - و در خدمت میر نو از ش علی سلمه الله تعالی تربیت یافت -
 مشق سخن از خدمت میر می کند - و طبع سلیم و ذهن مستقیم دارد - و از قبیلہ قضاة
 عثمانی اول کسیکه شعر درست انشا کرد - و لالی و پسند به خواصی فکر بر آورد اوست - این
 سبانه عمرش بفرزاید - و پایہ سخنش را ترقیها کرامت نماید
 این چند شعر نتایج طبع اوست -

نقش روی یار را مانی به پرکاری کشید
 چون نظر بر چشم او افکند بیماری کشید
 توان زائل نمود از بخت عاشق تیره رنگی را
 کند گر صنعت مشاطه زیبا روی رنگی را

مگر دادند اعجازِ میسیحا این فرنگی را	سحر فی کشتگان را زنده سازد کافر حشمت
از حنارنگی نگیرد دست استغنائی ما	داغ احسان بر نتابد همت والای ما
سرکشده از شور بختی باده در مینای ما	هرگز از دور فلک عشرت نصیب مانده
می زند پهلوی به عیسی هر که صاحب خر بود	در جهان امروز از بس قدر اهل زر بود
در میان ما و یاران سده اسکندر بود	گرد کین از جانب ما بسکه در دلهاشست
می شمارم آفرین هر کس کند نفرین مرا	در جهان از بسکه باشد صلح کل آئین مرا
غنچه تصویریم و نبود غم گلچین مرا	در بهارستان غفلت امین از غارتگریم
سبز همچون بال طوطی شد پیر بالین مرا	بسکه هر شب سبزه حظ تو می بینم بخواب
کسی که منکر مصحف بود مسلمان نیست	مپوش چشم خود از روی نو خطان زاهد
گر زنی نغمه گرفتند شکر بخشیدند	هیچ بی برگ و توان نیست ز فیضش محروم
دختر ز را بود گهواره از پیمانها	آنچه باید در خور هر شخص سامان می کند
مشت بر بند و صدف هر که گهر آید بدست	تنگ چشمان را ز دولت خشت افزون می شود
شد مرا این نکته روشن از لب خندان برق	شادمانی می کنند از مرگ خود روشن دلان
حرمت دیگر به عالم از گهر دارد محیط	نام آبار روشن از فرزند صاحب جوهر است
سنگ نتواند کسی بر شیشه گردون زدن	اهل همت را چه پاک از خصمی بد گوهران
چه سازم گر خدا ناکرده از اقرار برگردد	بهستی داد جانان وعده یک بوسه صانع
در سواد خویشتن این شهر پنهان گشته است	از هجوم داغ ناپیدا است دل در سینه ام
اگر حجاب نماید ز من سزای من است	چرا ز عشق خود آگاه کردمش صانع

سنخورد - شیخ محمد صدیق بلگرامی

پدرش قاضی احسان الله امروز به منصب قضاء شهر قیام دارد - سنخور کلام الله

را از برکردن مختصرات کتب درسی گذرانید مشق سخن در سایه تربیت میرنوازش علی
می کند و فکری صحیح دارد - از دوست ه

تابه گلگشت چمن آن سر و قامت می رود بر سر قمری چه آشوب قیامت می رود
می شود سرمایه ناز آن سپاهی پیشه را آنچه از جنس نیازی من بغارت می رود
بی و مانغان جنون از فکر صحرا فارغ اند از خراب آباد دل طرح بیابان رختند
در چمن آید اگر آن غنچه لب بلبل ز شرم زیر بال خود کند چون بفضیه پنهان غنچه را

(۱۲۱) ثبین - شیخ غلام حسن بلگرامی

خواهرزاده قاضی احسان الله مذکور - جوان خوش طبیعت است - گاهی فکر شعر
می کند و از میرنوازش علی اصلاح می گیرد - از دوست ه

از بسکه سودم از سر افسوس کف بهم دستم رساند آبلها چون صدف بهم
ز سنگهای جفا مشکن ای پری پیکر ترجمی که ترا منزل است شیشه دل

(۱۲۲) وامق - نواز محی الدین بلگرامی

پدرش شیخ غلام محی الدین فاروقی تن بخشی نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی
بود وامق ذهن درستی دارد - و با کتب درسی اشتغال نموده همیشه بهم رسانده
و مشق سخن از میرنوازش علی استفاده می کند - از دوست ه

گر به بینی تو مرا بر سر راهی گاهی چه شود گر بنوازی بنگاهی گاهی
بسکه در مانده هجرم ز خدا می خواهم وصل هر روزه اگر نیست بماه گاهی
یاد روزی که گزر داشت به کویش وامق بود با او نظر لطف تو گاهی گاهی
بسکه حیران تماشای تو گردیدم نماند در چراغ دیده ام چون دیده بسمل فروغ

(۱۲۳) محزون - سید برکت اللہ بلگرامی

از اولاد سید محمود اصغر بلگرامی است که ذکرش در دفتر اولیاء اللہ سمت
تحریر یافت - جوان شایسته است - اکثر به دواوین و کتب فارسی و ارسیده و اخذ
آداب و مشق سخن از میر نواز شعلی نموده - ازومی آید

عاشقم وصل یار می خواهم عندلیم بهار می خواهم
بهر یک بوسه تا اُمید مکن کنز تو این یادگار می خواهم
یا علی بهر قتل دشمن دین مدد خود الفقار می خواهم
با گناه ز حد فزون محزون رحمت از کردگار می خواهم

دعوی یک بوسه از لعل لبش می داشتم خط برون آورد و مارا کرد آخر لا جواب
سپاس چمن آرای ازل که نو بهار فصل اول به مراد رسید - و دل و دیده تماشا بین
را سرای نشاط بخشید - قلم گرم رفتار عرقها افشانند تا به شادابی این چمن پرداخت - و زبان
آتشین گفتار شمعها گیرند تا عرصه این سواد را روشن ساخت - اکنون طوطی ناطقه فاتحه
ختم می خواند - و تار تار اختتام به عرض موزنان نکته سخج می رساند

زنوک کلک من نقشه ترا دید کنز و تصویر حیرانی است بهر اد

اگر تار تار این تالیف پرسند بگو "تحریر عالی کرد آزاد"
فصل ثانی در ذکر تافیه سنجان هندی جَنَراهُمُ اللّٰهُ بِجَرائِزَةِ الْخَيْرِ

من هیچچنان بازبان عربی و فارسی و هندی آشنایم - و از هر سه میکرده بقدر
حوصله قدحی می پیمایم - در عربی و فارسی عمرها مشق سخن کردم و نورسان معافی را
در آغوش فکر پروردم - مشق سخن هندی هر چند اتفاق نیفتاد - و فرصت تسخیر سبزان
این قلم و دست بهم نداد - اما سامعه را از نوای طوطیان هند حظی وافر است - و

ذائقه را از چاشنی شکر فروشان این گلزمین نصیبی متکاثر.

معنی آفرینان عربی و فارسی خون از رگ اندیشه چکانیده اند. و شیوه تازک خیالی را به اعلی مراتب رسانیده. افسون خوانان هند هم درین وادی پای کمی ندارند بلکه در فن "نایکا بهید" قدم سحر سازی پیش می گذارند. کسی که زبان فارسی و هندی هر دو ورزیده. و با سفیدی و سیاهی آشنائی کامل بهم رسانیده. به تصدیق سخن فقیری پردازد. و سجل دعوی خاکسار را به مهر شهادت مزین می سازد. موزدنان زبان هندی در بلگرام فراوان جلوه نموده اند. و دماغها را به زجاج صندل تر تازگی و شگفتگی افزوده. لهذا فصل این جماعه علیحدہ به تحریر رسید و شمامه معطری به دست بو شناسان حواله گردید.

(۱) شیخ شاه محمد بن شیخ معروف فرملی

عشیره فرملیان بلگرام در روزگار اکبر پادشاه عهدگی و اعتبار داشته اند و لوای فوقیت بر افراشته.

شیخ شاه محمد در آن عهد صاحب ثروت و اقتدار بود. و بحکومت احصار قیام داشت. و او در نظم هندی استاد کامل بود. و گوی نکته سنجی از اقران می ربود. جمیع ماہران این فن امروز استادی او را تسلیم می کنند. و سخن او را بجان خریداری می نمایند.

آورده اند که در سرزمین ریبری چند و ار حکومت محلی داشت. روزی با فوج خود به عزم شکار برآمد. اتفاقاً از فوج جدا افتاد و عبورش بر سردهی واقع شد در سواد آن دیه دختری صاحب جمال را دید که سرگین گاو را پاچه می سازد نام دختر "چنپا" بود. و در ساعد خود زیوری داشت که آن را در هندی

«تاییت» گویند - و ابریشم سیاه در آن تعبیه کنند -

شیخ شاه محمد اشاره بآن زیور کرده گفت :-

«چه خوب بجنور بر کنول نشسته است»

بجنور زنبور سیاه و کنول نیلوفر را گویند - ابریشم سیاه را به زنبور و دست را به نیلوفر

سرخ تشبیه داد که در موزونان هند مستعمل است - و عشق زنبور سیاه بر نیلوفر نیز نزد

نکته سخنان هند مقرر چنانچه عشق بلبل بر گل و عشق قمری بر سرو و نزد اهل فرس -

چنپا بزبان شکستگی جواب داد که :-

«بجنور نیست گو برونده است»

یعنی جعل که در سرگین پیرامی شود -

شیخ شاه محمد ازین جواب مخطوط شد - و لطافت طبع او را دریافت - و او را بر

اسپ گرفته در ربود - و بخانه آورده تربیت کرد - و او در نظم هندی قائل و در لطافت و

ظرافت و بدیهه گوئی یگانه برآمد تا بحدی که در نظم هندی از شیخ شاه محمد سبقت برد -

و با فراوان در سوال و جواب شیخ شاه محمد و چنپا بین الجمهور مشهور است -

اکثر سوال از شیخ شاه محمد و جواب از چنپا است - و این دلیل افزونی قدرت

چنپا است که سوال رانی البدیهه جواب بهم می رساند -

روزی شیخ شاه محمد و چنپا بر کنار دریائے نشسته بودند -

شیخ شاه محمد مصراعی گفت :-

«دهوم جوا و تهت ترنگ مون یہ اچرج مم آه»

چنپا فی البدیهه پیش مصراع بهم رساند :-

«د اول روپ کو کامنی مجن کر گئی ساه»

شبی در ایام برشکال گرم شب تاب در هوا می رفت -

شیخ شاہ محمد آن را دیدہ گفت :-

”سیام رین مین کیتھ اورین چکن کوٹ دس“

چنپا بد اہتہ جواب داد :-

”من متھ باری دیٹھ بن پیہ تہ کہو جت پھرے“

وقتی شیخ شاہ محمد از سفر بخانہ آمد۔ چنپا چشم پر آب کرد۔ چنانچہ از نرم دلی رسم زنان ہنود است۔

در ان حالت شیخ شاہ محمد گفت :-

”کم درگ ڈہری سنار مم آیو بھایو ہنہین“

چنپا در جواب گفت :-

”لینہین نین یکہار ملن ہتی تو درس بن“

شیخ شاہ محمد در آخر عمر استعمال افیون اختیار کرد۔ و اکثر اوقات در شرع بکج

افیون می پرداخت۔ و چنپا قدر افیون می کرد۔ روزے این دو نوشتہ در محل

سراییش چنپا فرستاد و افیون طلبید :-

جل تھنہن بیراگ رپ باری باہن سوئے

چنپا دی پرہٹائے یہ جوری تہاری ہوئے

چنپا جواب گفتہ با افیون فرستاد کہ :-

روپ گنواون جگ ہسن تیجی کام کی کہاد

ہون تہہ پہونچون ساہ یہ کہان بساہی بیاد

شیخ شاہ محمد در آخر حال بہ قنوج رفتہ اقامت اختیار کرد و ہما نجا ازین عالم

انتقال نمود۔ از منظومات او چند نسخہ متداول است۔

برخی از نتایج طبع او سمت تحریر می یابد۔

کچھپ دشت اور کوچ من سچ پریواہنت
 بہرنکی ہوئی کہت سجری تب بہینتی بہگونت
 کچھ چھوٹی تہ سیس سون بب کچ رہی اتنگ
 مانخہ کچن کلس تین امرت پیوت بہونگ
 پہپ تراین چہرس مانگ نک گچ راہ
 بدن چندون دیکھت ام کر بہو لو ساہ
 ال مالا بین گبیٹ آہ کل دری پتار
 مرگ مد کرن کو چھوٹی برن پاس تو یار
 تل بنکٹ بہر کٹی ملن سوسو بہاجیہ جاگ
 ادہر دہنگ منون نر کہہ کی پانک پسارت کاک
 میٹ میٹ بدہ بدہ سچت تو مکہ اپمان لک
 جگ بیٹی نہچت سچت بہیو نہ مکہ سمک
 تو مکہ پانپ امیہ ندہ دیکھت نیت نہ کات
 نین پچتر اکہت بب پیوت ہون نہ اگہات
 پریم نین ترنگ چڈہ چہانہ جو میلٹ آئی
 من پارا گہٹ کوپ تین ابھر دو ہون دس جائی
 مرگ نینی مرگ راج کٹ مرگ باہن مکہ جاہ
 مرگ انگ مرگ مذنگ مرگ تجہت سرتاہ
 این سہ دو با از چنیا نوشتہ مے شودے

سا با انک دن یون ہتے چتون کہنچی اکاس
 بہیو کہٹولن کو سہمی ایک ایک نہہ پاس

تاه نه ساه بسارئے يا ادلا جيونت
 هم كمدن تم سر دس كريا كرن سومت
 بره اساس جرت اب تيه كرت بن نا نه
 متون سراوت تن تپت پرت جاي وه مانه

(۲) سيد نظام الدين اتخلص به مدھنيايك

بن سيد علاء الدين بن سيد حمزه بن سيد صدر جهان بن سيد علاء الدين
 بن سيد فاضل بن سيد فتح محمد بن سيد بده بلكرامى قدس سره كه ذكر شريفش در
 دفتر فقر اخير يافت -

سيد نظام الدين شهره روزگار و در موسيقى هندی يگانه ادوار است - در عصر خود ممتاز
 و مكرم مي زليست - و صفت مروت و سخاوت به مرتبه كمال داشت و همواره خلق خاتمي
 وجود خاتمي را رنگي تازه مي بخشيد - و در صحبت نكته سنجي و لطيفه گوئي مير مجبسي به او
 مسلم مي شد -

ابتداء حال ذوق به نظم و نثر بهم رساند - و اين فن را از استادان عصر سند
 نمود - و در ناظمي سرآمد برآمد - و كتب معتبره فارسي را مستعدانه درس مي گفت -
 آخر طبع شريفش به علوم هندی مائل گشت - و در شهر بنارس كه بناء رس است
 كتب سنسكرت و بهاكا كسب نمود - و مهارتي عظيم پيدا كرد - و در موسيقى هندی از
 علم نادر و نال و سنگيت سازيكتائي نواخت - و محقق و مدقق اين فن و نايك وقت
 شد - از اينجا است كه مدھنيايك تخلص مي كند - و دو كتاب تصنيف كرد يكي تا و چند ركا
 دوم مدھنيايك سنگار -

ماهران فن موسيقى هندی در آن عصر از اطراف دور دست بخدمت او مي رسيدند

و مشکلات را به حل می رسانیدند -

نقشهای او مشهور است - و خوانند با در وقت ذکر نام او گوش می گیرند و این ادبی است مصطلح اهل هند - و در کلام میرزا اصائب گوش گرفتن بسبیل تعظیم بنظر در آمد از اینجا مستفاد می شود که در اهل ولایت هم این رسم معمول است - میرزا می فرماید آتش نفسان گوش به تعظیم بگیرند هر جا که من سوخته را نام بر آید خواندن او کیفیت داشت - بعض اوقات وحوش به استماع آن در مقام مستی و

حیرت فرو می ماندند - تا به انسان چه رسد -

استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب مضجعه فرمود که وقتی امساک باران شد - سید محمد فیض بلگرامی که ذکرش در دفتر فضلا رفت بخدمت سید نظام الدین عرض کرد که از نایکان پیشین تصرفها به عالم ظهور رسیده که بر زبانها دایر است درین ایام که قحط باران و کار خلق خدا تباهاست اگر بتوانند تصرفی به ظهور رسانند - و به فریاد خلایق برسند - فرمود بنده عاجز است و توانای مطلق جل شانہ بر همه چیز قادر - و صندلی طلبیده در محن دیوان خانه سید محمد فیض گذاشت و بر صندلی نشست - و راگ میکر خواندن گرفت تا آن زمان که مقداری از ابر تنک پیدا شد و حال آنکه بقول مشهور «ما فی السماء قدس و راحت سبحان» ابری بقدر کف دست در آسمان پیدا نبود سید محمد فیض عرض کرد که خدمت گرامی بسیار تصدیع کشیدند - و برای متحقق شدن تصرف این قدر ابر کافی است - بر نخاست تا آن زمان که ابر پهن شد و اطراف آسمان را فرو گرفت و آن مقدار باران بارید که روی زمین طوفانی گشت سید محمد فیض معذرتها کرد و خلایق به دعاء خیر تر زبان گردیدند -

سید را با هند و دختری سحر نام عشق بهم رسید - دختر نیز به جذب عشق کامل دل از دست داد - رفته رفته راز گل کرد - قوم دختر به پرخاش برخاستند - از اینجا که سر رشته

محبت از هر دو جانب مستحکم بود. سید معشوقه را گرفته به شاه آباد برد و زیور اسلام پوشیده
در حباله نکاح در آورد. نواب کمال الدین خان بن نواب ولیر خان افغان
صاحب شاه آباد مراسم اعزاز سید فوق الحد بجا آورد و مدت اقامت آنجا لوازم
همانداری نوعی که باید بتقدیم رساند

بعد چندی شورش هندوان فرونشست. و سید به وطن اصلی معاودت فرمود
و سالها بر سر زندگانی کامرانی کرد. و غره رمضان المبارک سنه تسع و تسعین و
الف (۱۰۹۹) به گلگشت روضه رضوان خرامید و در بلگرام مدفون گردید
مرحمة الله علیه.

چند کبت از و تقلم می آید:-

:- سکيا برن :-

سنگ لاگی دولت مکر سر سا کرن چتون پان کو چر تر کا هو چتیو
للت رسن دب بولت کلت دنت ایکده هسن ادهرن بیت هتیو
اوکت هوت نه سریر کننتی سار چیر کننت مکھ کهتا کو کتھن کهو کهه تیو
روس هون سورس ال سنیت نلن جیین دیوس مکھ دیکه کهنسا رکانتی رتیو
:- سکلا ا بهار کا :-

چندادی چلی چند مکی تن گوره چندن کهورن کهو رین
دونیہ جوت بڈھی چت جوئھ مانو پای مینکہ کو رین
جانی نجات جتی چلی جات چھی نہ بات سگندھن جو رین
ہاتھ لیبن سر پنچن کون سو کیو سر پنچ پر پنچہ تو رین
:- بنین برن :-

کاری کجاری اُنیاری جگ موہنی کون تن پنچ تاری ات ترل تریری ، بین

جیسی مین ساوک جاوک جل پهرین پهرین سوکیهون ریت نہ گہیری مین
لال مدہنایک سومیر و من موہنی کول پٹ پجری پجری ریت نہ میری مین
سالوکی سد بار سو بہا مہا اوہکار ایسی مین کی کہلونان کدہون مین پیاری تیری مین
چکھ برن گھونگھٹ مین :-

جو چتران چت چد ہی نہ بد ہی بدہ بیدن گرنتھ نہ گائی
بہار تھی بہوری کری بہر مین چپ جوگن جوگ انیتھ گنائی
جو تکہ جوت جگی نہ تہکی مدہنایک گھونگھٹ چنچل تائی
چہین دوکول چہی جہلکی ایچھہ براجت اچھہ رجہائی
چند کی سیامتا برن :-

کوہی چند کی مرکنک انک دیکھیت کوہی چہا یا چہت بہوتل پرکاس کی
کوہی اندہکار پیوہی سو دیکھیت کوہی کالمان کلنک انیاس کی
مدھہ کہی ساہر لینون کرتار سب تاہی کی سنواری بہامان کانھ کی بلاس کی
تادون تین چہاتی چہید پری مین چہا کر کی وار پار دیکھیت نیلتا اکاس کی

(۳) دیوان سید رحمت اللہ

بن سید خیر اللہ بن دیوان سید بھیکہ بلگرامی از اولاد سید محمد صفری است
کہ ترجمہ او در دفتر اول بہ زبان قلم حوالہ شد و او سوای قبائل اربعہ مشہور سیدوارہ
است و نسب او بہ سید محمود عرف بڈہن می رسد کہ اسم او در ترجمہ سید عمر بلگرامی
در ہمان دفتر مذکور شد۔

دیوان سید بھیکہ از عطاء عہد بود۔ و در سخاوت و شجاعت و مروت و نبیلتی
شہرہ روزگاری زلیست و وجاہت صوری را با وجاہت معنوی فراہم داشت۔ و در

سرکار نواب احتشام خان و نواب محبتشتم خان عالمگیری و نواب مرتضی خان
والا شاهی عالمگیری صاحب اعتبار و عظیم الاقدار بود
هنگامی که هندول بیانه در علاقه نواب مرتضی خان درآمد - زمینداران
قطاع الطریق نلوی پادشاهی را از دست قاصدان بغارت بردند - نواب
مرتضی خان بنا بر آنکه سرکشان به تردد و جرئت مشهور بودند متامل شد تا که حکم تدارک
کند - دیوان سید بهیکه این معنی را از چهره نواب دریافت - و با برادران خود سوا
شده بر سر مفسدان رفت - و به ضرب شمشیر راجه آن ضلع را با اهل و عیال و شتگیر کرده
پیش نواب آورد - و نلوی مسلم بدست آمد - نواب مرتضی خان نلوی را به حضور خلدگان
فرستاد - و تردد دیوان سید بهیکه معروض داشت - دیوان مورد تحسین و آفرین
شد -

دیوان تاسی و یک سال از طرف نواب اخلاص خان خوشی عالمگیری
به حکومت سیونده و غیره محالات جاگیر نواب مسطور از توابع صوبه اوده
قیام داشت -

بعد از تحال نواب اخلاص خان محالات مذکوره به نواب مرتضی خان مقرر
گردید - و نواب مرتضی خان بنا بر ارتباط سابق و بواسطه آنکه نقش میر سید بهیکه
از مدتی در آن الکه خوب نشسته بود - به آرزوی تمام میر را طلبید و حکومت محالات
تفویض نمود -

قضار بعد یک ماه ازین قضیه نواب مرتضی خان از منصب حیات معزول
گشت و حامد خان پسر نواب مرتضی خان که در آن ایام حکومت خطه بیسواره
داشت برای محاسبه پنج سوار از چهری خیر اندیش خان دیوان لکهنو به احضار
میر سید بهیکه تعیین نمود - سید ضیاء اللہ بلگرامی که در فصل اول ذکر یافت سفارش

میر سید بھیکه به خیر اندیش خان تحریر فرمود۔ نامہ سید درینجا ثبت می کنم که شمع حم ال
میر از ان بوضوح می انجامد۔ نامہ این است :-

”از ان مدت که تشریف شریف باین ملک اتفاق افتاد۔ چون حقیقت سکنه این دیار از وارد
”و صادر بسبع شریف رسیده باشد می رسد چه احتیاج که در اظهار وقائع بلگرام تکرار پرداخت
”در دسری تحصیل حاصل رود لیکن بمقتضای ضرورت که لازمه بشریت است تکرار اظهار ناچار شد۔
”حقیقت حضرت قبله گاه دیانت پناه سیدی میر سید بھیکه که از مشاهیر کبار این دیار است
”یقین که مسموع شریف گشته باشد که آن بزرگ بعد از آنی که بچل سالگی رسید از وطن برآمد
”مدت پنجاه سال در خدمت امرا و ملوک گذرانده حق گذاری و دیانت داری را بحدی رسانید
”که مدار عالی بهر سرکار و صاحب اختیار هر کار گشته سزای تحسین و آفرین شد۔ بالفعل که سال
”وی به نود کشیده و قوای خود را از خدمت بزرگان معطل دیده چاره کاری آنکه آمده بوطن
”در نشیند نیافت مرفتضی خان مرحوم را چون بر دیانت و کمالات او اطلاعی تمام بود غرض خود
”خود را بر قصد سید مقدم داشت۔ چون الحاحی بغایت کرد۔ انکار سید پیش نرفت۔ بعد از آنی
”که عازم این پرگنات شد چل روز تمام نگذشت که مرغ روح نواب به آشیانه علیین پرید مژده
”پرگنه که ازین واقعه متنبه شدند پیش از آنکه میر از حویلی برآید کوچهها بر بستند از آنجا که غلبه اسلام
”یقینی است برادران همراه که آهین خانی به عادت داشتند رکاب میر را نگذاشتند خجالت بخش
”هر مایه فساد شدند۔ میر را چون طاقت عود بدی نبود ناچار قصد وطن نمود حرکت بی آنکه تمسک
”به عصا کند متعذر شده بالفعل حالت پیری این و تخیل نوکری آن و شدت افلاس که نتیجه دیانت
”است زیاده از آن۔ و طلب کچری که باغوی حامد خان شده علاوه بر آن۔ اکنون بجز
”خدا پناهی نیست۔“

”در چار موج حادثه کیتا خدا بس است چون تا خدا مدد نرساند خدا بس است

”مسموع است از حدیث شریف که ابن شامین از عتقاء خدا است۔ اکنون بندای خدامی نخواهد

«که این تسعین را معتق ندانسته بقید حساب کشند و بتقصیر خدمت یک ماه امانت آن بی گناه کنند جای و حشمت است و انسلا م»

چون این نامه به خیراندیش خان رسید میرسید بهیکه را از مطالبه معاف داشت لیکن سید رحمت اللہ ابن الا ابن میر مسطور که محاسب ممتاز بود به رغبت خود رفته به کچہری حاضر شد و بعد حساب فارغ خطی حاصل کرده خود را بخد مت جد بزرگوار رسانید۔

میرسید بهیکه به جناب میرسید طیب بن میر عبد الو احد اکبر بلگرامی قدس اللہ السراسر ہما بیعت داشت۔ و بعد خانہ نشینی اوقات را بہ طاعت و عبادت معمور می داشت تا آنکہ ہنم شہر ربیع الاول روز پخشنبہ سنہ اربع و تسعین و الف (۱۰۹۴) در جوار رحمت آسود۔ و پائین مزار میر عبد الو احد مدفون گردید۔

اما سید خیر اللہ بن دیوان سید بہیکہ ہمراہ پدر خود می بود سید بہیکہ عبد الرحیم نامی را متبہ گرفت و او را سرفوج ساخت۔ سید خیر اللہ را این معنی گران آمد۔ و از پدر جدا گردید۔ و این قضیہ یاد از قضیہ اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہما می دید۔

سید خیر اللہ در سرکار قباد خان عالمگیری و امراء دیگر نوکری می کرد تا آنکہ سید بہیکہ و سائلط برانگیختہ سید خیر اللہ را طلب فرمود و او فرمان پدر را اقبال نمود و در جنگی بہ زخم تفنگ جرعه شہادت چشید۔

اما دیوان سید رحمت اللہ بن سید خیر اللہ دختر زادہ سید لطف اللہ بن سید حسن بن سید نوح بلگرامی است۔ نوکر سید حسن در دفتر فضلا گذشت

سید رحمت اللہ در خدمت جد بزرگوار تربیت یافت۔ و بہ نیابت او بسر انجام خدمت می پرداخت۔ چون دیوان سید بہیکہ را پیری دریافت سید رحمت اللہ

اللہ

عرض کرد که حضرت حالا در خانه نشینند و من خدمت بجای می آرم جد بزرگوار ملتئم
اورا قبول کرد-

سید رحمت اللہ بحکومت جاجم و بیسوار و غیره می پرداخت و در دنیا
درستی و قیقه از دقائق فرو نمی گذاشت - و مدبر و شجاع و صاحب عزم و عالی همت
بود و اکثر مواضع قلب را تسخیر کرد و سرکشان را مطیع و منتقاد ساخت - و از سرکار
خیراندیش خان عالمگیری و از سرکار عبدالصمد خان روشانی و امراء دیگر
نیز محالات فراوان داشت و با واره و صادر سلوک پسندیده می کرد - و دست خود
احسان کشاده می داشت -

سید حبیب اللہ

بعد رحلت جد بزرگوار بابر دار اعیانی خود سید حبیب اللہ جانب دکن به
اردوی خلد مکان رفت و پادشاه را ملازمت کرد - روز ملازمت خلد مکان ^{بشاه}
محمد اعظم شاه فرمود که این خانه زاد قدیم ماست و پدرش نلوهار از قطاع الطریق
بهادرانه بدست آورد - سید رحمت اللہ به منصب دوصدی و جاگیر از محال سالی ^{پور}
و سید حبیب اللہ به منصب صد و پنجاهی سرافراز بے یافت - بعد چندی سید
حبیب اللہ در دکن فوت شد - و سید رحمت اللہ به جاگیری که یافته بود
اکتفا نموده بوطن رسید - و برای تربیت برادرزاده خود سید کرم اللہ بن سید
حبیب اللہ به سلیم پور رفته اقامت گزید - تزویج سید حبیب اللہ با دختر
سید پیاری حسینی واسطی انانی شده بود و سید پیاری سید حبیب اللہ را
خانه داماد ساخت - ازین جهت اولاد سید حبیب اللہ در اناهم می بود - اناهم
بروزن حکام از توابع لکھنواست و سلیم پور یکی از قرای اناهم است -

آخر سید رحمت اللہ در سلیم پور سیزدهم شهر ربیع الآخر سنه ثمانیه عشر و مائت و
الف (۱۱۱۸) به رحمت حق پیوست - نعش او را در پلگرام آورده به خاک سپردند -

سید رحمت اللہ درہندی استاد عصر بود۔ علامہ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی تعریف
خوش فہمی او بسیار می کرد۔

در ایام حکومت جا جمو باد فروشی از تلامذہ چنتا من شاعر مشہور ہندی آوازہ
کمال دیوان سید رحمت اللہ در فن ہندی شنیدہ خود را بہ حاشیہ محفل دیوان رسانید۔
روزے دوہے از منظومات چنتا من در ”اننیا النکار“ پیش دیوان خواند۔ دین
مقام اول ”اننیا النکار“ را بزرگاریم بعد از آن سررشتہ مقصد اصلی بدست آریم۔
”اننیا“ بہ ہمزہ مفتوح و نون اول مضموم و نون ثانی مشد و مکسور و یای تحتانی
مفتوح آخر الف بہ معنی بی شبہ و ”النکار“ بر وزن چمن کار صنعت فن بدیع۔

و ”اننیا النکار“ آن است کہ مشبہ و مشبہ بہ یکی باشد۔ فقیر را بنظر تتبع نرسیدہ کہ
کسی از ادباء عرب و فارسی این تشبیہ را استخراج کردہ باشد حال آنکہ فی نفسہ موجود است
چنانچہ در کلام فارسی شاہدی از دیوان ملا ظہوری ترشیزی بر آوردم کہ
چون ظہوری بحر ظہوری نیست در محبت یگانہ می باشد
و در منشآت میرزا جلالای طباطبائی ہم بیتی یافتہ شد کہ
آب رُخ آئینہ جم منم ہچو منی گر بود آن ہم منم
و خود ہم در سلک نظم کشیدم کہ

ترامی رسد ناز امی دستان توئی چون تو در خیل خوش طلعتان
و در عربی نیز بہ ادای این تشبیہ پرداختم کہ

سرات کثیر حسان فی الوہی مقلی ما لا ح مثلك لا انت یا امی

محرکات گوید :- علماء عرب و فارس این تشبیہ را در فن بیان آورده اند و
اہل ہند در فن بدیع تحقیق مقام آنکہ در صورت اتحاد مشبہ و مشبہ بہ تنزیہ است در
صورت تشبیہ۔ چہ علما تشبیہ را تعریف کردہ اند کہ ”ہو الدالۃ علی مشاہکۃ“

أَمْرٍ لِأَخَرٍ بِالْكَافِ وَتَحْوِجٌ“ وازینجا دریافت شد که وجود تشبیه بی مغایرت
 مشبه و مشبه به متصور نیست - و تشبیه را سه رکن است ^۱مشبه ^۲و مشبه به ^۳و وجه تشبه پس
 مقصود قائل از وحدت مشبه و مشبه بنزیه ممدوح از تشبیه و اثبات یکتائی اوست
 به تفنن عبارت چه عبارت “چون تو کسی نیست” و “چون تو تویی” هر دو یک مآل
 دارد که آن تنزیه باشد -

و صنعتی دیگر ازین قبیل در کلام ملاطهروری یافتیم که مفضل و مفضل علیه یکی باشد
 اگر چه این صنعت با مطلب کتاب کار ندارد اما برای مزید فائده تحریر می یابد که
 نتوان گفت ز خوبان دیگری می باشد هم تویی از تو اگر خوبی می باشد
 بخاطر می رسد که نام اول “تَمْثِيلُ الشَّيْءِ بِنَفْسِهِ” و نام ثانی “تَفْصِيلُ الشَّيْءِ
 عَلَى نَفْسِهِ” گذاشته شود -

القصة دوه چنتا من در “انديا النكار” که شاگردش نزد دیوان سید
 رحمت الله خواند این است -

هيو ٻرت ارڪر ات چنتا من چت چين

وامرگ نيني کي لکهي واهي کيسي نين

دیوان دخل کرد که این مثال “انديا النكار” نمی تواند شد زیرا که نایک را
 مرگ نینی گفت - و مشابیه چشم او با چشم آهوشا بت شد - شاگردش این دخل را
 مسلم داشت - و هرگاه نزد چنتا من رفت دخل مذکور را نقل کرد چنتا من هم اعتراض
 نمود - و دوه را تغیر داد -

واسندر کي مين لکهي واهي کيسي نين

و این چنتا من ساکن کوره جهان آباد است و دو برادر او بهوکن و
 مترام نیز شاعر خوش فکر مشهور اند - چنتا من در علم سنسکرت سرآمد اقران بود و

و در سر کار شاه شجاع بن شاه بهمان باوشاه با عزت بسرمی بُرد و او را تفضیفی است "کبت بچار" نام که در میان سخن سنجان متداول است و همه مذکور در اننیا النکار در کبت بچار داخل است.

الحاصل چنتا من بعد استماع آن دخل مشتاق دیوان سید رحمت الله شد به تقریب غسل در یای گنگ که از تحت جاجمومی گذرد با قبائل خود به جاجمور رسید و دیوان را دریافت. دیوان لوازم مهمان نوازی نوعی که باید به عمل آورد. چنتا من نزد دیوان اقامت کرد. و به مناسبت موزونیت صحبت گیر افتاد. و کبتی در وزن "جهولنا چهند" در وصف شجاعت و جوان مردی سید رحمت الله نظم کرد. کبت این است ه

"گرب گه سنگه جیون سبل گل گاج من پر بل گج باج دل ساج دها یو"

"بخت اک جمک گهن گهمک دند بهن کی ترنگ کهر دهمک بهو تل هلا یو"

"بیر تهه کبت هیه کنپ در جو رسن سین کوسور چهون اور چها یو"

"کهو چل پائی تج ناه سناه یہ رحمت الله سرناه آیو"

دیوان زری نقد و خلعت زین سنگین صلاه کبت بخانه چنتا من فرستاد و بعض رسانید که می خواهم در حضوره الاقامت مباحات خود را به آئین خلعت آرایم. دیوان زبان به معذرت کشود که این لائق شما نیست. غایبان قبول باید کرد. آخر چنتا من در حضور دیوان آمد. و سر مجلس کتب را خواند و خلعت پوشید و انعام برگرفت.

کبت مذکور در نسخه "کبت بچار" بعد کبت مرح سلطان زین الدین محمد بن شاه شجاع ثبت است.

دیوان سید رحمت الله کتابی دارد "پورن رس" نام. این چند بیت دوها

از ان کتاب کسوت تحریر می پوشند ه

کاری سٹکاری کری کھری سرس سکار
 لوٹن ہاری جگت کی لوٹن ہاری بار
 سوہت بینی پیٹھ پر جہینین پٹ کی بہائی
 لوٹ ناگن کنول دل انگ پراگ لگائی
 مانگ سہاگ بہری الی بب پاٹی چہب چہائے
 سیام منون گھنسیام مین چیل لیک لکھائے
 بہونہ کمان سمان کی کت تکیت انکھائے
 کدھ من سوتن تور کی تہار و پیار و پائے
 آن بان کو کہت مین نینن بان سمان
 دی لاگت سالت جو یہ دیکھت بیدہت پران
 ہوئی ترچھی ترچھی تکیو بہتو بہا منی بہیر
 چہب چتون چت مون کئی کا ڈہت پادہت پیر
 سندر مکھ چو کا حک اپمان گوبرنی نہ
 آند مندر مین جڑی ہیرا جڑیا مین
 کراچائی جمہائی تہ دہاری بچ انھ بہائی
 منو چیلادوئی توک ہوئی گری بہوم پر آئی
 سو برن رنگ مہندی رچو چہلا جڑاؤ ساٹھ
 ہاتھی دے ساٹھی کیو موہن من آون ہاتھ
 او پمان سندر نکھن کی من آوی نہین اور
 اندید ہوار بند کی کلن بہین سر مور
 چہلا چہلی چہانگین بب چہب مل اک ساٹھ

چہلت چہیل منکو کرت چہلا کلا کی ہاتھ
 اور لست رومالی موہن موہن بہانت
 مانو سبرن پان پر کام منتر کی پانت
 نابہہ کوپ ناکن نکس چلی کنول مکھ چاڈو
 ٹھٹ کی دیکھ میور کریو کچ گر کی کراڈو
 گوری بہوری کورٹی تہوری بنیس سہائی
 بہوری بہوری بات سون چورت من کو آئی
 لست سیت پختوریان انگ کیسری رنگ
 کنک میل سی جھلمی بال چاندنی سنگ
 پیہ تہ رت پیریت کون پگ گہ کر منہار
 ہٹت ہنست ستہرات درگ للجاوت رجہوار
 بھج اچائی انگڑائی پن پیہم جنائی جہمائے
 چٹ پٹ ہرہرنی کٹی ٹھگ لاڈو دکہرائے
 ہرمرلی ہر کی لئے دہری اروج بنین
 راگ رنگی پرہین تہہ کری ہی پرہین
 کہیلت پہاگ ہلاس سون بہاگ ہری لکہہ ناہنہ
 موٹھی داڑ گلال کی من کیو موٹھی مانہہ
 جہک جہک کہیلت ہی للی جہومر سکھن سماج
 جہوم جہوم من جگت کی پرت پگن پر آج
 ہونہہ چڈہائی جنائی رس جہونٹھ مان جنائے
 انہت ہی پیہ من بہتواو تہن اینہہ بنائے

گہٹ لئے گھاٹ چلی الی نٹ کی سنمکھ ہوت
 گہٹ پٹ کی سدھ گھٹی مٹکی مکھ کی جوت
 لنن چلن کی نام سن گری گہوم کی بہوم
 پیارین پیاری لکھ پیا پران دئی مکھ چوم
 پھاگن مانس نہ آئی ہو پیارے پرانن ایس
 کہوری ہوری لپٹ سنگ کہہ ہین پران اسیس
 کہہ کہہ اٹھت جری جری گہری گہری وہ بال
 چل کی نیک بلو کئی انہین ہت کو بال
 کہت سیس کردہر سنون سیام بام پرانیس
 کنٹھ نڈٹ سانسک رہی سو وکرت اسیس

(۴) میر عبد الجلیل بلگرامی نور اللہ ضریحہ

پیشترنی قلم واسطی نثر ادگو ش مستمعان را از تصانیف والاچہ حجازی وچہ
 عراقی نواختہ۔ اینجا شکریہ ہندی می افشانند و طوطیان ہند را غذا سے روحانی
 می رسانند۔

رتبہ عالی از ان برتر بود کہ لب بہ ترہات شاعری سیما منظومات ہندی کشاید
 و زبان مختاط را بہ گفتگوی دور از کار آلاید لیکن احیاناً اگر تفسیدہ جگرے التماس
 معالجہ می کرد بنا بر جامعیت فنون تباشیری از فی ہندی بر می آورد چنانچہ خود
 می فرماید

شعر گر فصل من پنوشیدی می شدم در فن سخن اقدم
 گر برسی ز جامعیت من میر خسرو دہد جواب نعم

مصر دواکر بن مصر ہر بنش کہ از براہم معتبر بلگرام است و در فنون سنسکر
و بہا کا مسلم خاص و عام۔ و علامہ مرحوم و را بہ ملازمت امیر الامرا سید حسین علی
خان رسانید و در سلک ندما نواب مسلک گردانید۔ دوہمہ در مرثیہ آبخناب نظم
کردہ و بیان واقع بہ عالم اظہار آوردہ کہ

”ہوا نہی او ہوئے گا ایسو کینین سو سیل“

”جیسو احمد ند جگ ہوئی گیو میر جلیل“

از غرائب اتفاقات آنکہ چون این دوسہ راعد و کردہ شدہ بی زیادت و نقصان
تاریخ برآمد۔ رحلت آن جناب بیست و سوم ربیع الآخر سنہ ثمان و ثلثین و
مائتہ و الف (۱۱۳۸) واقع شد۔

از منظومات عالی ”سکھ نکھ“ در وزن بھروی ست۔ این چند گل ازان چمن چیدہ می شود

النام پوتھی پر لکی ایصفہ بھائی جیون جڑائی کوٹیکو بہال سہائی

کیس پاس کی پھانس پھانسو لوگ ایک سیام تم اویری الگ سنجوگ

پہلواری گھونگھٹ کی یاتین جات سمن باس بن چھانین نہیں سہات

واکیول نرمل تین ودر بن ہار پرت انت جھونھٹی کی مکھ چہار

داتل وکی پترن باڈ ہست جوت دت چکینون دیکھی ہست کوت

لکھ کپوت واکریوان اتہہ ابھرام ہوئی اتیت کرڈاری سیری سیام

شکنا نہ جیوموری دھون کیا کوئی کری لاک جہان پچھو پیت تھان ہوئی

نکھس جھلک مہندی سنگ بون دین چین لال تریچین ڈاک نوین

بہا دنا بہہ کی ترکو کہو نجات کنول کلی لوموندی بہلی یہ بات

بینی پیٹھ دوو مل متو جو کین لانی چکلی باتن من ہر لین

چکل جنگھ سومومن اٹکو جاے انت باندہیت گنہی کہنیں لائے

کنول سا بچھ موندت نہیں کوس سکور و اچرن کو بندت انجل جور

واز منظومات والا است این چند دوہہ ے

پہلوا ری جگ مین سے سیچت لی لی باس
سو کہی رو کہہ پلاس کون رت بسنت کی آس
رجنی سجنی پیہ سنگ پاؤن روپ بھات
اب پریم پھری بھی پاؤن پک کی بہانت
تونا سا کی ڈاہ کی کیر لگی جیہ کوچ
رہر کہو نٹو نت کری کہی دیت ہی چونچ
پیاری تیری چرن کی کہون کہان نو بھید
چہن بچھرت جا کی پری جھاوان چھاتی چھید

(۵) سید غلام نبی بلگرامی

ہمشیر زادہ میر عبد الجلیل بلگرامی - ترجمہ اودر فصل اول جلوہ پیراست

ودرین فصل نیز بہ اداہای نازک ہوش ربا

اگرچہ حکمش در قلم و سخن فارسی و ہندی نفاذ دارد۔ اما بہ تسخیر سواد اعظم ہندی
نوعی پرداختہ کہ سرکشان پای تحت سخن را یک قلم از اوج غرور انداختہ۔ الحق ہیچ
طوطی در ہندوستان بخوبی کلکش شکر افشانی ننمودہ۔ وہیچ طاؤسی درین بوستان
بہ نیزنگی فکرش بال و پر نکشودہ۔ جو ہر تیغ مہند از نیزہ حظی بہ این حسن و انمودن جز
او کہ می داند۔ و چاشنی نمیشکر ہندی از قلم و اسطی باین لطف مہیا ساختن ہیچ او کہ می
تواند۔

میرزا محمد امین چون قصائد عربی فقیر و اشعار ہندی میر شنید۔ حظی کرد۔ و این

قطعه در سلک نظم کشیده

درین زمانه که ارباب فضل کمیاب است ز بلگرام و شخص اند در سخن استاد
یکی امام زمان سید غلام علی کسی به شعر عرب مثل او ندارد یاد
وگر جهان هنر سید غلام نبی رساند فطرت او شعر میند راه مراد
نگاهدار الهی همیشه ایشان را بِمَدَّ سِلِّ عَرَبِيٍّ وَآلِهِ الْأَفْجَادِ
میرزا جاجانان منظر دهلوی سَلَّمَ اللَّهُ تَعَالَى افن شعر میندی از میر غلام نبی
اخذ نمود-

از نتایج فکر او "سکه نکه" صد و هفتاد و هفت دوا است که آن را "انک
درین" نام گذاشته و دیگر "تایکا برن" که در ۵۳ هزار و صد و پنجاه و چهار، بخری
تصنیف کرده و مطابق این سال دوا در خاتمه کتاب درج نموده و "رس پر پوده"
نام مقرر ساخت معنیش آنکه ازین کتاب تسلی و خاطر جمع در بیان رس می شود-
مخفی نماند که نزد اهل هند مقرر است که تغیر و کیفیتی که در انسان از دیدن یا
شنیدن چیزی پیدا شود- و بعد از آن استغراق کامل دست دهد آن را "رس"
گویند و آن نه حالت است- و کتاب "نورس" که ملاحظه موری دیباچه آن نوشته
این معنی هم دارد- نو در هند نه را گویند- از آن نه حالت
اول- "سنگار رس" که عبارت از کیفیت کمال محبت است که مرد را از دیدن زن
یا شنیدن اوصاف او پیدا می شود و همچنین کیفیتی که زن را از دیدن مرد یا شنیدن
اوصاف او بهم می رسد-

دوم- "هاس رس" که عبارت از کیفیت کمال ضحک است-

سوم- "کرن رس" که عبارت از کیفیت کمال غم است-

چهارم- "رودر رس" که عبارت از کیفیت کمال تهو است-

پنجم- "سیر رس" که عبارت از کیفیت کمال شجاعت و سخاوت و غیره است

ششم- "بهیانت رس" که عبارت از کیفیت کمال خوف است

هفتم- "بهیتش رس" که عبارت از کیفیت کمال کراهت است

هشتم- "اوپهت رس" که عبارت از کیفیت کمال تعجب است

نهم- "سانت رس" که عبارت از حالتی است که در آن حالت همه لذتها محو شود و

همه نیک و بد یکسان نماید- و اصل منشاء این حالت ترک و تجرید است-

و درین کتاب اکثر مقامات را که از مصنفین پیشین کم کسی به تحقیق آن رسیده میرسد

و نازکی تمام آن مقامات را حل نموده مثلاً فرق در میان اقسام دهر او کهندتا و

فرق در میان بچن بد کد با و سوین دوت و فرق در میان کریا بد کد با و بود کد با-

و سبب جدا شدن انبه سبنوک و کهندا و کرتبا و ماننی از هشت نایکا با وجود شریک

بودن این مجموع در او و سنها بهید که مراد از اقسام حالات است خوب بیان کرده-

و دیگر مقامات که تفصیل آنها اطالت می خواهد بوجه احسن ضبط نموده- و در اینجا دو اختراع

مضامین دقیق و خیالات نازک چه قدر قوت فکری صرف کرده- تمام نسخه از اول تا

آخر تمثیلات تام دارد- و مجموع کتاب انتخاب و سحر حلال واقع شده-

و سوای این دو کتاب کتب متفرق متضمن مضامین لطیف بسیار دارد و "سلیم"

تخلص می کند- لکن بمعنی محو است یعنی کسیکه در رس محو باشد-

درین مقام صد و بیست و پنج دوا از هر دو نسخه به مراجعات ترتیبی که در کتاب است

انتخاب زده- و چند کبرت چیده ثبت می شود-

اول- از انک- درین

:- منگلا بجرن :-

سو پادت یا جگت مون سرس نیه کو بهاے

جون تن من تین تلن لو بالن ہاتھ بکائے
 -: جورا برنن :-

چند مہی جورد چتی چت لینہون پہچان
 سیس اٹھایو ہی تمرسس کو پاچھو جان
 -: ارن مانگ پانی جت برنن :-

تین مانگ نہ ارن کن دن جگت کون مار
 است پیری پرتی دہری رکت پیری ترور
 -: ہونہہ اینتھ برنن :-

اینٹھن ہون او تر ت دہنک یہ اجگت کی تان
 جیون جیون اینٹھت بھرو دہنک تیون تیون جڈہت ندان
 -: کرن مکت برنن :-

مکت بھئی گھر کہوئی کی بیٹھی کانن جاے
 اب گھر کہوت اور کی کیجئی کہا ادپاے
 -: نتر برنن :-

ترنگ دیٹھ آگین دہرین برنین دل کے ساتھ
 تیوری چکھ مکھ کی جگت کیوچہت سب ہاتھ
 -: کاجر برنن :-

ری من ریت پچترہ تہہ نینن کی چیت
 بکھ کاجر نج کھائی کی جیہ اورن کی لیت
 -: کاجر کورین برنن :-

تہہ کاجر کورین بڈہی کیہ پورن کب پنچھ

لکھیت کہنجن اچھ کین پچھہ ا لکچھہ پر پچھہ
 :- نثرن کی لال ڈوری برن :-
 انجن کی دورت نہیں لوین لال ترنگ
 کورن پک دورن لگت تور پورن کو رنگ
 :- ناسکا برن :-

چھاک چھاک تو ناک سون یہ پوچھت سب گانو
 کئی نواسن ناس کی لھو ناسکا نانو
 :- لنکن برن :-

تھک لتکن نتھ پاس لئی پائی ناسکا ساتھ
 مار مرویو جگت تیونٹ نٹ دولت ہاتھ
 :- پناری برن :-

للت پناری کلت یون لست ادھر سکمار
 منون اہی بہاست پریو چنھہ انگری بہار
 :- ادھر برن :-

تیرس دتیا دوہن سس ایک روپ نجہ ٹہان
 بہور سانجھ کہہ ارئی بہئی ادھر تو آن
 :- مہندی برن :-

بارہ منگل راس کن سوئی سب مل آئی
 ابھیہ دوہتھیرن دس نکہن مہندی بہئی بنائی
 :- سکمار تا برن :-

لگت بات تا کو کہان جا کو سچھم گات

نیک سانس کی چھوک میں پاس نہیں ٹھہرات
:- رومادل برتن :-

امل اودرو اسگہر بین رومادل کی بھیکہ
پرگھٹ دیکھئی سانس کی آواگون میں ریکہ
:- پیٹھ کی نال برتن :-

نہیں پیاری پیٹھ تو کینھو دیٹھ بچار
دھسک گئی بہہ بہار تین بینی کی سکار
:- کٹ برتن :-

سنیٹ کٹ سچم نیت تکت ندیکھت نین
دیہہ مدہ یون جانی جیون رسنا میں بین
:- جنگھا برتن :-

سیس جٹا دہرمون گہ کھڑی رہیں ایک پای
ایتی تپ کہ لی تپو ہین نہ جنگہ سبہای
:- پگ تل برتن :-

لکھ پگ تل کی مرولتا کب برنت سکچانہ
من تین آوت جیہ لون مت چہالی پر جانہ
:- ٹکھ برتن :-

دوت وا اوت نکھن کی بہنی کون کب ایس
پای پرت چہت جاہ کو بہیو چند پیہ سیس
:- تترپ انگ برتن :-

مکہہ سیس نرکہہ چکور اورتن پانپ لکھ میں

پگ پنگج دیکھت بھنور ہوت نین

دوم۔ از رس پر بودہ

—: پریت بھاو:—

تو بہت تو ترینہ کو اچھو ہر ہیہ آئی
سرت سسل سینچت رہت سپہل ہون کی جائی
—: سکیا:—

دہرت نہ چو کی نگ جٹی یاتین ارین لائی
چہا نہ پری پر پر کہہ کی جن تہی دہرم نسائی
—: الکرٹ جو بنا مگدلا:—

یون بالا جو بن جہلک ار جن مین در سائی
جیون پرگٹ من کو پچن بیہ پترن مین آئی
—: نو جو بنا مگدلا:—

جیون بیہ نتھ باڑ بہت کلا جو بن سیس ادہکات
تیون سستانس تمر گہٹ چہب دت پھیت جات
—: پنچھ:—

انست ہین تو ارج از نکست جہلک سبھائی
اکس نکس سب تین کی پری جین مین آئی
—: گیا ت جو بنا مگدلا:—

سکھن کنت لون تہی نین کج تک بہس لجات
انو کل کلین چتی الین ہلس رہ جات

— اکیات جو بنا مگد ہا: —

دادن باند ہی سانس مین ہو سکھن سون لائی
سومیرین بیہ تہور ہوئی ہیہ مین اسی آئی
— نیو دہا مگد ہا: —

سکھن کہین لال آہرن نیک نہ پھرت بام
من ہین من سچت ڈرت بہرم لال کی نام
— بشریدھنٹو دہا مگد ہا: —

ہنست ہنست رت بات لہ یون روئی کہہ تیہہ
دہک دہک جیون دامن نا جہین برسی مینہ
— پنچھ: —

تہہ اکیان ارگیان مین پریم نہ دیت جائی
جن گنگ یہہ پائی کی رہی سرستی بہائی
— مگد ہا کی سرت آنت: —

یون میخت کو اوللا ابلن انگ بنائی
ملی پہپ کی باس لون سانس نہ پائی جائی
— مہرہیا: —

پیہ تیہ پلن کپاٹ کٹ نہ کہہ لیہہ درگ کور
کہلت پریم کی جو زمین مندت نیم کی جور
— پنچھ: —

رنین من پادت نہیں لاج پریت کوانت
دہون اورا پنچو پہرے جیون بب تیہ کو کنت

— مدھیا انت کا ما: —

یون تہ نہین لاج مین لست کام کی بہائی
ملیو سلل مین نہہہ جیون اوپرہین در سائی

— مدھا کی پرت: —

کان پرت مرگ لون پری مرچہہ للن کی پران
کنٹھ ٹہنک نوپر جہنک دہن لئی جب تان

— مدھیا کی پرت: —

رت من پرت یون لاج دن میں چھاک
جیون رتہہ ہانکت سار تہی دہون لیک کون تاک

— پروڑھا: —

جب بنتا برکھ راس مین رب جو بن چمکائی
دن تین پرت دیوس مدہ لاج سیت گھٹ جائی

— پروڑھا کی سترانت: —

ڈہرک پری کہون اربھی نکہہ کچ سیس سہائی
ترن چھیو منون کر سکھ دو تچ نکس در سائی

— مدھیا دھیرا: —

لکھت ہتی درگ کل لئی چور بدن رب اور
اب انھہ ان چند ہت کر بو نہین چکور

— مدھیا ادھیرا: —

بہی بڈ آئی تم رکھی میری ہت ٹھہرائے
ہاتھ پرت ہو اور کی پائین پرت مو آئے

:- مدھیا دھیرا دھیرا :-

کت بنولیت نھڑکی یہہ پونچھت گہہ ہاتھ
دھن آنسو اکھن بوند لون جھری بات کی ساتھ
:- پرور ہا دھیرا :-

پاگ دھرن پیری کھری پیہ مکھہ پری ہنار
پہول جھری کرہین دھری آنکھ بہری جھجھکار
پرور ہا دھیرا دھیرا

نین لال تک رس دری کچھونہ بولی بال
بانہہ گہت ہین لال ارہینی تورا رمال
:- چیشٹھا کنشٹھا :-

کن پچترہ کھیل بل دینہون تھہین سکھائی
موٹھ ماروا کی درگن موکھہ ماندت دہائی
:- پرور ہا دھیرا :-

ڈری گانٹھ جو بال ہیہ ہی نہ کھون ناٹھ
پرگٹ بال مدہ گانٹھ لون بہئی گہت ہین ہاتھ
:- اوڈ ہا پر کیا :-

نین اچل چل منج تو دوا و بدہ من رنج
نچ پت لاگت کچ ارپیت لاگت کھنج
:- انور ہا پر کیا :-

روکھی ہو جن باس لون چوری دیت جنائی
بنان جڈہین سرنیہ جو پڈہیونیہ سرائی

۱۔ سہ ماہیا:-

مکت مال لکھ دہن کہیویہ اجکت ہے نا نہ
گنگ تھاری ار بسی شو میری ار ما نہ
:- انیہ سبھوک دکھتا:-

تیری پاس پر کاس پر نیہ سباس بسائی
موکارن لیا ئی نہین آئے آپ لگائی
:- پریم کرتیا:-

پیہ مورت میری سدا را کھین درگن بسائی
ڈریت گوری دیہہ یہہ مت سوزی ہوئی جائی
:- روپ کرتیا:-

جون لہہ ان روپ ٹھنگ اوہت گت یہ کہین
آپ جگت کون مار کے ہتیا موسر دین
:- ماننی:-

دہرت ماننی درگن یون انسوا بند بسال
منون مانسر کنول تین جہرت مکت کی مال
:- سوا دہین پتکا:-

نرکہہ نرکہہ پرت دیوس نس تہ چکہہ پیہ مکھ اور
کمل جان ال ہوت ہین نس انمان چکور
:- انگنٹھا:-

سکھی کہا جیہ ساج کی آج نہ آئی نا کھ
گرہ بہولی کہگ لون پھری مومن سو جن مانھ

:- کہنڈتا :-

پیہ تن مکہہ لکہہ لون دری تہہ چکہہ انسوا آئی
منون مدہ کر مکرنڈ کون اگل کئی پھر کہا ئی
:- پیر لبدہ ہا :-

لکہہ سنکیت سولون رہی یون تہہ نار نوا ئی
منون بنی شیو کی کرئی سبل کام کون پائی
:- کلنہ حقمہ تہا :-

الی مان آہ کی دسی جہاریو ہر کر نیہہ
تہو کردہ بس نان چہتو اب چہوٹ ہی دیہہ
:- باسک سجیا :-

تہہ سکہہ سیج پچہائی یون رہی باٹ پیہ ہیر
کہیت بنائے کسان جیون رہت بیخہ اوسیر
:- ابھارکا :-

ایسین کامن لاج نین پیہ بین اٹکت جائی
جین سلتا کو سلل پون سامجین پائی
:- پنخہ :-

انگ چھپاوت سرب سون چلی جات یون نار
کہولت نج چھٹا چنئی ڈہانیت گھٹا نہار
پرو گہٹ تپکا

نس جگای پراتھ چہت پیران مجوری ہال
انگ نگرین برہ یہہ ہیو نیو کتوال

—: کمکرت تپکا:—

پھلین پاکہ نہ آہو جو اسا ڈہ کی مانس
پر تہمہ جہڑ چیت باس لون نکسی پیہو سانس

—: کچھت تپکا:—

پیہ کی چلت بدیس کچھو کہہ نہہ سکی لجور
چرن انگوٹھا تین رہی داب پچھورا چھور

کردی یہ جو چکنین ہرنت لائے سنیہ
برہ اگن جو چھنک مین ہون چہت اب کیہ
—: کمکرت تپکا:—

ہراون سن پتہک مکہ اگن ہر کہہ سنیہ
نکہہ تین سکھ لون بال کے بہئی چکنین دنیہ
—: کچھت تپکا:—

آوت لہہ گہنسیام کی آن دیس تین پات
چیلہ ہوئی چکن لگیونیہ نہی کو گات
—: آگت تپکا:—

سکھی پچرن سر کی ہوئی لہلی ترنٹ
بیل روپ پر پہلت ہی لہہ بسنت سوکنت
—: اٹھا:—

کیہون اوکن انگ کو لکھین نہ ہت کی جور
پیہ مینک مکہ کی بہی رونی نین چکور

—: مدہما:—

پیہ سنگہ سنمکہ رہت بککہ بککہ ہوئی جات
تہہ درپن پرت بنت لون تیری گت درسات

—: ادہما:—

جیون جیون آدرسون للن پانپ دیت بنائی
تیون تیون یہا من مین لون کہن کہن انیٹھت جائی
—: پیت نایک:—

جب تین لالں رون کو کون لے آئے سنگ
تب تین شیو لون اپنی کر را کہی اردہنگ
—: انکول نایک:—

نئی بسن جب ہون سجون تب پیہ بھرم لجاخہ
بن پر کہے دہن بچن کی ہیر سکت ہین ناخہ
—: وچھن نایک:—

ساگر وچھن دہن کی سم برنت ہین پرنیت
وہ ندین یہ تین سون ملت ایکہی ریت
—: سٹھ نایک:—

ہیر ہیر مکہ پیرکت تانت بہو نہ نہ ندان
بانن بدہ کا ہون نہین را کہی چڈھی کمان
—: دہرشت نایک:—

کالہہ گیوہی آپہین موہر سوہین کہا عی
آج سیس جاوک لیٹن پھر لوٹ ہی پائی

:- او پیت نایک :-

آئی وہ پانپ بھری رمنین آج انہاں
جنھہ بوڑن نکس لکھین نکست بوڈب بران

:- بیسیک نایک :-

لال ادھر ہیرا رون جنھہ سبرن تن ساتھ
دیجیئی کھنہ دھن لیاے جو کیجیئی تنہ دھن ہاتھ

:- روپ ماتی نایک :-

بار بار ہیرت کہا درپن مین چت لائی
نیک لکھونج بدن سون رادھی بدن ملائی

:- پروکھت نایک :-

اگن روپ بن ری برہکت جارت ہی موہ
تئیہ تن پانپ پامی کے بور مار ہون توہ

:- سمرورن درس :-

جب تین موہ سناٹی تون کہے کا نہہ کی بات
تب تین درگ مرگ لون چلی کانن ہین کون جات

:- سپن درس :-

جاگت چور جو پائی دور لا گئے ساتھ
سپنن کوچت چور کیون آوی اپنن ہاتھ

:- چتر درس :-

چترہ چتوت چتر یون رہی ایک ٹک جوئی
متر بلوکت را دری کہو کون گت ہوئی

:- سونتکھ درس :-

جیون پیہ درگ لال بہنوت تہ بدن کمل کے اور
تیون پیہ مکھ سس کی بہی تہ کی نین چکور
:- دوونی برن :-

کیجی سکھ گھنسیام ہون آج پون کی رنگ
انھ چپلا چکاسی ہون لیائے تھاری انگ
:- بنایکا کی سنت :-

کسک کسک پونچھت کھاجسک مسک انمان
کھسک جائے گی ٹھسک یہ نیک سسک سن کان
:- برہ نویدن :-

کہا کہون واکي دساجب کہک بولت رات
پیوسنت ہین جیت ہی کہان سنت مرجات
:- بسنت رت برن :-

کہون لیاوت بکست کسم کہون ڈلاوت پائی
کہون پچھاوت چاندنی مدہ رت داسی آئی
:- فریدہ بات برن :-

سرورمانھ انھای ارباگ باگ ہرماے
مندمند آوت پون راج ہنس کی بہاے
:- پاک برن :-

کلیپ برچھ تین سرس تو باگ درمن کون جان
ساگر نکسو لکھن کون جل جھرن مس آن

گر یکہم رت برن

دھوپ چٹک کر چٹیک ار پہانسی یون چلائے
مارت دو پہر بیچ تیرہ یہہ گر یکہم ٹھک آئے
:- پنچھ :-

چھٹ نہ لی تل نیر جل دل سچ چہت تین آئی
نرکھ نہ اگھ انیت کون چلیو بہان پین دہائی
:- جل کیل :-

ہر چھینٹ یون تین کر لہہ جل کیل انند
منون کمل چہون اور تین مکتن جہورت چند
:- پاپوس رت برن :-

پاپوس میں سر لوک تین جگت ادہک سکھ جان
اند بدہو جا میں سدا چھت بھرت ہین آن
:- پنچھ :-

جہول جہول تیرہ سکت ہین گنگن چڈہی کی ریت
آج کالھہ مین آئی ہین سر نارن کون جیت
سرور رت برن

چند بدن چمکائی ار کہنجن درگ پہر گائے
سکل دہرا کون چہلت یہ سروا پھرا آئے
:- ہمینت رت برن :-

ہیت سیت کی درن تین سکت نہ او پر جائی
رہیو اگن کون پائے کی دہوم بہوم مین چہائی

:- سسرات برن :-

پرگت کہیت یاسسرمین روکہہ روکہہ کی پات
بیچرن کون چت ہون دہرین سوکہہ جات ہی گات
:- لیلہا ہاؤ :-

سیام بھیکہ سج کی گئی راوہی درپن ولام
بھولیو بھیکہ جگت بھئی جت دیکھی تب سیام
:- بللاس ہاؤ :-

درگن جور انٹھلاے ار بھوہین کر بلسای
کامن پیہ پیہ گودمین سود بہرت سے جای
:- لالت ہاؤ :-

سکل بہو کھنن کون جدپ تو چہب رہی سنگار
پی کنھہ بدھ انھہ بہارئی پیہ مین جیہی نار
:- بیچرت ہاؤ :-

سیام لال ان تلک تو یہ رنگ کینون مال
سوئن کو رنگ سیام دی رنگیو سیام کو لال
:- بیوگ ہاؤ :-

بات ہوئی سودورتین دیجئی موہ سنائی
کاری ہاتن جن گہو لال جو نری آئی
:- کلکنچت ہاؤ :-

شوسر کی سس مین شوانک نج چھانہ بہرامی
ڈری جہکی روئی پھر ہنسی آپ کون پائی

—: بجرم ہاؤ:—

بیندی ارن کپول دی لال دتھونان بھال
ایجہ بدھ کنھہ من ہرن یہہ چلی نویلی بال

—: بودھک ہاؤ:—

مانگ بیچ دہر آنگری ڈھانپ نیل پت بہال
اروہ نساکس چھیت پیہ سین بتای بال

—: مدہ ہاؤ:—

روپ گرب جو بن گرب مدن گرب کی جور
بال درگن مین مد بھرن آوت چلین ہلور

—: سو بھا اداہرن:—

ایک سکھین کر لی چہرین ہنت چکورن دہای
ایک بہنور کی پھیر کون مارت چنور ڈلای

—: کانت اداہرن:—

مکرم ملتا لہہ کہئی کمل مردلتا باس
تو توانن کی ملن کی سبرن را کہئی آس

دیسیت اداہرن

چند جہان بدہ مکہہ رچی تن چپلا سو ٹھان
تا پراوب دہری کہری تو تور پوجی آن

دہیرت اداہرن

دیپ تھاری نیہ کو برت رہت ہیہہ مانھہ
بات چہون وس کی سہی بھکت کیسہون نانھہ

:- آٹھ سانوک بہاؤ :-

پیہ تک تہک اوہ برن کہہ پلک سوید تین جہاے
ہوئے برن کنیت گری تہہ انسوا دھراے

:- سنگار رس اداہرن :-

موہن مورت لال کی کامن دیکھ سو بہاے
تجھ چہکی موہی جکی تھکی رہی ملک لای
سنجوگ سنگار اداہرن

لی رت سکھ پریت جیون رچی پریا اور میت
راونو پرین بین بھی ایک رستان کی جیت
:- آٹھ بیوگ مدہ سرتا نراگ :-

جاہ بات سن کے بھی تن من کی گت آن
ناکہہ دکھائیں کامنی کیون رھیں مو پران
:- پوریانراگ مین درشتا نراگ :-

ہین شکیا مانہہ متھہ دپٹھہ رٹی کون دار
مومن ماکھن لی کٹی دیہہ دہی کون دار

کرمان اداہرن

پیہ درگ ارن چٹی پٹی یہہ تہہ مکھ گت آئی
کمل ارنیا لکھ منون سس دت گھٹی بنائی

:- دان اپائی :-

پٹھئی ہین نج گرن کنہ لال مالتی پھول
جغھ لھہ تو ہیہ کمل تین کڈھی مان ال تول

بھیدا پائی

روس اگن کی آنچ تین تون جن جاری ناہنہ
تخہ ترور دہیت نہیں رہیت جا کی چھانہ
—: پرسنگ بدھیس اپائی:—

کہت پران جو رین کون تپوت ہین کرمان
تی سب چکئی ہونہ کی اگلی جنم ندان
—: پریاس بیوک:—

سوا مناون کون گئی برہن پہپ منگائے
پرست پہپ ہشتم ہی تب شیو دی چڈہائے
—: کرنا بیوک:—

سکہ ائی سنگ جنہ تچ گئی پیہ مم رچھا کاج
سوء پران دکھ پائے کی چلیو چھت ہی آج
سندیس

پکڑ بانہ جن کر دئی برہ ستر کے ساتھ
کھیوری وانٹر سون ایسی کھیت ہاتھ
—: پائی:—

بتھا کتھا لکھ انت کی اپنین اپنین پیہ
پاتی دے ہین اور سب ہون دیہون یہہ جیہ

دیگر نایکا برنن بزبان ریختہ دروزن رباعی بستہ کہ این دور باعی ازان است
ا۔ سکیا

از بسکہ حیا دوست ہی وہ مایہ ناز اس طرح سون ہی اس کے سخن کا انداز

خامے کی زبان سون جیون نکلتے ہیں حرف پر کان تلک نہیں پہنچتی آواز

۲۔ بشر بدہ بنود ہا

آئے ہیں اگرچہ خوب ایام شباب پر کچھ اس کا چھٹا ہے اب خوف و حجاب
تدبیر کئی رہی ہے یون نایک پاس جیون آگ میں زور سین دوا کے سیما
نعت۔۔

نور اللہ تین اول نور محمد کو پر گٹو سبہ آئی
پاچھین ہی تہون لوک جہان لگ اوسب سرشت جو درست دکھائی
آدلیل سوانت کی کئی رسلین جو بات بھی من پائی
تولون نہ پاوی الہ کون کیہون جو لون محمد میں نہ سمائی
منقبت۔۔

پر بھوکون نہ جینہوان من میری ایک چھن بیدا و پران کو کیونہ چت چاوری
تج دوار ایس کو نوایو سیس مانس کو پیٹ ہی کی کاج سب لاج کہوے باوری
ایسو ہی ندان جاہ آج لونہ آیو گیان کیہوں نہ تجھی اجان اپو سہاوری
بہریو اپرادھ تہوڈرت نہ تل آدھ شاہ مردان جو بہروسی ایک راوری
بشر بدہ بنود ہا مکر ہا کبت

اوچک ہین آئی بال نین ہنار لال بیٹھ گئی تنھہ کال آپ کون چھپائے کے
چنچل چتون چت چھین ہر رسلین کون کر کری کیل بہون مرجھائے کے
تاہی سی پیہ پاس آڈاڈ سکھین کے آون تہ کی رہی ہی چھب جھائے کے
بادھک جیون چوٹ کے دت پھر اوٹ اوٹ مرگ لوٹ پوٹ بھین کھوج لیت جائے
ترنائی اکم ریت برینو کبت۔۔

آوت بسنت ترنائی تر ترنی کے پات گات ارنائی دورت پنیت ہے

بکست سمن من سپہل اروج ہوت بھنونت بھنور چت را کہ رس پریت ہے
گہور و گنٹھ بہاس باس انگ کے باس پر م پرکاش کر لیت پران چیت ہے
رت بیس گئی تین نہ بہاویں رسلین دو او جو بن کی ریت سوئی جو بن کی ریت ہے
— مدہیا دھیرا دھیرا کبت —

رات کون بتی جیون پر ات آئی رسلین تنہ کال بولی بال سکپات لکھ پیاری کون
نین سنکھ مل دیو سہو تو دیگی سکھ کوک سم ٹار رین برہ ہماری کون
تب ان کینہین گہات نین میری ہین پر ت کیسی کر ہیرون تو مکھ اجیاری کون
بام کہیو جانی ہم اندرانی ہتین سواب چندر مان بھئی ہون درگ کنولن تھاری کون
— رت دوئی منایو ماننی کوتا کو کبت —

بدن ہی چند تھان راہ بار دیکھت نین مرگ پلواد ہر تھان آہی
ناسا کیر ڈھک رسلین دانت داڑ مین ہین مور کو پوروم راجی پنکی سراہی
کٹ سنگھ گج گت ہی تین بیکھی باتین یہ بات آن ہین اد گاہی
ایتی سب ستر توء تن آن متر بھٹی تو کون نج متر سنگ سترنا نہ چاہی
— سانت رس کبت —

تیری منور تھ کون ہوت ہی سین لوک تو نہیں ہوئی اکاس کر ہی نکھت اُدوت ہے
تو نہیں چار و تو سیل تر پس پنچی ہوت تو نہیں ہوئی میگھ پوجی کوت ادا کوت ہے
تو نہیں بن ناری بھرتا کی رس سلین ہوت تو نہیں ہوئی کے ستر لیت اپن تین بوت ہے
جاگ پرین جو نہ ہو جیون سین لوک ہوت تیون ہین آتا پچاری لوک جاگت کو ہوت ہے
— نرت برنن کبت —

بس بنای لٹ آن پی لٹکائے کاجر لگائے چکھ پان مکھ کھائے کے
تال جھنکائے بین مردنگ ملائے تکرار کون بلائے سب سنگت رچائے کے

ہاتھن اٹھائی گٹ گریون لچکائے دوا و بہنوں نچائے ات نین ٹکائے کے
نیوز بجائے جب بہائے سون دہرت پائی لاگت ہی گت آئی تیری پگ وائے کے

(۶) سید برکت اللہ قدس سرہ

اسم سامی در فصل فقر و شعرا شیرازہ جمعیت این اجزا است
گاہی میل بہ شعر ہندی می نمود و معانی عرفان را بہ زبان ہند ادا می فرمود۔
”پیم پر کاس“ نام رسالہ دار و شملہ دو با و کبت و بشنید و دہر پر وغیرہ کہ در مردم دائر
است پیم تخلص می کرد قدری از اشعارش ثبت می شود۔

چکھ جوگی کنٹھا گرین ارن سیام اور سیت

آنسو بوند سمن لیٹن درس بچھا ہیت

پیمی ہندو ترک مین ہر رنگ رہو سماے

دیول اور مسیت مون دیپ ایک ہین بہاے

انٹیاتن کی اٹیٹی من پٹوا بھو مور

سور جھاوے کر گیان سون بنی پیم کی دور

من پنچھی تن پنخرا پانپ بھرو امول

پیار و پور و کردیو توہیں توہیں نت بول

تم دیپک ہم ہین تنگ اجگت کہے سنائی

بن دیکھین نہیں رہ سکون دیکھین رہو نجائی

ہون چکئی واسندھ کی جہان نہ سورج چند

رات دیوس نہیں ہوت ہی نان دکھ ناخہ اند

من پار اتن کی کھری دھیان گیان رس موی

برنجھ اگن سون پھونک دی نرمل کنڈن ہوی
 جہان بیت تہان برہ ہے جہان سکھ دکھ کر دیکھ
 جہان پھول تہان کانٹ ہی جہان درب تہان سکھ
 جم جن بورا ہوئے تون دورت گھیرت آن
 ہم تو تب ہین دی چوگی پران ناٹھ کو پران
 ہم کسان ہت کھیت کے بووین دھیان کے دہان
 لونین گیان کے ہاتھ سون ہووی درس کھلان
 نئی ریت یا پیت کی پھلین سب سکھ دیکھ
 پاچھین دکھ کے جیل مون داڑ کری تن کیہے .
 من بند ہو واکیں مون ڈھونڈ ہو کیٹو بار
 بہو لو کاری رین کو تا کو کہا . بچار
 ہت کینون سکھ جان کے پڑی دکھن کی بھیر
 کیا کیجی من ہوی گئی کڈوا کڈ ہتین پھیر
 یومٹون بالغیب کون آنکھ موند من پیل
 سیکھو گرسون یہ جگت آنکھ مچونون کھیں
 سیاہم ہو سانچ سون سر نہر آوی کوی
 پر م جوت تا بدن پر جگگ جگگ ہوی
 تو نہیں تو نہیں جو چھوٹے ہونہیں ہوئے
 جہاز بچھاوی کامری رہی اکیلا سوئے
 رکت پان پکوان تن ہیو رسوئین سار
 بیٹھی برہار ادوی سدا کرت جیو نار

میاموہ من مین بہری پیم پنٹھ کون جائے
 چلی بلائی جج کون نوی چوہے کھائے
 ادوہ گئی آئی نہ ہر کرپو نہ ہر چت چاؤ
 برہاتوہ اند ہی مول ڈھول بجاؤ

(۷) میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی

سابق در فصل اول بیان نموده شد کہ اورا رسالہ ایست مسمی بہ "شکرستان خیال"
 در وصف انواع شیرینی درین رسالہ طوطی ناطقہ اش طرفہ شکر ریزی کردہ و اشعار
 ہندی را بہ زبان شیرین ادا نمودہ۔ از انجاست ے

برنون واحد کون بدہ کٹن کی دت جوت
 رین اماوس جاہ لکھ پورن مانسی ہوت
 کئی بار پھر پھر کے رسنان پھر پھر کہات
 پھر پھر نے کی لگت ہی پھر پھر نے کی بات
 — بکبت —

میٹھی ہی نیت ہی بھائی بھائی نین کی جاکی رس چاکھی کو بسی لپیات ہیں
 بھیک کی او بھیک سب کھائی کے کھا کھون ہیرا کی سی جوت دیکھی پہولے نہ سمات ہیں
 کھانڈ کی کبیلی مدہ ات ہیں پیوت ہنس رسنان کی پیاری ہی اوٹھن بلات ہیں
 ایسی سکار ہیں ہی اولی بارون کاپلی کی دھیک کی لکھین دیکھو ٹوتی نہوجات ہیں

(۸) محمد عارف بلگرامی سلمہ اللہ تعالیٰ

جوان قابل صاحب فضائل است۔ ترجمہ او در فصل اول گذشت شعر

ہندی خوب مے گوید۔ و مضامین و لنشین مے آرد۔ بر خے از ان درین جریدہ
درج می شود۔

از سکھ مکھ دوہا

۔ منگلا پرن :-

بال بال کے بال کو بیوری بھید نہ پای

سکھ نکھ تین بالن ہین کنگی لون نہ سمای

۔ مینی برن :-

سمہ ہیو متھ مین من لئی جگ کرت انیت

بینی تیری سیس مدہ کرت کو بینی ریت

۔ مانگ برن :-

بھچو ہیتو کے نان پچو اندا بد بہچ سوے

مانگ بھیکہ جہلکت سوہیہ راہی کلا جو کوے

۔ انک سدھی جت :-

لال بیند لی جت الک لکھ آوت اپمان

پہن ست انگ ینگ کے من دہو کہین لپٹان

۔ نتر برن :-

لکھ چکھ پن بہر بہا دام مانون لیکھاگ مین

چکھ پدیرکھ کرت ہت لک دینہی ہی این

۔ اکھ :-

کہنچ تھکی لکھ چیلتا کو رنگ چکی لکھ رنگ

مین جلی درگ پین لکھ چھب لکھ چھکی ترنگ
- تاکہ :-

بس پھیلے آنکی لکھت من پاوت نہیں چین
کن پرکاش نج گن کرین برچھک راس توٹین
- کرن برن :-

گنیا کیون کہہ سکت تہہ سہتا سیت پرکاس
جاکانن پت کی کرت مکت ناک پین باس
- ناسا برن :-

اچت ہے اکیئی کمل ایک نال مین آٹے
او بھت ناسا نال چت چکھ بب کمل لکھائے
- نتھ برن :-

تہہ نتھ کی جھولن نرکہہ لینہی من یون پای
مکتن ڈاریو ناک مین سنگ ہنڈورا آی
- کرن مکت برن :-

مکت بھئی جدپ توؤ ناک باس تو آس
کانن کانن مین اجون تب ہت کرت نواس
- لالری برن :-

نتھ موتن نج لالری راجت ہی ایٹھہ مود
مکت رمت منون ناک پراند بدہوگھ گود
- ادہر برن :-

ادہرامی دہرہیت کنھہ بال سدھا دہرہہال

سینچو اوٹھن ناس مگ ادھر گاڈ مرناں
—: مسابرنن:—

لسامسات رس مسابسا کپولن سو بھ
دھنسا الی ال کل مین پھنسا سوربھ کی لوبھ
—: دسن برنن:—

لکھیت کچھ اتپات سوالی دسن ہی ناٹھ
بھان اودی ہون دیکھئی نکھت بال بدہ ماٹھ
—: دس برنن:—

دسن مکت کی ہوت ہی جھان ہنسن درسائی
بیج کھری دب جات ہی پھول جھری بھ جائی
—: مکھ جوت برنن:—

انگ نہ انگ ینگ کی او مرگ انکھو ناٹھ
تو مکھ دت لکھ رسن جردیوراک ہسہ ماٹھ
—: مکھ جوت برنن:—

مکھ دیپ وابدن کی اپمان ہین سب ہین
جا مکھ جوتن ہوت ہی رجنی پت دت چہین
—: مکھ باس برنن:—

ڈگر ڈگر تو بگر کی گنجت مدھکر پیج
کینو تو مکھ باس نی ہون کنج بن کنج
—: تھو دہی برنن:—

تو تھو ڈہی سو بھا چتئی کیون نہ لال لپچانہ

جنھ لکھ ٹھوڈی ہاتھ دئی کھری بال پچھتاہہ
—: کنٹھ سرنن:—

ہار یو کوٹ کپوت کو دیکھ کنٹھ اہرام
گہنہن لون ان نج گرین ڈار یو ٹیکا سیام
—: کنٹھ سرنن:—

ہارا دارا کنٹھ لکھ بہیو کنب ات پاپ
اکلنکت ننھ کرت ہین بیدہ پھونک من آپ
—: ریکھا سرنن:—

پیکھ ریکھ تو کنٹھ کی جیہ کپوت دہر تیکھ
پھانسی پھانسی نج گرین پیت واگہ بسیکھ
—: کنٹھ سرنن:—

سنی جھنک سرلپت ہین تو سو کنٹھ کی کوک
چاتک ہیہ دو ٹوک ہوی جر کہوک ہٹی موک
—: نار سرنن:—

نار نار لکھ کی رہین نارین نار نوای
ہارین سارین ہہر کی ہارین ہاری کھای
—: بانٹھ سرنن:—

پاس تلت تو بانٹھ کی پیت اجلت ہیت
جیولیت دھ کر پرین یہہ پیتم جیہ دیت
کانکھ سرنن

کنکھیان لکھ ان بانٹھ تر سکھیان رہین اجیت

۱۲۱
سُدها سندھ بے لہرتین پری سندھ کنھہ ہیت
—: پھنچا برنن:—

کوٹ اوپاں سون الی بلی کرین بدھ ساتھ
پیء پھنچن واکے ہنن پھنچت اپان ہاتھ
—: پورین برنن:—

بہاوت چت آوت ہن لکھ انگریں چھب این
پورن پورن رس کیو منون گانٹھ دی مین
—: رومادل برنن:—

مانگ انک جو سیامتا مٹی الی تون دیکھ
اُدر آن سو پر گھٹی رومادل کی بھیکھ
—: رومادل برنن:—

رومادل نہ جان تون لکھ پیسیر سکھی رنگ
گج شوچ منوتک چلیو نا بھی بر بہونگ
—: کچ اگر سیامتا برنن:—

ست یام کچ سنبہ پر نہیں سیامتا رنگ
رہیو منو بہو کون وہی سرچڑہ رہیو کلنگ
—: ارج سندھ برنن:—

الی بھلی بدھ جان تون ارجن سندھ انوپ
ادھرامی کی چرن ہت راہ مانہ کی کوپ
—: نا بھہ برنن:—

نا بھہ بھنور لون دیکھی روپ سندھ تو گات

سکھان کیجی کون سراپان بوڈی جات
-: کٹ برن :-

ای ری تیری لنک تین الکھ روپ سرسات
جاتین سب پرکاس ہی وہی نہیں ورسات
-: اکھ :-

کٹ اڈیٹھ کون ایٹھ لون بہیونٹھ بدھ سنگ
پرکٹ بہیوہی بھیکہ دھر جگ امیک کوانگ
-: کام بھون برن :-

تیری نابھ ترکوالی برن کرت سکات
بدھ پنج ہیمہ سچت جہان اوپان جات لجات
-: چرن برن :-

امل کل واپرن کی لہٹی نہ سمتا این
جا پر ہنورن سون سدا بہرمت ہین جگتین
-: ایڈمی برن :-

تو ایڈن سکھان کی ہین اپان سب ہین
موڈہ بوڈھ جا برن ہوی اند بدھو پد لین
-: گات برن :-

اپان کو او لاگت نہیں واتن اوپ انوپ
جات روپ سی گات لکھ جات روپ کو روپ
-: چھت برن :-

چھب جہلکت منہ جہلکت تین من لاگت اپان

سکھان سو بیکھ آدرس کی سہاونی ہی کید ہون منوہنی کی موہنی سی بینی ہے
 -: نتر برن :-

کید ہون مین کیتن کی سر کی ہین او بھی مین کید ہون بنج سرجو کی سرادوات ہین
 کید ہون پھلت ارن سر سچ تا مین نیل کج را کھی تا کی سو بھاسرات ہین
 کید ہون جوری بھوری کل کہنجن کی رجن ہی رسک ملند کید ہون دنیت بکھا ہین
 پنٹ نیلی ال سلی ہیم سلی کید ہون تیری سچہ اچہ میری چچہن سہات ہین
 -: مکھ برن :-

باسرن ہوایتو ات امل جوت واکونس ہی مین او لو کی لوک لوک ہے
 بہان مد مان یا کے مہان سمان مان بہین دن واکون دن پروہہ سوک ہے
 پورن پر کاس سدا سدا کونواس دیکھو رہت دوکت جاتین نت سوت کوک ہے
 یا کون نکلت نکلت لکھو ہی واکون تیرو مکھ چند بال چند سم کوک ہے
 -: ناسا برن :-

سکھان اکھنڈ سکت ٹن کی کھنڈن ہی منڈن مکھ منڈل کب ابھلا کھی ہے
 تل کو سمن تلو تول تن پادئی نہین تو مین کیتن کی چھین بدہ بہا کھی ہے
 سکھان امل مہا کومل نوین ات روپ سر سرج کلی کی سب تا کھی ہے
 راچو بنج نیہ تین بداتا تہ مکھ دیپ تا کی دت ہیت ناسا با تی سم را کھی ہے

اروج برکا برن

کالندیکے کول کید ہون کام کیل کلا کر کوک دوی اسوک چت کھت بسیری ہین
 جو بن تنک ماتو مد کی تنک تنک ناکی کل کینخہ کج بھیکھ جک تیری ہین
 کید ہون کاہوسدہ ہیکی سادھنان تین ہیم لتا سو پھل بھی ہی تا کون بیکھ کب چتیری ہین
 کلاکاسروج ہین منوج مانسریگی کید ہون جب جوج سی اروج تہ تیری ہین

—: رام راجی برن —:

کید ہون منمتھ کیا نے من بس کر بیون جلدل پان پر منتر پانت سا جی ہے
کید ہون پیہ منکے منور تھ نین کج ڈاری کندکاری ات چھب چھا جی ہے
درپن اور بین کی تیب کوری کو جاتین نپک کمار چھب کوٹ کٹ لاجی ہے
کری پیہ راجی دیت سوتن کو با جی یہ تیری روم راجی بدھ ایسی سمجھ سا جی ہے

—: جان برن —:

کری ہوئی ارہین کر سانکر کری ہی دیکھ نپت اچنھا بہری رنھا گت چھا جی ہے
سندر سرت دت سو بہونت راجت ہی رچنار چرچ کرن بر ا جی ہے
ات ہین سروپ ڈہاری روپ ہیکی ساچی مانون کاریگرٹین اچھی موڑ سما جی ہے
سکھان ترلوک کی سکیل سوچ سوچ ات میری جان بدھ جان جان تیبہ سا جی ہے
—: نو بر برن —:

روپ کو کیدار سم سندر اجرتا مین ترل کنگ کیسی لتا در سات ہے
کید ہون چہری کہری کلد ہوت کی نور ہی جا کے چھب مچن کی چھتا چتر ہے
نوپر نوین نیلن کی نگن جیٹوتا کو کر دیٹھ انیتھ اپمان سہات ہے
بہونرن کی پانت تامرس کے سمن پر سکھان سموہ لہہ سکھ سون اکہات ہے
—: پد برن —:

پدم ہنار بار پنک پد کار بیٹھو با سر سرن واکون ہوت دن کر ہے
سانجھ مرجھائے جھوم جھکت ہی سوچ سوچ تلج بہات کری پھیر سر پر ہے
کومل امل مہات ہین سرنک لکھ اپمان بھکت بھی کری کاہ سر ہے
ایری پرت بنب تیری بدھیکو جیہ جان لینہی ہی کل اجون رمان نچ کر ہے
الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَالْمِنَّةُ کہ خامۂ خوشخرام بہ متہای این قلمور سید۔ و سیا جتے کہ

آغاز کرده بود به انجام رسانید - و به اقتضای ترتیبی که درین تالیف اختیار افتاده ختم کتاب بر نظم هندی دست بهم داده - چه مضایقه - بعض الفاظ هندی جزو فرقان عظیم است - و جواهر سلک کلام قدیم -

شیخ جلال الدین سیوطی رحمه الله تعالی در تفسیر "در منشور" می گوید تحت قوله تعالی طوبی لهم و حسن مآب "اخرج ابن جریر و ابوالثئیخ عن سعید بن مسروح قال طوبی اسم الجنة بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح در تفسیر آیه کریمه سندس خضر از شید له صاحب کتاب سر بان نقل می کند "السندس رائق الدیاج بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح می فرماید "اخرج ابوالثئیخ عن جعفر بن محمد عن ابيه رضى الله عنهما في قوله تعالى يا ارض ابلعي ماءك اشر بي بلغة الهند" علماء فصاحت اتفاق دارند که این آیه افصح آیات قرآنی است و ابداع بینات آسمانی - وقوع لفظ هندی در کلام معجز نظام خصوص درین آیه بلند پایه از عجائب است -

ختم این کتاب در سنه ست و شصت و مائة و الف (۱۱۶۶) بوقوع پیوست - و خامه آرام طلب تاریخ ختم چنین نقش بست مولفه

حبذا نو نهال موزونے کرده ام سبز در ریاض سخن

سال اتمام آن خرد پرسید گفت آزاد "ختم او احسن"

چشم از یاران و ادرس و عزیزان میسج نفس آنکه اگر گوشه چشمی برین متاع حقیر اندازند - و با وصف عدم لیاقت منظور نظر التفات سازند مخلص را به ارمغان

له در منشور جلد رابع صفحه ۵۹ مطبوعه مصر -

له اتفاقان صفحه ۱۷۱ مطبوعه مصر ۱۲۴۹ هـ جلد اول -

له در منشور جلد ثالث صفحه ۳۳۵ -

دعائے یاد آرند۔ و سبزه احسانے بر مزار خاکسار و گذارند۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ
 عَلٰی سَيِّدِنَا خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ عَلٰی اٰلِهِ وَ اَصْحَابِهِ نَهَايَاتِ الْاَوَّلَيْنِ - وَ اٰخِرِ
 دَعْوَانَا اِنَّ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هُ

بِالْخَيْرِ

(۱) حصہ اول میں مقدمہ مصنف ہے۔ جس میں وہ تمام وجوہ و اسباب درج ہیں جنہوں نے جناب رسالت مآب صلعم اور ان کے اصحاب کو لڑائیوں پر مجبور کیا۔ اس کے ضمن میں مسلمانوں کی ابتدائی تاریخ اور مشرکین عرب کے مظالم کو مفصل بیان کیا ہے جن کی مدافعت کے لئے مسلمان تلوار اٹھانے پر مجبور ہوئے۔ اس کے بعد اشاعت اسلام کے واقعات بیان کئے ہیں۔ اسلام کی تعلیم اور تمدنی اصلاحات پر گہری نظر ڈالی ہے۔ اور امر و نہی خصوصاً مسئلہ جہاد کے فلسفہ کو سمجھایا ہے۔ اور نتیجہ نکالا ہے کہ مذہب اسلام اصول انصاف اور قوانین فطرت کے مطابق ہے اس لئے آسانی کے ساتھ لوگوں کے دل نشین اور دنیا میں مروج ہوا۔ یہ مقدمہ (۱۲۸) صفحات کا ہے۔

(۲) حصہ دوم۔ مقدمہ کے بعد اصل کتاب شروع ہوتی ہے۔ جس میں تمام غزوات کے حالات درج ہیں۔ قرآن۔ حدیث۔ فقہ اور تاریخ کے ناقابل تردید حوالوں سے ثابت کر دیا ہے کہ بانی اسلام کی تمام لڑائیاں دفاعی تھیں۔ اشاعت مذہب میں آپ نے کبھی جبر و اکراہ سے کام نہیں لیا۔ اسیران جنگ کے متعلق یورپین مؤرخوں کی افترا پر دازیوں کی قلعی کھول دی ہے اور پورے طور پر ثابت کر دیا ہے کہ آنحضرت ص نے اسیران جنگ کے ساتھ ہمیشہ نہایت رحمانہ و منصفانہ برتاؤ کیا۔

(۳) حصہ سوم میں تین ضمیمے ہیں پہلے ضمیمہ میں جہاد و جہاد کی صر فی۔ لغوی اور فقہی قواعد سے تحقیق کر کے یہ ثابت کیا ہے کہ قرآن مجید میں یہ الفاظ بمعنی جنگ و جدل استعمال نہیں ہوئے۔ دوسرے ضمیمہ میں لونڈی غلام اور حرم بنانے کی تردید کی ہے تیسرے ضمیمہ میں ان آیات قرآن مجید کے حوالے درج ہیں جن میں دفاعی لڑائیوں کا ذکر وارد ہوا ہے۔ ان مباحث کے ذیل میں مصنف علامہ نے تاریخ۔ تفسیر اور فقہ کے اکثر مسائل حل کئے ہیں مثلاً قبائل عرب کے انسائید موطن کی تحقیق۔ رجم و رجم کی لغوی تشریح۔ بنو نضیر بنو قریظہ اور دوسرے یہودیوں کے قتل کی فرضی داستانیں۔ غزوہ خندق کے متعلق نعیم بن مسعود کی تقریر پر بحث۔ جنگ بدر کے اسباب۔ تعدد زوجات۔ غلامی۔ تسری کے مباحث خاص طور پر پڑھنے کے قابل ہیں۔ ریحانہ۔ ماریہ قبطیہ اور بی بی زینب کے حالات پر بھی روشنی ڈالی ہے۔ غرض کہ یہ کتاب مسئلہ جہاد اور اس کے متعلقات پر اس خوبی سے لکھی گئی ہے جس کی مثال نہیں مل سکتی۔

اس کتاب کے پبلشر مولوی عبداللہ خاں صاحب کے نام سے علم دوست اصحاب بخوبی واقف ہیں جنہوں نے "گلشن ہند" اور "ماثر الکرام" اور "عظیم الکلام فی امر تقاء الاسلام" اور تحقیق الجہاد" جیسی عالمانہ و مذہبی کتابیں شائع کر کے ملک قوم کی عظیم الشان علمی خدمت انجام دی ہے۔ خان صاحب موصوف نے اس کتاب "تحقیق الجہاد" کو برف زکریا شائع کر کے اسلامی لٹریچر میں ایک

لقد راضا فہ کیا ہے۔

مولوی غلام الحسن صاحب پانی پتی کا نام نامی ترجمہ کی خوبی و عمدگی کے لئے ایک قابل الطہنان ضمانت ہے۔
 قاسم ترجمہ نے جابجا نہایت عمدہ اور قیمتی نوٹ بھی لکھے ہیں اور اس کے بے مثل ہونے کا مزید استیقام اور وثوق
 یہ ہے کہ یہ ترجمہ علی بن ابی طالب شمس العلماء مولانا الطاف حسین صاحب پانی پتی کی نظر سے گزرا اور ان کی اصلاح سے
 مرتب ہوا ہے۔ خود پیشتر یعنی مولوی عبداللہ خاں صاحب نے بھی خاص طور پر نہایت توجہ و اہتمام کے ساتھ
 اس کی تہذیب و ترتیب کی ہے۔ مصنف مرحوم نے انگریزی میں جو حوالے دئے تھے خان صاحب نے ان کے
 صفحات بھی بتائے ہیں تاکہ تلاش کرنے والے کو آسانی ہو اور خود دوسرے حوالے تلاش کر کے بکثرت اضافہ
 کر دئے تاکہ مصنف کے بیان کو مزید تقویت و تائید ہو۔ انگریزی میں آیات قرآن کا فقط ترجمہ تھا۔ خان صاحب
 نے اس اردو ترجمہ میں اصل و متن کو جمع کر دیا اور نصف کالم میں اصل آیت لکھ کر مقابل میں اس کا فصیح و صحیح
 اردو ترجمہ لکھا ہے۔ انگریزی سے عربی کے اسماء و اعلام کے نقل ہونے میں جس قدر دشواریاں ہیں اس کو
 صرف علمی مذاق رکھنے والے سمجھ سکتے ہیں۔ خان صاحب نے نہایت قابلیت و محنت کے ساتھ ٹیکسٹروں عربی
 کتابوں کی مدد سے ان مشکلات کو بھی حل کیا۔ غرض کہ آپ نے اس کتاب کی تصحیح و تہذیب میں نہایت جانکاہی
 عرق ریزی اور کمال تحقیق و تدقیق سے کام لیا ہے۔ اور حیرت انگیز بات یہ ہے کہ یورپ میں جو کام بڑی بڑی جامعوں
 کے ہاتھ سے ہوتا ہے وہ انہوں نے تنہا انجام دیا جس کے لئے وہ مبارک باد اور شکر الہی کے مستحق ہیں۔ اور
 حقیقت یہ ہے کہ کتب خانہ اصفیہ کا ایسا عظیم الشان بے مثل اور نادر خزانہ کتب اگر موجود نہ ہوتا تو یہ حیرت انگیز
 طے ہونا ممکن نہ تھا۔ اب پبلک کو اس لا جواب کتاب کی خریداری کر کے قدر دانی و امداد کرنی چاہیے تاکہ خان صاحب
 مرحوم کو دوسرے عظیم کتابوں کے شائع کرنے کا آئندہ حوصلہ ہو سکے۔ صرف مولوی چراغ علی صاحب مرحوم
 کی بے مثل اور قابل قدر (۲۵) چھوٹی اور بڑی مذہبی کتب رسائل قابل اشاعت موجود ہیں۔ اس کتاب کے
 شروع میں مولانا مولوی عبدالحق بی اے علیگ کا مختصر مگر دلچسپ و مفید مقدمہ شامل ہے۔ اس کے علاوہ اصل
 کتاب کے (۱۲) صفحات ہیں اور نہایت عمدگی سے مطبع رفاه عام لاہور میں چھپی۔ اس کی قابل قدر خوبیوں کے مقابلہ
 میں قیمت نہایت کم یعنی فقط (۱۰) علاوہ محصول اک مقرر ہے اور کتب خانہ اصفیہ حیدر آباد دکن سے مولوی
 عبداللہ خاں صاحب کے پتہ سے مل سکتی ہے۔

شمس اللہ قادری

حیدر آباد دکن

۵ شوال ۱۳۳۱ ہجری

مطابق ۷ ستمبر ۱۹۱۳ء

ALLAMA IQBAL LIBRARY

57325

J. & K. UNIVERSITY LIB.

Acc. No. 57325

Date 31.3.65

**ALLAMA
IQBAL LIBRARY**

**UNIVERSITY OF KASHMIR
HELP TO KEEP THIS BOOK
FRESH AND CLEAN**